

dc_902_14

KÁROLY KRISZTINA

SZÖVEGKOHERENCIA
A FORDÍTÁSBAN

dc_902_14

dc_902_14

KÁROLY KRISZTINA

SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

Budapest, 2014



dc_902_14

Lektorálta: Klaudy Kinga és Tolcsvai Nagy Gábor

© Károly Krisztina, 2014

ISBN 978 963 284 545 6



www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja
Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente
Tipográfia: Anders Tibor
Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó
Nyomda: Multiszolg Bt.



dc_902_14

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
1. BEVEZETÉS.....	15
1.1. A vizsgálat tárgya.....	17
1.2. Célkitűzések és kutatási kérdések.....	18
1.3. A vizsgált nyelvek, műfaj és fordításfajta.....	19
1.4. A vizsgálat elméleti kerete.....	20
2. A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE.....	23
2.1. A fordítási szöveg a fordításkutatásban	25
2.2. Fordítási szövegalkotás és fordítási szöveg.....	29
2.2.1. Funkcionális fordítás	29
2.2.2. A fordítási szövegalkotás folyamata.....	32
2.2.3. A fordítás mint szöveg.....	35
2.2.4. Fordítás és műfaj	40
2.3. A koherenciakutatás elméleti háttere.....	51
2.3.1. Kulcsfogalmak	51
2.3.1.1. Szövegszintű jelenségek és fordítói stratégiák	51
2.3.1.2. Koherencia, kohézió, értelmezhetőség	54
2.3.2. A fordítási szövegelemző modell.....	60
2.4. A kohéziókutatás elméleti háttere és empirikus eredményei.....	74
2.4.1. Kohéziós kötések	74
2.4.1.1. Referencia.....	75
2.4.1.2. Helyettesítés és ellipszis	79
2.4.1.3. Összekapcsolás.....	81
2.4.1.4. Lexikai kohézió.....	81
2.4.2. Lexikai ismétlés a szövegalkotásban	82
2.4.2.1. Ellentmondások.....	83
2.4.2.2. A lexikai ismétlés szövegszervező funkciója.....	84
2.4.3. A topikszerkezet szövegszintű kutatása.....	88
2.4.3.1. Az információs és tematikus struktúra szövegszintű elemzése.....	88
2.4.3.2. A topikszerkezet elemzése a fordításban.....	89
2.4.3.3. Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje.....	92
2.4.4. A fordítási szempontú kohéziós vizsgálatok fókusza és eredményei.....	93

dc_902_14

2.4.4.1. Kohéziós eltolódások	93
2.4.4.2. Fordítási univerzálék.....	94
2.4.4.3. Kohéziós kötések: kutatási eredmények és fordítási univerzálék	95
2.4.4.4. Kohéziós kötések: a magyar nyelvhez kapcsolódó kutatások.....	99
2.4.4.5. Topikszerkezet: a fordítási szempontú empirikus kutatások	103
2.5. A retorikai szerkezet vizsgálatának elméleti és empirikus háttere	104
2.5.1. A retorikaistruktúra-elmélet.....	104
2.5.2. Az empirikus kutatások eredményei az eredeti és a fordítási szövegekben	106
3. A HÍRSZÖVEG MINT AZ ELEMZÉS KÖRÜMÉNYE.....	111
3.1. A sajtófordítás mint a fordítás speciális formája: empirikus kutatások.....	113
3.1.1. A nyelvpárok vizsgálata	114
3.1.2. A fordító összetett szerepe	114
3.1.3. Szövegszerkezeti elemzések	115
3.1.4. A sajtószövegek szövegszintű jellemzői.....	116
3.2. A körpusz: magyar hírszövegek és angol fordításai.....	118
3.2.1. A körpusz formai és tartalmi jellemzői.....	118
3.2.2. A hírszöveg műfaji sajátosságai	119
4. KOHÉZIÓS KÖTÉSEK A FORDÍTÁSBAN.....	125
4.1. A vizsgálat célja és kutatási kérdései	127
4.2. Módszerek	129
4.2.1. Elemzés-módszertani döntések.....	129
4.2.2. Az elemzés és megbízhatósága	134
4.2.3. Mintaelemzés.....	135
4.3. Kohéziós eltolódások	136
4.3.1. Kvantitatív elemzés	136
4.3.2. Kvalitatív elemzés.....	138
4.3.2.1. Referencia.....	138
4.3.2.2. Helyettesítés és ellipszis	145
4.3.2.3. Összekapcsolás.....	147
4.3.2.4. Lexikai kohézió.....	152
4.4. Fordítási univerzálék, kohéziós és jelentésbeli eltolódások	159
5. ISMÉTLÉS A FORDÍTÁSBAN	161
5.1. A vizsgálat célja és kutatási kérdései	163
5.2. Módszerek	164
5.2.1. Az elemzés és megbízhatósága	164
5.2.2. Vizsgált változók.....	166

dc_902_14

5.3.	Ismétlés- és makropropozicionális eltolódások.....	166
5.3.1.	Kvantitatív elemzés	166
5.3.2.	Kvalitatív elemzés: makropropozicionális szerkezet és eseménystruktúra	170
5.4.	Fordítási univerzálék, ismétlés- és makropropozicionális eltolódások.....	177
6.	TOPIKSZERKEZET A FORDÍTÁSBAN.....	179
6.1.	A vizsgálat célja és kutatási kérdései	181
6.2.	Módszerek	184
6.2.1.	Az elemzés.....	184
6.2.2.	Az elemzés megbízhatósága.....	185
6.3.	Topikszerkezeti eltolódások	185
6.3.1.	Kvantitatív elemzés	185
6.3.2.	Kvalitatív elemzés: topikszerkezet és eseménystruktúra	191
6.4.	Topikszerkezet és tartalmi hűség a fordításban	195
7.	RETORIKAI SZERKEZET A FORDÍTÁSBAN.....	197
7.1.	A vizsgálat célja és kutatási kérdései	199
7.1.1.	Elemzés-módszertani célok	199
7.1.2.	A korpusz retorikai vizsgálatának célja és kutatási kérdései	199
7.2.	Módszerek	201
7.3.	Kapcsolódási propozicionális és retorikai szerkezeti eltolódások.....	201
7.3.1.	A retorikaistruktúra-elmélet fordítási szempontú alkalmazása.....	201
7.3.1.1.	A fordítás retorikai szerkezeti elemzésének menete.....	203
7.3.1.2.	A módszer elméleti hasznossága	210
7.3.2.	Kvantitatív elemzés	210
7.3.3.	Kvalitatív elemzés	219
7.3.3.1.	A fő retorikai funkció	219
7.3.3.2.	Azonos és eltérő kapcsolódási propozíciók és retorikai szerkezet.....	221
7.3.3.3.	Retorikai szerkezet és eseménystruktúra	225
7.3.4.	A kapcsolódási propozíciók nyelvi jelölése.....	226
7.4.	Retorikai szerkezeti és jelentésbeli eltolódások a fordításban	228
8.	ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	231
8.1.	A fordítási szövegelemző modell: értékelés	234
8.2.	Koherenciaeltolódások és szövegszintű stratégiák a fordításban	240
8.2.1.	Koherenciaeltolódások	240
8.2.2.	Szövegszintű fordítói stratégiák és a fordítói kompetencia.....	246
8.3.	Fordítási univerzálék.....	255
8.4.	Összefoglalás, kitekintés	259

dc_902_14

HIVATKOZÁSOK.....	265
FÜGGELÉK.....	285
1. számú függelék: A 05M kódszámú magyar forrásnyelvi szöveg.....	285
2. számú függelék: A 05A kódszámú angol célnyelvi szöveg.....	286
3. számú függelék: A 09M kódszámú magyar forrásnyelvi szöveg.....	287
4. számú függelék: A 09A kódszámú angol célnyelvi szöveg.....	287
5. számú függelék: A 16-os kódszámú szöveg első két mondatához kapcsolódó lexikai kohéziós elemzés.....	288
6. számú függelék: A korpusz statisztikai adatai	289
TÁRGYMUTATÓ.....	291
NÉVMUTATÓ.....	297

ELŐSZÓ

A fordítástudomány komplex kutatási tartomány, amely vizsgálati tárgyának, a fordításnak rendkívüli összetettségéből fakadóan számos rokon tudományterülettel működik együtt, hogy választ adjon a vizsgálódási körébe eső kérdésekre. Ennek a könyvnek a középpontjában a fordítás mint a szövegalkotás egy sajátos formája áll, és azon belül a szövegalkotás egy kulcselemének, a szövegkoherenciának a célnyelvi megteremtése/újratemtése a témája. Ezért a kötet a fordítástudomány és a szövegtan releváns érintkezési pontjait tárja fel, hogy a szöveg tudományának egyes elméleteire és módszereire támaszkodva választ keressen olyan alapvető kérdésekre, amelyeket – bár a fordításról való gondolkodásunk számos fontos aspektusát érintik – a vonatkozó hazai és nemzetközi kutatások eddig vagy teljes egészében megkerültek, vagy nem kellő mélységben és kiterjedésben vizsgáltak. Ilyen alapkérdés többek között az, hogy egyáltalán elemezhető-e a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója a fordításban, és amennyiben igen, hogyan? Alkalmasak-e az eredetileg angol nyelvű, eredeti (vagyis nem fordítás eredményeként keletkezett) és független (vagyis egymástól nem függő, mint a forrás- és a célnyelvi) szövegek elemzésére kidolgozott elméletek és módszerek a fordítás vizsgálatára? Hogyan „viselkedik” a szövegkoherenciában jelentős szerepet játszó kohéziós, retorikai és műfaji szerkezet a fordításban? Hogyan kapcsolódnak a szövegkoherencia egyes összetevői bizonyos, fordítási univerzáléknak tartott jelenségekhez?

A kötet nem előzmények nélküli. Bizonyos értelemben az Akadémiai Kiadónál 2007-ben megjelent *Szövegtan és fordítás* című monográfiám közvetlen folytatásának tekinthető, mivel olyan problémakörökkel foglalkozik, amelyeket ott vagy nem tárgyaltam, vagy csupán (részben) említettem, mint még feltárás előtt álló területeket, amelyek a fordítási szövegalkotásról rendelkezésre álló ismereteink vakfoltjai. Bár jelenlegi tudásunk birtokában nem lehet minden problémát megoldani és „a” könyvet elkészíteni vagy „a” megoldással előállni, de ismereteinket, értésünket fokozatosan csiszolni, mélyíteni nem reménytelen vállalkozás. A következőkben ezt tűztem célul magam elé. Az itt bemutatott empirikus vizsgálatok elméleti hátterének áttekintése során támaszkodom korábbi monográfiám eredményeire és a gondolatmenetem következetessége és az olvasó számára követhető kifejtése érdekében annak egyes részeit itt összefoglalom vagy a jelen munka logikájának és célkitűzéseinek megfelelően értelmezem.

A könyv egy több éven keresztül tartó – 2006-ban megkezdett – kutatási program eredményeiről ad számot, amely részben – előbb a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, majd az OTKA (K 83243 nyilvántartási számú kutatási projekt) által nyújtott

– támogatással folyt. Hálás vagyok azért, hogy támogatásra méltónak tartották a munkám, és így lehetővé tették olyan elemzések elvégzését is, amelyekre más különben nem lett volna módom. Ez az oka annak, hogy a konkrét elemzéseket tartalmazó fejezetek bizonyos részeit – jelentős változtatásokkal – tanulmányok formájában¹ már publikáltam magyar vagy angol nyelven. Ez a monográfia e részlemzéseket a kijelölt célokra megfelelően újraértékeli és újraértelmezi, hogy elméleti, empirikus és módszertani szempontból is megalapozott válaszokat tudjon adni a kutatási programot motiváló kérdésekre. Hogy sikeres-e annyira ez a vállalkozás, mint amennyire szándékoztam, azt majd az idő és a jövő tudományos eredményei eldöntik. Egyelőre annyit lehet elmondani, hogy ismereteim szerint a szakirodalomban nem áll még rendelkezésünkre másik olyan mű, amely a fordítást (mint a szövegalkotás sajátos formáját) hasonló elméleti keretben és a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető valamennyi összetevőjét együttevén átfogóan és relációik viszonylatában is tárgyalná.

Komplexitása révén a kötetben bemutatott vizsgálat a hazai és a nemzetközi kutatási tevékenységben több területen szolgál új ismeretekkel. A szöveg tudományának egyik alterületét képviselő diskurzuselemzés számára azonosítja és átfogó rendszerbe foglalja a koherens szöveg – mint komplex jelenség és komplex rendszer – szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőit annak érdekében, hogy ez alapján egy mind elméleti, mind kutatás-módszertani szempontból kellően megalapozott szövegelemző modellt állítson fel. A különféle tudományelméleti munkák részletesen foglalkoznak a modell fogalmával és típusaival, de nem tárgyalják konkrétan az elemző típusú modell sajátosságait, annak ellenére, hogy a diskurzuselemzés területén több példa is található rá. A könyv ezért a diskurzuselemzés módszertani kérdéseire is hozzájárul az elemző modell egyedi sajátosságainak és lehetőségeinek feltárásával.

A kötetben bemutatott esettanulmányok a műfajkutatás, azon belül a hírszöveg műfaj kutatásának eredményeit is gazdagítják. Műfajszempontú megközelítésre azért van szükség, mert a műfaj nem csupán formai kérdés: keretet teremt a gondolatoknak, cselekvéseknek, kommunikációnak. A korpusz ún. elemző típusú újságcikkekből áll, amelyek, az esettanulmányok tanúsága szerint, a hírszövegekre jellemző módon fejtik ki – lineárisan és hierarchikusan szerveződő elemek egymásutánjában – az eseményeket, következképp a hírszöveg műfaj egy almfajának tekinthetők. A vizsgálat arra is rámutat, hogy a műfaji szerkezettel minden egyéb szövegszintű változó (a kohéziós, a topik-, a retorikai szerkezet összetevői) sajátos összefüggésben van, vele interakcióban áll.

¹ Lásd KÁROLY (2010, 2011, 2012a, 2012b, 2013a, 2013b, 2013c, 2013d, 2013e, 2014a, 2014b, 2014c, 2014d, 2014e), KÁROLY-ÁBRÁNYI-KOVALIK DEÁK-LASZKÁCS-MÉSZÁROS-SERESI (2012, 2013).

A korpuszadatok azt bizonyítják, hogy a szövegszerkezeti változók (különbféle) interakciója egyedi módon befolyásolja a fordítás eredményeként keletkező célnyelvi szöveg minőségét. Az elemzések ezáltal a fordítástudományon belül is újszerű és hasznos ismereteket hoznak. Mivel hírszövegek fordítását vizsgálják, elsősorban a sajtófordítás számára jelentősek az eredményei. A részelemzések tisztázzák – a vizsgált műfaj vonatkozásában – a szakirodalom egy kapcsolódó, vitatott kérdését: a forrásszöveghez való lojalitás jelentősége tekintetében arra mutatnak rá, hogy bár a fordításokra összességében a forrásszöveghez való hűség a jellemző, a szövegstruktúrában tetten ért koherenciaeltolódások révén a fordítás során megváltozik a hírszövegek jelentése (információtartalma). Következésképp a teljes tartalmi hűség nem igazolható.

A kutatás a célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás számára hozza a legjelentősebb új eredményt, a komplex, fordítási szövegelemző modell kidolgozása révén. A célnyelvi szövegre orientált megközelítés élesen szembeszegül azzal a felfogással, amely a célnyelvi szöveget csupán a forrásnyelvi szöveg rekonstrukciójának tartja. A figyelmet a célnyelvi szövegre, valamint a fordítási szöveg célnyelvi kultúrában betöltött szerepére irányítja. Ezért a könyvben a fordításra mindvégig mint a forrásnyelvi szöveg „(re)produkciójára” utalok: a zárójellel jelezve, hogy a fordító szövegalkotó tevékenysége egyszerre reprodukciós munka és kreatív „produkció”, vagyis alkotómunka. A fordítási szövegelemző modellel végzett elemzések eredményei eldönteni látszanak a szakirodalom vitáját: adatokkal bizonyítják, hogy a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek fordítása egy igen összetett, egyszerre reprodukciós és kreatív szövegalkotói feladatokból álló, sokrétű folyamat.

Az elemzés az univerzálékutatás – a fordítási folyamat sajátjának tartott jelenségekre irányuló elemzések – terén szerzett eddigi tudásunkhoz is hozzájárul az explicitációs és az ismétléskerülési hipotézis célzott vizsgálatán keresztül. Meglepő eredménye, hogy a koherenciaeltolódás mint jelenség szintén – bizonyíthatóan – a fordítási folyamat velejárója, sajátja, tehát fordítási univerzálénak tekinthető.

A kötet a szövegszintű fordítói stratégiák feltérképezésére is vállalkozik, s így a fordítási stratégiakutatás számára is hoz újszerű eredményeket az elmélet szintjén általánosan és a magyar–angol nyelvpárra vonatkozóan konkrétan. A fordítástudományban erős következtetlenség jellemzi a „stratégia” és néhány kapcsolódó fogalom (így a „szövegszintű stratégia” fogalom) használatát, ezért külön tárgyalom és definiálom ezeket. A fordítástudomány eddigi vizsgálatai dominánsan a mondaton belüli szerkezetek célnyelvi újrateremtésének stratégiáival foglalkoztak, és ha ki is tértek a szövegszerűség (a koherencia) megteremtésére irányuló egyes eljárásokra, azokra csak átfogóan, mint szövegalkotási vagy – más néven – diskurzuszstratégiákra utaltak, nem tanulmányozták ezek aleteit, típusait. E kötet ezek feltárását vállalja a magyar–angol sajtófordítás mélyreható vizsgálatán keresztül. Mivel

e stratégiák kulcsfontosságúak a koherens célnyelvi szöveg létrehozásában, feltérképezésükkel, majd – az eredményeket visszavezetve a fordítóképzésbe – tudatosításukkal segítségére lehetünk a fordítónak a megfelelő fordítási módszer kiválasztásában, s ezáltal a sikeres fordítás elkészítésében.

A fentiek tükrében a könyvet elsősorban – de nem kizárólag – a fordítástudomány művelőinek szánom. Azoknak, akik szeretnék jobban megismerni a fordítás (mint szöveg) lényeges vonásait, alaposabban megérteni, miért és miben lehet „más” a fordítás eredményeként keletkező szöveg, mint az eredeti (nem fordított) szöveg; akik törekednek annak feltárására, hogy miként ragadható meg „objektív” módon egy olyan absztrakt, „szubjektív”/intuitív jelenség, mint a koherencia; és akik látni kívánják, milyen (ösztönös vagy tudatos) szövegszintű fordítói stratégiákkal dolgoznak a fordítók. Ezek a kérdések, úgy gondolom, a szövegtudomány művelői számára is jelentőséggel bírnak.

12

Bár a kötet alapvetően elmélet- és kutatásorientált, az empirikus vizsgálatok eredményei a sajtófordítás és a magyar–angol nyelvpár vonatkozásában a gyakorló fordítók, a fordítóképzésben érdekelt szakemberek és a nyelvtanulók, valamint tanáraik számára is hasznos információkkal szolgálhatnak. Felhívják ugyanis a figyelmet a szövegkoherencia célnyelvi létrehozását kísérő számos olyan problémára, jelenségre és stratégiára, amelyek többnyire nem tudatosak, s így – alig észrevehető módon, vagy akár észrevétlenül – befolyásolják a fordítás eredményeként keletkező szöveg minőségét.

A kötet bevezető fejezete a kutatás tárgyát, célkitűzéseit, elméleti orientációját, valamint a vizsgált nyelveket, műfajt és fordításfajta tisztázza. A második fejezetben kerül sor az ún. komplex fordítási szövegelemző modell bemutatására, valamint a modell kidolgozásához vezető elméleti és módszertani munka részleteinek kifejtésére. A harmadik fejezet tárgyalja a fordítási szövegelemző modellt alkalmazó empirikus vizsgálatok korpuszát adó fordításfajta (a sajtófordítás) és műfaj (a hírszöveg) egyedi sajátosságait. Az ezután következő fejezetek (4., 5., 6. és 7.) a kohéziós, az ismétlés-, a topik-, a retorikai, valamint a műfaji szerkezet (angol) célnyelvi reprodukcióját vizsgáló empirikus elemzéseket mutatják be. E fejezetek szerkezeti felépítése hasonló: elsőként a vizsgálat célját és kutatási kérdéseit vázolják fel, ezt a módszerek bemutatása követi, a harmadik részben a kvantitatív és kvalitatív elemzések eredményeiről adnak számot, majd minden fejezet a téma szempontjából releváns elméleti kérdések tárgyalásával zárul (pl. a fordítási univerzálék, a szerkezeti és a jelentésbeli eltolódások, vagy a tartalmi hűség vonatkozásában). Az utolsó (8.) fejezet összegzi a kötet vállalásait és eredményeit: értékeli a komplex fordítási szövegelemző modellt és rámutat arra, hogy alkalmazásával milyen, tudományelméleti szempontból lényeges, leíró és magyarázó jellegű hipotézisek megfogalmazása válik lehetővé a koherencia és a fordítás további kutatása számára. Ezt a koherenciaeltolódások, az ezeket kiváltó szövegszintű fordítói stratégiák, valamint

dc_902_14

..... ELŐSZÓ

a fordítási univerzálék vonatkozásában kapott eredmények összehasonlító elemzése követi, majd a fejezet a kutatás egészének értékelésével zárul a szövegtudomány és a fordításkutatás szempontjából.

Hálával tartozom mindazoknak – tanárainak, kollégáimnak, kutatótársaimnak és tanítványaimnak –, akik e munka elvégzésére és e könyv megírására inspiráltak, és bölcs tanácsaikkal, élénk meglátásaikkal, fogós kérdéseikkel mindvégig támogatották a munkámat. Külön köszönöm a könyv két szakmai lektorának, Klaudy Kingának és Tolcsvai Nagy Gábornak a munkáját, akik részletes véleményükkel, kiváló javaslataikkal és konstruktív kritikai meglátásaikkal voltak segítségemre a kötet végleges változatának elkészítésében. Végül pedig köszönet illeti az ELTE Eötvös Kiadó munkatársait Csele-Kmotrik Ildikót, Durmits Ildikót, Pál Dániel Leventét és Stelcz Krisztinát a könyv gondos szerkesztéséért.

Budapest, 2014. július 30.

Károly Krisztina

dc_902_14

dc_902_14

1. BEVEZETÉS

dc_902_14

1.1. A VIZSGÁLAT TÁRGYA

E vizsgálat tárgya a szöveg (BALÁZS 1985; DE BEAUGRANDE 1997; HALLIDAY-MATTHIESSEN 2004; KIEFER 1979; TOLCSVAI NAGY 2001), ezen belül a **fordítási szöveg** (KÁROLY 2007: 12) és a **fordítási szövegalkotás** (a két fogalom meghatározásával és leírásával a 2.1. és 2.2. rész foglalkozik). A fordítási szöveg tanulmányozására azért van szükség, mert a fordítástudomány területén folytatott legújabb kutatások arról tanúskodnak, hogy a fordítási szöveg „más”, mint a nem fordítás eredményeként keletkezett szöveg, és ez a másság elsősorban szövegszinten mutatható ki (KÁROLY 2007; KLAUDY 1987, 2006; TOURY 1986). Ez a könyv ennek a „másságnak” az alaposabb megértésére vállalkozik, mégpedig a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek mélyreható vizsgálatán keresztül. A fordítási szöveg mint speciális szöveg és a fordítási szövegalkotás mint sajátos szövegalkotás jellemzőit leíró szemlélettel és a modern szövegvizsgálatokra jellemző kognitív keretben (DE BEAUGRANDE 1997; KOCSÁNY 1996; SANDERS-SPOOREN 2007; TOLCSVAI NAGY 2005) fogom bemutatni, amely a szöveget mint szerkezetet és folyamatot tanulmányozza. Vizsgálataim elsősorban a fordítás produktumára (a célnyelvi szövegre mint struktúrára) összpontosítanak, de nem hagyják figyelmen kívül a fordítási szövegalkotást kísérő folyamatot (mint nyelvi és értelmi műveletek sorát) sem.

A hazai és nemzetközi szakirodalomban a különféle nyelvpárspecifikus fordítói szövegalkotási stratégiák azonosításával és leírásával foglalkozó munkák a forrás- és célnyelvi koherenciateremtés különféle eszközeit, valamint a fordítás során keletkező ún. koherencia- és kohéziós eltolódásokat („*shifts of coherence and cohesion*”: BLUM-KULKA 1986) többnyire egymástól függetlenül, izoláltan vizsgálják (pl. egy-egy kohéziós eszköz nyelvpárspecifikus „viselkedését” írják le). Ebből következően igen korlátozottak az ismereteink a **szövegszintű fordítói stratégiákról** (lásd 2.3.1.1. rész). Alig áll rendelkezésünkre empirikus adat arra vonatkozólag, hogy a szövegben „folytonosságot” (DE BEAUGRANDE 1997), s ezáltal koherenciát teremtő különféle nyelvi és nem nyelvi eszközök egymással milyen viszonyban állnak, s hogy az egyik esetben tapasztalható változás (eltolódás) miként hat(hat) a többi eszközre és a célnyelvi szöveg egészére. E kérdések megválaszolásához komplex, strukturális megközelítésre van szükség. Ezért a könyv kísérletet tesz egy olyan fordítási szempontú szövegelemző modell kidolgozására, amely lehetővé teszi nemcsak

a koherenciateremtés különféle eszközeinek átfogó leírását a fordításban, hanem a nyelvpárspecifikus koherenciaeltolódások, valamint az ezekhez vezető szövegszintű fordítási stratégiák azonosítását is.

1.2. CÉLKITŰZÉSEK ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A munka során a következő konkrét célok vezették a gondolkodásomat:

18

- (1) Egy olyan komplex, **fordítási** szempontú **szövegelemző modell** kidolgozása, amely megjeleníti a fordítási szöveg és a fordítási szövegalkotás folyamatának összetettségét és a koherenciateremtés szempontjából releváns aspektusait, és ezáltal alkalmas a fordítás során keletkező koherenciaeltolódások hiteles (*valid*) és megbízható azonosítására és leírására.
- (2) A fordítás során keletkező **koherenciaeltolódások**, valamint az ezeket kísérő **szövegszintű fordítói stratégiák** azonosítása és leírása egy konkrét nyelvpár, fordításfajta, valamint műfaj vonatkozásában, különös tekintettel a kohéziós, a retorikai, valamint a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciójára.²
- (3) A vizsgált szövegszerkezeti változók és műfaji szerkezet **interakciójának** feltárása.
- (4) Egyes, a vizsgálat tárgya (a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői célnyelvi (re)produkciója) szempontjából releváns, **fordítási uni-verzálénak tartott jelenségek** vizsgálata.

E célok teljesítése az alábbi fő kutatási kérdések megválaszolását teszik szükségessé a vizsgálat során:

- (1) Miként elemezhető a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója a fordításban?
- (2) Alkalmasak-e az eredetileg angol nyelvű, eredeti (vagyis nem fordítási) és független (vagyis egymástól nem függő, mint a forrás- és a célnyelvi) szövegek elemzésére kidolgozott elméletek és módszerek a fordítás vizsgálatára?
- (3) Azonosítható-e koherenciaeltolódás a magyar hírszövegek angol nyelvű fordításában a kohéziós, a retorikai és a műfaji szerkezet vonatkozásában?
- (4) Az esetleges koherenciaeltolódások milyen következményekkel járnak a globális szövegértelem (különös tekintettel a hírszövegek információs és propozicionális tartalma) szempontjából?

² A fordítás a forrásnyelvi szöveg „(re)produkciójaként” írható le. A fogalomban a zárójel arra utal, hogy felfogásomban a fordító szövegalkotó tevékenysége – jellegét tekintve – összetett: egyszerre áll egyszerű (kreativitást nem igénylő) „reprodukciós” feladatokból és alkotómunkát igénylő „produkcióból”, kreatív feladatokból (erről a 2. és a 8. fejezetben még lesz szó, illetve a témával bővebben (KÁROLY 2007: 34–53) foglalkozik).

- (5) Milyen következtetések vonhatók le a korpusz alapján a vizsgálat tárgya szempontjából releváns fordítási univerzálék (az explicitációs hipotézis és az ismétlés-kerülési hipotézis) hitelessége tekintetében?

Az egyes szövegszerkezeti változók (a kohéziós és a retorikai szerkezet) részletes vizsgálata – az elemzés elméleti háttére függvényében – a fenti kérdések további pontosítását, konkretizálását teszi szükségessé. A további kutatási kérdéseket a vonatkozó fejezetek első (4.1., 5.1., 6.1. és 7.1.) része tárgyalja.

Mivel a vizsgálat abból az alaptételből indul ki, hogy „a fordítási szövegalkotás sajátosságait a fordítás célja/funkciója és a fordítandó szöveg műfaja/típusa függvényében” (KÁROLY 2007: 61) célszerű leírni (részletesen lásd 2.2. rész), a könyv a fenti célok megvalósítására a **magyar–angol** nyelvpár, a **sajtófordítás** és ezen belül a **hírszöveg** műfaj fordításának elemzésén keresztül vállalkozik. Ennek megfelelően nem célja általánosítható, minden nyelvpárra, fordításfajtára és műfajra kiterjedő következtetések megfogalmazása. A cél az első, megkerülhetetlen lépés megtétele, vagyis – az adatok mélyreható, feltáró és leíró jellegű elemzésén keresztül – állítások/hipotézisek megfogalmazása olyan, a szöveg- és a fordításkutatás szempontjából kulcsfontosságú jelenségek vonatkozásában, amelyeket a szakirodalom és a kutatások eddig nem vagy csupán részben és (ebből fakadóan) nem kellő részletességgel vizsgáltak. A jelen korpusz alapján megfogalmazott (arra vonatkoztatott) állítások és (annak alapján felállított) hipotézisek általánosíthatóságának bizonyítása és tesztelése más nyelvpárok, fordításfajták és műfajok esetében a jövő kutatásainak a feladata.

1.3. A VIZSGÁLT NYELVEK, MŰFAJ ÉS FORDÍTÁSFAJTA

A korpusz politikai és gazdasági témájú, elemző jellegű, **magyar** nyelvű **újságcikkeket** és ezek **angol** nyelvű fordításait tartalmazza. A korpusz részletes bemutatására a 3. fejezetben kerül sor. Ez a műfaj azért különösen alkalmas a könyvben vállalt feladatok elvégzésére, mert ezek a szövegek kellőképp „semlegesek” és közérthetőek ahhoz, hogy a kohézió- és koherenciateremtés különféle eszközeinek használatát (pl. a kohéziós eszközök közül az ismétlés-használatot) ne befolyásolja bennük más (akár stilisztikai) szempont: például a szépirodalmi szövegek sajátos nyelvhasználata, vagy az erősen formális (pl. tudományos vagy jogi) szövegek szakterminológiája.

A **sajtófordításra** azért esett a választásom, mert a globalizációnak és az információs társadalomnak köszönhetően a média és a médiafordítás kiemelt figyelmet kapott az elmúlt harminc évben mind a közéletben, mind a kutatások terén. Jelentős

nemzetközi kutatási tevékenység foglalkozik mind a médiaszövegek sajátságainak, mind azok fordításának kérdéseivel (részletes áttekintés erről HOLLAND (2006: 230) munkájában olvasható). A kutatások eredményei markáns különbségeket mutatnak abból a szempontból, hogy a hírszövegek fordításai mennyire hűek a forrásnyelvi szöveghez: a fordítók egy része teljesen eltér az eredeti szöveg információtartalmától és sajátos „helyi” változatként jeleníti meg a szöveget a célnyelven (BIELSA–BASSNETT 2009: 72), míg mások szorosan követik a forrásnyelvi szöveget és vele szinte azonos célnyelvi változatot hoznak létre (VALDEÓN 2005: 215). Míg a hírszövegek fordítását kísérő fordítói stratégiák azonosításával és leírásával sokan foglalkoznak, keveset tudunk arról, hogy e stratégiákat pontosan mi váltja ki, ezeket milyen (pl. műfaji) normák vagy szövegépítési sajátosságok motiválhatják. Ebben a kötetben – egyebek mellett – ezekre a kérdésekre is választ adok.

1.4. A VIZSGÁLAT ELMÉLETI KERETE

Az empirikus vizsgálatokat a 2. fejezetben bemutatásra kerülő komplex, fordítási szempontú szövegelemző modell segítségével végeztem el. Az elemzőmodell kialakítását, majd az elemzéseket meghatározó elméleti megközelítés legfontosabb elemei – eljáróban – az alábbi 10 megállapításban összegezhetők. Jelen összegzésnek nem célja a megállapítások háttérében álló elméleti és módszertani megfontolások bemutatása (erre a 2. fejezet vállalkozik), csupán az elméleti keret lényegének egyértelműsítése a fejezetek logikájának könnyebb áttekinthetősége érdekében.

A vizsgálat – elméleti orientációját tekintve – a következő (részben egymással összefüggő) elveken nyugszik:

(a) a **koherencia** kérdésében:

(1) Értelmezésben a koherencia **funkcionális és kognitív** természetű jelenség, s mint ilyen, meghatározó tényezőjének tekintem a szöveg megalkotóját, értelmezőjét és kontextusát (vö. DE BEAUGRANDE–DRESSLER 1981; DE BEAUGRANDE 1997; GIVÓN 1990). A koherencia tehát felfogásomban nem csupán a szöveg jellemzője, hanem az olvasó fejében végbemenő kognitív folyamatok eredménye is. A szöveg értelmezése során a kohézió és a koherencia állandó interakcióban áll. Az olvasó akkor tudja megérteni, feldolgozni a szöveget, ha képes dekódolni a felszíni függőségeket (pl. kohézió) és, ezzel egy időben, értelmezni a mögöttes, fogalmi függőségeket (koherencia).

(2) Mivel az értelmezés nem minden szöveg és nem minden olvasó esetében azonos mértékben valósul meg, a koherenciát **graduális/relatív** jelenségként fogom fel (vö. PÉTER 2005).

(3) A koherencia **komplex** jelenség: egyes összetevői magában a szövegstruktúrában követhetők nyomon, míg mások a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakcióban (vö. SANDERS–SPOOREN 2007).

(4) A **szövegstruktúra** úgy vélem – ha nem is kizárólagos módon –, de jelentős mértékben **befolyásolja** a megértést, s ezáltal a koherenciát, mivel elemei (pl. a kohéziós eszközök, tematikus struktúra), mint „jelzések”, segítik/vezetik az olvasót a szöveg alkotója által szándékolt (koherens) értelmezés kialakításában.

(b) a **kohézió és a koherencia viszonya** kérdésében:

(5) A kohézió nyelvi jelenség, a koherencia azonban ennél tágabb fogalom, amely nyelvi és nem nyelvi jelenségeket is magába foglal.

(6) Kohézió a szöveg felszíni elemei közötti, grammatikai függőségeken alapuló kölcsönös összefüggéseket értem, míg koherencián azt a (szöveg)minőséget, amely a „mögöttes” tartalom (fogalmak és viszonyok) folyamatosságából és értelmezhetőségéből fakad (vö. DE BEAUGRANDE 1997; ENKVIST 1990).

(c) a **fordítás** kérdésében:

(7) A fordítást az eredeti szövegalkotáshoz hasonlóan **kommunikatív eseménynek** (vö. DE BEAUGRANDE 1997) tekintem. Következésképp ennek megfelelően is vizsgálom, nem formális egységek (szavak vagy mondatok) összességként.

(8) A fordítás eredményeként keletkező szöveget, az eredeti szövegekhez hasonlóan, **komplex nyelvi, kognitív és társadalmi jelenségnek** tartom, ami egyszerre nyilvánul meg produktumként (mint szerkezet) és folyamatként (mint műveletek sora).

(d) a **fordítási szövegelemző modell** kérdésében:

(9) Mint ún. elemzőmodell, a feladatának tartom nem csupán a vizsgált jelenség összetevőinek megjelenítését, hanem azok – adott elméleti kereten belül történő – lehetséges vizsgálati módjának is a leírását. A könyvben vázolt elemzőmodell tehát egyszerre elméleti és módszertani természetű azáltal, hogy elméleti háttere összhangban áll a korszerű szövegvizsgálatok eredményeivel és hogy alkalmas a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkcióját kísérő, nyelvpárspecifikus, szövegszintű fordítói stratégiák azonosítására és leírására.

(10) Az elemzőmodell **fordítási szempontú**, mivel lehetővé teszi az elméleti szempontrendszerek alkalmazását párhuzamos szövegek (fordítások) vizsgálatára.

dc_902_14

dc_902_14

2.

A FORDÍTÁSI
SZÖVEGELEMZŐ
MODELL
ELMÉLETI HÁTTERE

dc_902_14

Ez a fejezet mutatja be a kutatás elméleti háttérét. Célja mindazoknak az elméleti kérdéseknek a tisztázása, amelyek a könyvben vállalt feladatok elméleti szempontból kellően megalapozott elvégzéséhez szükségesek, illetve a későbbi elemzés- és kutatás-módszertani döntések háttérében állnak. A fejezet definiálja a könyvben használt kulcsfogalmakat (fordítási szöveg, fordítási szövegalkotás, kohézió, koherencia, szövegszintű jelenségek, szövegszintű fordítói stratégiák stb.), felvázolja a fordítási szöveg és a fordítási szövegalkotás egyedi sajátosságait (az eredeti szövegalkotáshoz viszonyítva), majd rátér a kutatás eszközül szolgáló komplex fordítási szövegelemző modell bemutatására. Elsőként a modellalkotás egyes tudományelméleti kérdéseit járja körül, áttekintve a modellek különféle típusait és ezek jellemzőit, lehetőségeit, hogy azután rámutasson, miért az ún. elemző típusú modell alkalmas leginkább – mint kutatási eszköz – a szövegkoherencia és a fordítás viszonyának feltárására. Ezt a fordítási szövegelemző modell részletes bemutatása követi, amely kitér a modell háttérében álló elméletek (mint részmodellek) ismertetésére, valamint az egyes területeken a szövegtudomány és a fordítástudomány területén végzett empirikus kutatások eredményeinek áttekintésére és értékelésére. Ez azért különösen lényeges, mert a későbbiekben részletesen tárgyalom majd azt a kérdést, hogy jelen vizsgálat ezeknek a területeknek az eredményeihez miként járul hozzá, a hiányosságait vagy következtetlenségeiket miként pótolja vagy oldja meg. Az elméletek és a kutatások ismertetése nem tér ki azok minden részletére (a további tájékozódást hivatkozások segítik), hanem kizárólag a vizsgálat tárgya és fókusza szempontjából releváns tudnivalók bemutatására szorítkozik.

2.1. A FORDÍTÁSI SZÖVEG A FORDÍTÁSKUTATÁSBAN

A fordítási szöveg „a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveg” (KÁROLY 2007: 12). A fordítástudomány területén végzett kutatásokon végigtekintve jól látható, hogy a fordítási szöveg sajátosságainak alaposabb megismerése a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek megválaszolásához egyaránt szükséges. A fordítás tudománya számos, a fordítás szempontjából lényeges összetevő tanulmányozását magába foglalja: a fordító személyét

és sajátos társadalmi környezetét, a forrás- és a célnyelvi kultúra jellemzőit, a fordítás folyamatát kísérő mentális folyamatokat, a forrás- és a célnyelvi szöveget, a fordítói kompetenciát, a fordítási műveleteket és stratégiákat, a fordítóképzést, a fordítási normát³ és így tovább. A fordítás elméletének ezért szükségképpen fel kell ölelnie mindegyik tényező vizsgálatát, beleértve a fordítási szöveget is.

A „*Translation Studies*” terminust⁴ először Holmes alkalmazta 1972-es híres, „*The name and nature of Translation Studies*” című előadásában, teret engedve benne minden, a fordítással foglalkozó tudományos vizsgálódásnak (tehát nemcsak a fordítás elméletére korlátozva a fogalmat). Három részre osztotta a tudományterület tevékenységi körét: alkalmazott, leíró és elméleti fordítástudományra. A fordítástudomány mint komplex kutatási tartomány tudomány-rendszertani leírásával Holmes (1988b), Bassnett (1980/1991) és Snell-Hornby (1988) munkái foglalkoznak, a holmesi előadás óta eltelt idő során kialakult tudományelméleti problémákat pedig kritikai megközelítésben Gambier és Doorslaer (2009) kötete tárgyalja. Ami a jelen vállalkozás szempontjából igazán lényeges az az, hogy a tudományterület sokoldalúsága ellenére a fordítástudomány és a fordításelmélet célját és feladatait körülhatároló tanulmányok mindegyikében, ha eltérő szemszögből is, de utalás történik a fordításra mint szövegre. A különféle (elméleti és gyakorlati) megközelítések szinte kivétel nélkül központi szerepet tulajdonítanak a fordítási szöveg vizsgálatának.

Az elméleti munkák közül Popovič például a fordításelmélet (amely terminus nála a teljes fordítástudományt felöleli) tevékenységi körének meghatározásában külön megemlíti a fordítási szöveg modellálásának jelentőségét. Szerinte a fordításelmélet a fordítás szisztematikus tanulmányozásának tudománya, melynek célja a fordítás folyamatának és szövegének modellálása (POPOVIČ 1976: 23).

Holmes (1988a) tudomány-rendszertani megközelítésében is hasonlóan központi helyet foglal el a fordítási szöveg mint „fordítási produktum”. Az ő rendszerében a leíró fordítástudomány legalább három „alelméletből” áll, melyek a következőket vizsgálják: a fordítási folyamatot, a fordítási produktumot és a fordítás funkcióját (HOLMES 1988a: 98).

3 A fordítási norma azon fordítási stratégiák összessége, amelyeket adott kultúrában és szövegek esetében a fordítók előnyben részesítenek más stratégiákkal szemben és rendszeresen alkalmaznak (BAKER 1993: 240). A nyelvi norma kérdésével pl. Balázs (1993), Bartsch (1987), Heltai (2004), Klaudy (1994), Tolcsvai Nagy (1992, 1998), Villó (1992) foglalkozik részletesen. A fordítási normákról pl. Chesterman (1993, 1997), Englund Dimitrova (2005: 44) és Toury (1980, 1995) munkáiból tájékozódhatunk.

4 A terminust a magyarban hagyományosan „fordítástudomány”-nak feleltetjük meg, de léteznek a tudományterület elnevezésére ettől eltérő megoldások is. Albert (2011: 20–21) például a „traduktológia” szót használja a fordításról való gondolkodás, elmélkedés leírására, Bańczerowskinál (1996) pedig a „transzlatorika” fogalom jelenik meg.

A fordítási szöveg kifejezetten szövegnyelvészeti vizsgálatának jelentőségére Snell-Hornby hívja fel a figyelmet 1991-es munkájában. Snell-Hornby (1991: 19) a fordítástudományt olyan „interdiszciplinának” tartja (a terminust Tourytól kölcsönzi), amely számos egyéb tudományág (pl. terminológia, lexikográfia, szemantika, műfordítás, gépi fordítás stb.) mellett szükségképpen magába foglalja a szövegnyelvészetet, valamint a szocio- és a pszicholingvisztikát is.

Ha a fordítás elméletének feladatait Newmark (1981/1988) meghatározása alapján közelítjük meg, fény derül arra is, hogy a fordítási szöveg tanulmányozása (elméleti relevanciája mellett) milyen gyakorlati haszonnal is jár. Newmark megközelítésében a fordítás elméletének fő feladata egyfelől a megfelelő fordítási módszerek meghatározása, másfelől elvi és szabályi keret alkotása a szövegek fordításához és a fordításkritikához (NEWMARK 1981/1988: 19). Mindez azonban csak abban az esetben lehetséges, ha elegendő ismerethez jutunk (többek között) a fordítási szöveg jellegzetességeire vonatkozóan. A fordítási szöveg nyelvi és nem nyelvi (kognitív, illetve a társadalmi kontextus által meghatározott) sajátosságainak leírása ezért elengedhetetlen részét képezi minden, a fordítások minőségének értékelését és a fordítók képzését és a fordítói kompetencia fejlesztését célul kitűző vállalkozásnak.

A fordítási szöveg vizsgálatának jelentőségét jól mutatja az is, hogy a **szövegcentrikus megközelítés** mindig is jelen volt a fordítás tanulmányozásában. A fordítástudományon belül többféle megközelítésben, több szemszögből (irodalmi, nyelvészeti, pedagógiai stb.) is vizsgálták a fordítási szövegalkotást. Csupán az változott időről időre, hogy az egyes irányzatok éppen mit tartottak a leglényegesebbnek a fordítás minőségének meghatározása szempontjából. A szövegközpontúság már a különféle megközelítések elnevezésében is megjelent. A „forrásnyelvi szövegre orientált fordításkutatás” (*source text-oriented translation studies*) terminust például Toury alkalmazta azokra az elsősorban irodalmi fordításokra vonatkozó megközelítésekre, amelyek a forrásnyelvi szöveg bizonyos jegyeinek „reprodukálását” várták a fordítástól és erősen normatív jellegűek voltak. E megközelítéssel szemben Toury (1984a) az ún. „célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás” (*target text-oriented translation studies*) jelentőségét hangsúlyozta. A célnyelvi szövegre orientált megközelítés élesen szembeszegül azzal a felfogással, amely a célnyelvi szöveget csupán a forrásnyelvi szöveg rekonstrukciójának tartja. Toury a figyelmet a célnyelvi szövegre, valamint a fordítási szöveg célnyelvi kultúrában betöltött szerepére irányítja. Elfogadja ugyan azt, hogy a célnyelvi szöveg (általában) egy másik nyelven már létező szöveg alapul, de amellett érvel, hogy a fordítás „identitását” nem a forrásnyelvi szöveg vagy a fordítás módszere határozza meg, hanem „a célnyelvi kultúra konstellációja” (TOURY 1984a: 75–76). Szerinte a fordításnak az eredeti szövegtől függetlenül, önállóan kell megállnia a helyét a célnyelvi kulturális és nyelvi környezetben, s ezért ennek megfelelően érdemes vizsgálni is. Ez a felfogás az én megközelitésem szempontjából is meghatározó, ezért erre a későbbiekben még részletesen visszatérek.

Ehhez a megközelítéshez áll közel az ún. „transzferorientált fordításkutatás” is. Ezt a terminust a göttingeni iskola képviselői vezették be, akik elsősorban az amerikai irodalom német fordításait vizsgálták. Bár bizonyos tekintetben hasonló nézeteket képviseltek, mint a célnyelvi szövegre orientált megközelítés képviselői, a fókuszuk annál tágabb. A fordítást ők egy nyelvi, irodalmi és kulturális határokon átívelő ún. „átviteli cselekvés” (FRANK 1990: 12) eredményének tartják. Ez a megközelítés azért tágabb, mint a célnyelvi szövegre orientált megközelítés, mert több tényező együttes hatását vizsgálja: figyelembe veszi a forrásnyelvi és a célnyelvi oldalt, a kettő különbségeit, és jelentős szerepet tulajdonít a fordítónak is.

Bár a szövegközpontúság mindig jelen volt a fordítástudományban, a modern fordításelmélet 1950–60-as évekre tehető korszakában bizonyos fokú eltávolodás volt észlelhető a szövegtől. Paradox módon a szövegtől való eltávolodást éppen a nyelvészeti fordításelmélet keletkezése és önállósodása jelentette (KLAUDY 2004: 53–54). Ebben az időszakban ugyanis a nyelvészeti fordításelmélet, a nyelvtudomány eszközeinek felhasználásával, kiterjesztette az érdeklődési körét a szépirodalmi szövegek fordításán túl az egyéb, tudományos, műszaki stb. szövegek fordításának tanulmányozására. Mivel ez akkoriban az alsóbb nyelvi szintek (elsősorban a szavak, szó- és grammatikai szerkezetek) célnyelvi megfeleltetésének vizsgálatát jelentette, szükségképpen a szövegtől való eltávolodást vonta maga után (lásd pl. Recker (1950) és Fjodorov (1953) fordításelméleti alpműveit). Bár a nyelvészeti fordításkutatás fellendülése öröndetes volt, az 1960–70-es években a szövegnyelvészet előretörése nyomán a fordításkutatásban is felismerték azt, hogy a nyelvi rendszer kizárólagos vizsgálatán keresztül nem lehet megfelelően leírni a fordítás és a fordítási szöveg sokrétű sajátosságait. De Beaugrande és Dressler a következő módon magyarázza a szövegten és a fordítástudomány összekapcsolásának létjogosultságát:

A szövegten a fordítástudomány számára is hasznos lehet. A fordítás legfőképpen a nyelv aktualizálásából áll, éppen ezért a virtuális és önkörűbe zárt rendszerekbe való hagyományos belefeledkezés hátráltatta a fordításelmélet fejlődését. Ez a felismerés drámai módon világossá vált, amikor a virtuális rendszereket gépi fordítás kizárólagos alapjaként próbálták használni: az a számítógép, amely csak egy nyelvtannal és egy szótárral (mindkettő virtuális rendszer) volt felszerelve, képtelenek találatot a megbízható működésre, mivel nem tudta figyelembe venni a szövegkörnyezetet (DE BEAUGRANDE–DRESSLER 2000: 276).

Az elmúlt bő negyven év kutatási tevékenysége arról tanúskodik, hogy a szövegten mind elméleti, mind módszertani szempontból jelentős elvekkkel és eredményekkel gazdagítja a fordítási szöveggel és a fordítási szövegalkotással kapcsolatos tudásunkat. Ennek a fordítás tudománya szempontjából különösen jótékony interdiszciplináris együttműködésnek a fő területeit és eddig elért eredményeit 2007-es munkámban tárgyalom részletesen (KÁROLY 2007): rámutatok a szövegten azon

elméleti és empirikus eredményeire, amelyek a fordítási szöveg/szövegalkotás sajátosságainak feltérképezésében a kutató segítségére lehetnek, és bemutatom a fordításról mint szövegről/szövegalkotásról a hazai és a nemzetközi szakirodalomban rendelkezésünkre álló ismereteket.

2.2. FORDÍTÁSI SZÖVEGALKOTÁS ÉS FORDÍTÁSI SZÖVEG

A fordítás fogalmának értelmezése sokféle a szakirodalomban. Stolze (2003) „holisztikus szövegprodukciónak” tartja, amelyben a fordító feladata a forrásnyelvi szöveg üzenetének olyan pontos közvetítése a célnyelvi olvasók számára, hogy azok saját érdeküknek és érdeklődésüknek megfelelően értelmezni tudják és reagálni tudjanak rá. Weissbrod (2005: 23) a fordítást mint „átvitelt” értelmezi, amely során a fordító a szöveget az egyik kultúrából egy másik kultúrába (más befogadók számára, más korba/korszakba) „transzferálja”. Neubert (1985: 18) és Neubert és Shreve (1992: 7) szerint pedig a fordítás a forrásnyelvi szöveg által indukált célnyelvi szövegprodukciónak. A jelen vállalkozás célkitűzéseivel leginkább összhangban álló meghatározás de Beaugrande tollából származik, aki 1997-es szövegtanában külön fejezetben foglalkozik a fordítási szövegalkotás szövegközpontú leírásával. De Beaugrande (1997: 370) felfogásában a fordítás funkcionális, kognitív és társadalmi diskurzuscselekedet. A fordítás tehát, az eredeti szövegalkotáshoz hasonlóan, kommunikatív „eseménynek” minősül (DE BEAUGRANDE 1997; FAWCETT 1997/2003: 4; NORD 1997: 2), ami azt jelenti, hogy ennek megfelelően is célszerű vizsgálni, nem formális egységek (szavak vagy mondatok) összességeként. A következőkben e megközelítésben vesszük számba a fordítási szövegalkotás sajátosságait.

2.2.1. FUNKCIONÁLIS FORDÍTÁS

Amennyiben a fordítást mint kommunikatív eseményt értelmezzük, előtérbe kerül a fordítást motiváló szándék és a fordítás funkciója, mint a fordítás módszerét meghatározó alapvető szempontok. A fordító ezek alapján dönti el, hogy a szó szerinti vagy a szabad fordításhoz közelít-e, csak hogy a két szélsőséget említsük. A tapasztalat azt mutatja, hogy mindegyiknek megvannak a korlátai: szó szerinti fordítás esetében fennáll annak a veszélye, hogy idegenül hangzó célnyelvi szöveg jön létre, a másik esetben viszont, ha a fordító a célnyelvi kultúrában szokásos megformáláshoz igazítja a szöveget, a megfelelések követhetők benne kevésbé nyomon.

A szó szerinti és a szabad fordítás problematikája a formalizmus és a funkcionális kérdéséhez vezet vissza. De Beaugrande (1997: 371) a probléma megoldását

abban látja, ha a formát eszköznek tekintjük, amelynek célja a funkció megvalósítása. Vélekedése szerint a szöveg abban az esetben sérül, ha a szó szerinti vagy a szabad fordítás a formát és a funkciót elválasztja egymástól, vagyis (a) az eszközök célja nem világos, vagy (b) a célok kifejezésének eszközei nem egyértelműek. Ezért a helyes megközelítés az, amely nem a nyelvet vizsgálja önmagában, hanem azt a világról és a társadalomról alkotott tudás függvényében láttatja. Ez ugyanis az, ami meghatározza a formális egyezés mértékét.

30

Funkcionális megközelítésben nagy hangsúly kerül a célnyelvi szöveg produkciójára és arra, hogy a fordítás eredményeként létrejövő célnyelvi szöveg megfeleljen a befogadók elvárásainak és a célnyelvi kultúrának általában a szöveggel és külön-külön az egyes szövegfajtákkal szemben támasztott követelményeinek (JAKOBSEN 1993; NEUBERT 1985: 18; NEUBERT–SHREVE 1992: 7; SNELL–HORNBY–HÖNIG–KUSSMAUL–SCHMIDT 1998: 58–60; VINCZE 2004: 29). A fordítás kommunikatív aspektusainak hangsúlyossága miatt a szakirodalom egyre erőteljesebben foglalkozik a fordítás produktív vonatkozásaival, olyannyira, hogy néhányan alig tesznek különbséget az eredeti és a fordítási szövegalkotás között (JAKOBSEN 1993).

Jakobsen (1993) a fordításról mint szöveg(re)produkcióról szóló tanulmányában arra mutat rá, hogy a fordítás (a szakfordítás éppúgy, mint a műfordítás) az eredeti szövegalkotáshoz hasonló értékű képességeket feltételez és azonos mennyiségű erőfeszítést igényel. A fordítás kommunikatív, pragmatikai szempontú megközelítésével (lásd Vermeer *skoposelméletét* vagy Reiss és Vermeer 1984-es, a kommunikatív fordításról szóló munkáját) kiemelt szerephez jutnak a kommunikáció kultúra- és helyzetspecifikus vonatkozásai, és a fordító feladatává válik, hogy olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely képes betölteni a célját.

Vermeer (1978) skoposelmélete több szempontból is lényeges a könyvben bemutatott kutatás szempontjából. A *skoposelmélet* szerint a fordítás módszerét és a fordítási stratégiákat a **fordítás célja** határozza meg. A fordítás folyamata tehát nem a forrásnyelvi szövegtől, a forrásnyelvi szöveg befogadóra gyakorolt hatásától, vagy a szerző által a szövegnek dedikált funkciótól függ (amelyek az ekvivalenciacentrikus elméletek fő kritériumai), hanem a célnyelvi szöveg **funkciójától** (*skoposától*), amit pedig a „megrendelő”, pontosabban annak igényei szabnak meg. Következésképp a *skopos* nagymértékben függ a célnyelvi felhasználótól, valamint annak kulturális háttérétől. A *skoposszabály* mellett Vermeer két további szabály fontosságát is hangsúlyozza. A koherenciaszabály értelmében a célnyelvi szövegnek annyira kell koherensnek lennie, hogy felhasználója – adott háttérismeretek birtokában és szituációban – megértse (1978: 100). A másik szabály a forrásnyelvi és a fordítási szöveg közötti intertextuális koherenciára vonatkozik. Az ún. hűségsszabály (*fidelity rule*) szerint a *skoposelvet*, valamint a (szövegen belüli/intratextuális) koherenciaszabályt oly módon kell érvényesíteni, hogy közben a két szöveg közötti kapcsolat fennmaradjon. A fentiekből az is következik, hogy mivel a *skopos* befo-

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

gadóról befogadóra változhat, a forrás- és a célnyelvi szöveg *skoposa* (funkciója) eltérő lehet. Ez lényeges következményekkel járhat a **műfaj** szempontjából (amely jelen kutatásnak is kiemelt tényezője). Ebben az értelemben nem a forrásnyelvi szöveg műfaja határozza meg a célnyelvi szöveg műfaját, illetve nem a műfaj szabja meg a fordítás formai jegyeit, hanem a *skopos*: a fordítás *skoposa* függvényében dől el, hogy milyen műfajú legyen a fordítás (a műfaj tehát – mint a *skopos* következménye – csupán másodlagos tényező) (VERMEER 1989).

A fordításoknak tehát egyre inkább független, autonóm, önálló szöveggént kell funkcionálniuk, és nem mutathatják annak jelét, hogy fordítás nyomán keletkeztek (WILLIAMS 2005: 124). A fordítási szöveg, mint kommunikatív esemény, akkor képes elérni a célját, ha az – Jakobsen (1993: 157) terminusával élve – „funkcionális” és „természetes” szöveg, vagyis olyan, mint az eredeti szövegek. Ebben az értelemben létjogosultságot nyer az a nézet, amely a fordítót mint célnyelvi „szerzőt” jeleníti meg. Ebben a szellemben nyilatkozik a fordítóról Albert (2011) is, amikor a fordító személyének jelentőségét hangsúlyozza a fordítás tanulmányozása során:

Hogyan is zárhatná ki a fordításelmélet az elemzéseiből magát a fordítót, aki megteremti, létrehozza a célnyelvi szöveget, és aki ilyen értelemben a szöveg társszerzőjének minősül? (ALBERT 2011: 41)

Fordítás során többről van tehát szó, mint „ekvivalens” célnyelvi szöveg létrehozásáról. Reiss és Vermeer (1984) az „*Adäquatheit*” (megfelelés, adekvátság) szót használja a kommunikatív és funkcionális fordítás céljának meghatározásakor. A fordító célja nem a tökéletes (a szöveg minden dimenziójára kiterjedő) ekvivalencia létrehozása, hanem – a kommunikáció és a fordítás célja szempontjából releváns „dimenzió” figyelembevételével – egy *bizonyos* értelemben megfelelő célnyelvi szöveg alkotása (JAKOBSEN 1993: 158). A fordítás abban az esetben tekinthető ilyen értelemben megfelelőnek, ha a célnyelvi szöveg tükrözi a forrásnyelvi szöveg releváns dimenzióját. Az adekvátság tehát Reiss és Vermeer felfogásában tágabb fogalom, mint az ekvivalencia. Amennyiben ugyanis az ekvivalencia esetében nemcsak egy dimenzió visszaadása a feladat, hanem az összesé, az ekvivalens célnyelvi szöveg teljesíti az adekvátság kritériumát. Az ekvivalencia tehát az adekvátság egy speciális lehetőségének tekinthető.⁵ Reiss és Vermeer (1984) szerint csak kommunikatív fordítás eredményeként jöhet létre olyan célnyelvi szöveg, amely szemantikai, pragmatikai és kulturális szempontból is megfelelő, és amely az eredeti célnyelvi szövegekhez mérhető. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a **teljes szövegekvalencia**⁶

5 Ezzel a főként Reiss által képviselt nézettel a szakirodalomban nem mindenki ért egyet; van olyan, aki szerint a két fogalom nem áll összefüggésben.

6 A szövegszintű ekvivalencia természetesen nem feltétlenül jelent ekvivalenciát az alsóbb nyelvi szinteken (és fordítva).

megteremtése nem feltétlenül cél a fordítás során (sok esetben ez nem is valósítható meg). Az ekvivalencia lehet célja a fordításnak, de ez nem szükségszerű; a fordítás attól még lehet megfelelő (adekvát), ha nem ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel (JAKOBSEN 1993: 159).

2.2.2. A FORDÍTÁSI SZÖVEGALKOTÁS FOLYAMATA

32

A fordítási szituáció – az eredeti szövegalkotáshoz⁷ viszonyítva – megsokszorozza a szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezőket. Belép a folyamatba a fordító, aki az egyik nyelven, adott kultúrában és olvasóközönség számára, adott céllal és nyelvhasználati normák mentén létrejött (eredeti) szöveg alapján egy másik nyelvű (fordítási) szöveget hoz létre egy másik kultúrában és olvasóközönség számára, potenciálisan eltérő céllal és a fordítási normák által meghatározott módon. Károly (2007: 42–43) részletesen bemutatja a fordítási szöveg sajátosságait meghatározó tényezőket, ezért ezek ismertetésétől itt eltekintek, csupán a leglényegesebbeket emelem ki: a fordító, a fordítás célja, a célnyelvi közönség, a fordítási normák és a célnyelvi kontextus. Fontos azonban kiemelni azt, hogy e tényezők miatt a fordítási célú (célnyelvi) szövegalkotás jellemzői eltérnek az eredeti szövegalkotásától.

Mivel nem célokom a teljes, a forrásnyelvi szövegértést is felölelő fordítási folyamat leírása, hanem e komplex folyamat egy konkrét komponensének, a célnyelvi szöveg megalkotásának és az ily módon létrejött fordítási szöveg bizonyos sajátosságainak a leírása, a forrásnyelvi szöveg megértésére irányuló kognitív folyamatokra itt nem térek ki (ezekről, a fordítás szempontjából lásd Le [2004: 259–260] és Snell-Hornby [1988/1995: 2] munkáját; általában a szövegértésről pl. Givón [1995: 60], Hobbs [1979: 69; 1985; 1990], Sanders, Spooren és Noordman [1992: 2] munkáit). A teljes fordítási folyamat leírásáról és modelljeiről Klaudy (2004: 71–86), Lörscher (1991: 7–23) és Norberg (2003: 23–26) ad részletes áttekintést.

A célnyelvi szöveg megalkotása és a létrejövő szöveg sajátosságainak leírása szempontjából korábban (KÁROLY 2007: 43) három, a fordítási szövegalkotási folyamat bemenetét képező tényező szerepét emelem ki. Ezek a szövegalkotás három különböző dimenzióját – annak nyelvi, kognitív és társadalmi – vetületét⁸ képviselik:

⁷ Az eredeti szövegalkotás jellemzőiről Tolcsvai Nagy (2001: 339–340) munkájában olvashatunk, az eredeti és a fordítási célú szövegalkotás hasonlóságainak és különbségeinek leírásával Le (2004: 259–260) és Károly (2007: 11–60) foglalkozik részletesen.

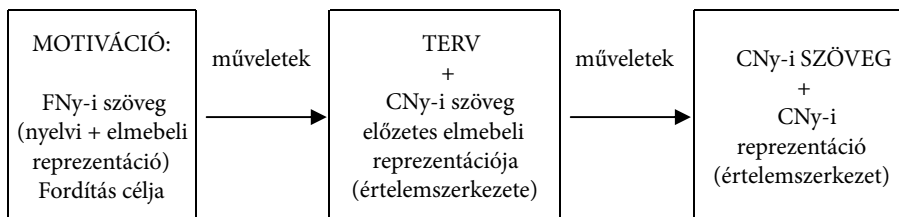
⁸ De Beaugrande (1980) alapján.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

- (1) a forrásnyelvi **szöveg** (mint nyelvi reprezentáció; nyelvi dimenzió);
- (2) a fordító fejében a forrásnyelvi szöveg nyelvi reprezentációja alapján kialakított **elméleti reprezentáció** (vagyis a forrásnyelvi szöveg értelemszerkezete, amely a szövegértés eredményeként alakul ki; kognitív dimenzió); és
- (3) a **fordítás célja** (társadalmi, funkcionális dimenzió).

Ezekből kiindulva az 1. ábrában látható módon jeleníthetők meg és a következőképp írhatók le a fordítási szövegalkotási folyamat összetevői:

A fordító a fejében – az eredeti szövegalkotáshoz hasonlóan – egy tervet hoz létre, amelyben bizonyos műveletek révén a célnyelvi szövegnek valamilyen előzetes általános és értelemszerkezete kialakul. Ez az általános és értelemszerkezet lehet azonos a forrásnyelvi szöveg alapján kialakított elméleti reprezentációval, de – és ez a valószínűbb – lehet (részben) eltérő is az eltérő nyelvi rendszer, a fordítási cél, a fordítási norma, valamint a célnyelvi és forrásnyelvi szövegismeretekből származó séma függvényében. Ebben a szakaszban fogalmazódnak meg a fordító fejében azok a tartalmi, formai, stílusi és retorikai változtatásokra irányuló tervek, amelyeket a két nyelv (és kultúra) adott szövegtípusra/műfajra jellemző sajátosságai tesznek szükségessé. Ezt követi a fordítási szövegalkotás utolsó szakasza, amikor a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle műveletek révén – célnyelvi reprezentációvá alakítja (KÁROLY 2007: 43–44).



1. ábra. A fordítási célú szövegalkotás folyamatának összetevői

(KÁROLY 2007: 44 alapján)

FNy: forrásnyelv; CNy: célnyelv

Míg az eredeti szövegalkotás modellálására számos kísérlet született, kevesen próbálkoztak meg a fordítási célú szövegalkotás modellálásával. Englund Dimitrova (2005: 19) tett rá kísérletet Hayes és Flower (1980) és Hayes (1996) az eredeti szövegalkotásra kidolgozott fogalmazási modellje alapján. Ez a modell az eredeti szövegalkotásban három részfolyamatot azonosít: tervezés, a szöveg előállítása és az ellenőrzés. Englund Dimitrova, kis módosításokkal, a következő lépésekben adaptálta a modellt a fordítási szövegalkotásra:

- a forrásnyelvi szöveget a modellben szereplő „fogalmazási feladat” komponenssel azonosította;

- a tervezési folyamatot kiegészítette a forrásnyelvi szöveg elolvasásával;
- a szöveg előállításának folyamatát meghagyta a modellben, de a következő al-folyamatokra bontotta: a forrásnyelvi szövegszegmens átvitele (transzferálása) és a célnyelvi szövegszegmens előállítása;
- a hosszú távú memóriát kiegészítette a forrásnyelvi tudásra vonatkozó komponensekkel.

34

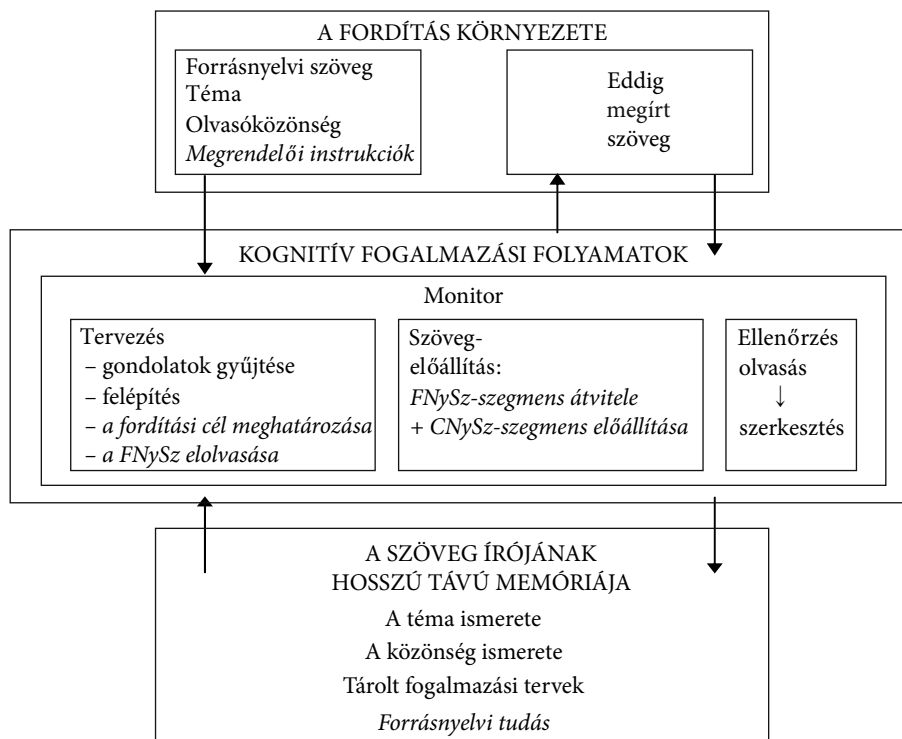
A fordításban a különféle komponensek közül a fordítás szövegének előállítása az, ami a legjelentősebben eltér az eredeti szövegalkotás szövegprodukcijától. Míg eredeti szövegalkotás során a szöveg tartalmát annak írója (vagy pedagógiai kontextusban a feladat) határozza meg, fordítás esetében a tartalom a forrásnyelvi szövegből származik. Fontos azonban megjegyeznünk azt, hogy Englund Dimitrova értelmezésében a tartalom mindig – a fordító által feltehetőleg előzetesen és a fordítás során – megértett tartalmat jelent (azaz a tartalom = feldolgozott szövegértelme). Englund Dimitrova megfogalmazásában fordítás során valójában a forrásnyelvi szöveg célnyelvi „modellálása” történik (2005: 28). Vannak ugyanakkor a fordítási szövegalkotási folyamatnak olyan összetevői is, amelyek az eredeti szövegalkotásban is megtalálhatók: ilyenek például a felmerülő fordítási problémák megoldására irányuló cselekvések, amikor a fordítási folyamat időről időre lelassul és a fordító különféle stratégiák alkalmazására kényszerül. E stratégiák egy bizonyos részének feltérképezésére vállalkozik ez a könyv. A fentiek alapján Károly (2007: 53) a 2. ábrában látható módon vázolta fel a fordítási szövegalkotás folyamatát (a modellben kurziválás jelzi a Hayes-féle (1996) modelltől való eltéréseket).

A kognitív fogalmazási folyamatokon belül szereplő „ellenőrzés” komponenssel kapcsolatban Stolze (2003: 190) arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordításban az ellenőrzés szerepe hangsúlyosabb, mint eredeti szöveg létrehozásakor. Fordítás során ugyanis a forrásnyelvi szöveg alapján és a fentiekben felvázolt folyamatokon keresztül valójában elsőként csupán a célnyelvi szöveg legelső változata készül el. Ezt követően a fordító ellenőrzési folyamata igen összetett: több lépésben értékeli, ellenőrzi a szöveget, hogy az megfeleljen a vele szemben támasztott szövegkövetelményeknek (pl. retorikai jegyek, műfaji sajátosságok, funkcionalitás, koherencia, tematikus előrehaladás, stílus, formátum). Stolze ugyanakkor arra is rámutat kutatási eredményei alapján, hogy az ellenőrzési szakasz a fordítási rutin növekedésével fokozatosan lerövidülhet.

A 2. ábrában megjelenített modell komponensei közül ennek a könyvnek a tárgya a „szövegelőállítás” (a forrásnyelvi szövegszegmens átvitele és a célnyelvi szövegszegmens előállítása), ezen belül a szövegkoherencia meg- vagy újrateremtése a fordításban. A következő rész a fordítás mint szöveg jellemzőit vázolja fel és rámutat a koherencia és a szövegszerűség viszonyára annak érdekében, hogy azonosítani lehessen azokat a tényezőket, amelyek célzott vizsgálata alapján jobban megérthetjük a szövegkoherencia „viselkedését” a fordításban.

dc_902_14

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE



35

2. ábra. A fordítási szövegalkotás modellje
 FNySz: forrásnyelvi szöveg; CNySz: célnyelvi szöveg;
 kurzív: az eredeti Hayes-féle modelltől való eltérések

2.2.3. A FORDÍTÁS MINT SZÖVEG

A fordítási szöveg, az eredeti szövegekhez hasonlóan, **komplex** nyelvi, kognitív és társadalmi jelenség, tehát egyszerre nyilvánul meg produktumként (mint szerkezet) és folyamatként (mint műveletek sora) (COOK 1989; DE BEAUGRANDE 1997; KOCSÁNY 1996; TOLCSVAI NAGY 2001). Ez a rész ezért a fordításnak mint szövegnek a sajátosságait veszi számba, a modern szövegvizsgálatokra jellemző kognitív keretben.

A szöveg mint komplex jelenség megfelelően átfogó leírására a funkcionális szemléletű megközelítés kínál megoldást (DE BEAUGRANDE 1996, 1997). A funkcionális nézőpont a nyelvet a nyelvhasználó (a szövegalkotó és -befogadó) szemszögéből láttatja, s ezáltal lehetővé teszi olyan, a szöveghez kapcsolódó jelenségek leírását is, amelyek a nyelv használata, a kommunikáció során merülnek fel, miközben a nyelv olyan rendszerként működik, amely közvetíteni képes két (vagy akár több)

kultúra beszélőinek (esetünkben olvasóinak) világról alkotott tudása között (DE BEAUGRANDE 1996: 504). A kultúrák közötti közvetítés képessége igen lényeges szempont lesz a fordítások szövegszintű sajátosságainak tárgyalása során is.

Funkcionális megközelítésben a szöveg különféle jelek értelmes konfigurációjának tekinthető. Ahhoz azonban, hogy a szövegnek valós kommunikatív értéke legyen, további jellemzőkre is szüksége van, mégpedig olyanokra, amelyek a szöveget a felhasználó világról és társadalomról alkotott tudásához tudja kapcsolni. De Beaugrande és Dressler (1981) ezeket a jellemzőket a szövegszerűség hét ismérveként határozta meg, hangsúlyozva azt, hogy ha ezen ismérvek (követelmények) valamelyike nem teljesül, a szöveg nem lesz kommunikatív, vagyis nem alkalmas közlésre. Ezek az ismérvek a következők: kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség és intertextualitás.

36

A **kohézió** a szöveg felszíni⁹ elemei, vagyis a felszínen előforduló szavak közötti kölcsönös összefüggéseket jelenti egy adott szósorozaton belül. A kohézió grammatikai függőségeken alapul, mivel a felszíni összetevők nyelvtani alakzatok és konvenciók alapján függenek egymástól. A kohézió nemcsak mondaton belül, hanem egymás mellett vagy egymástól távolabb álló mondatok vagy akár nagyobb szövegrészek között teremt összefüggéseket. Ezek a függőségek fontos jelzések a jelentések nyomon követése szempontjából. De Beaugrande és Dressler minden olyan funkciót, amely a felszíni elemek közötti viszonyok jelzésére, vagyis a **felszíni folyamatosság megteremtésére szolgál**, kohéziós eszköznek tekint.

A szövegszerűség második ismérve a **koherencia**. Míg a kohézió a felszíni folyamatosság megteremtésében játszik szerepet, a koherencia a **mögöttes tartalom folyamatosságát jelenti**. De Beaugrande és Dressler értelmezésében ez „a szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín *alatt* meghúzódó fogalmak és viszonyok *kölcsönösen elérhető* és *releváns* voltára utal” (2000: 25; kiemelés az eredetiben). Fogalmakon a kognitív tartalmat, az ún. „tudásalakzatot” értik, amely többnyire egységesen és következetesen elérhető vagy aktivizálható a tudatban. A viszonyok az adott szövegvilágban *együtt* megjelenő fogalmak közötti kapcsolatot jelentik. Míg a kohézió tekintetében a szöveg felszínén előforduló, explicit módon megjelenő nyelvi elemek által létrehozott folytonosságról beszéltünk, a koherencia esetében a fogalmak közötti viszonyok nem mindig jelennek meg explicit formában, vagyis – de Beaugrande és Dressler (2000: 25) megfogalmazása szerint – „nincsenek közvetlenül aktivizálva felszíni kifejezések révén”. A szöveg befogadója annyi viszonyt tesz hozzá a szöveg olvasása során, amennyi ahhoz szükséges, hogy a szöveg számára értelmes legyen. A koherencia éppen ezért **relatív minőség**: különböző olvasók szá-

9 A „felszín” fogalmát nem a Chomsky-féle generatív keret „felszíni–mélyszerkezeti” értelmében használja; a felszíni és a fogalmi síkot/függőségeket állítja szembe egymással.

mára, az eltérő háttértudás és világról alkotott ismeretek miatt, különböző mennyiségű és minőségű viszonyok hozzátételére van szükség ugyanazon szöveg megértéséhez. De Beaugrande és Dressler még tovább megy és – Petőfi (1974) munkájára támaszkodva – mellett érvel, hogy a szövegnek önmagának nincs is értelme:¹⁰ „[e]gy szövegnek önmagában semmi értelme, csupán a szövegből származó ismeretek és a szöveg felhasználójának fejében tárolt valóságismeret egymásra hatása révén válik értelmessé” (2000: 28). A koherencia tehát nem csupán a szöveg jellemzője, hanem az olvasó fejében végbemenő kognitív (gondolkodási) folyamatok eredménye is. A szöveg értelmezése során a kohézió és a koherencia állandó interakcióban áll. Az olvasó akkor tudja megérteni, feldolgozni a szöveget, ha képes dekódolni a „felszíni függőségeket” és, ezzel egy időben, megérteni/értelmezni a „fogalmi függőségeket” (DE BEAUGRANDE 1980: 17). Mivel ez nem minden szöveg és nem minden olvasó esetében azonos mértékben valósul meg, a koherenciát **graduális** jellegű jelenségként érdemes felfogni (PÉTER 2005: 132).

37

Mindebből az az igen jelentős következtetés vonható le, hogy **a szövegminőség nem határozható meg abszolút értelemben**. A szövegminőség leginkább egy skálán értelmezhető, amely a „szöveg”-től a „nem szöveg”-ig, illetve – kommunikatív értelemben – az olvasó számára érthető és feldolgozható, vagyis „koherens” szövegtől az olvasó számára már nem érthető és nem feldolgozható, „nem koherens” szövegig terjed. E gondolatot támasztják alá de Beaugrande és Dressler (1981), Enkvist (1990), Péter (2005) és Szikszainé Nagy (1999: 39, 56–57, 59) a szövegszerűség, az értelmezhetőség és a koherencia viszonyára vonatkozó megállapításai is. Ugyanez természetszerűleg érvényes a fordítási szövegre is.

A koherencia forgalmával kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy a szakirodalomban nincs teljes egyetértés az értelmezése tekintetében. A fentiekben tárgyalt, a jelen kutatás szempontjából irányadónak tekintett szövegnyelvészeti megközelítés mellett számos példa található a fogalom ettől jelenősen eltérő megközelítésére is, még a fordításkutatáson belül is (ezekkel a 2.3.1.2. rész foglalkozik).

A szövegszerűség harmadik ismérve a szándékolttság. Ez a szöveg alkotójának azon törekvését jelenti, hogy kohézív és koherens szöveget hozzon létre, amely képes megvalósítani a kommunikatív szándékát, célját (pl. hogy átadjon bizonyos ismereteket). Az olvasó ugyanakkor arra törekszik, hogy a befogadott közlés kohézív és koherens szöveget alkosson, amely számára felhasználható és releváns (pl. bizonyos, számára fontos ismeretekhez juttatja). Erre a befogadói hozzáállásra vonatkozik a szövegszerűség negyedik ismérve: az elfogadhatóság.

10 De Beaugrande és Dressler is különbséget tesz a „jelentés” és az „értelme” fogalmak között. A jelentés „nyelvi kifejezések (vagy más jelek) azon (potenciális) képessége, hogy jelentsenek valamit”, míg az értelem „az az ismeret, amelyet valamely kifejezés az adott szövegben közvetít” (2000: 29).

Az ötödik ismerv a hírérték. A hírérték a szöveg tartalmára vonatkozik, pontosabban arra, hogy „a szövegben előforduló közlés mennyire várt vagy váratlan, illetve ismert vagy ismeretlen” (DE BEAUGRANDE–DRESSLER 2000: 32). A nagy hírértékű közlést nehezebb feldolgozni, de érdekesebb is lehet. Vigyázni kell azonban arra, hogy ne legyen túlságosan nagy a hírérték, mert az olyan nagymértékű erőfeszítést igényelhet az olvasótól, amelyet lehet, hogy nem tud, vagy nem akar kifejtetni. Ez a kommunikáció sikerességét veszélyezteti. Hasonlóan problematikus lehet a túlzottan alacsony hírérték (a túl sok ismert vagy várt közlés) is, mert unalmassá teheti a szöveget.

38

A hatodik ismerv a helyzetszerűség. A helyzetszerűség azokat a tényezőket érinti, amelyek a szöveget relevánssá teszik egy adott helyzetben (pl. egy közlekedési táblán a felirat az adott helyen, helyzetben válik értelmezhetővé a közlekedők számára). A helyzetszerűség követelménye a nyelvi megformálást (így pl. a kohéziós eszközök használatát) is befolyásolja: bizonyos esetekben kevesebb kohéziós eszköz is elegendő lehet, mert a helyzetből könnyedén kikövetkeztethetők a szöveg elemei közötti viszonyok.

A szövegszerűség hetedik ismérve az intertextualitás. Ez az ismerv arra vonatkozik, hogy az értelmezésben szerepet játszik az, hogy a befogadó ismer-e bizonyos szövegeket vagy szövegtípusokat. A szöveg felhasználása ugyanis sok esetben függ attól, hogy a befogadó korábban találkozott-e a szöveghez hasonló más szövegekkel. De Beaugrande és Dressler vélekedése szerint az intertextualitásnak fontos szerepe van a szövegtípusok, illetve a tipikus jellegzetességekkel rendelkező szövegosztályok kialakításában is (ezekkel a 4. fejezetben foglalkozunk).

Összefoglalva, de Beaugrande és Dressler elméletének jelentősége a korábbi strukturális megközelítésekkel szemben az, hogy a szöveget folyamatként értelmezi, amely a szövegalkotásban és a szövegbefogadásban valósul meg. Így a szövegről nemcsak mint produktumról és struktúráról, hanem mint produkcióról és procedúráról (műveletekről) is beszélnek. Ennek megfelelően az első két ismérvet (a kohéziót és a koherenciát) ún. szövegközpontú fogalmaknak tartják, amelyek „a szöveg anyagára irányuló műveleteket jelölnek” (2000: 29). A további öt ismérvet pedig az ún. felhasználó-központú fogalmak közé sorolják, mivel ezek a szövegek révén létrejövő kommunikációra, illetve az ebben részt vevőkre (a szöveg létrehozójára és befogadójára) vonatkoznak.

De Beaugrande (1980) a szövegtudomány feladatainak meghatározása során tovább pontosítja a fenti osztályozást. Rámutat arra, hogy míg a kohézió és a koherencia **szövegközpontú** fogalmak, a szándékoltóság és az elfogadhatóság dominánsan **pszichológiai** természetű fogalmak, és a helyzetszerűség és az intertextualitás **társadalmi** jelenségek. Mivel a szövegszerűségnek minden ismerv egyformán feltétele, de Beaugrande szerint a szövegtudomány abban az esetben teljesítheti teljes vagy kielégítő mértékben a feladatát, ha felöleli mindhárom releváns terület vizsgálatát: a szöveget, az elmét és a társadalmi vonatkozásokat (3. ábra).

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

kohézió koherencia	→	<i>szövegközpontú fogalmak</i>	SZÖVEG
szándékoltság elfogadhatóság	→	<i>pszichológiai jellegű fogalmak</i>	ELME
helyzetszerűség intertextualitás	→	<i>társadalmi jellegű fogalmak</i>	TÁRSADALOM

3. ábra. A szövegtudomány összetevői¹¹ (de Beaugrande (1980) alapján)

De Beaugrande és Dressler felfogásával több ponton megegyező érvelést olvashatunk Péter (2005: 131) munkájában, aki a szöveget nem a nyelvi rendszer egységként, hanem a közlés nyelvi eszközök segítségével realizálódó produktumaként értelmezi. Ebből következik azon idevonatkozó megállapítása, hogy a szövegszerűség ismérvei nem lehetnek kizárólag nyelvi természetűek. Péter a szövegszerűség alapismérveinek a belső összefüggést, a teljességet és a lezártaságot tekinti. Hangsúlyozza azonban azt, hogy ezek az ismérvek a különféle szövegekben különböző fokozatokban lehetnek jelen, így nem alkalmasak arra, hogy a szöveget a nem szövegtől minden esetben egyértelműen elválasszák. Vélekedése szerint ezért a **textualitást** (a grammatikalitáshoz és a koherenciához hasonlóan) **graduálisan célszerű értelmezni**.

A textualitás graduális természete nem könnyíti meg a fordító dolgát. A fordítási szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezők sokasága miatt és – különösen – az eredetitől eltérő szituációból fakadó potenciálisan eltérő cél és funkció okán korántsem bizonyos, hogy a keletkező fordítás szövegszerűségének mértéke (vagy képletesen szólva: a célnyelvi szöveg „szövege”) megegyezik a forrásnyelvi szövegével; sőt, az sem biztos, hogy az egyezés egyáltalán elvárás-e, elvárható-e. Ha például a fordítás célközönsége időben és/vagy háttértudásában eltér a forrásszövegtől, nemcsak a nyelvi megformálás (pl. kohézió, koherencia), hanem – egyebek mellett – a hírérték (a szöveg információtartalma) is szükségképpen meg kell változzék. Gondoljunk csak egy olyan esetre, amikor jogi szöveget laikus közönség számára fordítanak le. Az ilyen változtatások jellegének és mértékének meghatározása a fordító mérlegelésén múlik, ami nem kevés szövegalkotói tudatosságot, forrás- és célnyelvi kulturális és társadalmi ismereteket és kognitív/pszichológiai érzékenységet feltételez.

11 A hírértékről de Beaugrande ebben a munkájában nem tesz említést.

2.2.4. FORDÍTÁS ÉS MŰFAJ

A 2.2.1. részben említett funkcionális megközelítésű „*skoposelmélet*”¹² (VERMEER 1978, 1996) és a kulturális vonatkozások iránt mutatott megnövekedett érdeklődés megjelenésével a fordítástudományban kiemelt figyelmet kaptak a fordítást és a fordítói stratégiákat befolyásoló kontextuális és kulturális tényezők. A korábbi ekvivalenciacentrikus megközelítésektől egyre inkább eltolódott a hangsúly a cél-nyelvi szövegnek a célnyelvi szituációval és szándékkal történő megfeleltetése irányába (TROSBORG 1997: vii), más szóval a szövegek „funkcionális fordítása” felé (NORD 1991a: 28, 1995: 279, 1997; REISS–VERMEER 1984). Nord felfogásában a fordítás minősége annak „funkcionalitásától és lojalitásától” (1995a: 282) függ, vagyis attól, hogy a fordítás eredményeként keletkezett szöveg mennyire képes betölteni a neki szánt funkciót és mennyire hűen közvetíti a kívánt információtartalmat.

40

Az információtartalmat abban az esetben tudja a fordító hűen közvetíteni, ha felismeri a kommunikatív szándékot és tudja alkalmazni a szándék kifejezéséhez szükséges eszközöket (SAGER 1997: 30). A kommunikatív cél és szituáció vizsgálata ezért kiemelten fontos szerephez jut, mivel a közlés eszközeként választott műfajt döntően e két jelenség határozza meg. A fordítás módszerét (a fordítói szabadságot) és **a fordítói stratégiát pedig leginkább a műfaj határozza meg:** a fordítói stratégia aszerint alakul, hogy a szöveg melyik műfajba tartozik, mi a szöveg cél- és forrás-nyelvi funkciója és státusza (REISS 1976, 2000; VINCZE 2004). Az tehát, hogy a fordítónak mennyi szabadsága van a szöveg jellemzőinek megőrzésében vagy megváltoztatásában (vagyis, hogy mennyire lehet szabadon vagy szó szerint fordítania), attól függ, hogy milyen szövegről van szó. Ezért **a szövegszintű fordítói stratégiák vizsgálata is szükségképpen egy adott műfajra kell, hogy korlátozódjon,** a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkcióját kísérő szövegszerkezeti változások nem állapíthatók meg általános érvényben, egységesen mindenfajta szövegre. Ez motiválja e könyv vizsgálódási körének is a szűkítését adott fordítási fajtán (sajtófordítás) belül egy konkrét műfajra (a hírszövegre). A műfaj kiválasztásában – a funkcionális fordítás elméleti kerete szempontjából lényeges funkcionális és lojalitás megítélhetősége érdekében – meghatározó kritérium volt, hogy olyan szövegek alkossák a korpuszt, amelyek szövegjegyeit nem befolyásolják olyan esztétikai, stílári és egyéb tényezők, amelyek fordítása speciális stratégiát kíván (mint pl. az irodalmi vagy tudományos szövegek, vagy a beszélt nyelvi műfajok). A hírszöveg ilyen értelemben kellően „semleges” műfajnak tekinthető.

¹² A *skoposelmélet* abból a nézetből indul ki, hogy a fordítás az emberi interakció egyik formája, s ezért a célja (vagyis a *skopos*) határozza meg.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

A sajtófordítás és a hírszöveg sajátosságainak részletes bemutatására a 3. fejezetben kerül sor. A következőkben a műfaj fogalmának itt alkalmazott értelmezését, valamint a vizsgált fordításfajta és műfaj fordítási szempontú szövegtipológiai besorolását tisztázom annak érdekében, hogy a későbbiekben bemutatásra kerülő műfaji szempontú (műfajszerkezeti) vizsgálódások eredményeit a megfelelő elméleti keretben lehessen értelmezni.

A **műfaj** fogalmát nemcsak az irodalmi szövegfajtákra, hanem annál tágabb értelemben használom. Minden olyan szövegfajta műfajnak tekintek, amely bizonyos kommunikatív célok megvalósítására, adott szituációban és diskurzusközösségben, meghatározott szerkezeti, stiláris és tartalmi tulajdonságokkal, konkrét olvasóközönség számára jön létre. Swales a következő módon határozza meg a fogalmat¹³ (részletes tárgyalására a későbbiekben térek ki):

A műfaj olyan kommunikatív események összessége, amelyekben a résztvevők bizonyos kommunikatív céljai megegyeznek. A célokat az anya-diskurzusközösség szakterületen jártas tagjai ismerik és elfogadják, e célok teremtik meg a műfaj funkcióját. A célok által meghatározott funkció szabja meg a diskurzus sematikus szerkezetét, befolyásolja és korlátozza annak tartalmát és stílusát. A kommunikatív cél privilegizált feltétel és egyben olyan kritérium, amely a műfajt bizonyos korlátok közé szorítja, melynek eredményeként a műfaj egy szűk értelemben vett, összevethető retorikai cselekedetet valósít meg. A kommunikatív cél mellett az egyes műfajpéldányok szerkezete, stílusa, tartalma és célközönsége is hasonlóságot (hasonló mintázatot) mutat (SWALES 1990: 58; ford.: K. K.).

Jelen vizsgálat középpontjában a szövegben folytonosságot, s ezáltal koherenciát teremtő szövegszerkezeti tényezők állnak. Ezek szempontjából különösen fontos része a definíciónak az az állítás, miszerint „[a] célok által meghatározott **funkció szabja meg a diskurzus sematikus szerkezetét**, befolyásolja és korlátozza annak **tartalmát és stílusát**” (SWALES 1990: 58; kiemelések: K. K.). A diskurzuselemzés területén belül a műfaji szempontú vizsgálódások a „műfajelemzés” (*genre analysis*) alterülethez tartoznak. Ez a megközelítés a kommunikatív és funkcionális szempontú szövegvizsgálatok megjelenésével és a szaknyelvi szövegelemzés terjedésével került

¹³ A swalesi műfaj-definíció eredeti angol megfogalmazása: „A genre comprises a class of communicative events the members of which share some set of communicative purposes. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community, and thereby constitute the rationale for the genre. This rationale shapes the schematic structure of the discourse and influences and constrains choice of content and style. Communicative purpose is both a privileged criterion and one that operates to keep the scope of a genre as here conceived narrowly focused on comparable rhetorical action. In addition to purpose, exemplars of a genre exhibit various patterns of similarity in terms of structure, style, content and intended audience” (SWALES 1990: 58).

előtérbe, és a gyökerei megtalálhatók voltak már a regiszter- és a retorikai elemzésekben is. A regiszterelmélet a mai értelemben vett szociolingvisztikai és funkcionális nézőpont egyesítéséből jött létre, amelynek korai összefoglalása Halliday (1968, 1978) szisztémikus nyelvtana.¹⁴ A regisztertanulmányok, leginkább Halliday (1973, 1978, 1985) és Biber (1988) munkájára építve, elsősorban bizonyos nyelvi (főként grammatikai) jelenségek gyakoriságának vizsgálatára szorítkoztak (pl. BIBER 1989, 1992, 1993, 1994, 1995; GRABE 1987; GRABE–KAPLAN 1996; HALLIDAY 1989; LUX–GRABE 1991). Abból a feltevésből indultak ki, hogy a grammatikai és/vagy lexikai elemek gyakorisága összefüggésben áll a szöveg fajtájával (típus, műfaj, közeg: írott vagy beszélt stb.) és retorikai céljával, ezért ezek mentén elhatárolhatók egymástól bizonyos regiszterek és szövegtípusok (pl. Grabe (1987) vagy Biber (1992, 1993) ún. „multidimenzionális” elemzése). A retorikai elemzések már nem a nyelvi elemek gyakoriságát, hanem azok funkcionális szerepét helyezték előtérbe, valamint azt, hogy a szövegben megjelenő alsóbb rendű retorikai funkciók hogyan járulnak hozzá az írói szándék, a fő kommunikatív cél megvalósításához (pl. SELINKER–T. TRIMBLE–L. TRIMBLE 1976; TARONE–DWYER–GILETTE–ICKE 1981). A kutatás iránya tehát fokozatosan tolódott el a lexikogrammatikai elemek és funkcióik vizsgálatától a szöveg makrostruktúrájának és társadalmi vonatkozásainak (pl. célközönség elvárásainak, szövegalkotási konvencióinak) vizsgálatára felé.

A műfajelemzéssel foglalkozó kutatások arra a kérdésre keresnek választ, hogy a diskurzusközösségek „szakértő” képviselői – akik rendszeresen adott műfajokon keresztül kommunikálnak – hogyan használják/írják a szövegműfajokat és miért. Céljuk tehát nem csupán a szövegek osztályozása, hanem a szövegtípusok¹⁵ és műfajok retorikai, szerkezeti, tartalmi és nyelvi sajátosságainak elemzése és leírása. Részben erre vállalkozik ez a könyv is (a hírszöveg esetében), ezért van szükség ennek a megközelítésnek az integrálására.

A szakirodalomban számos példát találunk a szövegek különböző szempontok szerinti osztályozására. Ezek közül az egyik legátfogóbb Szilágyi N. (1980: 47) szövegtipológiája, amely nyolc szempont szerint csoportosítja a szövegeket. Ez a csoportosítás hasznos kiindulópont, mert minden olyan nyelvi és nem nyelvi aspektust felölel, amelyekre a későbbiekben utalunk:

¹⁴ A szisztémikus funkcionális irányzat a nyelv leírásában az elvont, autonóm struktúrával leírható mondat helyett azon nyelvi konstrukciókra (hasonlóan mondatokra) koncentrál, amelyek szintaxisát és szemantikáját három funkció határozza meg: a fogalmi funkció (mező), az interszónális funkció (hangneme) és a textuális funkció (alakmód: írott vagy beszélt) (HALLIDAY 1978: 117; lásd még TOLCSVAI NAGY 2001: 24–25).

¹⁵ Szövegtípusnak nevezem „a közlés módjára jellemző speciális retorikai stratégia nyomán létrejött olyan szövegeket, mint például az elbeszélő, leíró, érvelő, összehasonlító, okfeltáró stb. típusú szövegek” (KÁROLY 2007: 134). Ennek magyarázatára a későbbiekben térek ki.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

1. **nyelvek** szerint: magyar, német stb.;
2. a **nyelv kora** szerint: régi, mai;
3. a **nyelvhasználat szabályozottsága** szerint: nem normakövető, normakövető;
4. a közlemény **közege** szerint: szóbeli, írott;
5. a közlemény **célja és szerepe** szerint: kapcsolatteremtő, ismeretközlő, érzelmkifejező, felhívó;
6. a közlemény **jellege** szerint: köznap, poétikai (nem művészi), művészi;
7. a közlemény **tárgya** szerint: a tárgy külső (*a*) általános tárgyú, *b*) sajátos tárgyú:¹⁶ pl. tudományos, műszaki, jogi, hivatalos, filozófiai, egyéb), a tárgy maga a nyelv (metanyelvi);
8. a beszélő (és a hallgató) **társadalmi hovatartozásának kifejeződése** szerint: nem csoport jellegű, csoport jellegű (zsargon, argó, szleng).

A fentiekhez hasonlóan McCarthy és Carter (1994) is több dimenzió mentén határozza el egymástól a szövegeket. Rendszerüket arra az empirikus kutatásokon alapuló feltevése építik, hogy az egyes dimenziókra prototipikus nyelvhasználat jellemző:

1. a szöveg **közege** szerint: beszélt, írott
2. a szöveg **struktúrája** szerint: monológ, dialóg
3. a szöveg **elrendezése** szerint: kronologikus, nem kronologikus
4. a szöveg **típusa vagy műfaja** szerint: narratív szöveg, érvelő szöveg, jelentés (angolul: *report*) stb.

A szövegek osztályozására mind a műfajkutatásban, mind a fordítástudományban szükség van, mert lehetővé teszi a szövegek különböző szempontú elhatárolását, rendszerbe foglalását, majd az így meghatározott szövegcsoporthoz sajátosságainak, prototipikus jegyeinek szisztematikus feltérképezését. A különféle szövegcsoporthoz jellemzőinek ismerete pedig hozzájárul a megfelelő szövegalkotási stratégia kiválasztásához, így fontos szerepet játszik mind a fordítás módszerének (pl. szabad, szó szerinti, szemantikai, kommunikatív) meghatározásában, mind a fordítás sikerességének megítélésében.

A fenti felsorolásokból is kiderül azonban, hogy az egyes szövegcsoporthoz megnevezésére a szakirodalom számos terminust használ (pl. szövegosztály, szövegcsoporthoz, szövegtípus, műfaj, szövegfajta). A terminusok jelentése és alkalmazása azonban nem következetes. Jól példázza ezt McCarthy és Carter rendszerének negyedik kategóriája (a szöveg „típusa vagy műfaja” szerinti csoportosítás), amely két szempontból is problematikus: egyrészt egymástól eltérő természetű szövegeket foglal magába, másrészt nem tesz különbséget a két fogalom között, hanem látszólag

¹⁶ A szaknyelvi szövegek szövegtani elemzésének kérdéseivel részletesen foglalkozik Petőfi (2000), illetve Petőfi, Békési és Vass (2000).

szinonimaként kezeli őket. Azonos kategóriába sorolja a narratív és az érvelő szövegeket, valamint a jelentéseket, annak ellenére, hogy az első két szövegfajtában a sajtós (elbeszélő vagy érvelő) retorikai felépítés/stratégia a domináns, míg a kategória harmadik komponensét képező jelentések már konkrét céllal és kontextusban, konkrét olvasóközönség számára készülő olyan szövegpéldányok, amelyek potenciálisan tartalmazhatnak – egyebek mellett – elbeszélő vagy érvelő jellegű szövegrészeket is. Ezért a három szövegféle azonos kategóriába sorolása nem állja meg a helyét. Az alábbiakban ezt a problémát vizsgáljuk meg.

44

A szövegtan és a műfajkutatás nemzetközi szakirodalma nem egységesen alkalmazza a „szövegtípus” és a „műfaj” terminusokat. Mivel a fordításkutatásban az elemzések különböző nyelvek összevetésén alapulnak, és ezért gyakran eltérő elméleti háttérre épülnek, a kutatási eredmények értelmezéséhez elsőként az alapterminusok különféle jelentését, használatát kell tisztázni. A különböző megközelítéseket figyelembe véve egy olyan terminológiai apparátusra van szükség a kutatások tárgyalásához, amely lehetővé teszi az eredmények megbízható összevetését. Tisztában vagyok azzal, hogy a terminusok alábbiakban javasolt megközelítése és meghatározása elméleti kérdések sorát veti fel. Mivel azonban a célom nem a szövegek tipizálása körüli elméleti problémák megoldása (erről bővebben lásd pl. BHATIA 1993; HEINEMANN 2000a, 2000b), hanem a rendelkezésre álló tipológiáknak és elméleteknek bizonyos – a szöveg- és fordításkutatásban alkalmazható – aspektusainak feltárása a szövegkoherencia fordítási viselkedésének alaposabb megértése érdekében, a terminusok elkülönítése során elsősorban azok deskriptív adekvátságát tartottam szem előtt.

A magyar szakirodalom a **szövegtípus** fogalmát általában a szövegek szövegtani besorolására alkalmazza, míg a műfaj terminust az irodalmi szövegek osztályozására különíti el (erről bővebben: KOCSÁNY 2002: 7; SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 277; TOLCSVAI NAGY 2001: 332; a hazai szövegtipológiai kutatásoknak egy átfogó összszegzése Tolcsvai Nagy 2006-ban megjelent kötetében olvasható). Ebben az értelmezésben a szövegtípus tekinthető a tágabb fogalomnak, amelybe beletartozik az írott és a beszélt szövegek összes fajtája, nem csupán az irodalmi műfajok.

Tolcsvai Nagy (2001: 332) a szövegtani kutatások eredményeire támaszkodva négy olyan szövegtipológiai kritériumot állít fel, amelyek alapján elhatárolhatók és leírhatók a szövegek: beszélt–írott, monológ–párbeszéd, spontán–tervezett, hagyományos–nem hagyományos. E kritériumok alapján számos, bármely ponton bővíthető szövegcsoporthat különíthető el: beszélhetünk például +beszélt +párbeszéd +spontán +nem hagyományos szövegekről (pl. társalgás meghatározatlan témáról, munkahelyi megbeszélés meghatározott témáról), +beszélt +monológ +tervezett +hagyományos szövegekről (pl. szónoki vagy ünnepi beszéd, előadás), +írott +monológ +tervezett +hagyományos szövegekről (pl. levél, riport, tanulmány) és így tovább. E könyv tárgyát +írott szövegek képezik. A kritériumok alapján elhatá-

rolható szövegek konkrét megvalósulási formáira is (pl. megbeszélés, előadás, tanulmány) a fentiek értelmében a magyar szövegtani szakirodalom mint „szövegtípusra” utal. Ez tükröződik Szikszainé Nagy szövegtípus-meghatározásában is:

A szövegtípus – az egyedi színező jellegzetességektől elvonatkoztatva – absztrakció eredménye: olyan szövegek fölötti kategória ..., amely a nyelvi cselekvések egy komplex mintájához rendelt szövegosztályként ... a tipológiai lényeges sajátságok foglalatja, és a nyelvi, illetve nyelven kívüli tényezők szokásos és ismert kombinációjából teremthető meg (SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 277).

Az angol nyelvű szakirodalom egy része hasonlóan kezeli a fogalmat és „szövegtípusként” utal a szövegek fent említett megvalósulási formáira. Halliday és Hasan (1976), illetve Cook (1989: 99–103) például szövegtípusnak nevezi az olyan szövegdimenziókat, mint a beszélt és az írott szöveg, a párbeszédes és a monológ típusú szöveg, vagy a próza és a vers. Elkülönítenek ezek mellett ún. kultúraspecifikus szövegeket (pl. az újságcikk, a hirdetés, esszé, vagy a karácsonyi üdvözlés, amelyek eltérőek lehetnek a különböző kultúrákban) és általános típusú szövegeket is (pl. vicc, dal), amelyek vélekedésük szerint hasonló módon jelennek meg minden kultúrában. Cook (1989), de Beaugrande és Dressler (1981) és McCarthy (1991) munkáiban szövegtípusként találunk utalást olyan konkrét szövegekre is, mint a levél, az újságcikk, a reklám, a hirdetés, az üdvözlőlap, a vers, vagy akár a közlekedési tábla stb.

A kiindulópontunkhoz visszatérve, a műfajkutatás szakirodalma ezzel szemben a szövegek e konkrét megvalósulási formáit „**műfajnak**” nevezi (BHATIA 1993; COLINA 1997; HYLAND 2004; SWALES 1990). A műfaj fogalma már Halliday (1968, 1985) szisztémikus funkcionális nyelvtanában és Martin (1992) funkcionális műfajelméletében is megjelent mint konkrét társadalmi célokat szolgáló nyelvi funkciók és retorikai szándékok valamely, jellegzetes és szisztematikusan ismétlődő retorikai mintázatban megnyilvánuló összessége. Az észak-amerikai „új retorika” iskola (*New Rhetoric*; pl. MILLER 1984, 1995) a fogalmazási készség fejlesztése szempontjából tárgyalta a műfaj fogalmát és egy lépéssel tovább lépett a szisztémikus funkcionális megközelítéshez képest. Figyelmük nem a szöveg formai elemeire összpontosul, hanem arra a kommunikatív cselekedetre, amelyet a szöveg végrehajt. Ezért elméletükben központi szerepet kap a kontextus, valamint a szöveget alkotó és feldolgozó/értelmező közösség tapasztalatai. Az új retorika képviselői tehát nemcsak a szövegek lexikogrammatikai jellemzőit és retorikai/strukturális mintázatát elemzik, hanem annak kulturális és intézményi környezetét is, mivel vélekedésük szerint ezek jelentős mértékben befolyásolhatják a szöveg alkotójának formai/strukturális választásait.

A modern műfajkutatásban legtöbbször idézett és legátfogóbbnak tekinthető műfajdefiníció – amely mindkét korábbi iskola elemeit ötvözi – a fentiekben idézett Swales nevéhez fűződik. Swales (1990) a műfajt komplex, számos nyelvi, kognitív

és társadalmi tényező által meghatározott jelenségnek tartja. Ez az oka annak, hogy a műfaj meghatározásába belefoglalta e tényezők kulcsfogalmait: a kommunikatív célt, a diskurzusközösséget, a retorikai cselekedetet, a hasonlóságot, a szerkezetet, a stílust, a tartalmat és a közönséget.

A fordításközpontú szövegtipológiák szerint (pl. HATIM–MASON 1990: 140; TROSBORG 1997) a szövegtípust a retorikai cél határozza meg. Ennek megfelelően a különböző szövegtípusok egy bizonyos retorikai stratégia mentén épülnek föl. Jellegzetes retorikai stratégiájuk alapján el lehet különíteni ún. leíró, elbeszélő, érvelő, összehasonlító stb. szövegtípusokat. E felfogással harmonizál Balázs (1985: 340–343) megközelítése is, aki a közlés módja, a szöveg domináns funkciója és célja alapján négy szövegtípust határol el. Ezek a szövegtípusok az érvelő szöveg (cél: meggyőzés), a leíró szöveg (cél: ismertetés), az elbeszélő szöveg (cél: események elmondása) és az értékelő szöveg (cél: vélemény és/vagy állásfoglalás kifejtése).

46

Mivel a fordítástudomány területén végzett műfaji vizsgálatok zöme a swalesi hagyományt követi, a szövegtípus és műfaj fogalmakat itt ez utóbbi értelemben használom. **Szövegtípusnak** nevezem tehát a közlés módjára jellemző speciális **retorikai stratégia** nyomán létrejött olyan szövegeket, mint például az elbeszélő, leíró, érvelő, összehasonlító, okfeltáró stb. típusú szövegek. Ezzel szemben **műfajnak** a szövegek azon **konkrét megvalósulási formáját** hívom, amely – a swalesi meghatározás értelmében – már adott céllal, adott társadalmi kontextusban, meghatározott közönség számára hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet. Műfajnak tekintem tehát többek között a tudományos dolgozatot, a viccet, a mesét, vagy a jelen vizsgálat tárgyát képező újságcikket.

Ahogy azt a korábbiakban láttuk, a fordítás módszerét (a fordítói szabadságot) és a fordítói stratégiát leginkább a szövegtípus vagy műfaj határozza meg: a fordítói stratégia aszerint alakul, hogy a szöveg melyik szövegtípusba vagy műfajba tartozik, mi a szöveg cél- és forrásnyelvi funkciója és státusza (REISS 1976, 2000; VINCZE 2004). Az tehát, hogy a fordítónak mennyi szabadsága van a szöveg jellemzőinek megőrzésében vagy megváltoztatásában (vagyis, hogy mennyire lehet szabadon vagy szó szerint fordítania), attól függ, hogy milyen szövegről van szó. A szövegtipológia a fordításban ezért különösen fontos.

Többen kísérelték meg a szövegfajták fordítási szempontú osztályozását. A korai kísérletek közé tartozik Fjodorov (1953) munkája, amely a közlemény jellege és tárgya szerinti értelmezésben¹⁷ háromféle szöveget különít el: a tudományos szövegeket, a társadalmi-politikai szövegeket és a művészi szövegeket.

Mounin (1963) további elemekre bontja a szövegfajtákat és alapvetően hét csoportot határoz meg: vallásos szövegek, irodalmi szövegek, versek, gyermekkönyvek, színpadi szövegek, filmszövegek és műszaki szövegek.

17 Lásd Szilágyi N. (1980) szövegosztályozási szempontjait.

Sager (1998) visszatér az átfogóbb osztályozásra. Szerinte funkcionális értelemben három nagy szövegosztály különíthető el, mert ezek mindegyikére más-más fordítói stratégia jellemző: (1) szépirodalmi szövegek (pl. regények, novellák, drámák, versek); (2) vallásos szövegek (elsősorban a Biblia, mert vannak olyan vallások, amelyek nem fordítják le más nyelvre a fő dokumentumaikat); (3) nem szépirodalmi, ún. szakszövegek (SAGER 1998: 69).

A sajtófordítás és a hírszöveg vonatkozásában Reiss (1976, 2000: 24–47) fordításszemponthú szövegtipológiája szolgál a szövegszerkezeti elemzés szempontrendszer kialakításához hasznos információkkal. Tipizálásának alapja az a **nyelvi funkció**, amelyet a szöveg betölt. Ez alapján megkülönböztet:

- (a) tartalomközpontú szövegeket (amelyekben a nyelv ábrázoló funkciója a domináns): pl. sajtóhírek, használati utasítások, szerződések, szakkönyvek;
- (b) formaközpontú szövegeket (amelyekben a nyelv kifejező funkciója a domináns): pl. irodalmi műfajok (regény, ballada, szonett, esszé stb.);
- (c) felhívásközpontú szövegeket (amelyekben a nyelv felhívó funkciója a domináns): pl. reklámok, hirdetések, propagandaszövegek; és
- (d) audio-mediális szövegeket (amelyek olyan írott szövegek, amelyeket a befogadók nem olvasnak, hanem meghallgatnak): pl. opera, vígjáték, rádiós műsorok.

A szövegek többségében mindhárom (az ábrázoló, a kifejező és a felhívó) funkció érvényesül, de általában ezek közül valamelyik uralkodóvá, meghatározóvá válik. A könyvben vizsgált szövegek, az elemző típusú újságcikkek a **tartalomközpontú szövegek** csoportjába tartoznak. Mint ilyenek, elsődleges céljuk a tartalom, az információk közlése. Az ilyen szövegeknél a fordító feladata ennek a tartalomnak a minél pontosabb visszaadása a célnyelven. Reiss külön felhívja a figyelmet azonban arra, hogy ez nem jelenti a forma figyelmen kívül hagyását, mivel minden tartalom valamilyen formában kerül kifejezésre. Míg a tartalomközpontú szövegeknél a megfelelő forma kiválasztása azért fontos, hogy a tartalmat maradéktalanul ki lehessen fejezni, a másik csoportban például, a formaközpontú szövegek esetében az elsődleges szempont nem a tartalom, vagyis nem az, hogy *mit* mondunk, hanem az, *ahogyan* azt elmondjuk. Vizsgálatom egyik fontos kérdése, hogy a korpuszt alkotó hírszövegek fordítása során miként valósul meg az információk közvetítése: mennyire hűen közvetítik a célnyelvi szövegek a forrásszövegek információtartalmát és mennyire jellemzi a fordítást a korábbiakban említett lojalitás az eredeti szöveghez.

A formaközpontú szövegek célja valamilyen esztétikai hatás kiváltása. A fordító ilyen szövegek fordítása során többnyire nem a forrásnyelvi formát teszi át a célnyelvbe, hanem egy olyan analóg célnyelvi formát alkalmaz, amely hasonló hatást, esztétikai élményt vált ki az olvasóban, mint a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi olvasóban. A felhívásközpontú szöveg célja nem csupán információ közlése, hanem az információ közlése által valamilyen nem nyelvi cél megvalósítása, valamilyen

cselekvés vagy reakció kiváltása (pl. egy hirdetés esetében a termék megvásárlása). Ilyen szövegeknél a fordító mind a tartalmi, mind a formai elemeken változtathat, annak érdekében, hogy a fordítás ugyanazt a célt valósítsa meg (vagyis pl. a célnyelvi olvasó is megvegye a reklámozott terméket). Az audio-mediális szövegeket, bár azok is ugyanezen nyelvi funkciókra épülnek, Reiss azért sorolja külön kategóriába, mert ezek fordításánál figyelembe kell venni számos, a közvetítő csatorna jellegéből fakadó egyéb tényezőt (pl. hogy az írott szöveg szóban vagy énekelve hangzik el). Operák fordítása során például a fordítónak összhangba kell hoznia a nyelv prozódiai sajátosságait és a mű dallamát, ritmusát annak érdekében, hogy az énekesek számára elénekelhető és a befogadó számára élvezhető célnyelvi szöveget hozzon létre. Az audio-mediális szöveg fordítására is jellemző a tartalmi és formai elemek megváltoztatásának szükségessége, de míg a felhívásközpontú szövegeknél a feltétel ugyanazon **cél** elérése, az audio-mediális szövegnél a feltétel ugyanazon **hatás** kiváltása a célnyelvi hallgatóban, mint amit az eredeti szöveg kiváltott a forrásnyelvi közönségben.

Korábban említettem már, hogy a szövegek általában ötvözik a tulajdonságokat, így több szövegtípus jegyeit is viselik, több funkciót, célt is betöltenek. Ezért kritikusan kell tekinteni Reiss megközelítésére, hiszen bizonyos szövegeknél a jegyek keveredése miatt nehezen állapítható meg az elsődleges funkció és problematikus a besorolás. A szövegek célját dominánsan a **kontextus** határozza meg, ezért a fordításban is kiemelten számolni kell vele.

A kontextus szövegre, pontosabban a szöveg fókuszára és kommunikatív céljára gyakorolt hatását Hatim és Mason (1990: 138–158) vizsgálta meg célzottan, hogy egy olyan fordításszempontú szövegtipológiára tegyenek javaslatot, amely érzékeny a kontextus által előidézett szövegfókusz-változásokra. Elsősorban de Beugrande és Dressler (1981), valamint Werlich (1976) munkájára alapozva abból a felfélelésből indultak ki, hogy a szövegtípust a szöveg **fő retorikai célja** határozza meg. A fő retorikai cél a kontextusból fakad és a szöveg által kifejezett kommunikatív szándék(ok)ból, mint a retorikai célra utaló jelekből tevődik össze. A lehetséges retorikai célok (pl. elbeszélés) száma véges, ezeket foglalja magába a tipológia. Például az érvelés fő célja az olvasó meggyőzése. Ennek elérése érdekében a szerző számos retorikai cél közül választhat: meggyőzheti az olvasót egy történet elbeszélésén vagy egy leírásen keresztül, de ellenérvek felsorakoztatásával is. Az érvelő szöveg egészét (pl. egy teljes újságcikket) többnyire retorikai célok sora alkotja, tehát – mint korábban említettük – a szöveg egyszerre több funkciót is betölt. Mindemellett Hatim és Mason (1990: 146) úgy véli, hogy a szöveg egyszerre csupán egy domináns retorikai célt tud megvalósítani. Ez az uralkodó retorikai cél adja a szöveg fő kontextuális fókuszát és a többi benne levő cél másodlagos marad a szöveg fő funkciója szempontjából. Hatim és Mason a retorikai célt és a kontextuális fókuszt egy terminusba ötvözi és **szövegtípusfókusz**nak nevezi el.

A jelen kötetben vizsgált korpuszt alkotó hírszövegek domináns fókuszja például az **elbeszélte események sora** (ezért lesz jelentősége a későbbiekben az eseménystruktúrának, amelyre a műfaji vizsgálatok épülnek). Mégis, számos esetben találni emellett a szövegekben értékelő megjegyzéseket, amelyek másodlagosak, ha a szöveg megmarad az elbeszélés szintjén és nem alakul át érveléssé. Hasonlóképpen, érvelő szövegekben is előfordulhatnak elbeszélő elemek. Lényeges megjegyezni, hogy esetenként a másodlagos elemek szerepe is fontos lehet, mert befolyásolhatják, manipulálhatják a szöveg elsődleges funkcióját. Ezért a fordítónak ezeknek is külön figyelmet kell szentelnie. A későbbi fejezetek elemzései erre is kitérnek majd.

A fentiek alapján Hatim és Mason rendszere három alapvető szövegtípust különít el: a kifejtést (*exposition*), az érvelést (*argumentation*) és az utasítást (*instruction*). A kifejtő szövegtípus ismertető jellegű. Kontextuális fókuszában vagy bizonyos fogalmak alkotóelemeire bontása (elemzése), vagy azok szintézise áll. A fogalmak ismertetésére összpontosuló fogalmi kifejtés mellett ebbe a típusba sorolják a leíró szövegeket, amelyek tárgyakat vagy helyzeteket írnak le, és a narratív szövegeket, amelyek cselekvéseket és eseményeket rendeznek sorba. Az elemzéseimben vizsgált hírszövegek dominánsan ebbe a típusba tartoznak. Az érvelő szövegtípus kontextuális fókuszában a fogalmak közötti relációk értékelése áll. Az érvelő szöveg bizonyos gondolatok elfogadásáról vagy elvetéséről, bizonyos állítások vagy helyzetek helyességéről vagy helytelenségéről igyekszik meggyőzni az olvasót. Az érvelés kétféleképpen épülhet fel: egyrészt érvek, másrészt ellenérvek felsorakoztatásával. Az utasító szövegek fókuszában a viselkedés alakítása áll: irányítani igyekeznek instrukciókon (utasításokon) keresztül, hogy az emberek miképp viselkedjenek vagy gondolkodjanak. Az utasítások is kétféleképpen lehetnek: a választásra történő felhívás (pl. reklámok, vásárlói tájékoztatók) és a választás nélküli felhívás (pl. szerződések).

Reiss tipológiája nemcsak a besorolási nehézségek miatt problematikus, hanem érzékenysége, pontosabban annak hiánya miatt is. Göpferich (1995) foglalkozott mélyrehatóan ezzel a kérdéssel. Elsősorban azért marasztalja el Reiss megközelítését, mert az, univerzális jellege miatt, nem képes differenciálni bizonyos szövegfajták között. Példaként a tudományos és technikai szövegeket említi, amelyek (a hirdetések kivételével) Reiss rendszerében mind ugyanabba a (tartalomközpontú) szövegkategóriába esnek, annak ellenére, hogy eltérő karakterisztikákkal rendelkező szövegfajtákról van szó. Problémásnak látja a tipológiában azt is, hogy a tartalomközpontú szövegek esetében a tartalmat kezeli invariánsként, ami azt jelenti, hogy a fordítónak rövidítés vagy módosítás nélkül kell visszaadnia a forrásnyelvi szöveg információtartalmát. Ez azonban a forrás- és a célnyelvi kultúra közötti eltérések miatt nem mindig valósítható meg (jól példázzák ezt az általam vizsgált hírszövegek is, amelyek tartalmában – ahogy azt a 4–7. fejezetekben bemutatásra kerülő adatok is igazolják – több esetben is látható módosulás). Göpferich a brit és a német elektromos berendezések leírását említi példaként, amelyekben a két ország eltérő rendszerű

konnektorai miatt a fordítóknak a szöveg tartalmán is módosítaniuk kell ahhoz, hogy a felhasználók megfelelően tudják működtetni a berendezéseket.

Göpferich abban látja a szövegtípusokkal és műfajokkal foglalkozó fordítás-elemzések legnagyobb hiányosságát, hogy a szövegek osztályozására irányuló elméleti megközelítések és az egyes szövegfajták elemzésével foglalkozó empirikus kutatások általában nem találkoznak egymással. Átfogó elméleti keret hiányában pedig az empirikus úton nyert eredményeket és az egyes szövegfajtákat nem lehet összevetni és nem tudjuk megállapítani, hogy mennyire tekinthetők hitelesnek azok a jegyek, amelyeket egy adott szövegcsoporthoz jellemzők azonosítanak.

50

Göpferich ezért egy olyan **pragmatikai szemléletű szövegtipológia** létrehozására tesz javaslatot, amely lehetővé teszi különféle szaknyelvi szövegek megfelelően differenciált osztályozását és megbízható, hiteles elemzését. Szövegtipológiájának alapját a szövegek **témája** (természettudomány és technika), **osztálya** (a reissi értelemben és a szaknyelvre vonatkoztatva: a tartalomközpontú, informatív szöveg) és **közege** (írott szövegek) képezi. Struktúráját tekintve a tipológia hierarchikus felépítésű, amelynek csúcán a négy alapvető szaknyelvi szövegkategória helyezkedik el:

1. a **törvénykezési-normatív szövegek**, amelyek jogi alapokat, hivatkozási standardokat hoznak létre (pl. szabadalmi specifikációk);
2. a **fejlődésorientált aktualizáló szövegek**, amelyek információt közölnek a tudomány és a technika fejlesztése, fejlődése érdekében (pl. disszertáció, kutatási beszámoló, szakfolyóiratban közölt tanulmány);
3. a **didaktikus-tanító szövegek**, amelyek tanító jelleggel közölnek információt az intellektuális fejlődés, szórakozás vagy a gyakorlati alkalmazás érdekében (pl. egyetemi tankönyv, népszerű-tudományos cikk, használati utasítás) – ebbe a csoportba sorolhatók az általam vizsgált hírszövegek; valamint
4. a **gyűjteményszövegek**, amelyek információk áttekintését, összegzését, összefoglaló jellegű bemutatását végzik (pl. enciklopédia, szótár).

A négy szövegkategóriában a közölt információ jellege és a közlés célja eltér, de mind a négy kategória általános kommunikatív funkciója ugyanaz: valamilyen információ közvetítése. Angol és német szövegeken végzett kutatási eredményei igazolták azt a feltevést, hogy az azonos kategóriába tartozó szövegek hasonló nyelvi jegyekkel rendelkeznek. Ezt Göpferich (1995: 322) azért tartotta lehetségesnek, mert a tipológia szövegen *kívüli*, kommunikatív-pragmatikai kritériumok alapján osztályozza a szövegeket (amelyek meghatározzák a szövegek belső, nyelvi jellemzőit).

A könyvben bemutatott elemzések fontos kérdése, hogy a hírszövegek fordítása során a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető komponenseiben bekövetkező eltolódások mennyiben magyarázhatók a szövegtípus és a műfaj sajátosságai, vagy magával a fordítási folyamattal. A hírszövegek műfaji, szöveg-szerkezeti sajátosságait a 3.2. rész, a műfaji szerkezet és az egyéb szöveg-szerkezeti

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

változók (kohéziós, ismétlés, topik- és retorikai szerkezet) interakcióját a 4–7. fejezetek tárgyalják.

2.3. A KOHERENCIAKUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

E könyv egyik fő feladata a nyelvpárspecifikus koherenciaeltolódások, valamint az ezekhez vezető szövegszintű fordítási stratégiák azonosítása (lásd 1.2. rész). Ehhez egy olyan, megfelelően komplex szövegelemző modellre van szükség, amely minden, a koherencia megteremtése szempontjából releváns – a szövegben „folytonosságot” biztosító – szövegváltozót felölel és ezáltal alkalmas valamennyi szövegszintű jelenség azonosítására és leírására. A modellt alkotó elméletek bemutatása előtt szükség van két kulcsfontosságú fogalom – a „szövegszintű jelenség” és a „koherencia” –, valamint néhány, ezekhez szorosan kapcsolódó további terminus értelmezésének tisztázására.

51

2.3.1. KULCSFOGALMAK

2.3.1.1. Szövegszintű jelenségek és fordítói stratégiák

Bár a tudományos diskurzusban igen elterjedt a „szövegszintű” terminus használata, értelmezése ellentmondásos. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy nem beszélhetünk ún. „szövegszintű” jelenségekről vagy problémákról, mert a szöveg minden összetevője befolyásolja a szöveg minőségét (s így a koherenciát és az értelmezhetőséget), akár egyetlen konkrét lexikai vagy grammatikai elem is; tehát minden szövegelem ilyen értelemben szövegszintűnek tekinthető. Tolcsvai Nagy (2001: 106) arra hívja fel a figyelmet, hogy önmagában nem létezik ilyen jelenség, mert a nyelvi szintek egymásra épülve *együttesen* adják a szövegszerűséget.

Klaudy ezzel szemben, a „Szövegszintű műveletek a fordításban” című tanulmányában, amellet érvel, hogy „elkülöníthetők szövegszintű fordítási problémák” (2006: 204). Ilyen problémák a fordítás mindhárom fázisában jelentkezhetnek: a forrásnyelvi megértésben (ahol a fordító esetében a cél a megfeleltetés, nem csupán pl. az információszerzés vagy a rekonstrukció), az átvitelben és a célnyelvi produkcióban is. Klaudy ezt azzal magyarázza, hogy az elemzések tanúsága szerint a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek és éppen a szövegszint az, ahol ez a „mátság” kimutatható. Erre a jelenségre Toury (1986) mint „diskurzusátvitelre” utal, ami nála azt jelenti, hogy a fordítók a forrásnyelvre jellemző szövegalkotási sajátosságokat visznek át a célnyelvbe. Klaudy

(1987) ugyanerre a jelenségre a „kvázihelyesség” terminust használja, de nála ez nem a forrásnyelvi szövegépítési sajátosságok *átvitelét* jelenti, hanem azt, hogy ezek a sajátosságok *hatnak* a célnyelvi produkcióra és megváltoztathatják a célnyelvi szöveg mondat szerkesztési sajátosságainak eloszlását. Ezt igazolják például a téma-réma szerkezetek fordításán végzett elemzései a magyar és az orosz (KLAUDY 1987), valamint az angol és magyar fordításban (KLAUDY 2004).

Heltai (2004) a nyelvi normák és a fordítás kapcsolatának tárgyalása során említ bizonyos szövegszintű jelenségeket, és külön tárgyal ún. „szövegalkotási normákat”. Míg a fogalom elméleti szempontból problematikus voltát nem vonja kétségbe, Heltai – bizonyos megszorításokkal – felhasználhatónak tartja egyes fordításértékeléssel kapcsolatos kérdések tisztázása során. A következőképpen írja körül a szövegalkotási norma fogalmát:

52

A szövegalkotási normák közé sorolhatunk részben olyan jelenségekkel kapcsolatos normatív elvárásokat, amelyeket hagyományosan a szintaktika körébe szoktak sorolni, így például a tematikus tagolás és a fókusz kérdéseit. Idesorolhatjuk a kohéziós eszközök használatát is. Normatívnak tarthatjuk azt a követelményt, hogy a szövegben a referencia nyomon követhető legyen. A szövegnormák, szemben a nyelvtani normákkal, gyakran statisztikai jellegűek, az egyes szerkezetek, lexikai vagy frazeológiai egységek különböző szövegtípusokban való disztribúciójával kapcsolatosak, és ebből következőleg többnyire nem nyilvánvalóak (HELTAI 2004: 417).

Ez a körülhatárolás részben fedi azt a koncepciót, amely az én vizsgálatom fókuszát is meghatározza. Olyan tényezők gyűjtőneveként alkalmazom a „**szövegszintű jelenség**” fogalmat, amelyek nem csak lokális kapcsolódásokat alkotnak a szövegben. Szövegszintűnek tartom azokat a globális (a szöveg lineáris és hierarchikus szerkezetében megvalósuló) kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat létrehozó jelenségeket, amelyek **folyamatosságot** (DE BEAUGRANDE–DRESSLER 1981) **teremtnek a szöveg különböző** (kisebb és nagyobb) **részei között, és ezáltal közvetlenül hozzájárulnak a komplex szövegszerkezet és a globális szövegértelmez kialakításához**. Ezek közé a jelenségek közé sorolható a szöveg felszíni elemei közötti viszonyok, függőségek jelzésére használatos funkciók minden fajtája, amelyek a felszíni folyamatosságot biztosítják (ilyen a kohézió és a tematikus struktúra), az egyes szövegtípusokra és műfajokra jellemző retorikai elemek és szövegszerkezet különböző aspektusai, valamint a szöveg értelmének felderítésében fontos szerepet játszó kognitív makrostruktúra különféle vonatkozásai. A fentiekből következően pedig az ún. „**szövegszintű fordítói stratégiák**” azon – tudatos vagy ösztönös – fordítói eljárások összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját (újra- vagy megteremtését), s ez által a szövegszerűséget és koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

A szövegvizsgálatok során felmerülő elméleti problémák részben abból erednek, hogy a szövegek **komplex struktúrát** alkotnak (DE BEAUGRANDE–DRESSLER 1981; CONNOR–KAPLAN 1987; ENKVIST 1990; PETŐFI–BÉKÉSI–VASS 1993, 1994, 1995; TOLCSVAI NAGY 2005) és ezért a szöveget alkotó nyelvi szintek mindegyike az elemzés fontos részét képezi. Az általános felfogás szerint ugyanis a szöveg belső összetartó ereje három szinten valósul meg: szintaktikai szinten (ezt nevezzük konexitásnak), szemantikai szinten (ez a kohézió) és pragmatikai szinten (ez a koherencia) (ANDOR 1989; PETŐFI–BENKES 1998; PÉTER 2005).

Tolcsvai Nagy (2001: 116) megközelítése a struktúra kizárólagos hangsúlyozása helyett teret enged a procedúra vizsgálatának is. E felfogás szerint a szintek a kiterjedtség és a viszony jellege alapján különülnek el, és azt mutatják, hogy egy szövegbeli jelenség milyen jelleggel mekkora területet fog át. Három szintet különböztet meg:

(1) mikroszint:

- szerkezeti jellemzők: két elemi egység kapcsolata, nagyfokú grammatikalizáció
- műveleti jellemzők: két elemi egység közötti kapcsolat feldolgozása – létrehozása vagy megértése

(2) mezoszint:

- szerkezeti jellemzők: összetett (pl. mondat szintű) egységek kapcsolata
- műveleti jellemzők: több mondatméretű szövegrész kapcsolatainak a feldolgozása

(3) makroszint:

- szerkezeti jellemzők: az egész szövegre kiterjedő kapcsolat szerkezete
- műveleti jellemzők: a teljes szöveg értelemhálózatának és általános szerkezetének a feldolgozása.

A három szint között a határ nem éles, ezért inkább kontinuumként foghatók fel. Tolcsvai Nagy megközelítése szemantikai alapú, mivel a jelentést tartja általában alapvetőnek. A könyvben kidolgozásra kerülő fordítási szövegelemző modell mindhárom szint jellemzőinek feltárására kísérletet tesz: a koherens forrás- és célnyelvi szöveget mint komplex jelenséget és komplex rendszert is láttatja (lásd 2.3.2. rész: 6. és 7. ábra).

A szövegnek mint komplex struktúrának egy harmadik megközelítésben van ún. makrostruktúrája, mikrostruktúrája és szuperstruktúrája. A makrostruktúra a globális összefüggést mutató, a szöveg tartalmi lényegét adó gondolati váz, míg a mikrostruktúra a lokális összefüggések szerkezeti egysége (SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 243). A szuperstruktúra meghatározása már nem ilyen egyértelmű, mert értelmezése nem egységes a szakirodalomban. Szikszainé Nagy (1999: 243) szerint a szuperstruktúra „az egyes szövegtípusok tartalomtól független, invariáns elemekből álló,

elvont szerkezete”, míg Tirkkonen-Condit (1985) felfogásában a szöveg szuper-szerkezetét annak lineáris (pl. bevezetés, tárgyalás, befejezés) részekre tagolódása adja. A fordítási szövegelemző modell ez utóbbi megközelítésben értelmezi a szuperstruktúra fogalmát.

A különböző nyelvi szintek elemzése mellett Kaplan és Connor (1987: 2) külön kiemeli a **szintek közötti interakció** vizsgálatának jelentőségét is, mivel a szövegminőséget és ezen keresztül az értelmezhetőséget az is befolyásolja, hogy a mondaton belüli, a mondatok közötti és a szövegstruktúra hogyan viszonyul egymáshoz. Az elemzések többségére azonban ilyen fokú, a szöveg teljes komplexitását visszaadó megközelítés igénye nem jellemző.

54

Összegzésül elmondható, hogy a szöveg, s ily módon a koherencia különböző szintekben történő felfogása (konnexitás/szintaxis, kohézió/szemantika, koherencia/pragmatika) túlhaladott álláspont, mivel zárt nyelvi rendszerben gondolkodik. Értelmezésemben a **koherencia** (mint általános összetartó erő) **funkcionális és kognitív természetű jelenség**, s mint ilyen, **meghatározó összetevőjének tekintem a szöveg értelmezőjét**. Ez különösen lényeges a fordítási célú szövegalkotás, illetve a fordítási szöveg elemzése esetében, ahol a szöveg mellett – mint azt a fentiekben láttuk (2.2.2. rész) – már nem csupán a szöveg eredeti íróját, eredeti célközönségét és kontextusát kell figyelembe venni, hanem a fordítót, a fordítás célját és a célnyelvi olvasóközönséget is. Ez a könyv arra tesz kísérletet, hogy a szöveget egyszerre mint komplex nyelvi, társadalmi és kognitív jelenséget és rendszert vizsgálja. Más szóval a vizsgálat az ún. szemantikai (kohéziós szerkezet) és pragmatikai (koherencia) szint, illetve – más megközelítésben – a mikroszintből kiindulva, de a mezo- és makroszint mélyreható vizsgálatán keresztül a szövegösszetartó elemek komplex rendszerének működését, interakcióját és a globális szövegminőségre gyakorolt hatását tárja fel.

2.3.1.2. Koherencia, kohézió, értelmezhetőség

A koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek azonosítására és leírására alkalmas modell felvázolása előtt fontos tisztázni néhány kulcsfogalmat. A kohézióval és koherenciával foglalkozó munkák körüli elméleti problémák forrása az elemzések alapját képező fogalmi apparátus (pl. koherencia, kohézió, értelmezhetőség fogalmak) eltérő értelmezésében rejlik. A következőkben a legjelentősebb eltéréseket veszem számba, majd – Grabe és Kaplan 1996-os, leíró jellegű szövegalkotási modellje segítségével – bemutatom a kohézió és a koherencia egymáshoz fűződő viszonyát és a szövegalkotásban elfoglalt helyét. Erre azért van szükség, hogy körülhatárolhatóvá válhasson az elméleti alapú, komplex fordítási szövegelemző modell célja és feladata.

Vegyük elsőként a **koherencia** fogalmát. A koherencia leírására két, alapvetően eltérő megközelítés létezik: az egyik az olvasónak, illetve az olvasó és a szöveg kö-

zötti interakciónak tulajdonít jelentős szerepet, míg a másik csupán a szövegből, a szövegstruktúrából kiindulva írja le, „vezeti le” a koherenciát. Az első megközelítésben az olvasó leginkább attól érezhet koherensnek egy szöveget, hogy képes annak értelmezésére (magától a szövegstruktúrától függetlenül). Garnham (1985) kutatásai például azt mutatják, hogy olvasás közben a befogadó a szövegből inferenciákat alkot annak érdekében, hogy a szövegről egy ún. „szöveg-modell reprezentáció” jöjjön létre a hosszú távú memóriájában, és ezeken az inferenciákon keresztül értelmezze a szöveget.

Egy másik megközelítés, amely (az előzőhöz hasonlóan) nem a nyelvi eszközökből vezeti le a koherenciát, úgy tartja, hogy a koherenciaérzet abból a konvencionális tudásból (forgatókönyvek, keretek és/vagy sémák) fakad, amelyet az olvasó a szöveg alapján tud előhívni, és amelynek segítségével a szöveg által közvetített üzenetet elméjében koherens keretbe tudja foglalni (pl. BROWN-YULE 1983; WIDDOWSON 1978). Ebben az értelmezésben a koherencia nem tekinthető a szöveg sajátjának, hanem az olvasó alkotja meg azáltal, hogy kapcsolódási pontokat keres (és talál) a szöveg által közvetített üzenet és a már meglévő tudása között. E felfogás mellett érdemes megemlíteni a Sperber és Wilson (1986) által megfogalmazott relevancia elméletet is. A nyelvhasználat e pragmatikai szemléletű értelmezése szerint ugyan nem lehet egyenlőségjelet tenni a koherencia és a relevancia fogalmak közé, de alapvetően a relevancia elve határozza meg azt, hogy a befogadó milyen mértékben érzékel koherensnek egy szöveget.

Ezeknek a megközelítéseknek azonban van egy gyenge pontja. Azt sugallják, hogy a szöveg értelmezése szempontjából voltaképpen nincs jelentősége annak, hogy milyen szöveg jelenik meg az olvasó előtt. Ezt támasztja alá az is, hogy ha nagyon meg akarunk érteni egy szöveget, akkor olyan esetben is képesek vagyunk rá, ha a szöveg (pl. grammatikailag) hibás. Gondoljunk például a nyelvtanulási kontextusban hiányos nyelvtudással megírt, hibákkal teli tanulói fogalmazásokra, amelyeket a nyelvtanár ezek ellenére is megért. A közelmúlt kognitív pszichológiai és kognitív nyelvészeti kutatásai azonban arra engednek következtetni, hogy a szövegstruktúra – ha nem is kizárólagos módon –, de jelentős mértékben befolyásolja a megértést, és ezáltal a koherenciát. E felfogás szerint **a koherencia egyes összetevői magában a szövegstruktúrában követhetők nyomon**, míg mások a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakcióban (pl. J. R. ANDERSON 1990; KINTSCH-VAN DIJK 1978; KINTSCH 1998; SANDERS-SPOOREN 2007; TOLCSVAI NAGY 2011; VAN DIJK-KINTSCH 1983). Sanders és Spooren (2007: 919) például amellett érvel, hogy a szövegösszefüggés valójában egy mentális jelenség: a befogadó a szöveg láttán, annak egy koherens reprezentációját hozza létre az elméjében. Ilyen értelemben a koherenciát nem a szöveg inherens tulajdonságának tartják, hanem olyan mentális jelenségnek, amelyet a befogadó a szöveg alapján alkot meg. Ezért a koherencia tanulmányozásában kulcsszerepet tulajdonítanak a szöveg mint

nyelvi objektum szerkezetének, kognitív reprezentációjának és megalkotása/feldolgozása folyamatának, valamint az ezek közötti kapcsolatnak. Kétféle koherencia „szervezi” felfogásuk szerint a szöveget (2007: 920). A **referenciális koherencia**, amely utalásokon keresztül teremt folytonosságot, s következésképp koherenciát a szövegben (nyelvi kifejező eszköze a tárgyakra, egyénekre és fogalmakra utaló referencia: pl. főnévi szerkezetek, névmások, a zéró anafora). A másik szövegszervező eszköz a **kapcsolati koherencia** (*relational coherence*), amely például okozati, elmentéses vagy egyéb relációk révén teremt kapcsolatot a szöveg különböző részei között (nyelvi kifejező eszközei a kötőszók és bizonyos lexikai elemek: pl. *mert, azonban, ennek eredményeként*). A következésképp írják le a nyelv és a nyelvhasználó által alkotott kognitív reprezentáció viszonyát:

56

A diskurzus tanulmányozása fontos információval szolgál a nyelv és a nyelvhasználók által a diskurzus alapján kialakított kognitív reprezentáció viszonyáról. [...] Különösen vonzó ebben a kontextusban az a gondolat, miszerint a nyelvi kifejezőeszközök mint instrukciók segítik ennek a reprezentációnak a kialakítását (SANDERS-SPOOREN 2007: 931; ford.: K. K.¹⁸).

E felfogással harmonizálnak egyes, a szakirodalomban meghatározó kohéziós vizsgálatok empirikus eredményei is (pl. Givón 1983-as kötete a topikfolytonosságról a szövegben, amely nyolc különféle nyelv kvantitatív elemzésének eredményeiről ad számot, vagy Hasan 1984-es és Halliday és Hasan 1989-es munkája a kohézív harmóniáról). Ezek arról tanúskodnak, hogy **a szöveg felszíni struktúrájának elemei** (pl. a kohéziós eszközök, tematikus struktúra), mint „jelzések” fontos szerepet töltenek be a szövegben: ezek **segítik/vezetik az olvasót az író által szándékolt koherens értelmezés kialakításában**. A koherenciához tehát hozzájárul a szöveg (és annak felszíni elemei) éppúgy, mint a szöveg írójának a szöveghez, a befogadó (esetünkben az olvasó) világról alkotott tudásához, valamint a szöveg témájához fűződő viszonya.

A koherencia fogalmát a fordítástudományon belül sem értelmezik egységesen. Reiss és Vermeer (1984) például pragmatikai fogalomként kezelik és különbséget tesznek intratextuális (szövegen belüli) és intertextuális (pl. forrás- és célnyelvi szöveg közötti) koherencia között. Risku (1998) pedig szituációk koherenciájáról beszél, amikor a forrás- és a célnyelvi szöveg, a megrendelő és a fordító kommuniká-

18 Az idézet eredeti szövege: „the study of discourse provides us with important insights in the relationship between language, on the one hand, and the cognitive representation that language users have or make of discourse, on the other. [...] Highly attractive, in this context, is the idea that linguistic expressions are instructions for the construction of such a representation” (SANDERS-SPOOREN 2007: 931).

ciós helyzetei közötti inkompatibilitást elemzi. A különféle koherencia megközelítések kritikai elemzésével fordítási szempontból Vaerenbergh (2009) munkája foglalkozik mélyrehatóan.

A koherencia mellett a **kohézió** és az **értelmezhetőség** fogalmak közötti tisztázatlan viszony is számos nehézséget vet fel. A szakirodalom nem egységesen kezeli ezeket a fogalmakat és a különböző források gyakran eltérő álláspontot képviselnek a szövegalkotásban betöltött szerepüket illetően is. A korábbiakban részletezett, de Beaugrande és Dressler (1981) által képviselt szövegelmélet például mentális természetű: a kohéziót kognitív pszichológiai szempontból közelíti meg. Halliday and Hasan (1985) ezzel szemben grammatikai funkciókból indul ki, mentalizmus nélkül, és egy harmadik féle álláspont jelenik meg Enkvist (1974, 1978, 1990) munkájában, ami részben funkcionális grammatikai, részben retorikai nézőpontot állít fel. A különféle felfogásokból eredő nehézségek összegzését Enkvist (1990) kísérelte meg, aki hét „problémában” foglalta össze a szövegkutatás aktuális, még megválaszolásra váró kérdéseit. Enkvist szerint a koherencia és az értelmezhetőség tanulmányozásának első problémája a **koherencia** és a **kohézió** fogalmak vitatható és eltérő kezelésére és meghatározására vezethető vissza. A korai szövegtani vizsgálódások elsősorban nyelvészeti szempontból közelítették meg a szöveget: a kohézió szövegfelületi eszközeit azonosították és írták le, és a grammatikát igyekeztek a mondat határain túlra kiterjeszteni. A hangsúly a későbbiekben áttolódott a szintaxisról a jelentés és az értelmezhetőség irányába. E felfogás szerint ahhoz, hogy koherensnek érzékeljünk egy szöveget, meg kell azt értenünk, vagyis fel kell tudnunk építeni köré egy „világképet” (ENKVIST 1990: 13). Enkvist meghatározása ezért markáns különbséget tesz a kohézió és a koherencia fogalmak között:

A kohézió a szöveg felszínén található explicit [grammatikailag leírható] kapcsolóelemeket magába foglaló terminus [...], míg a koherencia a szövegnek azon minősége, amely lehetővé teszi azt, hogy a szöveg egy konzisztens világképnek megfelelően, s ezáltal összefoglalhatóvá és értelmezhetővé váljon (ENKVIST 1990: 14; ford.: K. K.¹⁹).

Jelen vizsgálat is ebben az értelemben alkalmazza a kohézió és a koherencia fogalmát. A kohézió és a koherencia szövegalkotásban betöltött helyének/funkciójának tekintetében pedig Grabe és Kaplan (1996: 81) megközelítését tartja irányadónak, akik – leíró jellegű szövegalkotási modelljükben – integrálták a szövegalkotás

19 Az idézet eredeti szövege: „Cohesion is the term for overt [grammatically describable] links on the textual surface [...], whereas coherence is the quality that makes a text conform to a consistent world picture and is therefore summarizable and interpretable” (ENKVIST 1990: 14).

folyamatának mindazon nyelvi és nem nyelvi összetevőit, amelyek magához a folyamathoz, a produktumhoz (a szöveghez), a szöveget létrehozó és befogadó elméhez és a társadalmi kontextus releváns aspektusaihoz kapcsolódnak. A modell (4. ábra) hatékonyan ötvözi a korábbi modellálási kísérletek eredményeit. Tartalmazza a szövegalkotási folyamat kognitív modelljének nyelvi aspektusait (DE BEAUGRANDE 1984; MARTIN 1992), felhasználja a szövegalkotás folyamatának modellálására irányuló kísérletek eredményeit (pl. HAYES–FLOWER 1980; FLOWER–HAYES 1981a, 1981b), a szövegértési folyamat jellemzőit (GARNHAM 1985; OAKHILL–GARNHAM 1988), valamint a feldolgozási modellek sajátosságait (BEREITER–SCARDAMALIA 1987). Jelentős előrelépést jelent a szövegkutatásban annak ellenére, hogy nem tekinthető teljesnek: például pszichológiai szempontból nem tér ki a feldolgozási folyamatokra és arra sem, hogy az egyes komponensek pontosan hogyan kapcsolódnak egymáshoz, mivel ehhez nem áll rendelkezésre még elegendő ismeret. Grabe és Kaplan modelljének jelentősége a következőkben foglalható össze:

- tartalmaz minden olyan elemet, amely jelenlegi tudásunk szerint a szövegalkotásban szerepet játszik;
- rámutat az egyes komponensek jelentőségére és
- iránymutatást ad arra vonatkozóan, hogy a kutatások miként közelíthetik meg az egyes összetevők közötti interakció vizsgálatát (más szóval: megmutatja, hogy – céltól függően – a szövegalkotás mely elemei lépnek egymással kapcsolatba).

A modell felhasználja mindazokat az elméleti és empirikus eredményeket, amelyek megjelenésekor a szövegkutatás és az idegen nyelvi fogalmazási készség kutatásának területén a nemzetközi szakirodalomban rendelkezésre álltak. Ezek az alábbiakban összegezhetők:

- az írott nyelv számos tekintetben eltér a beszélt nyelv sajátosságaitól, ezért az írott szöveg annak saját strukturális és retorikai tulajdonságainak figyelembevételével vizsgálándó;
- a szövegek struktúrája hierarchikus jellegű, amelyet a logikai relációk, a szövegmatrix elemei, vagy a kohézív harmónia hoz létre;
- a különféle szövegek struktúrája eltérő, mert nem azonos a céljuk, a közönségük, a státuszuk, az írójuk és az információmennyiségük;
- a szövegeknek van egy magasabb szintű struktúrája, ami függ a szövegtípustól, a szöveg céljától és a befogadótól;
- amennyiben ez a magasabb szintű struktúra felismerhető/azonosítható, a szöveg könnyebben érthető, felidézhető és koherensebb;
- a szövegstruktúra elemzésére használatos rendszerek a gyengéik ellenére alkalmasak kutatási célokra;
- a szövegalkotás leírására kidolgozott modell a koherenciaelméletre épül;

•

•



4. ábra. Grabe és Kaplan leíró jellegű szövegalkotási modellje (GRABE–KAPLAN 1996: 81 alapján)

- a koherenciaelméletnek magába kell foglalnia az információstruktúra elemzését;
- a szöveg felszíni elemei fontos szerepet töltenek be a szövegalkotásban;
- a szövegalkotás során számos komplex strukturális és retorikai dimenzió összeegyeztetésére, „manipulálására” van szükség (GRABE–KAPLAN 1996: 61–62).

A modellben központi helyet foglal el a szövegalkotás hét alapkategorise (szintaktika, szemantika, lexikon, kohézió, koherencia, a funkcionális dimenziók és a nem nyelvi összetevők), amelyek mindegyike a szövegstruktúra, illetve a szövegstruktúrát befolyásoló tényezők fontos részét képezi. A modell előnye az, hogy tükrözi azt, hogy a **szöveg komplex struktúra** és egyúttal rámutat arra is, hogy egy vagy két komponens izolált vizsgálata (amely hosszú ideig uralta a szövegtani vizsgálódásokat) nem adhat kellően árnyalt és pontos képet róla. Gyenge pontja azonban az, hogy a komponensek hangsúlyozása által azt sugallja, mintha a szöveg kompozicionális természetű jelenség volna, pedig nem az. Az elméleti és az empirikus kutatások eredményei a szövegalkotás **interaktív** jellegét támasztják alá (pl. a korábbiakban tárgyalt, a szövegre mint „kommunikatív eseményre” vagy folyamatra utaló meghatározásokat). Ebből számunkra azt az igen lényeges megállapítást lehet levonni, hogy **a szövegalkotás egésze több mint az egyes komponensek összege**. Ez magyarázza meg azt is, hogy nem lehet az egyes részek egyszerű „összerakása” révén a befogadó számára értelmes szöveget létrehozni. Ugyanezen az alapon nem lehet az egyes részek izolált vizsgálata alapján leírni a szövegalkotás bonyolult folyamatát. Így a szöveg tudománya abban az esetben tudja megfelelő módon leírni a szöveg és a szövegalkotás sajátosságait, ha a szöveg (nyelvi) tanulmányozása mellett kitér a szövegalkotást kísérő és a szövegben is megjelenő kognitív-pszichológiai és társadalmi vonatkozásokra is. Erre tesz kísérletet ez a könyv, amely a következő fejezetben bemutatásra kerülő fordítási szövegelemző modell felhasználásával összefüggéseiben láttatja a komplex szövegstruktúra különféle összetevőinek (szövegszervező eszközeinek) és a szöveg mondanivalójának/propozicionális tartalmának interakcióját a fordítási szövegalkotásban.

2.3.2. A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL

A téma (a koherencia célnyelvi (re)produkcióját kísérő szövegszintű fordítói stratégiák) összetettségére való tekintettel első lépésként magát a jelenséget – a koherenciát – kell modellezni ahhoz, hogy azután ebből le lehessen vezetni azokat a komponenseket, amelyek relevánsak (= a szövegszintű jelenségek), és amelyek vizsgálatához egy mind elméleti, mind kutatás-módszertani szempontból megfelelő elemző modell kidolgozására van szükség.

A könyvben sokszor használok a modell fogalmát, ezért a következőkben röviden kitérek a magyarázatára. Erre azért is szükség van, mert a szakirodalom nem

egységesen értelmezi (a fordítástudomány területén tapasztalható terminológiai következetlenségekről Chesterman (2000) ír részletesen), és – tudomásom szerint – nem létezik általánosan elfogadott, átfogó definíciója a modell terminusnak. Az általános meghatározás hiánya feltehetően annak tudható be, hogy igen sokféle modell létezik. Erről a sokféleségről tanúskodnak a jelen fejezetben ismertetett modellek is.

Vannak a szakirodalomban képszerű, ún. **analóg modellek**, amelyek diagramban vagy folyamatábrában vázolnak fel egy adott jelenséget: például a deskriptív vagy más néven leíró jellegű modellek, a folyamatmodellek, az erőfeszítés-modellek (*effort models*), a műveleti modellek (*operational models*), csak hogy néhány típust említsek. A szöveg- és a fordítástudomány területéről ilyen Grabe és Kaplan (1996) fentiekben bemutatott leíró jellegű szövegalkotási modellje, a Gile (1995) által képletesen „erőfeszítés” modellnek nevezett modellek, amelyek a tolmácsolásban rejlő nehézségeket azonosítják, vagy Bathgate (1980) műveleti modellje, amely a fordító munkájának minden egyes mozzanatát megjeleníti a forrásnyelvi szövegtől a célnyelvi változat megjelenéséig. Bathgate munkája nem egy újabb modellje a fordítás folyamatának, hanem ötvözi és egy keretbe foglalja a korábbi modellálási kísérleteket.

Léteznek **elméleti** (vagy konceptuális) **modellek** is. Ilyen például a fordítás nyelvészeti modellje, amely a fordítást mint nyelvi műveletet értelmezi. E tágabb elméleti kereten belül elképzelhetők részmodellek is, úgymint a strukturális nyelvészeti fordításmodellek, amelyek a nyelvi rendszerek közötti relációkat tárják fel, vagy a pszicholingvisztikai modellek, amelyek pedig a fordítás folyamatát kísérő mentális műveletek nyelvi vonatkozásait világítják meg. Hermans szerint

[a]z elméleti (vagy konceptuális) modell olyan hipotetikus konstruktum, amely egy tudományosan elfogadott ismeretterületről származik, majd kísérleti jelleggel egy részben vagy egészen ismeretlen területen kerül felhasználásra. Mivel a modellt először egy bizonyos területen alkotják meg, majd azután egy másikon alkalmazzák, az első területnek megfelelő nyelvezetet használja, miközben egy másik területről beszél. Ettől képes a konceptuális modell heurisztikusan működni. Az elméleti modell saját képére formálja tárgyát: saját terminusait, kategóriáit, jellemzőit alkalmazza egy új területen, bizonyos aspektusokat előtérbe helyezve, míg másokat háttérbe szorítva (HERMANS 2001: 155; ford.: K. K.²⁰).

20 Az idézet eredeti szövege: „Theoretical, or conceptual, models are hypothetical constructs which are derived from an established field of knowledge and then tentatively projected onto a new, wholly or partly unknown domain. Because the model is first mapped on one field and then applied to another, it employs language appropriate to the first field to speak about the second. This is what enables a conceptual model to function heuristically. [...] theoretical models inevitably construct the object in their own image: they apply their own terms, categories and distinctions to the new domain, illuminating certain aspects while obscuring others” (HERMANS 2001: 155).

E két modellfajta mellett találunk ún. **elemző modelleket** is, amelyek nem csupán a jelenség összetevőit jelenítik meg, hanem azok – adott elméleti kereten belül történő – mélyreható vizsgálatának a módját is leírják. Más szóval az elméleti keret mellett kitérnek a jelenség vizsgálatának elemzés-módszertani részleteire is. Ezek a modellek tehát egyszerre elméleti és módszertani természetűek. Ilyen például Hoey 1991-es ismétlésmodellje, amelyet majd a 2.4.2. rész tárgyal.

Az elemző modellekhez állnak közel a **kutatási modellek**, amelyek az adatok elemzésének lehetséges módszereiként, létező elméletek tesztelését, vagy új elméletek kidolgozását teszik lehetővé. Ezek a módszertani modellek. Idesorolhatók a nagyobb kutatási paradigmák – a kvantitatív és kvalitatív módszerek – épp úgy, mint az egy konkrét eljárást alkalmazó különféle munkák (pl. a korpusztanulmányok, az interjútanulmányok, vagy a hangos gondolkodást rögzítő jegyzőkönyveken alapuló tanulmányok).

62

A modellek tehát általában véve absztrakt jelenséget tesznek bizonyos szempontból „megfoghatóvá”. Gyakran azonban a „modell” és az „elmélet” fogalmak között sem húzódik éles határ. A „fordításelmélet” (*translation theory*) szót például a fordítástudomány egészére, a teljes tudományterület körülhatárolására szokták használni (lásd *Dictionary of Translation Studies*; SHUTTLEWORTH–COWIE 1997: 184). Beszélünk „skoposelméletről” is, amely mint azt a 2.2.1. rész mutatta, valójában a fordítás egy speciális szemléletű megközelítését jelenti. De mindezek mellett fontos megemlíteni Nida (1964) „etnolingvisztikai fordításmodelljét”, amely bár leíró természetű (a bibliafordítás azon speciális helyzetét írja le, amikor a fordító két, számára tanult nyelvvel dolgozik: a görög vagy héber eredetivel és egy modern, többnyire nem indoeurópai nyelvvel) és Nida modellnek nevezi, mégis a tudományterület már-már elmélet szintjén kezeli (lásd pl. SHUTTLEWORTH–COWIE 1997: 52).

A modellhez hasonlóan tehát a (tudományos) **elmélet** mibenlétének leírására, fogalmának tisztázására is többen vállalkoztak a különféle tudományterületeken, sokféle megközelítésben és igen változatos eredménnyel. Általános konszenzus a fogalom meghatározása tekintetében nem született. A különböző források alapján a tudományos elmélet egy olyan „keretnek” („elvont/absztrakt elvek” sorának, „fogalmi építménynek”, „konstruktnak”) fogható fel, amely egy jelenséget vagy jelenséggörte a legáltalánosabb szinten képes megragadni, és amely – az adott tudományelméleti irányzattól függően – rendelkezik bizonyos, alapvető ismérvekkel, mint például az igazolhatóság,²¹ az ellentmondás-mentesség,²² vagy a cáfolhatóság

21 Más szóval: az elmélet e felfogásban akkor megfelelő, ha igazolható az empirikus megfigyelések alapján.

22 „Az ellentmondás-mentesség elve azt mondja ki, hogy nem lehet egyidejűleg igaz egy kijelentés és annak a tagadása” (KERTÉSZ 2001: 12).

(bővebben lásd pl. Kertész (2001), Kiefer (2000), Langacker (2001), Popper (1963)). Az elméletek értékelésének módjára sem rajzolódott ki egységes álláspont – sőt ez nem is feltétlenül jelenik meg általánosan, mint elvárás (lásd pl. LANGACKER 1987: 33), aki szerint „[t]öbb ok is indokolja, hogy az alternatív elméletek értékelésekor ne gyötörjük magunkat semmiféle metodológiai rendszabállyal” (idézi KERTÉSZ 2001: 5). Mindez részben a tudományterületek különbözőségeire vezethető vissza, részben a tudományról való gondolkodásról, valamint a vizsgálódások lehetőségeiről és feladatairól alkotott elképzelések változásainak tudható be. A fogalom elvont természete sem könnyítette meg a kérdéssel foglalkozók helyzetét.²³ E problémák megoldása kívül áll a jelen vállalkozás céljain és lehetőségein, ezért itt csupán az elmélet fogalmának néhány, a modellállítás szempontjából releváns tulajdonságára térek ki.

Erősen leegyszerűsítve a kérdést, elmélet és modell között (általában véve) a fő különbség tömören úgy ragadható meg, hogy míg az elmélet feladata adott jelenségről/jelenségkörrel **általános tételek megfogalmazása**,²⁴ addig a modell dolga a jelenség/jelenségkör **megjelenítése**. A fordításról való gondolkodás irányait jelentősen meghatározó Holmes-féle (1988a) elméletmegközelítésben ugyanakkor jelentős szerephez jut a magyarázó jelleg is. Ő – általánosan – az elméletet olyan állítások sorának tartja, amelyek „egy korábbi állításból vagy axiómából logikusan levezethetők, és amelyek együttesen az adott jelenségről jelentős *magyarázó és jósló* erővel rendelkeznek” (HOLMES 1988a: 93–94; kiemelés és ford.: K. K.²⁵). A fordítástudományon belül – konkrétan – a fordítás elméletét úgy írja le, mint „teljes, bennfoglaló elméletet, amely annyi elemet foglal magába, amennyi képessé teszi arra, hogy megmagyarázza és megjósolja mindazokat a jelenségeket, amelyek a fordítási folyamatnak és a fordításnak részét képezik és kizárja azokat, amelyek kívül esnek rajta” (HOLMES 1988b: 73; ford.: K. K.²⁶). R. T. Bell a fordítási folyamatot modelláló munkájában célzottan foglalkozik a két fogalom kettősségével és a következőképpen közelíti meg őket:

23 Ez utóbbi problémával kapcsolatosan pl. Devitt és Sterelny (1999) a következő megállapítást teszi: „Az elméletek mibenléte rendkívül absztrakt kérdés: megköveteli a nyelv elméleteinek elméletét, egy 'metaelméletet'. Jó lenne, ha figyelmen kívül hagyhatnánk a metaelméletet, és csak az elmélettel foglalkozhatnánk, de ez olyan luxus, amit nem engedhetünk meg magunknak. Úgy véljük, hogy a nyelvelmélet számos hibája a hibás metaelméletből származik” (DEVITT–STERELNY 1999: 9; idézi KERTÉSZ 2001: 5).

24 Tolcsvai Nagy Gábor lektori véleménye alapján (2013. december 19.).

25 Az idézet eredeti szövege: „series of statements, each of which is derived logically from a previous statement or from an axiom and which together have a strong power of explanation and prediction regarding a certain phenomenon” (HOLMES 1988a: 93–94).

26 Az idézet eredeti szövege: „a full, inclusive theory accomodating so many elements that it can serve to explain and predict all phenomena falling within the terrain of translating and translation, to the exclusion of all phenomena falling outside it” (HOLMES 1988b: 73).

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

az elmélet „egy jelenség magyarázata, a megfigyeltben azonosítható rendszer és rend percepciója. [...] Az elmében létezik. Nincs kézzelfogható megnyilvánulási formája. Olyan elképzelés, amely a jelenség belső reprezentációját adja” (1991: 24–25; ford.: K. K.,²⁷ mint például a metróról alkotott saját elképzelésünk).

Ezzel szemben a modell

a magyarázat külső és nem belső reprezentációja; az elmélet egy lehetséges megjelenési formája. Olyan kézzelfogható tárgy (diagram, formula, szöveg), amely „megjeleníti” az elméletben megfogalmazott elképzelést (R. T. BELL 1991: 25; ford.: K. K.,²⁸ ilyen pl. a metró térképe).

64

A modell tehát („külső”) megjelenítésre tesz kísérletet, az elmélet azonban „belső” reprezentáció (az elmében létezik). A modell konkrét, az elmélet absztrakt. E logika mentén gondolkozva, valójában a modell az, ami mintegy közvetítőként összeköti a jelenséget (az adatot) az elmélettel. A közvetítés minősége pedig az, amely a modell típusát meghatározza: leíró, elemző, elméleti stb. **A modell** mint közvetítő szerepe meghatározó: típusa óhatatlanul **megszabja** a modellált jelenségről általa szerezhető tudást, **a megértés jellegét**.

Bár többféle modell létezik, azonosíthatók olyan alaptulajdonságok, amelyek minden modellre igazak. A jó modell

- mindig *valaminek* a modellje, „helyettese” (ez lehet egy tárgy, egy jelenség, egy elmélet stb., vagy – ahogy Hermans (2001: 154) utal rá – egy „prototípus”);
- kapcsolata a modellálttal nem objektív tény, vagy természetesen fennálló viszony két entitás között²⁹ (R. T. BELL 1991: 25; HERMANS 2001: 154);
- hű reprezentációja annak (a jelenségnek, elméletnek, tárgynak, prototípusnak stb.), amit megjelenít;
- megmutatja a modellált lényeges jellemzőit;³⁰

27 Az idézet eredeti szövege: [the theory is the] „explanation of a phenomenon, the perception of system and order in something observed. It exists [...] in the mind. It has no tangible manifestation. It is an idea [...] which constitutes the internal representation of a phenomenon” (R. T. BELL 1991: 24–25).

28 Az idézet eredeti szövege: a modell is „an external rather than an internal representation of the explanation; a realization of the theory. It exists as a tangible object (a diagram, a formula, a text) which 'stands for' the idea embodied in the theory” (R. T. BELL 1991: 25).

29 A modell megfelelő működéséhez szükség van a humán szubjektumra (HERMANS 2001: 154), aki felismeri, hogy a modell valaminek a modellje és megfelelőnek ítéli a kapcsolatot a modellált és modellje között. A modellezéshez tehát három tényezőre van szükség: a modelláltra, a modellre és a humán szubjektumra.

30 Egy modell általában nem attól jó, ha az eredeti jelenség pontos „másolata”, hanem akkor, ha képes a jelenségnek azon részeit/tulajdonságait megragadni, amelyek az elmélet szempontjából a leglényesebbek (R. T. BELL 1991: 25).

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

- e jellemzőket „közelítéssel” jeleníti meg, vagyis nem teljes egészében és összes aspektusával reprodukálja tárgyát, hanem csökkenti/egyszerűsíti annak komplexitását;
- és mindezek által
- az alaposabb megértést szolgálja, s ily módon heurisztikus funkciót tölt be.

A modell tehát olyan konstrukció, amellyel a valóság bizonyos entitása jobban tanulmányozható. Ebben az értelemben a modell „a tudomány metaforája” (PAPP 1965/2006: 51). Nem várhatunk többet tőle, mint hogy azonosítsa a vizsgált jelenség összetevőit és az összetevők között fennálló viszonyokat. Persze sok esetben ez sem kis feladat.

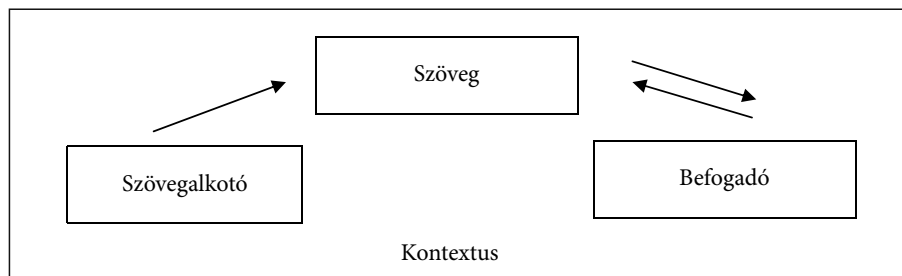
A következőkben analóg és elemző modellek segítségével járjuk körbe a szövegkoherencia és a fordítás viszonyát. A vizsgálat szempontjából releváns jelenségek képszerű „megjelenítésére” diagram jellegű, analóg modellekkel kerül majd sor, és a „modell” szóval utalok ezekre. Amennyiben egy jelenség mélyreható vizsgálatát (elemzését) végzem egy, a jelenséget megragadó elmélet, a kapcsolódó taxonómia és elemzési módszer segítségével, akkor az „elemző modell” terminust használom. Komplex jelenség (pl. itt a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői) vizsgálatára pedig **„komplex elemző modell”** alkalmazására van szükség, amely – a fentiekből következően – különféle, az egyes összetevők célzott vizsgálatára kidolgozott elemző részmodellekből áll össze. Ilyen komplex típusú (tehát több részmodelleből álló) szövegelemző modellel dolgozik Zhu (1996, 2005) és Limon (2004) is. A jelen fordításvizsgálatban ezt a komplex elemző modellt nevezem majd fordítási szövegelemző modellnek.

A **fordítási szövegelemző modell**³¹ kialakítását két fő szempont határozta meg: (1) elméleti háttere összhangban legyen a korszerű szövegvizsgálatok eredményeivel és (2) alkalmas legyen a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkcióját kísérő, nyelvpár-specifikus, szövegszintű fordítói stratégiák azonosítására és leírására.

A szövegelemző modell elméleti kiindulási pontját az a korábbiakban (2.3.1. rész) részletezett – a közelmúlt kognitív-pszichológiai kutatásain alapuló – állítás képviseli, miszerint a szövegstruktúra, ha nem is kizárólagos módon, de jelentős mértékben befolyásolja a megértést és ez által a koherenciát. Mint láttuk, e felfogás értelmében a koherencia egyes összetevői magában a szövegstruktúrában követhetők nyomon, míg mások a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakcióban. Azt is láttuk, hogy a koherens értelmezés kialakításában igen jelentős

31 A fordításelemzés alapjául szolgáló rendszer azért tekinthető elemzési modellnek, mert (1) kitér minden, a szövegstruktúrában nyomon követhető lényeges változó vizsgálatára (megjelenít minden, a koherencia szempontjából releváns szövegszintű jelenséget) és (2) az elemzési modellt alkotó háttér elméletek/-modellek nem csupán a változók taxonómikus osztályozását tartalmazzák, hanem kitérnek az elemzés módszerére is.

szerepe van a kommunikációs (nyelvi, társadalmi, kulturális stb.) kontextusnak is. A szövegkoherenciát meghatározó tényezőket és ezek viszonyát az 5. ábra foglalja össze.



5. ábra. A szövegkoherenciát meghatározó tényezők

66

Nem célom a koherencia minden egyes összetevőjének, minden meghatározó tényezőjének (így például a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakciónak is) a vizsgálata. A szövegtudomány jelenlegi ismeretei mellett ez nem is kívánatos vagy lehetséges cél. Amire a következőkben kísérletet teszek, az egy olyan fordítási szempontú szövegelemző modell kialakítása, amely lehetővé teszi a koherencia azon **összetevőinek azonosítását, elemzését, s ez által fordítási „működésük” alaposabb megértését**, amelyek a szövegstruktúrában követhetők nyomon. Ezek vizsgálata azért különösen érdekes a fordítási szövegalkotásban, mert **„fogódzóként”** szolgálnak a szöveg értelmezésében: explicit vagy implicit módon vezetnek, segítik a szöveg értelmezőjét (esetünkben a fordítót és a célnyelvi olvasót) az (eredeti) író által szándékolt koherens értelmezés kialakításában.

A szövegelemző modellnek tehát – a kialakítását vezérlő két fő szempontnak, valamint az elemző modellekkel szemben támasztott feltételeknek megfelelően (hogy mind elméleti, mind módszertani szempontból segítsék a megértést) – a következő alapvető feladatok elvégzésére kell alkalmasnak lennie a forrás- és a célnyelvi szövegekben:

- (1) szövegszintű, vagyis a szövegben **folyamatosságot teremtő jelenségek** azonosítása;
- (2) a jelenségek működésének leírása;³²

32 Erre a „szövegszintű” fordítói stratégiák azonosításához van szükség. A fogalmat a 2.3.1.1. rész tárgyalja részletesen. A modell szempontjából elsősorban a „szövegszintű jelenség” fogalma a lényeges. A definíciónak megfelelően azokat a globális (a szöveg felszíni és mély szerkezetében megvalósuló) kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat létrehozó jelenségeket tartom szövegszintűnek, amelyek folyamatosságot teremtenek a szöveg különböző (kisebb és nagyobb) részei között és ezáltal közvetlenül hozzájárulnak a komplex szövegstruktúra és a globális szövegértelmezés kialakításához.

- (3) **különféle jellegű** kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat képviselő **struktúrák** feltérképezése;³³
- (4) az egyes szintek és struktúrák közötti **interakció** vizsgálata.³⁴

E feladatok elvégzése révén az elemző modell várhatóan alkalmas annak feltérképezésére, hogy a koherencia célnyelvi reprodukciójának alaposabb megértése érdekében pontosan *mit* és *hogyan* célszerű megvizsgálni. A modell működésének értékelésére a 8. fejezetben még részletesen visszatérek.

A szövegtudomány korszerű elméletei alapján, a koherencia strukturális szempontból releváns, a szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői a következők:

- (1) a kohéziós szerkezet:
- (1a) strukturális kohézió (információs/ismert-új információ struktúra, tematikus/téma-réma szerkezet);
 - (1b) nem strukturális kohézió (referencia, helyettesítés, ellipsis, összekapcsolás, lexikai kohézió; valamint ez utóbbin belül a lexikai ismétlés);
 - (1c) stíluskohézió (a stílusesszók szövegösszetartó ereje);
- (2) a logikai/retorikai szerkezet és
- (3) a műfaji szerkezet.

Bár a szöveg (mint komplex struktúra) stiláris struktúrával is rendelkezik (SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 297; TOLCSVAI NAGY 2005), ez a vizsgálat és az eszközéül szolgáló elemző modell nem tér ki a szövegszervező erők e szintén jelentős kohéziót eredményező fajtájának vizsgálatára. Ennek oka részben a korpuszt alkotó műfaj (a hírszöveg) és a vizsgált fordításfajta (a sajtófordítás) sajátágaiban rejlik, és fontos megjegyezni, hogy éppen ezek révén nem von le ennek a szempontnak a mellőzése a vizsgálat értékéből. Ezekben a szövegekben a stiláris eszközök jelentősége és megnyilvánulási formái (különféle típusai) messze elmaradnak a szépirodalmi műfajoktól, s ily módon a célnyelvi megfeleltetésük sem vet fel többnyire problémát. Ebből ered a stíluskohézió megkerülésének másik, inkább kutatás-módszertani természetű oka. Mivel a szövegekben markáns stílusesszók (mint pl. hangzaspárhuzamok, retorikai kérdés, mondatsorozat vagy szövegrészt átfogó stilisztikai alakzatok, stílusutánzás, csakhogy néhány példát említsek³⁵) nem szerepelnek, csupán a népszerű tudományos és a közéleti diskurzusra jellemző egyszerűbb megoldások, ezek azonosítása, valamint célnyelvi újrateremtésük értékelése nagymértékben intuíción

33 Erre azért van szükség, mert a szöveg komplex rendszer (produktum és procedúra), s mint ilyen, komplex struktúrát alkot, és műveletek sorából épül fel.

34 Erre azért van szükség, mert – mint azt a koherenciakutatás eredményeinek ismertetése során láttuk (2.3.1.2. rész) – a szövegminőséget és az értelmezhetőséget az is befolyásolja, hogy a mondaton belüli, a mondatok közötti és a szövegstruktúra hogyan viszonyul egymáshoz.

35 A stíluskohézió különféle eszközeinek leírásával Szikszainé Nagy (1999: 297) foglalkozik részletesen.

múlik. Az elemző modell kialakítása során, annak érdekében, hogy a segítségével végzett elemzés megbízható legyen, fontos – amennyire csak lehetséges – redukálni a szubjektivitás mértékét. Lényeges szempont ezért elsősorban olyan változók szerepeltetése benne, amelyek a szöveg felszíni struktúrájában (a modell háttérét alkotó elméletek alapján), relatív objektív módon azonosíthatók.

A további fent említett szerkezetek (és kapcsolódási pontjaik/interakcióik) szisztematikus vizsgálata érdekében ezért a komplex fordítási szövegelemző modell az alábbi elemző (rész)modelleket integrálja:

Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje ⇒ topikszerkezet

68

A kohéziós szerkezet részét képező strukturális kohéziót (vö. HALLIDAY–HASAN 1976; HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004) a topikszerkezet elemzésén keresztül írja le Lautamatti (1987) ún. topikstruktúra-elemzési (*Topical Structure Analysis*) modellje. A modell sajátos módon értelmezi a „topik” (*topic*) és a „topikszerkezet” (*topical structure*) fogalmát. Topikfelfogása az információs és a tematikus struktúra – a jelen kutatás céljai szempontjából – számos releváns aspektusát ötvözi: a topikot az ismert információval azonosítja, és felhasználja a „téma” (*theme*) fogalmát is, amely arra utal, amiről a mondat szól. A topikstruktúra-elemzési modell legfontosabb előnye a korábbi megközelítésekkel szemben az, hogy a mondat szintje fölé is kiterjed a vizsgálódási köre: a mondatban/tagmondatban a topikot megfogalmazó topikális alanyok azonosítása révén nyomon követi a szöveg topikfejlődését is és rámutat az egyes mondatok/tagmondatok topikjai, valamint a diskurzustopik és a diskurzusminőség/-koherencia közötti kapcsolatra (részletes bemutatására a 2.4.3. részben kerül sor).

Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modellje ⇒ kohéziós szerkezet

A nem strukturális kohézió Halliday és Hasan (1976), illetve Halliday és Matthiessen (2004) elmélete szerint a szöveg két eleme közötti kohéziós kapcsolat eredményeként jön létre.³⁶ A kohéziós eszközök öt különböző típusát határozták meg: a referencia, a helyettesítés, az ellipszis, az összekapcsolás és a lexikai kohézió. A fordítási

³⁶ Jelen vizsgálat a kohézió és a koherencia értelmezésében de Beaugrande és Dressler mentális (kognitív pszichológiai megközelítésű) szövegelméletére épül, amely nem egyezik meg Halliday és Hasan felfogásával, akik a grammatikai funkciókból indultak ki. Ennek ellenére a nem strukturális kohézió vizsgálata során azért támaszkodtam Halliday és Hasan (majd HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004) taxonómiájára, mivel az angol nyelv vonatkozásában (GIVÓN 1984, 1990, 2001a, 2001b munkái mellett) az ő rendszerük mindmáig a legátfogóbb és legkidolgozottabb. Fontos szempont volt a választás során az a tény is, hogy a fordítástudomány területén végzett (nem strukturális) kohéziós vizsgálatok is szinte kivétel nélkül erre a taxonómiára támaszkodnak, így a kutatás eredményeinek összevetése a korábbi elemzésekkel csupán ily módon valósítható meg.

szövegelemző modell a grammatikai kohéziós eszközök esetében (ideértve az összekapcsolást is) Halliday és Hasan (1976) elméletére épít, a lexikai kohéziós elemzést azonban az elméleti és módszertani szempontból megalapozottabb, Hasan-féle (1984) taxonómiájára alapozza (ezeket a 2.4.1. rész tárgyalja).

Hoey (1991) ismétlésmodellje \Rightarrow ismétlés- és makropropozicionális szerkezet

Az empirikus kutatások tanúsága szerint a lexikai elemek önmagukban nem teremtenek kohéziót, csak akkor, ha kapcsolatba lépnek más elemekkel. Lényeges eredménye a vizsgálódásoknak továbbá az is, hogy a szövegek minősége jellemzően nem a bennük előforduló kohéziós eszközök számától, hanem inkább azok minőségétől és eloszlásától függ (ezeknek a kutatásoknak a legfontosabb eredményeiről a 2.4.4. rész nyújt áttekintést). Ezért a fordítási szövegelemző modellnek szükségképpen alkalmasnak kell lennie a lexikai elemek közti kapcsolatok hálójának feltérképezésére és – ezen keresztül – a (globális) szövegminőség és a (lokális) kohézió viszonyának feltárására. Erre Hoey 1991-ben kidolgozott ismétlésmodellje nyújt lehetőséget (lásd 2.4.2. rész). A modell a lexikai ismétlések rendszerének/hálójának szisztematikus vizsgálata alapján kimutatja az egymáshoz „szignifikánsan” kapcsolódó mondatokat. Ezek az ún. „centrális” mondatok fontos szerepet töltenek be a szöveg mondanivalójának, fő témájának a kifejtésében: ezekből áll össze a szöveg makropropozicionális tartalma.

Mann és Thompson (1986, 1988) retorikaistruktúra-elmélete \Rightarrow kapcsolódási-propozicionális szerkezet és retorikai struktúra

Egyes felfogások szerint egy szöveg akkor koherens, ha a különböző részei kapcsolódnak/illeszkednek egymáshoz. A részek kapcsolódása/illeszkedése nem véletlenszerűen történik, hanem a nyelvhasználó mentális folyamatainak eredményeképpen: azáltal, hogy képes arra, hogy elméjében összekapcsolja egy vizuális kép össze nem kapcsolódó elemeit. E mentális/kognitív folyamatok feltérképezésére Mann és Thompson (1986, 1988) retorikaistruktúra-elmélete nyújt lehetőséget. Az elmélet alapját az ún. kapcsolódási propozíciók (*relational propositions*) alkotják, amelyek olyan logikai/retorikai relációk, amelyek a szöveg két különálló részéből származtathatók, de nem egymástól függetlenül következnek valamelyik részből. A szöveget akkor érzékeljük koherensnek, ha képesek vagyunk e relációk érzékelésére és értelmezésére. Mann és Thompson (1988) rendszere a kapcsolódási propozíciók azonosítása alapján feltérképezi a szövegek hierarchikus logikai/retorikai struktúráját (lásd 2.5. rész).

A Hoey-, valamint a Mann- és Thompson-féle elméletek előnye, hogy felhasználásával „objektív” (a felszíni, lokális/mikrostrukturális szinten azonosítható) elemek vizsgálata alapján következtetések fogalmazhatók meg nemcsak a szöveg hierarchikus makrostruktúrájára vonatkozóan, hanem annak „szubjektív”/intuitív, globális minőségét illetően is.

A. Bell (1991, 1998) eseménystruktúra-modellje \Rightarrow műfajszerkezet (eseménystruktúra)

A 2.2.4. részben láttuk, hogy a fordítói stratégia kiválasztásában meghatározó szerepet tölt be a műfaj. A könyv vizsgálati tárgyát a hírszöveg műfajhoz tartozó, elemző típusú újságcikkek alkotják. Ezért a műfaji szerkezet feltárásához olyan elemzési módszerre van szükség, amely meg tudja jeleníteni a hírszövegek lineáris és hierarchikus felépítését. Erre A. Bell (1991, 1998) elemzési modellje nyújt lehetőséget, amely a hírszöveg alapelemein túl arról is számot ad, hogy maga a történet milyen eseményekből tevődik össze. Az ún. „eseménystruktúra-modell” segítségével leírható az újságcikkek hierarchikus tartalmi szerkezete és a szövegben megjelenő információk alapján rekonstruálható, hogy mi történt a valóságban.

70

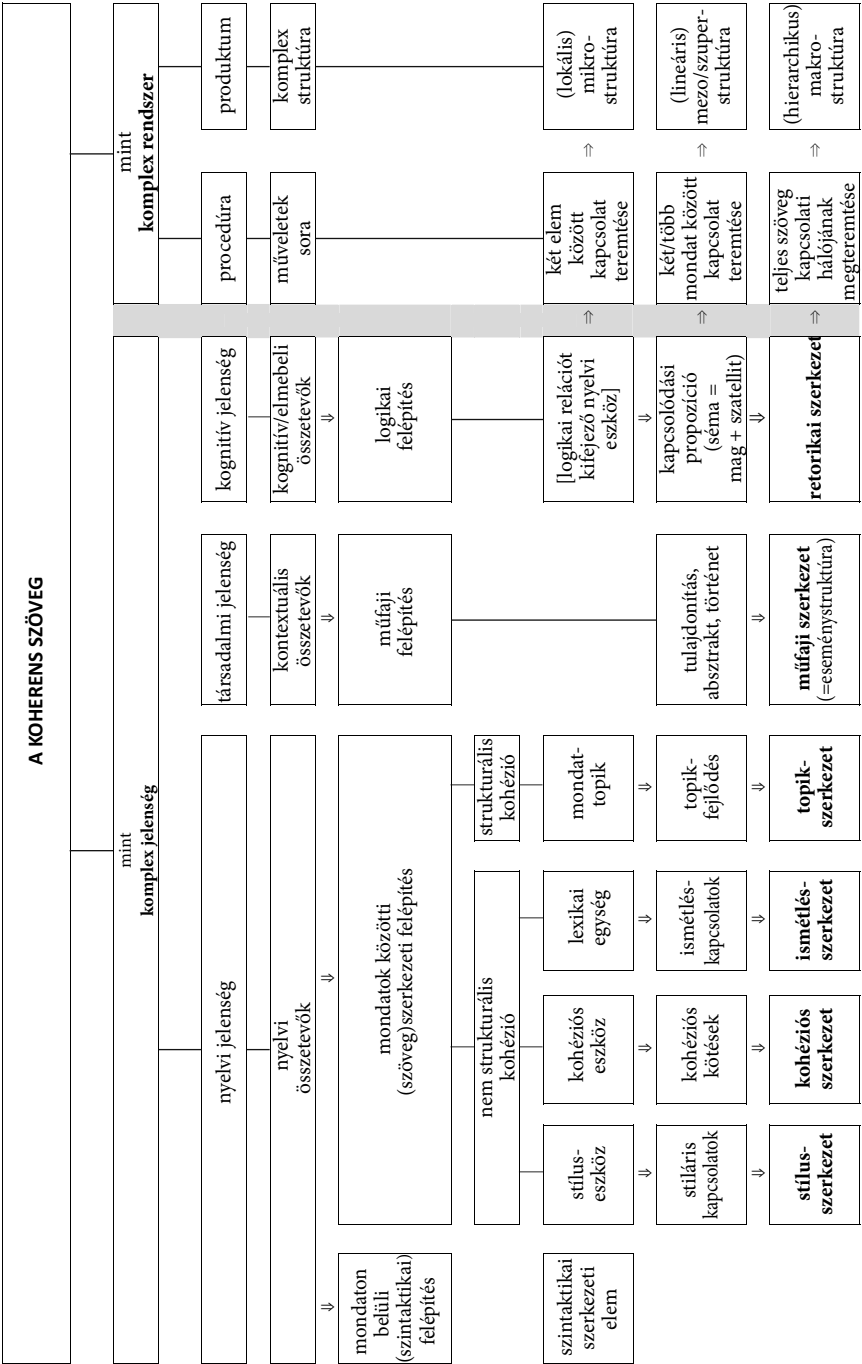
Összefoglalásul: a fordítási szövegelemző modell a következő alap- és (a vonatkozó elméletek alapján) származtatott, lineáris, illetve hierarchikus rendező elv szerint működő szövegszerkezeti változók szisztematikus vizsgálatát teszi lehetővé:

- topikszerkezet \Rightarrow lineáris topikfejlődés, mondat/tagmondat-topikok és diszkurzustopik hierarchikus viszonya
- kohéziós szerkezet \Rightarrow kohéziós kötések lineáris előrehaladása
- ismétlésszerkezet \Rightarrow hierarchikus makropozicionális szerkezet (a szöveg centrális vs. marginális mondatai)
- kapcsolódási pozicionális szerkezet \Rightarrow hierarchikus retorikai/logikai szerkezet
- műfaji szerkezet \Rightarrow hírszöveg lineáris szuperstruktúrája³⁷ és hierarchikus eseménystruktúrája.

A koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőit a 6. ábra szemlélteti. Az ábra a szöveget mint komplex jelenséget (DE BEAUGRANDE 1980) és mint komplex rendszert (DE BEAUGRANDE–DRESSLER 1981; TOLCSVAI NAGY 2001: 119) is megjeleníti. Megmutatja, hogy a különféle szövegkomponensek (1) a szövegnek mint nyelvi, társadalmi és kognitív jelenségnek mely összetevőikhez tartoznak, illetve (2) a szövegnek mint komplex rendszernek mely szintjén helyezkednek el. Mivel az egyes elemek szöveggé szerveződése mind mondaton belüli, mind mondatok közötti viszonyok és relációk eredménye, az ábra tartalmazza a szintaktikai szerkezetet is. Jelen vizsgálat célja azonban a szövegszintű változók vizsgálata, ezért a fordítási szövegelemző modell nem tér ki a mondaton belüli (szintaktikai) szerkezet elemzésére.

37 A szuperstruktúra értelmezése sokféle a szakirodalomban. Itt – Tirkkonen-Condit (1985) elmélete nyomán – a szöveg lineáris (pl. bevezetés, tárgyalás, befejezés; vagy a hírszöveg esetében: tulajdonítás, absztrakt, történet) részekre tagolódását jelenti.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE



6. ábra. A koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek viszonya a szöveghez mint komplex jelenséghez és rendszerhez

A modell az ábra alsó élén megjelenő (stílus-, kohéziós, ismétlés-, topik-, műfaji és retorikai) struktúrák jellemzőit és viszonyát tárja fel. Az ábra szögletes zárójelben tünteti fel a retorikai szerkezeti elemzés kiindulópontját képező, a két szövegrész között fennálló logikai reláció kifejező nyelvi eszközt, mivel – mint azt majd az elemzések során látni fogjuk – a logikai relációk (s következésképp a kapcsolati proposíciók) nem minden esetben jelöltek explicit módon.

A komplex fordítási szövegelemző modell a vizsgálat tárgyát képező jelenség (a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek fordítása) megismeréséhez elméleti és módszertani támogatást nyújt. Segít annak felmérésében, hogy a komplex jelenség alaposabb megértése érdekében pontosan *mit* kell megvizsgálni (a jelenség mely alkotóelemeiből áll) és *hogyan* (milyen elméleti és kutatási módszerekkel), annak érdekében, hogy a komponensei azonosítása, relációi és működése feltárása révén megfelelően alátámasztott állításokat lehessen megfogalmazni róla. Mint a korábbiakban láttuk, a komplex fordítási szövegelemző modell célja nem a koherencia egésze (minden egyes összetevője és meghatározó tényezője) megismerésének elősegítése, hanem kifejezetten azon összetevőinek azonosítása, elemzése és fordítási működésének alaposabb megértése, amelyek a szövegstruktúrában követhetők nyomon. Ezért

- elméleti alapú taxonómiák felhasználásával azonosítja (a két alkorpuszban, a mikrostruktúra szintjén) a kohéziós eszközöket, lexikai egységeket, mondat-topikokat, logikai relációkat és műfaji elemeket;
- kvantitatív és kvalitatív elemzési módszerekkel feltárja a kohéziós kötéseket, ismétléskapcsolatokat, a topikfejlődést, a kapcsolódási proposíciókat és az eseménystruktúra-komponenseket majd ezek relációit és célnyelvi megelégedését, majd végül
- vizuálisan megjeleníti a szövegszerkezeti összetevők kapcsolódási pontjait és fordítási működését. Az elemző modellt a 7. ábra mutatja be.

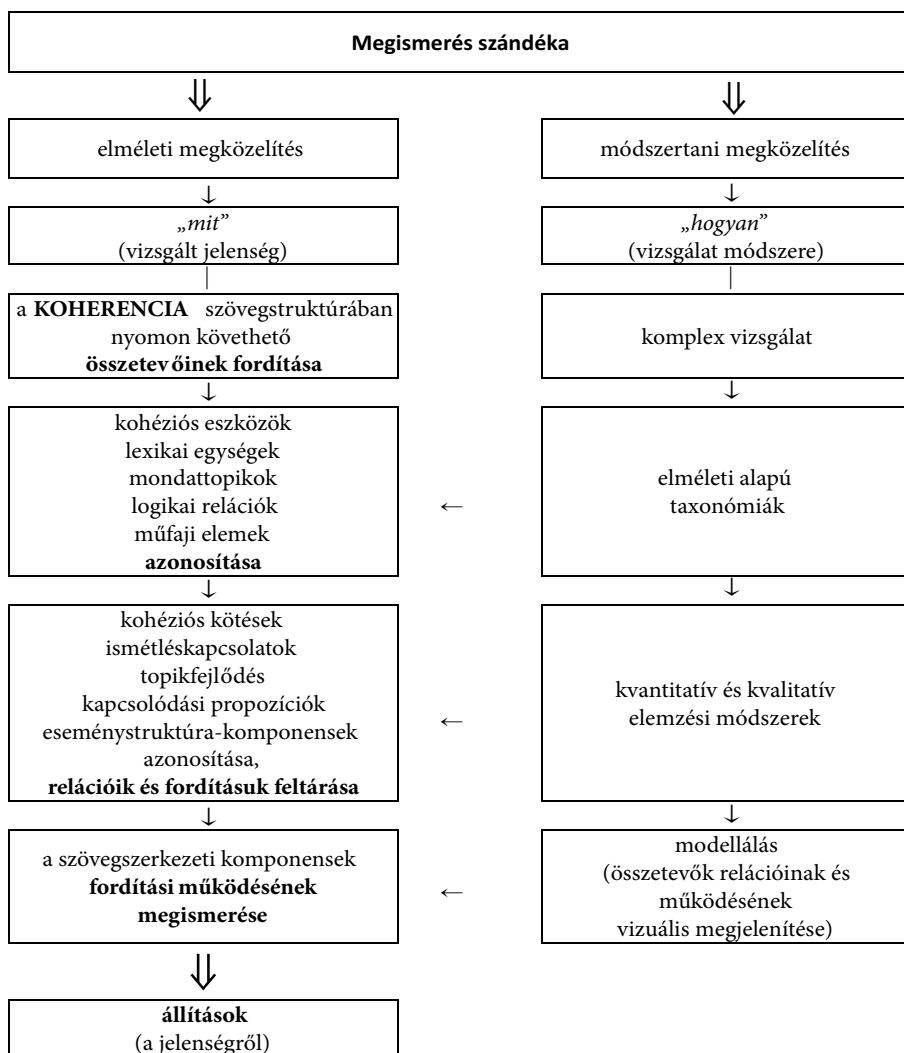
A fentiek értelmében a fordítási szövegelemző modellről a következő lényeges megállapítások fogalmazhatók meg:

- (1) **elméleti alapú**, mivel a korszerű szövegalkotási és koherenciaelméletek eredményeire épül;
- (2) **komplex**, mivel tartalmazza a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető valamennyi folytonosságot teremtő szövegszintű összetevőjét és az ezek leírását lehetővé tevő elméleteket és módszereket, s így megfelelő módon leképezi a fordítási szöveget mint komplex jelenséget és rendszert;
- (3) a **szöveg(szerűség)re orientált**, mivel fókuszában a nyelvi szintek közül a mondatok közötti kapcsolódásokat/viszonyokat létesítő, a de beaugrande-i és dressleri értelemben „szövegközpontú” (2000: 29) – kohéziót és koherenciát teremtő –

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

összetevők szövegszervező funkciója áll és nem tér ki a mondaton belüli struktúra vizsgálatára;³⁸

- (4) **fordítási szempontú**, mivel lehetővé teszi az elméleti szempontrendszerek alkalmazását párhuzamos szövegek (fordítások) vizsgálatára.



7. ábra. A megismerés folyamata és jellemzői a komplex, fordítási szövegelemző modell alkalmazásával

38 Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mondaton belüli szerkezetnek és összetevőknek ne lenne fontos szerepük abban, hogy a szöveg egyes komponensei miként szerveződnek szöveggé. Ennek elemzése azonban kívül esik a jelenlegi vizsgálat hatókörén.

Ez utóbbi (a modell fordítási szempontú volta) azért különösen fontos sajátossága, mert a háttérét nyújtó elméletek eredetileg az angol nyelvre és „független” szövegek elemzésére születtek, nem olyan, egymástól függő szövegek kontrasztív vizsgálatára, mint fordítás esetén a forrásszöveg és fordítása. A fordítási szempontú vizsgálat szükségessé teszi ezért az elméletek – elsősorban elemzés-módszertani – finomítását annak érdekében, hogy kezelni tudják (a) a két nyelv rendszerbeli különbségeiből fakadó eltéréseket, valamint (b) egymástól függő (nem független) szövegek (párhuzamos szövegegységek, mondatok stb.) elemzését. Az elméletek finomítása során azonban mindvégig tudatosan kerülöm azok alapvető átdolgozását és a lehető legkevesebb változtatásra törekszem. Ez azért fontos, hogy az elemzés „eszköze” konstans maradjon, s ez által a felhasználása révén nyert adatokból származó eredmények összevethetők legyenek a korábbi kutatások eredményeivel.

74

Az elméletek és a hozzájuk kapcsolódó elemzésmódszertan módosításának részleteire a konkrét elemzést tartalmazó fejezetben kerül sor (4., 5., 6. és 7. fejezet). Ugyanezen fejezetek írják le és illusztrálják – mintaelemzésekkel – az elméletek fordítási szempontú alkalmazásának módszerét is. A fordítási szövegelemző modell elméleti háttérét a soron következő 2.2–2.4. részek tárgyalják.

2.4. A KOHÉZIÓKUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE ÉS EMPIRIKUS EREDMÉNYEI

2.4.1. KOHÉZIÓS KÖTÉSEK

Az angol nyelv szövegkohéziós eszközeinek legátfogóbb és leggyakrabban idézett leírása Halliday és Hasan nevéhez kötődik (HALLIDAY–HASAN 1976; HALLIDAY 1985; HASAN 1984; HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004; 1. táblázat³⁹). Hogy a vizsgálati eredmények összevethetők legyenek az eddigi hazai és nemzetközi kutatási eredményekkel, a 4. fejezetben bemutatásra kerülő elemzés nagy része e munkákra épül (kivételt képez ez alól a lexikai kohéziós vizsgálat, amely kiegészül Hoey 1991-es ismétlésmodelljével). A magyar nyelv vonatkozásában Kocsány (1995), Pléh és Radics (1976), valamint Tolcsvai Nagy (2000, 2001) vonatkozó munkáit tekintetem irányadónak.

39 Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) részletesen tárgyalja a kohéziós eszközök jellemzőit. Itt csupán a legfontosabb tulajdonságaikat foglalom össze – a teljesség igénye nélkül –, és illusztrációként megemlítek rájuk néhány példát.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

1. táblázat. A kohéziós eszközök típusai az angol nyelvben

		Grammatikai eszközök	Lexikai eszközök
Üzenetek közötti átmenet		összekapcsolás [The job was too difficult. So, I gave up.]	
Elemek státusza	a jelentésben	referencia [John gave a lecture. He invited me.]	lexikai kohézió szinoníma, hiponímia ismétlés, kollokáció [The <i>table</i> was messy. Like my <i>desks</i> .] [I like <i>animals</i> . I'll buy a <i>cat</i> .] [The <i>girl</i> stood there. The <i>girl</i> did not move.] [I feel <i>cold</i> . This room is like <i>ice</i> .]
	a megfogalmazásban	ellipszis és szubsztitúció [Are you OK? Yes I am.] [Does she <i>speak</i> Greek? No, but I <i>do</i> .]	

(HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004: 538 alapján)

75

Halliday és Hasan elmélete szerint a szövegszerűség a szöveg két eleme közötti kohéziós kapcsolat eredményeként jön létre. Ezt a kapcsolatot „kötés”-nek (*tie*) nevezték el. A mondatok közötti kohéziós kötések mennyiségi és minőségi elemzése nyomán feltérképezhetőnek tartják az írott és beszélt szövegek közötti különbségeket, bizonyos műfajok egyedi sajátosságait, valamint egyéni és kulturális jellemzőket. A kohéziós eszközök öt különböző típusát határozták meg: a referenciát, a helyettesítést (szubsztitúció), az ellipszist, az összekapcsolást és a lexikai kohéziót.

2.4.1.1. Referencia

Halliday és Hasan referencia fogalmát a szakirodalom koreferencia néven ismeri. A koreferencia az a jelenség, amikor „a szövegben két nyelvi egység (morféma, szó vagy kifejezés) ugyanarra a szövegvilágbeli dologra referál (vonatkozik)” (TOLCSVAI NAGY 2001: 181; lásd még: GIVÓN 1990: 708–709; PETŐFI 1997). A koreferencia tehát tágan értelmezett fogalom, amelybe belefér az egyszerű ismétlés (pl. szótöismétlés, szó szerinti újraemlítés, mondatismétlés eltérő modális értékkel) ugyanúgy, mint az újraemlítés szinonimákkal, hiperonimákkal, antonimákkal vagy helyettesítés proformákkal (SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 181).

A jelenség mikroszintű megjelenését tekintve azonban kétféle megközelítés létezik. Az egyik felfogás középpontjában a két nyelvi elem, közös referensük, valamint a koreferenciaszerkezetet létrehozó művelet áll. Meghatározó jegye a koreferencia és az azonos szövegvilágbeli dologra/referensre való utalás (TOLCSVAI NAGY 2001). A koreferencia révén a szövegvilágbeli dolgok általában nem párban, hanem láncban ismétlődnek meg. Ezzel szemben Halliday és Hasan figyelme

a koreferenciaszerkezet egyik tagjára korlátozódik, többnyire arra, amelyiknek az értelmezéséhez egy másik elemre van szükség. Elméletük meghatározó jegye az „írányultság” (*directionality*; HALLIDAY–HASAN 1976), mivel különbséget tesznek előre és hátra mutató referencia között.

A referencia fogalom tehát Halliday (1985) rendszerében olyan grammatikai elemeket foglal magába, amelyek egy másik elemre tett utalásukon keresztül nyernek értelmezést a szövegben. Szemantikailag ezek nem értelmezhetők önmagukban. Három referenciátípust különít el:

76

- **személyre utaló** referencia (2. táblázat): a személyre való utalás mellett magába foglal tárgyakra, illetve szövegrészekre történő utalásokat is (pl. személyes névmások, birtokos névmások; *he, mine, her* stb.);
- **mutató** referencia (3. táblázat): a mutatószók és a határozott névelő (pl. *this, that, these, those, here, there, then; the*);
- **hasonlító** referencia (4. táblázat): ezek a hasonlító, vagyis olyan jelzők és határozók, amelyek azonosságot, hasonlóságot, különbözőséget, mennyiségi vagy minőségi hasonlítást fejeznek ki (pl. *the same, similar, different*). Az (1)-es példában szereplő mondatpárok dőlt betűvel szedett szavai illusztrálják a különféle referenciális kötéseket:

(1) Személyre utaló referencia: *John* threw a party. *He* invited me.

Mutató referencia: The *party* was great. Everybody was *there*.

Mutató referencia határozott névelővel: I met a *girl*. The *girl* was beautiful.

Hasonlító referencia: The party is great. It's *similar* to last year's.

A referencián belül kétféle utalás különíthető el: (a) a szövegen kívülre történő ún. szituációs utalás vagy exofora, amely a beszédhelyzet egy elemére vonatkozik és (b) a szövegen belüli utalás, az endofora. Az első típust azonban – mivel nem a szöveg egy bizonyos elemére utal – Halliday és Hasan nem tekinti kohéziósnak. A második utalástípust, az endoforát a kohéziós eszközök közé sorolják és további két csoportra bontják attól függően, hogy a szövegben előre, vagy hátrafelé mutatnak. Az előre mutató utalást kataforának (2), a hátra mutató utalást anaforának (3) nevezik:

(2) I would never have beleived *it*. *They have accepted the whole scheme*.

(3) *John* threw a party. *He* invited me.

A (2)-es példában az *it* előre, a teljes következő mondatra utal. A (3)-as példa második mondatában található *He* anaforikus utalás, mivel az előző mondatban szereplő *John* szóra utal vissza. Fontos megemlíteni azonban azt, hogy a különböző referenciaelemek kohéziós természete Halliday és Hasan (1976) szerint attól is függ, hogy előre vagy visszafelé utalnak a szövegben (például az *it*-nek csak egyetlen kataforikus használatát tartják kohéziósnak, mégpedig azt, amely a (2) alatt szerepel példaként).

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

A személyre utaló referencia kifejezésének eszközeiben és ezek használatában az angol és magyar nyelv jelentősen eltér.⁴⁰ Az eltérések részletes bemutatásától a vizsgálat fókusza miatt itt el kell tekintenünk, ezért csupán egy, a jelen elemzésben (4. fejezet) is azonosított, a referenciális eltolódások szempontjából lényeges jelenségre szeretném felhívni a figyelmet.

2. táblázat. Személyre utaló referencia az angolban és a magyarban

Fej	Módosító	
névmas	determináns	
I/me [én/engem]	mine [enyém]	my [az én ...]
you [te/téged]	yours [tied]	your [a te ...]
we/us [mi/minket]	ours [mienk]	our [a mi ...]
he/him [ő, az ⁴¹ /őt, azt]	his [övé, azé]	his [az ő ..., annak a ...]
she/her [ő, az/öt, azt]	hers [övé, azé]	her [az ő ..., annak a ...]
they/them [ők, azok/öket, azokat]	theirs [övék, azoké]	their [az ő ..., azoknak a ...]
it [–]	[its] [azé]	its [annak a ...]
one (ált. alany) [–]		one's [–]

(HALLIDAY–HASAN 1976: 38 és HELTAI–JUHÁSZ 2002: 49 alapján)

A magyarban – az angoltól eltérően – a névmási alany (pl. ő) a mondatból rendszeresen törlődik. Pléh és Radics (1976) két egymást követő neutrális (vagyis nyomatékos fókuszot nem tartalmazó) mondat esetében a nominatívuszi anaforára vonatkozóan a következőket állapítja meg:

- 40 A magyar nyelv vonatkozásában a névmásoknak (pl. az ő névmási alany) a mondat grammatikai szerkezetében betöltött szerepével és szöveggrammatikai viselkedésével számos munka foglalkozik (pl. É. KISS 1993; KOCSÁNY 1995; PLÉH–RADICS 1976; SZIKSZAINÉ NAGY 1999; TOLCSVAI NAGY 2001). A probléma, amelyről ebben a kötetben szó lesz (szövegkohéziós, ezen belül a referenciális eltolódások kérdése a fordításban; 4. fejezet) a referencia mondatathárokon átívelő viselkedésére, s ennek célnyelvi megfeleltetésére irányítja a figyelmet, ezért itt erre a kérdéskörre szűkítjük vizsgálódásunkat.
- 41 A névmások használatát bonyolult, nem szintaktikai jellegű szabályok határozzák meg. A szövegtopik folytonosságának megszakítása esetén az ő névmást az az névmás váltja fel (TOLCSVAI NAGY 2000: 295).

- (a) Egymást követő, azonos alanyú mondatok/tagmondatok esetében a második mondatban az alanyi rész kötelezően törlendő. Pl.: *János megpillantotta a lányt, Ø átment az utcán és Ø odaadta neki a könyvet.*
- (b) Amikor a második mondatbeli anaforikus alany az első mondatban nem alanyi NP, az anaforikus névmás használata kötelező. Ez a névmás azonban nem az ő személyes névmás, hanem a távolra mutató az névmás. Pl.: *A lány már sürgette a fiút. Az rögtön megértette, miről van szó.*
- (c) A második mondatban tárgyesetben álló anaforikus névmás nem a távolra mutató névmás (azt/azokat), hanem a személyes névmás (őt/öket), vagy törlendő. Pl.: *Előtted az étel. Edd meg Ø. vagy: A gyerekek észrevették a vak embert, s átsegítették őt/Ø az úton. Többes számban azonban kötelező az őket: Anya sokat veszekedett a gyerekekkel, mégis nagyon szerette őket.*

78

Az angolban az (a) esetben nem minden mondatban törlendő a névmási alany; a második tagmondatban újra kötelezően ki kell tenni: *John noticed the girl, he crossed the road and Ø gave her the book.* A (b) esetben, a magyarhoz hasonlóan az angolban is ki kell tenni a névmást a második mondat elején, itt azonban – a magyar mutató névmás helyett – személyes névmásnak kell szerepelnie: *The girl was already rushing the boy. He immediately understood.* A (c) esetben az angolban kötelező a névmás használata (nincs törlési opció, mint a magyarban): *The food is in front of you. Eat it.*

Az (a) eset nem kezelendő eltolódásként (nem történik sem betoldás, sem más elemmel történő helyettesítés), mivel az igeragozás a magyarban hordozza ugyanazt az információt, amit az angolban a kitett személyes névmás. A (b) esetben azonban – a kategóriaváltás miatt – minőségi (nem mennyiségi) eltolódás (más elemmel történő behelyettesítés) jön létre a fordításban. A (c) esetben, amennyiben zéró áll a magyarban, az angolban – a névmás kötelező betoldása miatt – keletkezik eltolódás.

Vannak azonban helyzetek, amikor az ő névmás nem hiányozhat a magyar mondatból sem.⁴² Tolcsvai Nagy (2000: 285–286) szerint (vö. É. Kiss 1993) akkor kötelező az ő, ha az

- (a) nyomatékos fókusz (*Ő fejezte be elsőként a munkát.*);
- (b) mondatkezdő topik (*Ő befejezte a munkát.*);
- (c) ige utáni helyzetben áll (*Kelt ő már máskor is hajnalban.*);
- (d) kvantor hatókörében áll (*Ő is korán kelt.*);

42 Az alanyesetben álló ő névmás empirikus vizsgálatával Kocsány (1995: 285) foglalkozik: feltárja, mikor irányítják a használatát grammatikai/szintaktikai, és mikor a mondatgrammatikán túlmutató, szöveggrammatikai, jelentéstani, szövegtipológiai szabályok.

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

- (e) kopulás mondatban van (*Ő a bajnok.*);
 (f) több alannyal együtt szerepel (*A nagyapja, az apja meg ő dohányoznak otthon.*);
 (g) jelzős szerkezet feje (*Ő, aki annyiszor elutasított, most segített.*);
 (h) kontrasztív topik (*Ő pedig becsületes.*).

3. táblázat. Mutató referencia az angolban és a magyarban

		Főnévi csoport		Határozói csoport
		névmás	determináns	határozó
specifikus	közei	this/these [ez/eze]	this/these [ez/eze]	here (now) [itt/ide (most/ekkor)]
	távoli	that/those [az/azok]	that/those [az/azok]	there (then) [ott/oda (akkor)]
nem specifikus		it [–]	the [a/az]	

(HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004: 556 és TOLCSVAI NAGY 2001 alapján)

79

2.4.1.2. Helyettesítés és ellipszis

Míg Halliday és Hasan (1976) a referenciát szemantikai szintű relációként értelmezi, amely során jelentések között teremtünk kapcsolatot a szövegben, a helyettesítést lexikogrammatikai szintű (konkrétan grammatikai) relációnak tartja, mivel a nyelvi elemek között teremt kapcsolatot. Fontos kiemelni azt, hogy helyettesítés esetében a behelyettesítést végző elem az angolban mindig ugyanazt a strukturális funkciót tölti be, amelyet az az elem töltött be, amelyet éppen helyettesít. Ez a referenciánál nem mindig van így.

Grammatikai relációként kezelik az ellipszist is, mert elméletük szerint a helyettesítés és az ellipszis valójában nagyon hasonló folyamatokat képviselnek. Ezért egyazon kohéziós eszköznek minősítik a két kategóriát, amely eszköz két különböző formában realizálódik a szövegben: helyettesítés során a szöveg egyik elemét egy mással helyettesítjük, ellipszis esetében pedig az elemet kihagyjuk (= zéró helyettesítés). Az angol nyelvben a behelyettesítést végző nyelvi elem névszói, igei, vagy mellékmondat/mondat funkciót tölthet be, így ennek megfelelően a helyettesítés három fajtáját különítjük el: a névszói (*one, ones, the same*), az igei (*do, be, have*) és a mondathelyettesítőket (*so, not*).⁴³

43 Például (dőlt betűk jelzik a helyettesítéseket): *My axe is too blunt. I must get a sharper one.* (= névszói helyettesítés); *You think Joan already knows? I think everybody does.* (= igei helyettesítés); *Is there going to be an earthquake? – It says so.* (= mondathelyettesítés).

Ellipsis során valami kimondatlanul marad. Ez azonban nem jelenti azt, hogy amit nem mondunk ki, arról ne is tudnánk. Ellipsis épp ellenkező esetben történik: azt hagyjuk ki, ami magától értetődik a szövegből. Ez a „magától értetődés” azonban nem eredhet bárhonnan. Az ellipsisnek Halliday és Hasan strukturális feltételt szab: olyan szerkezetű mondatban fordulhat elő ellipsis, mely előtt olyan mondat áll, amelynek a szerkezetéből kikövetkeztethető a kihagyott információ. Ellipsis természetesen mondaton belül is előfordulhat, de az ellipsis, mint grammatikai kohéziós eszköz, csak mondatok között értelmezhető (HALLIDAY–HASAN 1976: 146). Háromféle ellipsis létezik:

- névszói ellipsis (pl. *Which last longer, the curved rods or the straight rods? The straight are less likely to break.*);
- igei ellipsis (pl. *Have you been swimming? Yes, I have.*);
- mondatellipsis (pl. *What was the Duke going to do? Plant a row of poplars in the park.*).

80

4. táblázat. Hasonlító referencia az angolban és a magyarban (példák)

		Főnévi csoport			Határozói csoport
		jelző	határozószó	jelző, határozószó	határozószó
Általános	azonosság	<i>same, equal, identical</i> stb. [ugyanaz, ugyanolyan]			<i>identically, (just) as</i> stb. [ugyanígy/úgy, (épp) úgy]
	hasonlóság	<i>similar, additional</i> stb. [hasonló, további]		<i>such</i> [ilyen/olyan]	<i>so, likewise, similarly</i> stb. [olyan, hasonlóan, hasonlóképpen]
	különbség	<i>other, different</i> stb. [más, másféle]			<i>otherwise, else, differently</i> stb. [másképp, máshogy, másképp]
Konkrét			<i>more, fewer, less, further, etc.; so, as, etc.;</i> [több, kevesebb, további, ennyi, annyi]	<i>bigger, better</i> stb. VAGY <i>more, less, so, as</i> stb. [nagyobb, jobb; több mint, kevesebb mint]	

(HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004: 561 és TOLCSVAI NAGY 2001 alapján)

2.4.1.3. Összekapcsolás

Az összekapcsolást végző kötőszók nem tekinthetők önmagukban kohézívnek; szövegösszetartó erejük ugyanis nem anaforikus jellegükből, hanem speciális jelentésükből fakad. Olyan szemantikai relációt alkotnak, amely alapján kikövetkeztethető, hogy ami a szövegben következik, milyen viszonyban áll azzal, ami már elhangzott. Azért tekinthetők tehát kohéziós eszközöknek, mert kapcsolatot tudnak teremteni a szöveg olyan részei között, amelyek bár egymást követően jelennek meg a szövegben, strukturálisan mégsem kapcsolódnak össze. Sokféleségük miatt igen nehéz feladat osztályozni a kötőszókat, ezért mindmáig nem született meg a szakirodalomban egy általánosan elfogadott rendszer. Halliday és Hasan (1976) sem teljes listát közöl belőlük az angol nyelvre vonatkozóan. Attól függően, hogy milyen természetű kapcsolatot jelölnek a szövegben, négy csoportba osztják őket, külön kiemelve azt, hogy ezek között már nem csupán grammatikai (mint pl. *so*, *but*), hanem lexikainak számító elemek (mint pl. *in conclusion*, *as a result*) is találhatók:

81

- kapcsoló (pl. *in addition*, *besides*, *in other words*, *that is*, *alternatively*);
- ellentétes (pl. *however*, *but*, *yet*, *instead*, *nevertheless*, *as a matter of fact*);
- okozati (pl. *so*, *then*, *hence*, *because*, *it follows*, *to this end*, *as a result*);
- időhatározói összekapcsolás (pl. *then*, *next*, *finally*, *meanwhile*, *in conclusion*, *up to now*).

2.4.1.4. Lexikai kohézió

A grammatikai elemek által teremtett kohézióval szemben a lexikai kohéziót a szöveg lexikai egységei közötti különféle relációk hozzák létre. Hasan (1984) a Halliday és Hasan-féle 1976-os taxonómiát – annak elméleti és módszertani hiányosságai miatt – jelentősen átdolgozta. A lexikai kohézió két fő típusát különítette el (5. táblázat). Az egyik típus az ún. „általános lexikai relációkon” keresztül létrehozott lexikai kohézió, amely a szöveg keretein túlmutató, általános érvényű lexikai-szemantikai kapcsolatokat öleli fel (ismétlés, szinonima, antonima, hiponima, meronima). A lexikai kohézió másik fő típusa ezzel ellentétben olyan relációkat foglal magába, amelyek szövegfüggő relációk. E típus esetében a két lexikai elem között nem általános szemantikai reláció áll fenn, hanem a szöveggörnyezetnek köszönhetően lépnek kapcsolatba egymással. A lexikai kohézió e típusait Hasan „pillanatnyi relációknak” (*instantial relations*) nevezte el. Az új felosztás lehetővé teszi a kategóriáknak a korábbiánál jóval pontosabb, szemantikai alapon történő definiálását, mely egyúttal megbízhatóbb elemzést is eredményez. Ezért a jelen kötetben bemutatott kohéziós vizsgálat is erre a taxonómiára épül.

5. táblázat. A lexikai kohézió típusai (HASAN 1984 alapján)

Általános szemantikai relációk	
1. ismétlés:	<i>leave, leaving, left</i>
2. szinonima:	<i>leave, depart</i>
3. antonima:	<i>leave, arrive</i>
4. hiponímia:	<i>travel, leave</i> (a ko-hiponímia is, pl. <i>desk, table</i>)
5. meronímia:	<i>hand, finger</i> (a ko-meronímia is, pl. <i>finger, thumb</i>)
Pillanatnyi (szöveg alapú) relációk	
1. azonosság:	<i>the sailor was their daddy; you be the patient, I'll be the doctor</i>
2. elnevezés:	<i>the dog was called Toto; they named the dog Fluffy</i>
3. hasonlat:	<i>the deck was like a pool; all my pleasures are like yesterdays</i>

2.4.2. LEXIKAI ISMÉTLÉS A SZÖVEGALKOTÁSBAN

Az ismétlés kulcsfontosságú tényezője mind a szövegnek, mind a szövegalkotásnak. Több funkciója is lehet: szövegszervező, retorikai, szemantikai, nyelvi szocializációs stb. (erről bővebben: JOHNSTONE 1987: 207). Ebből következően az ismétlés tanulmányozására irányuló tudományos vizsgálódások köre is igen szerteágazó: vizsgálják többek között, mint szövegkohéziós eszközt; stílus-/retorikai eszközt; szemantikai jelenséget (pl. azt, hogy milyen hatással vannak egymásra a szövegben ismétlődő lexikai egységek⁴⁴); nyelvi szocializációs tényezőt.

A következőkben az **ismétlést** – azon belül a lexikai ismétlést – **mint szövegkohéziós eszközt** vizsgálom. A lexikai ismétlés a referenciához hasonló jelenség, szemantikai tulajdonságait és működésüket tekintve sok a kettő között az átfedés (az újraemlítés eszközei, anaforikus a működésük stb.). Jogosan merül tehát fel a kérdés, hogy miért érdemes a lexikai ismétléssel külön is foglalkozni és hangsúlyos szerepet tulajdonítani neki a szövegalkotásban. Kifejezetten a lexikai egységek ismétlődésének tanulmányozását az a már empirikus vizsgálatok sorával (pl. HALLIDAY–HASAN 1976; HOEY 1991; TYLER 1995) is alátámasztott tapasztalat motiválja, miszerint a szövegkohézió legjelentősebb részét (Halliday és Hasan 1976-os elemzései szerint mintegy 40%-át) a lexikai kohéziós eszközök, a szöveg alkotójának lexikai választásai adják. Érdekes kérdés tehát az, hogy a szövegben a lexikai kohézió/ismétlés „egyedül” mire képes. Árnyalja a kérdést az is, hogy az újraemlítésre alkalmas grammatikai eszközökkel (pl. a névmással) szemben, amelyek értelmezése függ más elemektől a szövegben, a lexikai egységek ismétlése esetén nem áll fenn ez a fajta függő viszony.

44 A „lexikai egység” (KÁROLY 2002: 97) fogalmán a lexikai kohéziós elemzések alapegységét értem, amely magába foglal minden 1. egyszavas egységet (pl. *ország, gazdaság, épít*; illetve összetett szót, pl. *sötétkamra, feketerigó*); 2. idiómát és 3. állandósult szókapcsolatot (pl. *Nemzeti Színház, Európai Unió*).

A következőkben a **lexikai kohéziót mint a lexikai ismétlés különféle megnyilvánulási formáját** értelmezem. Fontos megjegyezni, hogy ez a megközelítés a szövegvizsgálatoknak nem egy általánosan elfogadott kiindulási pontja. A kérdéskörrel a 2002-ben megjelent könyvemben részletesen foglalkoztam (KÁROLY 2002: 2.3.2.2. fejezet), ezért itt csupán a megközelítés legfontosabb elemeit emelem ki:

- a nem strukturális kohézió rendszerében (pl. HALLIDAY–HASAN 1976; HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004), az összekapcsolás kivételével, valójában mindenfajta (grammatikai és lexikai) kohéziós eszköz valamilyen ismétlésrelációt teremt;
- az ismétlésrelációkat alkotó lexikai egységek szemantikai „közelsége” (vagyis az, hogy milyen szoros közöttük a szemantikai kapcsolat) változó mértékű;
- a szemantikai „közelség” mértéke attól függ, hogy ugyanazon lexikai egység megismétléséről van-e szó (pl. szóismétlés), vagy csupán a lexikai egység által közvetített információtartalom teljes vagy részleges újraemlítéséről (pl. szinonima vagy hiponima használatával).

A lexikai ismétlés (mint kohéziós eszköz) fogalmán tehát egyszerre két különböző jelenséget értek:

- (1) adott lexikai egység azonos formában (szó szerint), vagy inflexiók vagy derivációs váltással történő újraemlítését (= szűkebb értelmezés);
- (2) adott lexikai egység információk tartalmának újraemlítését – részben vagy egészben –, egy hozzá szemantikailag kapcsolódó másik lexikai egységen (pl. szinonimán, ellentétén, hiponimán) keresztül (= tágabb értelmezés).

2.4.2.1. Ellentmondások

A (szó szerinti) lexikai ismétlés megítélése igen ellentmondásos a nyelvhasználatban. Míg a magyar és a svéd nyelvben például (ENGLUND DIMITROVA 2005: 195) a gyakori szóismétlés általában nem kívánatos jelenség, a kutatások azt mutatják, hogy az arab, héber és a görög nyelvtől nem áll távol a használata (BAKER 1992). Fordítás során ezért problémát jelenthet az ismétlések célnyelvi megfeleltetése, és a fordítónak szüksége lehet iránymutatásra.

Ellentmondásos megítélésén túl az ismétlés tanulmányozása azért is fontos, mert a kohéziós eszközök többségét a szövegalkotó nem tudatosan használja még az anyanyelvén sem. Különösen igaz ez grammatikai elemek ismétlődése esetében, ahol a grammatikai helyesség érdekében a szöveg írójának gyakran nincs más választása. A lexikai ismétlés is sokszor elkerülhetetlen, ha az író/beszélő egy adott témát fejt ki a szövegen/ szövegrészen belül. Green és Morgan szerint (1981) például az ismétlés a témakidolgozás automatikus velejáróra, s így valójában a koherencia „tünete” (*symptom*) és nem kiváltója.

A kohézió, s azon belül a lexikai kohézió/ismétlés koherenciára gyakorolt hatásának megítélése körül is sok a kérdés a szakirodalomban. Enkvist (1990: 14) meghatározása nyomán a korábbiakban abból indultunk ki, hogy „a koherencia a szövegnek azon minősége, amely lehetővé teszi, hogy a szöveg megfeleljen egy konzisztens világképnek, s ezáltal összefoglalhatóvá és értelmezhetővé váljon” (ford.: K. K.⁴⁵). Néhányan úgy tartják, hogy ahhoz, hogy a szöveg koherens legyen, többek között kohézívnek is kell lennie (HALLIDAY 1985). Mások szerint a kohézió szükséges, de nem elégséges feltétele a koherenciának: segíti a szöveg mögött rejlő szemantikai relációk megértését (DE BEAUGRANDE–DRESSLER 1981; HALLIDAY 1985; HALLIDAY–HASAN 1976, 1989; HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004; HATCH 1992). Vannak, akik még tovább mennek, és azt állítják, hogy a kohézió tulajdonképpen nem feltétlenül szükséges és nem is elégséges feltétele a koherenciának (pl. BROWN–YULE 1983; COOK 1989; HOEY 1991; SANDERS–SPOOREN–NOORDMAN 1992; THOMPSON 1994; TYLER 1995).

A vitát a témában született empirikus kutatások némiképp tisztázzák. A szövegelemzések azt mutatják, hogy – egyéb tényezők mellett – a kohéziónak jelentős a szerepe a koherencia megteremtésében. Fontos kiemelni azonban azt, hogy nem a kohéziós eszközök száma, hanem inkább kombinációik minősége és természete, a hálók és láncok, amiket alkotnak a szövegben, illetve ezen hálók és láncok interakciója az, ami leginkább befolyásolja a globális szövegminőséget, a koherenciát (erről bővebben: pl. HALLIDAY 1985; HALLIDAY–HASAN 1989; HASAN 1984; HOEY 1991; KÁROLY 2002; MYERS 1991; REYNOLDS 1995; TYLER 1995). A globális szövegminőség és a lokális kohézió (pl. az ismétlés) szisztematikus vizsgálatára az eddigi kohéziós elméletek közül Hoey (1991) ismétlésmodellje nyújt lehetőséget (erre a 2.4.2.2. részben térünk ki részletesen).

Ezen eredmények birtokában nem kérdés, hogy mivel a fordítás során is a fordító elsődleges célja koherens (célnyelvi) szöveg létrehozása, a fordításokra vonatkozó vizsgálódásaink egyik fontos területe kell legyen a kohézió. Az igazi kérdés inkább az, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek kohéziós elemzése és az így kapott eredmények hogyan segíthetik a fordítói munkát és a fordítóképzést, különös tekintettel arra a fentiekben említett tényre, hogy a kohéziós eszközök használata többnyire nem tudatos. Erre a kérdésre az eredmények tárgyalása során még visszatérünk (5. fejezet).

2.4.2.2. A lexikai ismétlés szövegszervező funkciója

A lexikai kohéziót alkotó szövegösszetartó elemek leírására többen is vállalkoztak,

45 Az idézet eredeti szövege: „Cohesion is the term for overt [grammatically describable] links on the textual surface [...], whereas coherence is the quality that makes a text conform to a consistent world picture and is therefore summarizable and interpretable” (ENKVIST 1990: 14).

különösen az angol nyelv vonatkozásában (pl. GUTWINSKI 1976; HALLIDAY–HASAN 1976; HASAN 1984; HOEY 1991). A lexikai elemek önmagukban nem teremtenek kohéziót, csak akkor, ha kapcsolatba lépnek más elemekkel. Egy lexikai elem jelentése a más elemekkel létesített kapcsolataitól függ a szövegben. Snell-Hornby (1988: 69) szerint a szöveg elemzése, illetve értelmezése során a fordító feladata a lexikai elemek közti kapcsolatok hálójának feltérképezése, mivel egy elem fontosságát annak a szövegben betöltött relevanciája és funkciója határozza meg.

A lexikai elemek közti kapcsolatok hálójának feltérképezésére, valamint a (globális) szövegminőség és a (lokális) kohézió viszonyának feltárására **Hoey** 1991-ben kidolgozott **ismétlésmodellje** nyújt lehetőséget. A modell a szövegfelszínen található kohéziós eszközök (az ismétlés) elemzésére épül és célja a szöveg centrális mondatainak (makropropozícióinak) az azonosítása. Hoey a különféle lexikai kohéziós kapcsolatokat a lexikai ismétlődések különböző típusainak fogja fel. A lexikai ismétlések rendszerének vizsgálata alapján a szövegben kimutathatók az egyes mondatok közötti kapcsolódások, amelyek szövegszinten kifinomult szerkezetet/minitázaatot alkotnak. Hoey felfogásában azok a mondatok, amelyeket legalább három ismétlés kapcsol össze, szignifikánsan kötődnek egymáshoz és fontos szerepet töltenek be a szöveg mondanivalójának kifejtésében.

Hoey modelljének segítségével meghatározhatók a szöveg ún. „centrális” (kulcsfontosságú, a makropropozíciókat tartalmazó) és „marginális” (a mondanivaló szempontjából mellékes) mondatai. Ez utóbbiak nem járulnak hozzá közvetlenül a fő téma kifejtéséhez, és így a kihagyásuk által nem sérül a szöveg globális jelentése. A centrális mondatok ezzel szemben közvetlenül járulnak hozzá a gondolatmenet kifejtéséhez, ezekben bontakozik ki a fő téma. Ezekből a mondatokból áll össze a szöveg makropropozicionális tartalma. Hoey azt állítja, hogy a marginális mondatok elhagyásával, valamint a centrális mondatok megfelelő módon történő összekapcsolásával létrehozhatjuk a szöveg rövid összefoglalását, amelyben kifejeződik a szöveg lényege, vagyis globális jelentése.

Hoey rendszerének egyik központi terminusa a „kapcsolat” (*link*) szó, másik kulcseleme a „kötelék” (*bond*) szó. Két kapcsolódó lexikai elem ún. **ismétléskapcsolatot** alkot, azok a mondatok pedig, amelyek között három vagy annál több ismétléskapcsolat van ún. **ismétlésköteléket** alkotnak. Fontos kiemelni azt, hogy kötelék – Halliday és Hasan (1976) kohéziós „kötés” fogalmához hasonlóan – nemcsak egymást követő, hanem egymástól távol eső mondatok között is létrejöhet. A szöveget alkotó mondatok közötti kötelékek rendszere, **hálój**a (*net of bonds*) pedig tükrözi a szöveg egészének szerkezetét: az ismétlésmintázatát.

Hoey a lexikai ismétléskapcsolatok két fő csoportját különíti el: magát a lexikai ismétlést (amely lehet egyszerű és komplex), valamint a parafrázist (amely szintén lehet egyszerű és komplex) (6. táblázat).

6. táblázat. Az ismétlés típusai Hoey (1991) taxonómiájában

Az ismétlés típusai			Példák
Lexikai ismétlés	egyszerű		<i>medve-medvék</i>
	komplex		<i>ital-iszik</i> (főnév-ige)
Parafrázis	egyszerű		<i>kivált-okoz</i>
	komplex	antonima	<i>meleg-hideg</i>
		kapcsolat-háromszög	<i>író-szerző-írás</i>
		egyéb	fölrendelés (pl. <i>biológusok-tudósok</i>), koreferencia (pl. <i>Augustus-császár</i>)

86

Az elemzés módszerét a 4. példa szemlélteti. Az elemzés megvizsgálja minden mondat ismétléskapcsolatait a szöveg minden más mondatával. A példában a szöveg első mondatának ismétléskapcsolatait jelölik a vonalak és a mondatok végén szerepel az első mondat és az adott mondat összes ismétléskapcsolatának száma. Vas-tag betűk jelzik az ismételt elemeket. A három vagy annál több ismétléskapcsolattal rendelkező mondatpárok (pl. 12, 14, 15) ismétléskötéléket alkotnak. A példa első sorában zárójelben megadott értékek közül az első szám a mondat hátramutató kötelekeinek számát mutatja (jelen esetben ez 0, mivel a szöveg első mondatáról van szó) és a második szám (itt 3) az előremutató kötelekeket.

(4) Ismétléskapcsolatok: az 1. mondat ismétléskapcsolatai (–; 3)

1 A **drug** known to **produce** violent reactions in **humans** has been **used** for **sedating grizzly bears** *Ursus arctos* in Montana, USA, according to a report in *The New York Times*.

2 After one **bear**, known to be a **peaceable** animal, killed and ate a camper in an unprovoked attack, scientists discovered it had been **tranquillized** 11 times with phencyclidine, or 'angel dust', which **causes** hallucinations and sometimes gives the **user** an irrational feeling of destructive power. (4 ismétléskapcsolat)

3 Many wild **bears** have become 'garbage junkies', feeding from dumps around **human** developments. (2 ismétléskapcsolat)

4 To avoid potentially dangerous clashes between **them** and **humans**, scientists are trying to rehabilitate the **animals** by **drugging** them and releasing them in uninhabited areas. (4 ismétléskapcsolat)

5 Although some biologists deny that the mind-altering **drug** was **responsible** for uncharacteristic behaviour of this particular bear, no research has been done into the effects of giving **grizzly bears** or other mammals repeated doses of phencyclidine. (4 ismétléskapcsolat)

Az elemzés alapján a kötélekek rendszerét (hálóját) – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért mátrixban is meg lehet jeleníteni. A példaszöveg első mondata a 2., a 4. és az 5. mondattal alkot kötéleket. Ez mátrix formájában a 8. ábrában szemléltetett módon jeleníthető meg (a számok a mondatokra utalnak, a fekete kockák jelzik, melyik két mondat alkot kötéleket).

	1				
2	■	2			
3			3		
4	■			4	
5	■				5

8. ábra. A példaszöveg első mondatának ismétlésmátrixa

A modell fordításkutatásban való alkalmazhatóságának kiindulási pontja az a feltevés, hogy mivel a fordító célja a szöveg globális jelentésének közvetítése (NEUBERT-SHREVE 1992: 139), jó fordítás esetében a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg makropropozicionális tartalma (lényegi gondolatai, amelyek körül az ismétlések sűrűsödnek) meg kell, hogy egyezzen. Ideális esetben tehát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg ismétléshálójá (az ismétlések mátrixa; lásd pl. 5.3.2. rész: 14. és 15. ábra) megegyezik. Eltérő mátrix viszont eltérő makropropozicionális tartalomra utal, ami azt jelenti, hogy a két szövegnek más a globális jelentése (tehát nem megfelelő a fordítás).

Fontos azonban megjegyezni azt is, hogy a lexikai kohéziós láncok vagy hálók egy az egyben történő „átültetése” a célnyelvbe nehéz – ha egyáltalán lehetséges vagy kívánatos – feladat. A szavak jelentéstartalma ugyanis eltérhet a különböző nyelvekben, így a fordítók gyakran kényszerülnek más szavak (pl. szinonimák vagy hiponimák) alkalmazására, melynek eredményeként módosul a kohéziós lánc/háló és ún. kohéziós eltolódás (BAKER 1992: 206; lásd 2.4.4.1. rész) jön létre. Eltolódást okozhat – célnyelvi megfelelő hiányában – az idiómák, reáliák és a szakterminusok fordítása is. Az ilyen lexikai egységeket a fordító általában kihagyja, vagy más célnyelvi szót keres a helyükre, vagy körülírással fordítja le (KLAUDY 2003). Az 5. fejezetben ezt az összetett problematikát vizsgálom meg részletesen, a magyarról angolra fordítás esetében.

2.4.3. A TOPIKSZERKEZET SZÖVEGSZINTŰ KUTATÁSA

2.4.3.1. Az információs és tematikus struktúra szövegszintű elemzése

Az információs és a tematikus szerkezet „szövegszintű megközelítésén” a mondat/tagmondatszintű elemzés szövegszerkezetéhez, illetve a retorikai szerkezetéhez történő kapcsolását értem. Limon (2004: 60), az **információs szerkezet** ilyen szempontú vizsgálatához olyan elemzési modellt dolgozott ki, amely összeveti a (hierarchikus) retorikai struktúrát a felszíni szövegszerkezettel és leírja a kettő közötti viszonyt. E modell a koherencia, a kohézió, az információs szerkezet és bizonyos regiszterjellemzők vizsgálatát teszi lehetővé. Az adatok (az Európai Bizottság számára angolul és szlovénul írt országjelentések) alapján Limon a következő megállapítást tette az információs struktúra fordításának egyes kérdéseire vonatkozóan:

88

a fordító munkája nem mutatott kellő tájékozottságot a tekintetben, hogy a két nyelvben hogyan működik az információs szerkezet. Megközelítése mindvégig következetlen: hol megtartja az eredeti szórendet, esetenként a passzív szerkezet segítségével, melynek eredményeként az olvasó számára jelölt, de kommunikatív szempontból indokolatlan új–régi szerkezetet hoz létre; hol pedig módosítja az eredeti szórendet még olyankor is, amikor annak megtartása megkönnyítené az olvasó számára a szöveg feldolgozását (LIMON 2004: 62; ford.: K. K.⁴⁶).

Nagyon hasonló megközelítésben, Ventola (1995: 91) a **tematikus szerkezetet** vizsgálja, mégpedig egy német szerző által írt filozófiai témájú szöveg, angol nyelvű fordításában. A fordítást olvasva ugyanis feltűnő, hogy az argumentáció fókusza eltér az eredeti szöveg fókuszától. Szerinte a célnyelvi olvasó azért érzékelheti furcsának és nehézkesnek a szöveget, mert tematikus szerkezete szokatlan a célnyelven; a fordítás eltorzíja az argumentációs és retorikai mintázatot. Ventola konkrét példák (téma–réma szerkezetek) elemzésén keresztül mutat rá a fordítási problémákra különböző nyelvi szinteken. Elemzései alapján a következő megállapításokat fogalmazza meg:

46 Az idézet eredeti szövege: „[...] the translator’s work had not been sufficiently informed by an awareness of the different ways in which information structure is handled in the two languages. The approach taken in the translation is unsystematic: sometimes the original word order is retained, on occasion though the use of the passive, with the result that the reader is presented with a marked but communicatively unmotivated new—given pattern; in other instances the original word order is dispreferred, even though its use would have made the processing of the text much easier” (LIMON 2004: 62).

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

a fordító téma–réma szerkezetet érintő változtatásai a tagmondatokban indokolatlanok. Következésképp, a fordítónak csak részben sikerül angolul reprodukálni a cikk globális szerkezetét; a német változat úgy tűnik, világosabban jeleníti meg ezt a szerkezetet. [...] A megoldás a fordító számára azonban nem a szó szerinti fordításban rejlik, nem abban, hogy szigorúan ragaszkodik minden esetben az eredeti szerkezethez, mert [...] az ilyen szó szerinti fordítás is nehézkessé tudja tenni a szöveget. Ha pedig a viszonylag ‘szó szerinti’ fordítás mellett még a tematikus és az információs szerkezet is módosul, a fordítás teljesen lerontja azt a retorikai hatást, amelyet a szerző németül oly gondosan kialakított [...] (VENTOLA 1995: 98; ford.: K. K.⁴⁷).

Mindkét fenti munkából azt látjuk, hogy a fordítók stratégiai következtelenek és hogy iránymutatásra van szükségük a megfelelő fordítási stratégia kiválasztásában. Ventola (1995) elméletére építve és azt továbbfejlesztve a következőkben arra fogok rámutatni, hogy Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje – amelyet eredetileg angol szövegek topikfejlődésének elemzésére dolgozott ki, és amely alkalmasnak bizonyult bizonyos szövegjellemzők és a szövegminőség viszonyának megbízható leírására (SCHNEIDER–CONNOR 1990; WITTE 1983) – felhasználható a topikszerkezet, a műfaji szerkezet és a fordítás minősége közötti kapcsolat cizelláltabb feltérképezésére.

89

2.4.3.2. A topikszerkezet elemzése a fordításban

Lautamatti topikstruktúra-elemzési modellje speciális módon értelmezi a „topik”⁴⁸ és a „topikszerkezet” fogalmát. A modell topikfelfogása az információs és a tematikus struktúra – a jelen kutatás céljai szempontjából – számos releváns, egymással

47 Az idézet eredeti szövege: „[t]he translator seems to make unmotivated changes in the Theme–Rheme structure of the clauses. Consequently the translator only partially succeeds in displaying the unfolding of the global structure of the article in English; the German version appears clearer in its presentation of the unfolding. [...] But the solution for the translator is not to translate literally either, always keeping strictly to the original patterns, because, [...], these literal translations may make the text very cumbersome as well. [...] When this relatively ‘literal’ translation practice is then combined with some changes in the thematic and informational structures, the resulting translation totally destroys the rhetorical effects that the author has carefully tried to construct in German [...]” (VENTOLA 1995: 98).

48 A „topik” fogalmát sokan, sokféleképpen értelmezték a nyelvtudományon belül és máig sok vita övezi. Az 1950–1960-as években mondatból/tagmondatból indultak ki: a Prágai Nyelvész kör (pl. FIRBAS 1966; BOLINGER 1954; HALLIDAY 1967) a mondatot/tagmondatot topikális és nem topikális részre osztotta, de nem adott nyelvtan-független, objektív (nem intuíción alapuló) magyarázatot/tesztet az azonosításához. Felfogásukban a topik (vagy téma) az „amiről szó van”, az ismert, feltételezett információ, amely a funkcionális mondatperspektíván belül a kommunikatív dinamizmust hivatott biztosítani. Az 1970-es évek topikvizsgálódásainak középpontjában az

bizonyos értelemben véve „konkuráló” vagy átfedésben álló aspektusát ötvözi. A topikot az ismert információval azonosítja (a fókusszal ellentétben, amely az új információt tartalmazza). A modellben ugyanakkor megjelenik a „téma” fogalom is, amely – a Prágai Nyelvész kör és azon belül elsősorban Daneš (1974) munkásságára építve – arra utal, amiről a mondat szól (a „rémával” szemben, amely a témáról megfogalmazott állításokat tartalmazza⁴⁹).

90

A topikstruktúra-elemzési modell – a mondatban/tagmondatban a topikot megfogalmazó alanyok (ún. topikális alanyok/*topical subjects*) azonosítása révén – nyomon követi a szöveg topikfejlődését, s ily módon hidat képes alkotni a nyelv mikro- és makrostrukturális szintje között. A „topikfejlődés” fogalma írja le „miként kapcsolódnak a szövegmondatok a diskurzustopikhoz és annak altopikjaihoz” (LAUTAMATTI 1987: 87; ford.: K. K.⁵⁰). A modell több ponton mutat hasonlóságot Givón (1983: 7–8) topikfolytonosságról alkotott elképzelésével, amely szintén jelentős szerepet tulajdonít a mondattopikoknak (mint strukturális/grammatikai/szintaktikai elemeknek), valamint ezek láncokba rendeződésének a szövegfolytonosság megteremtésében, a diskurzustopik kifejtésében, s ezen keresztül a nyelv makro és mikro szintjei közötti „átjárás” biztosításában. A fő téma/topik megjelenítésében Givón (1990: 902) elméletében is az alany játszik kulcsszerepet (a direkt tárgy mellett, amely vélekedése szerint jellemzően másodlagos topikot fogalmaz meg).

Lautamatti modellje azért alkalmasabb a jelen vizsgálathoz, mint a konkurens elméletek, mert speciális elemzésmódszertana segítségével rá tud mutatni az egyes mondatok/tagmondatok topikjai, valamint a diskurzustopik és a diskurzusminőség/-koherencia közötti kapcsolatra. A modellben tehát a „topik” fogalom nem a „topikalizált”, vagy elsőként megjelenő elemre utal (mint pl. HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004: 79; vagy FAWCETT 1997/2003: 87 értelmezésében⁵¹), hanem arra „amiről szó

„ismert”, „feltételezett” információ állt és az, hogy milyen grammatikai, szemantikai tulajdonságok társíthatók hozzá (pl. HAWKINSON–HYMAN 1974; GIVÓN 1976). A szövegközpontú, kognitív megközelítések (pl. GIVÓN 1984, 1990: 900–902) a szöveg topicalitásának két számszerűsíthető aspektusát helyezték előtérbe: a (referenciális) hozzáférhetőséget (amely a megelőző diskurzusra épül, s mint ilyen anaforikus jelenség) és a (tematikus) fontosságot, jelentőséget (amely a szöveg további részeiben található referens figyelmi aktivizálását segítő – a beszélő által a befogadónak küldött – jelzések sajátossága, s mint ilyen kataforikus jelenség).

49 A „tematikus” és „információs szerkezet”, a „téma–réma”, valamint „ismert–új információ” fogalmak közötti különbségekkel és ezek mélyreható elemzésével Fries (1995) és Baker (1992: 121) foglalkoznak, a „tematizálás” és az „információ” fogalmak értelmezéséről A. Bell (1991: 149–150) ír részletesen.

50 Az idézet eredeti szövege: „[the] way the written sentences in discourse relate to the discourse topic and its sub-topics” (LAUTAMATTI 1987: 87).

51 Téma: „amiről beszélünk” (eredeti megfogalmazás: „what we are talking about”), „az ami az első helyen szerepel (eredeti megfogalmazás: „whatever comes in first position”); réma: „amit a témáról elmondunk” (eredeti megfogalmazás: „what we say about the Theme”) (FAWCETT 1997/2003: 85); a téma–réma

van” (CHAFE 1976; LAUTAMATTI 1987: 89; ford.: K. K.⁵²) a mondatban/tagmondatban. Ez megegyezik azzal, amelyet Chafe (1994: 71–72) a befogadó számára ismert/„aktív” információnak nevez (szemben az új/„inaktív” információval⁵³). Ebben a rendszerben tehát **a topik az, amit a diskurzustopikhoz kapcsolódó modális alany fogalmaz meg.**

Összegezve: a mondat/tagmondat topikja (mint ismert információ) az alábbi – a Lautamatti-féle elemzési modell és a kapcsolódó elméletek által meghatározott – jellemzők alapján jelölhető ki (e kritériumok alkotják a 6. fejezetben bemutatásra kerülő elemzés alapját is):

- kapcsolatban áll a diskurzustopikkal (LAUTAMATTI 1987);
- kötődik a diskurzusszerkezethez és a kommunikatív szándékhoz (GIVÓN 1983: 5–6);
- (a szöveg alkotójának megítélése szerint) a befogadó elméjében aktív információként szerepel (CHAFE 1994: 71–72);
- modális alany fogalmazza meg⁵⁴ (LAUTAMATTI 1987);
- lehet szereplő (referens), esemény, vagy állapot (CHAFE 1994: 81, 121).

Lautamatti megközelítése nem előzmények nélküli a fordításkutatásban. Zhu (1996, 2005) már dolgozott egy hasonló, funkcionális szemléletű elemzési modellel, amely a szisztémikus-funkcionális megközelítést a beszédaktus elmélettel ötvözte. A mondatok tematikus szerkezetének szöveg szempontú megközelítésével, az információs/tematikus szerkezet szövegminőségre gyakorolt hatását vizsgálta és arra mutatott rá, hogy a mondatok tematikus szerkezete és azok szövegben betöltött funkcionális státusza szoros összefüggésben állnak egymással, s ezért nagyon fontos, hogy megfelelő szintaktikai megoldásokkal a mondatokban megjelenő beszédaktusok kapcsolatban álljanak a szöveg által megfogalmazott fő beszédaktussal (ZHU 2005: 312). Elemzése alapján Zhu (1996: 323) arra jutott, hogy minden fordítás szövegszintű nyelvi művelet kell legyen, amely strukturális megközelítésben vizsgálja meg, hogy a szöveg jelentését miként konstruálják meg a (teljes) szöveg-egységhez képest (a) alacsonyabb szintű egységek, mint például a szó vagy a mondat, vagy (b) magasabb szintű tényezők, mint például a műfaj vagy a szélesebb értelemben vett kulturális környezet.

.....
megkülönböztetés nem azonos a topik–komment megkülönböztetéssel: a topik a téma egyik fajtája, az ún. „topikális téma”, a két másik témafajta mellett: textuális és interszónális téma (HALLIDAY–MATTHIESSEN 2004: 64–79).

52 Az idézet eredeti szövege: „the idea discussed” (LAUTAMATTI 1987: 89).

53 Chafe (1994: 71–72) – az aktív/ismert és az inaktív/új információ mellett – elkülönít egy harmadik fajtát, ún. „hozzáférhető” (*accessible*) információt is, amely félaktív állapotból aktivizálható.

54 E jellemzőjében eltér Givón (1983: 6–7) elméletétől, amely szerint nemcsak az alany fogalmazhatja meg a mondatban a topikot.

A sajtókutatás területén – a *The Times* sportkommentárjainak elemzései alapján – Ghadessy (1995) is azt találta, hogy a tematikus szerkezet szoros összefüggésben áll a regiszterrel és a műfajjal. Halliday (1985) munkájából kiindulva arra következtetett, hogy a mondatokban megjelenő témák szerepe kulcsfontosságú a szövegfelépítésben: ezek szabják meg a szövegben a gondolatok kifejtésének módját.

2.4.3.3. Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje

92

A topikstruktúra-elemzési modell olyan, pragmatikai szemléletű szövegközpontú megközelítés, amely a topikfejlődést követi nyomon a szövegben és azonosítja a koherencia és a diskurzusminőség egyes szövegalapú sajátságait (SCHNEIDER–CONNOR 1990; WITTE 1983). Lautamatti (1987: 88) angol nyelvű szövegek elemzésére dolgozta ki és abból indult ki, hogy az angolban általában a mondat alanya fejezi ki, hogy miről szól a mondat, az alany jelöli meg a topikot és nem új információt közöl adott témában. Ebből következően nagy jelentőséget tulajdonít a mondatnak a diskurzustopik kifejtésében: a mondatok egymásutánját olyan láncolatként értelmezi, amelyben először egy altopik jelenik meg, utána a mondat állítmányi részében hozzákapcsolódik egy újabb információ, majd megjelenik egy következő altopik stb. Lautamatti (1987: 88–100) a topikfejlődés (topikprogresszió/*topical progression*) három különböző típusát különíti el:

- (a) **párhuzamos progresszió:** az egymást követő mondatokban megegyezik az altopik és a topikális alanyok referense;
- (b) **követő progresszió:** a mondat állítmányi, vagyis rematikus része adja a következő mondat topikját (topikális alanyát);
- (c) **kiterjesztett párhuzamos progresszió:** egy korábbi altopik visszatér.

Az (5)-ös példában Lautamatti (1987: 92–96) példaszövege illusztrálja a három progressziótípust (a topikális alanyokat dőlt betűk jelzik):

- (5)
- | | |
|---|--------------------------|
| (5.1) When <i>a human infant</i> is born into any community | (5.1)—(5.2): |
| [...] | párhuzamos |
| (5.2) Without care from some other human being or beings, [...], <i>a child</i> is very unlikely to survive. | |
| (5.3) <i>This helplessness of human infants</i> is in marked contrast with the capacity of many new born animals [...]. | (5.2)—(5.3): |
| | követő |
| (5.4) It is during this very long period in which the <i>human infant</i> is totally dependent on others [...]. | (5.2)—(5.4): |
| | kiterjesztett párhuzamos |

A topikstruktúra-elemzési modell csak az alanyi helyzetben álló, ún. modális alanyokat vizsgálja és csak azokat az alanyokat tekinti topikális alanynak, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a diskurzustopikhoz. A diskurzustopikhoz közvetlenül nem kapcsolódó alanyokat „nem topikális alanynak” hívja. Ez nem jelenti azt, hogy a szövegben a nem topikális nyelvi elemek ne lennének fontosak. Ez csupán annyit jelent, hogy más funkciót töltenek be: rendezik a mondanivalót, explicitté teszik az állítás illokúciós erejét, jelzik a szerző témához kapcsolódó attitűdjét, kifejezik a szerző véleményét stb. (LAUTAMATTI 1987: 91).

2.4.4. A FORDÍTÁSI SZEMPONTÚ KOHÉZIÓS VIZSGÁLATOK FÓKUSZA ÉS EREDMÉNYEI

2.4.4.1. Kohéziós eltolódások

93

A fordítástudományon belül a kohéziós vizsgálatok célja elsősorban a „kohéziós eltolódások” (*shifts in cohesion*: BLUM-KULKA 1986: 21) feltérképezése különböző nyelvpárok esetében. Kohéziós eltolódáson azt a jelenséget értik, amikor egy, a forrásnyelvi szövegben jelen levő kohéziós eszközt a fordító kihagyja, vagy másik típusú eszközzel helyettesíti. Az eltolódások két nagy csoportra oszthatók: vannak kötelező eltolódások, amelyeket a nyelvi rendszerek eltérései váltanak ki (TOURY 1980) és opcionális (választható) eltolódások, amelyek stiláris, ideológiai vagy kulturális megfontolásokon alapuló fordítói döntések eredményei (BAKKER-KOSTER-VAN LEUVEN-ZWART 1998: 228).

Az eltolódások jellege és eloszlása nyelvenként és azon belül regiszterenként, illetve szövegtípusonként változhat. Mason és Šerban (2003: 273–274) például a román–angol nyelvpár esetében kohéziós eltolódást a következők eredményeként tapasztalt: (1) a két nyelvi rendszer különbözőségei (pl. grammatikai eltérések), (2) a nyelvhasználatot befolyásoló konvenciók és formai preferenciák, valamint (3) a fordító szándékos döntése/intervenciója.

Shlesinger (1995: 196) az eltolódások között attól függően tesz különbséget, hogy mi váltja ki őket a szövegben: (1) nyelvspecifikus preferenciák (pl. hogy a kérdéses nyelv tolerálja-e a szó szerinti ismétlést, vagy inkább névmással utal vissza), (2) a szövegtípusra jellemző normák (pl. a forrásnyelvben kanonizált szövegek fordítása esetén a fordító inkább a forrásszöveg formai jellemzőit követi, még akkor is, ha ezek funkciója eltérő a célnyelven) és/vagy (3) a fordítási univerzálénak tartott explicitésre való törekvés (explicitációs hipotézis).

2.4.4.2. Fordítási univerzálék

A fordítási univerzálék olyan nyelvi jelenségek, amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzők és függetlenek a fordítás folyamatában részt vevő konkrét nyelvpárok hatásától (BAKER 1993: 243). Ilyen jelenségek például az egyszerűsítés, a forrásszövegben fellelhető ismétlés kerülése, explicitáció, normalizáció, diskurzustranszfer, a lexikai elemek sajátos eloszlása (LAVIOSA-BRAITHWAITE 1998: 288). A jelen vállalkozás szempontjából két fordítási univerzálénak tartott jelenség vizsgálata különösen releváns: az explicitációs hipotézisé és az ismétléskerülési hipotézisé.

Az **explicitáció** olyan tudatos vagy ösztönös fordítási művelet, amely során a forrásnyelvben csupán implicit módon (tehát beleértve) szereplő információ a célnyelvi szövegbe explicit módon (kifejtett formában) kerül bele (VINAY-DARBELNET 1995). Az ún. explicitációs hipotézis megfogalmazása Blum-Kulka (1986) nevéhez kötődik, ő volt, aki elsőként szisztematikus módon tanulmányozta a jelenséget. A diskurzuselemzés elméleti és fogalmi keretének felhasználásával a szövegszintű (a kohéziós és koherenciaeltolódások által indukált) explicitációt vizsgálta. A kutatások eredményei (KLAUDY 2001) azt mutatják, hogy a kohéziós eszközökben bekövetkező eltolódások több okra is visszavezethetők:

- a nyelvek rendszerbeli különbségeire;
- a nyelvek elérő stílusis hagyományaira és preferenciáira (pl. angolról héberre fordítás esetében a lexikai ismétlés használata vet fel problémát, mivel a héberre a névmási behelyettesítés helyett inkább jellemző a lexikai ismétlés alkalmazása; vagy az angol és a francia nyelv találkozásokor is a stílusbeli különbségekkel magyarázható a francia fordítások jelentősen magasabb szószáma);
- magára a fordítási folyamatra.

Blum-Kulka (1986) és Seguinot (1988) azt találták, hogy a fordítások – függetlenül nyelvtől, műfajtól és regisztertől – általában hosszabb, redundánsabb szövegek, mint az eredetiek. Ezt leginkább megnövekedett kohéziós explicitségükre vezették vissza. Ezért Seguinot (1988: 108) szerint az explicitáció csak olyan betoldásokra vonatkozhat, amelyeket nem lehet a nyelvek közötti rendszerbeli/strukturális, stílusis vagy retorikai különbségekkel megmagyarázni. Azt is hangsúlyozta, hogy nem a betoldás az egyedüli explicitációs stratégia: explicitációról nemcsak akkor beszélhetünk, ha a fordításban megjelenik olyasvalami, amit a forrásszöveg nem említ, hanem akkor is, (a) ha valamit, ami a forrásszövegben csak implicit módon van jelen, vagy abból csak kikövetkeztethető, explicit módon kerül a fordításba, vagy (b) ha a forrásnyelvi szöveg egyik eleme – hangsúlyozás, lexikai választás vagy egyéb eszköz révén – a fordításban nagyobb jelentőséggel jelenik meg. Az angol és a francia nyelv elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a mindkét fordítási irányra jellemző explicitáció többek között a világosabb topik-komment kapcsola-

toknak, kapcsolóelemek (pl. kötőszók) betoldásának és alárendelt információk mellérendelt helyzetbe való átemelésének volt köszönhető (1988: 109). A nagyobb explicitég tehát nem a nyelvek strukturális vagy stiláris különbségeiből fakadt, hanem különféle szerkesztési stratégiák eredménye volt.

Az explicitációs hipotézis kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok egész sorát indította el számos nyelvpár és fordításfajta vonatkozásában. Az empirikus kutatások azonban nem egyértelműen igazolták a hipotézist. Sok kritika érte az elmúlt évtizedben részben elméleti hiányosságai, részben a hipotézis által motivált vizsgálatok empirikus eredményeinek félreértelmezéséből származó problémák miatt (ezekről részletes áttekintés Becher (2011a: 20–76) munkájában olvasható). E viták ösztönozték a jelen elemzésekben is a kapcsolódó univerzálék célzott vizsgálatát.

A magasabb szintű kifejtettségre, explicitégre való törekvés bizonyos kohéziós eszközök (pl. a referenciális kohézió és a lexikai ismétlés) szempontjából további kérdéseket is felvet. A referencia, anaforikus és kataforikus működése révén, az újraemlítés, s így módon az ismétlés⁵⁵ egy formája. E minőségében, a lexikai kohéziós eszközök csoportjához hasonlóan, ütközhet egy másik – az ismétlés módjával kapcsolatos – fordítási univerzáléval, az ún. ismétléskerülési hipotézissel.

Az **ismétléskerülési hipotézis** szerint a fordítások általában kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg az adott nyelven született szövegek (BAKER 1993). Az ismétlés kerülése a szintén fordítási univerzálénak tartott egyszerűsítés, azon belül is a stiláris egyszerűsítés egyik formája. A jelenséget számos kutatás igazolta (pl. BLUM-KULKA–LEVENSTON 1983; SHLESINGER 1991; TOURY 1991). A szó szerinti ismétlés elkerülésében fontos szerep jut a névmási behelyettesítésnek, amely a referenciális kohézió megteremtésének egyik eszköze. Ez azért lényeges kérdés, mert a fordítónak döntéseket kell hoznia, hogy – a szóban forgó nyelvek rendszerének sajátosságaitól és a nyelvhasználati normáktól függően – az újraemlítést szóismétléssel vagy más, például referencia elem (pl. személyes névmás) segítségével hajtja-e végre. A vizsgált fordítási univerzálék tekintetében eddig rendelkezésre álló kutatási eredmények ismertetésére itt a 2.4.4.3. részben, a jelen korpusz esetében kapott eredmények bemutatására 4. és 5. fejezetben kerül sor.

2.4.4.3. Kohéziós kötések: kutatási eredmények és fordítási univerzálék

Baker (1992) az **angolt** számos más nyelvvel összeveti, és a grammatikai, illetve a lexikai kohéziós elemek használatát illetően a következő észrevételeket teszi: (a) a **héber** nyelv a személyre utaló referenciát inkább az adott személy nevének

55 Az ismétlés „[e]lhatárolható egységek, jelenségek, folyamatok visszatérése, ami a bennünket körülvevő világ egyik alapvonása” (SZATHMÁRI 2008: 320).

megismétlésével oldja meg, szemben az angollal, amely tipikusan személyes névmásokat használ; (b) a **brazíliai portugál** nyelv is kerüli a névmások használatát, és inkább az antecedens lexikai elemet ismétli meg; (c) a **japán** és a **kínai** nyelvben szinte egyáltalán nem alkalmaznak névmási utalást, hanem úgy jelzik az alany folytonosságát, hogy kihagyják; így az olvasó feladata a referenciális láncok megalakítása. A helyettesítést illetően azt figyelte meg, hogy az arabról angolra fordított szövegekben több a helyettesítés, mint arab forrásnyelvi szövegekben. Ezt arra vezeti vissza, hogy az angol nyelv az arabhoz képest kevésbé jelöli a számot és a nemet, és kevesebb igei egyeztetést is használ. Az összekapcsolás esetében azt találta, hogy míg az angol nyelv kötőszókat alkalmaz a logikai relációk jelölésére, addig az **arab** nyelv kevésbé használ ilyet, és a logikai kapcsolatok inkább jelöletlenek maradnak, többnyire az olvasó fejében alakulnak ki. A fordítónak ezért döntést kell hoznia arról, hogy inkább a célnyelvi, vagy inkább a forrásnyelvi sajátosságokhoz ragaszkodjon-e. A kötőszók használata elemzései szerint azonban nemcsak a nyelvtől függhet, hanem a szövegtípustól és a stílustól is: azt találta, hogy angol szövegek **németre** való fordításakor például a kötőszók száma megnövekszik. Ugyanezen nyelvpár esetén problémát okozhat még az *and* kötőszó fordítása, hiszen használata az angol nyelvben nagyon általános, míg a német nyelv az explicitebb kötőszókat kedveli. A lexikai kohéziós eszközöket illetően Baker az ismétléseket vizsgálta meg részletesen és megállapította, hogy az arab, a héber és a **görög** jóval több ismétlést használ (és tolerál), mint az angol vagy a spanyol. Angolról japánra vagy kínaira való fordítás esetében pedig a névmási utalások okoznak ismétléseletolódást az általa vizsgált mintában: helyettük inkább lexikai ismétléseket alkalmaznak a fordítók.

Shlesinger (1995) a fordítás egy speciális formájában, a szinkrontolmácsolásban, az **angol–héber** nyelvpárra vonatkozóan vizsgálta a kohéziós eltolódásokat. Megfigyelése szerint a héber célnyelvű szövegben csökkent a referenciaelemek száma, amely ellentmond Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisének. A helyettesítés és az ellipszist mind az angol–héber, mind a héber–angol nyelvpárban inkább lexikai kohéziós eszközökkel oldották meg a tolmácsok; ez a jelenség Shlesinger szerint ugyanakkor igazolja Blum-Kulka hipotézisét. A kötőszók terén Shlesinger azt tapasztalta, hogy a tolmácsok a kapcsoló és az ok-okozati viszonyt kifejező kötőszókat nagy százalékban megtartják, annak ellenére, hogy kevés idő áll a rendelkezésükre. Az informatív kötőszókat ugyanakkor gyakran elhagyják. A lexikai kohéziós eszközök esetében az ismétlést vizsgálta: bár nagyfokú eltolódást tapasztalt az ismétléseknél, ám mivel a kihagyott ismétléseket a tolmácsok más szöveghelyeken betoldották, így az eltolódások mértéke nem bizonyult szignifikánsnak. A kollokációk esetében azonban jelentős mértékű volt az eltolódás: a tolmácsok nagy számban hagytak ki, illetve módosítottak kollokációkat. Shlesinger szerint a kollokációk funkcionális ekvivalensének megtalálásában a megfelelő háttértudás hiánya és az inferencia jelentette a fő problémát.

Polo (1995) az **angol–spanyol** nyelvpár esetében végzett megfigyelést, népszerű tudományos szövegeken. Megállapította, hogy az angol forrásnyelvi szöveghez képest a spanyol célnyelvi szöveg mindig sokkal kevesebb lexikai ismétlést tartalmazott, a fordító inkább névmásokat, illetve szinonimákat, hiponimákat használt. Ennek okát abban látja, hogy a spanyol nyelvben a lexikai ismétlést a szegényes stílus jellemzőjének tartják, és ezért inkább elkerülik.

Englund Dimitrova (2005) az **orosz–svéd** nyelvpárban vizsgálta az összekapcsolást. Megállapította, hogy az orosz nyelvben jellemzően implicit módon jelölt logikai relációkat a fordítók explicitálták, a cél nyelv sajátosságainak megfelelően. Felismerését a fordítói folyamat feltárására alkalmazott TAP (*think aloud protocol*) vizsgálattal támasztotta alá. A lexikai ismétlést illetően a svéd nyelvet ismétléskezlőnek írta le, hasonlóan Polóhoz, aki a spanyol nyelvvel kapcsolatban tett ilyen megállapítást.

Az összekapcsolást vizsgálta Vehmas-Lehto (1989) is, **orosz és finn** sajtószövegeken. Korpuszalapú elemzése kimutatta, hogy – a fent említett orosz–svéd nyelvpárhoz hasonlóan – az orosz és a finn nyelvek viszonylatában is nagymértékű (háromszoros) az eltolódás a fordításban a kötőszók használatában.

Svindland (1995) **angol és norvég** szépirodalmi szövegek és fordításaikból álló korpuszában vizsgálta meg az *and* és az *or* kötőszók, illetve norvég megfelelőik, az *og* és az *eller* eloszlását. A disztribúciós eltérések okát arra vezette vissza, hogy míg a norvég *og* az angol fordításban gyakran *or*, és nem *and*, a másik irányban ez egyetlen esetben sem történt meg. Svindland arra a következtetésre jutott, hogy az angol *or* disztribúciója feltehetően szélesebb, mint a norvég *elleré*.

Rogers (1997) tudományos szövegekben és a **német–angol** fordításban vizsgálta meg a szinonimahasználat és az ekvivalencia összefüggéseit. Meglátása szerint a fordító egyéni döntésén múlik, hogy az adott szöveggörnyezetben a forrásnyelvi kifejezés célnyelvi ekvivalensét használja-e, vagy inkább szinonimát, vagy hiponimát alkalmaz. A megfelelő célnyelvi szó kiválasztását jelentősen befolyásolja annak célnyelvi szöveggörnyezetben való viselkedése: többek között például az, hogy milyen szóösszetételekben vagy kollokációkban szerepelhet, vagy az, hogy milyen mértékben képes a szófajváltásra. Rogers szerint a forrásnyelvi és célnyelvi szinonimakészlet csakis az adott kontextus függvényében vizsgálható.

Becher (2011a, b) explicitációs és implicitációs eltolódásokat vizsgált üzleti témájú szövegekben, **angol–német** viszonylatban. Elemzése alapján erősen vitatja, hogy az explicitáció fordítási univerzálé volna, vagyis hogy inherens tulajdonsága lenne a fordítás folyamatának. Az eltolódásokat inkább lexikogrammatikai és pragmatikai okokkal magyarázza és az explicitáció és implicitáció kutatására sokkal megfelelőbb alapnak tartja Klaudy aszimmetria-hipotézisét, mint az explicitációs hipotézist. Becher szerint a fordítók explicitációs hajlamát befolyásolják az adott kultúrára jellemző kommunikációs szokások, legyenek azok fordítási normák,

a célnyelvi közönség stilisztikai preferenciája, regiszterfüggő szokások stb. Érvelésében hivatkozik Chen 2004-es tanulmányára is, amely megállapítja, hogy a kínai-ról angolra történő fordításokban nagy számban tesz ki a fordító explicit kötőszavakat (BECHER 2011a: 41). Kitér House megállapítására is, miszerint az angolról németre való fordításokban gyakran megjelennek olyan, „tipikusan német” névmási határozók, mint a *damit* vagy a *womit*, míg az ellentétes nyelvírásban ezek eltűnnek, vagy általánosabb értelmű kötőszók szerepelnek helyettük. Becher az üzleti szövegek vizsgálatakor a kohéziós eltolódásokat illetően arra a megállapításra jut, hogy a névmásokat, névmási határozókat stb. (pl. *so*, *diesbezüglich*, *dafür*, *damit*) azért teszik ki németre fordítás során a fordítók, mert ezek a diskurzusjelölő funkcióval bíró összekötők nagyon jellemzőek a német kulturális/kommunikatív szokásokra, ezek – ahogyan ő fogalmaz – „tipikusan német” deiktikus eszközök. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy nincsenek angol nyelvű ekvivalenseik.

98

Becher azt is megfigyelte, hogy az angol nyelv a némethez képest sokkal inkább megköveteli a birtokos névmások explicit megjelenését. A szubsztitúciót illetően azt találta, hogy angol–német irányban kétszer annyi névszói szubsztitúció történt, mint német–angol irányban. Angolról németre való fordítás esetében ugyanakkor sokkal specifikusabb kifejezéseket használt a fordító, míg angolra való fordításkor inkább általánosított. Becher ezt a jelenséget is a fentiekben említett „kulturális szűrő” alkalmazásának tudja be.

Összességében tehát elmondható, hogy – a jelen vállalkozáshoz hasonlóan – a nyelveknek a fordítási folyamat során tapasztalható különbségeire vonatkozó kutatások általában az explicitációs hipotézis vagy az ismétléskerülési hipotézis mint fordítási univerzálék vizsgálatára törekednek és műfajspecifikus jelenségeket vizsgálnak. Vizsgálati fókuszuk azonban nagyon eltérő: jellemzően egy-egy kohéziós eszköz izolált vizsgálatára szorítkoznak. A kutatások eredményei pedig kevésbé összehasonlíthatók és gyakran ellentmondásosak a vizsgálat tárgyát képező nyelvpárok és szövegtípusok/-műfajok sokszínűsége miatt. E kötet ezért minden egyes (nem strukturális) kohéziós eszköz szisztematikus tanulmányozását felöleli, és kitér a jelenségekre, valamint a vizsgált műfaj (hírszöveg) strukturális szempontból meghatározó elemei (az eseménystruktúra) kapcsolatának feltárására is a magyarról angolra történő fordítás esetében. E műfaj (hírszöveg) és nyelvpár vonatkozásában – tudomásom szerint – ez idáig nem áll rendelkezésre a kohéziós eszközök teljes spektrumára kiterjedő empirikus adat.⁵⁶ A műfaj sajátosságaiból fakadóan (formális stí-

⁵⁶ A kohéziós eszközök együttes vizsgálatára korábban Károly és munkatársai (2000), majd Makkos (2010) vállalkoztak a magyar és az angol nyelvpár vonatkozásában. E munkák azonban a jelenséget a nyelvi mérésben (nyelvvizsgafordítások) tanulmányozták. A nyelvvizsgák részét alkotó fordítást a „profí” fordítástól eltérő normák vezérlik, így eredményeik nem, vagy csak korlátozottan vethetők össze a hivatásos fordítók munkáin végzett elemzések eredményeivel.

lusú, a tudományos szövegek jellemzőihez közelítő, írott szöveg) az eredmények összevethetők a fentiekben tárgyalt nemzetközi kutatások hasonló szövegfajtákra (pl. sajtószöveg, népszerű tudományos szöveg, tudományos szöveg) vonatkozó eredményeivel és lehetővé teszik újszerű megállapítások megfogalmazását a fordítási univerzálék vonatkozásában.

2.4.4.4. Kohéziós kötések: a magyar nyelvhez kapcsolódó kutatások

Heltai és Juhász (2002) tanulmánya irodalmi és szakszöveg jellegű mintán hasonlított össze az **angol** és a **magyar** névmások egyes részrendszereit, majd fordítások elemzésével derítette fel, hogy ezeknek a különbségeknek milyen következményei vannak angol–magyar és magyar–angol fordítás során. Vizsgálatuk kiterjedt az egyes szám harmadik személyű névmásokra, a magyarban a nyelvtani nem hiánya okozta problémákra (és az ezekből fakadó – többnyire explicitációs – stratégiákra), az egyes szám harmadik személyű semlegesnemű személyes névmásra és a mutató névmásokra is. A vizsgálatuk azért különösen érdekes, mert az angolban és a magyarban a mutató névmások megegyeznek (3. táblázat), de a személyes névmások eltéréseket mutatnak (2. táblázat; 2.4.1.1. rész).

A tanulmányukban közölt szövegminták a személyes névmások vonatkozásában arról tanúskodnak, hogy az angol személyes névmások többnyire zérónak felelnek meg a magyar fordításban, illetve hogy a magyarban az ige ragozott alakja tölt be ahhoz hasonló funkciót, amit az angolban a személynévmás. Irodalmi szövegben – Heltai és Juhász (2002: 52) elemzése szerint – az angol személynévmások mindössze 4%-ának felelt meg személynévmás a magyar fordításban. (Tárgynak egyetlen esetben sem.) Az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője, és a leggyakoribb megfelelője a zéró, míg a többi eset viszonylag egyenletesen oszlik meg más fordítási lehetőségek között. Gyakori a mutató névmással, főképpen az ezzel történő fordítás is. Heltai és Juhász ezért nagyobb funkcionális terhelést tulajdonít a mutató névmásoknak a magyarban. Érdekes módon sokszor a magyar mutató névmásnak személyes névmás felel meg korpuszukban.

Bár a mutató névmások esetében a két nyelvi rendszer egybevág, az egyes névmások diskurzusbeli funkciói eltérnek. Az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (pl. a következő). A *that* névmás anaforikus használata a magyarban elenyésző, ezért jellemzően az *ez* névmás helyettesíti a fordításban. A vizsgált szövegek alapján Heltai és Juhász arra mutatott rá, hogy az *eze* névmás a magyarban személyekre vonatkoztatva pejoratív értelmű lehet. A vizsgálatok eredményei alapján a személyes névmások használata a 7. táblázatban bemutatott módon alakulhat a fordításban.

7. táblázat. A személyes névmások alakulása az angol–magyar fordításban
(HELTAI–JUHÁSZ 2002: 53)

Angol	Magyar			
<i>he, him, she, her</i>	Ø	<i>nála, róla, annál, arról stb.</i>	főnév	<i>ő, őt, az, azt</i>
<i>it</i>	Ø	<i>nála, róla, annál, arról stb.</i>	főnév	<i>ez, az, ezt, azt</i>
<i>they, them</i>	Ø	<i>náluk, róluk stb.</i>	főnév	<i>ők, őket, azok, azokat</i>

Heltai és Juhász (2002) a jelen kutatás szempontjából is lényeges következtetéseket fogalmaz meg a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban. Hangsúlyozzák, hogy érdemes szisztematikus kontrasztív nyelvészeti megközelítéssel vizsgálni a fordítás nyelvfüggő kérdéseit, mégpedig

[...] olyan módon, hogy a nyelvi rendszerek különbségeit a nyelvhasználati (szövegépítési, pragmatikai, szociolingvisztikai) különbségekkel egységben tanulmányozzuk. Nyilvánvalóan nem elég a rendszerek összehasonlítása során egy-egy kategória meglétét vagy meg nem létét megállapítani, hanem a következményeket végig kell kísérni szövegszinten is, a jelen esetben a névmások rendszerét a referencia és a koreferencia összefüggéseiben (HELTAI–JUHÁSZ 2002: 54).

Az explicitációs elmélettel kapcsolatban arra a következtetésre jutnak, hogy az angol–magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció (generalizálás) a jellemző: az esetek 70–80%-ában ugyanis az angol névmásokat nem fordítjuk magyarra. A magyarra angolra fordítás során ugyanakkor a nemet is jelző egyes szám harmadik személyű névmásokat automatikusan kitesszük, és így kötelező és automatikus explicitációt végzünk (2002: 55; ezt Heltai (2003) egy későbbi kutatásában is megerősíti).

A névmások fordításának problémáit vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy az átváltások nem sorolhatók be egyértelműen sem a kötelező, sem a fakultatív átváltások közé. Azt találták, hogy „a névmások fordításában [...] van olyan eset, amikor névmást névmással fordítunk, tehát nem kötelező az átváltás, míg más esetekben ugyanaz a nyelvi különbség vagy explicitációt indukál (főnévvel fordítás), vagy implicitációt (elhagyás) (HELTAI–JUHÁSZ 2002: 59). Ebből arra következtettek, hogy vagy fakultatív, vagy átmeneti kategória, amelyben a forrás- és a cél nyelv „*nyelvhasználati* eltérései olyanok, hogy – bár nem kötelező az átváltás – az esetek túlnyomó részében mégis sor kerül rá” (2002: 60; kiemelés az eredetiben).

Jenei (2008) **angol** irodalmi szövegek **magyar** és **spanyol** nyelvű fordításaiban vizsgálta meg a referenciális kohéziót. Abból a feltevésből indult ki, hogy a fordítás során – a forrás- és a cél nyelv grammatikai rendszerének eltérései miatt – eltolódások keletkeznek az utalások rendszerében. Elemzése arra világított rá, hogy az angol forrásszöveg spanyol és magyar fordítása jelentős eltéréseket mutat a referencia használatában: a legjelentősebb eltérést a személyre utaló és a hasonlító referencia cél-

nyelvi átültetésében azonosította. A legnagyobb különbség azonban a személyes névmások fordításánál mutatkozott meg, amelyek a magyar célnyelvi szövegben a következő formákban jelentek meg (gyakorisági sorrendben, amelyet Jenei %-ban adott meg):

- igei személyragban (55%);
- ellipszissel vagy -vel (ellipszis: pl. az angolban a tárgy explicitebb, mint a magyarban, ahol az igei ragozás miatt elhagyható a tárgy: „*the boys [...] dragged him off*” vs. „*vonszolták*” (2008: 32); : pl. amikor a fordító egy gondolatot egészen eltérően fejez ki: „*I don’t like him.*” vs. „*A szeme sem áll jól.*” (22%) (2008: 33);
- főnévi birtokos jelben (17%);
- személyes névmással (16%);
- a személyes referencia helyett határozott névelő áll (pl. ha megismétli a referált elemet, vagy annak szinonimáját használja: „*he*” vs. „*az öreg báró*”) (5%).

A semleges nemű *it* névmásnak nincs megfelelője a magyarban. Jenei korpuszában ezért többnyire a *van*, *volt* létigék, a *történt* szó, a határozott névelő, vagy az *ez* mutatószó helyettesíti. Olyan megoldásra is talált példát, amikor a fordító egy hasonló kifejezést használ határozatlan névelővel (pl. az *it* referense „*a good old-fashioned family curse*” az angol szövegben, és ennek magyar fordítása „*egy mendemondát*”) (2008: 33).

Klaudy és Károly (2000) **angol–magyar** viszonylatban vizsgálta a lexikai kohézió szövegalkotó funkcióját. Abból indultak ki, hogy a fordítók célja az eredeti szöveg globális jelentésének közvetítése; jó fordítás esetében tehát a szöveg makropropozicionális tartalma megegyezik az eredetivel. Károly (2002a) Hoey ismétlésmodelljén alapuló elemzési modelljének segítségével kutatásukban háromféle szöveget vizsgáltak: egy angol nyelvű újságcikket, valamint annak összesen 20 (10 gyakorlott és 10 kezdő fordító által készített) magyar fordítását. Statisztikai és kvalitatív elemzéseik jelentős eltéréseket mutattak a két csoport között a lexikai ismétlések minőségét és kombinációját tekintve. A gyakorlott fordítók egyrészt – a forrásnyelvi szöveghez hasonlóan – jelentősen több egyszerű lexikai ismétlést alkalmaztak, mint a kezdő fordítók. Ez arra utal, hogy a gyakorlott fordítók nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szövegtípus jellemzőinek (ez esetben az erősen informatív, tényyszerű szövegtípusnak, amely kevés teret enged a fordítói kreativitásnak). A statisztikai elemzésekből másfelől kiderült az is, hogy a gyakorlott fordítók szövegeiben jelentősen több az ismétlésekkel alkotott kötelék is; az ismétlések révén erőteljesebben „megjelölték” a szöveg makropropozícióit (fő gondolatait).

Károly (2010a, b) egy későbbi kutatásában a lexikai ismétlés fajtáit és a szövegmondatokat összekötő ismétléskapcsolatok kombinációit vizsgálta 20 **magyar** eredeti és fordításuként keletkezett **angol** nyelvű sajtószövegben. Vizsgálatának célja az volt, hogy feltérképezze a magyarról angolra történő fordításokban esetlegesen

keletkező ismétléseltolódásokat, különös tekintettel a vonatkozó univerzálékra (az explicitációs és az ismétléskerülési hipotézisre). Kutatásához Hoey (1991) ismétlésmodelljét használta. Kvantitatív és kvalitatív elemzés alapján kimutatta, hogy bár azonosíthatók mennyiségi (gyakorisági) és minőségi szempontból lexikai ismétléseltolódások a célnyelvi szövegekben, ezek statisztikailag nem szignifikánsak, így az ismétléskerülési hipotézis a vizsgált korpusz alapján nem bizonyítható. Az ismétléskötélékek mintázata (az ismétléskötélékek alapján ismétlésmátrixokban megjelenített összetétele) azonban 20-ból 18 szöveg esetében eltért a forrásnyelvi szövegétől, amely ún. makropropozicionális eltolódásokhoz vezetett. A legtöbb esetben az angol fordítások ismétléshálójá sűrűbb mintázatot mutatott, vagyis az ismétlések révén több információ került kiemelt/megjelölt helyzetbe, megkönnyítve ezzel a feldolgozást az olvasó számára. Bár ez az eredmény összhangban áll az explicitációs hipotézissel, a korpuszban előfordult a fenti tendenciával ellentétes példa is, ezért ezzel kapcsolatban további vizsgálatokra van még szükség.

Károly és munkatársai (2000) **angolról magyarra** történő közép fokú vizsgafordításokat elemeztek azzal a céllal, hogy feltérképezzék, a kohéziós mintázat alapján el lehet-e különíteni egymástól a sikeres és sikertelen fordításokat. Kutatásukban Halliday és Hasan (1976) és Hasan (1984) taxonómiájára alapozva, minden kohéziós eszközt végig elemezve vetették össze a sikeres és a sikertelen vizsgázók fordításait egymással, a forrásnyelvi szöveggel és egy gyakorlott fordító által készített „kulcs” fordítással. A referenciális elemek tekintetében a két csoport fordításai nem különböztek egymástól, és a kulcsfordítástól is csak a személyes névmások esetében volt eltérés. Ez a szerzők szerint annak tudható be, hogy a gyakorlott fordító a túl sok utalás kerülésével a redundanciát csökkenti (pl. nem teszi ki a személyes névmást és személyjelet is). A két csoport közti hasonlóságból pedig arra következtettek, hogy a nyelvtanulók ezen a szinten már ismerik a vonatkozó grammatikai elemeket, így fordításukban általában nem is vétnek hibát. A szubsztitúciót és ellipszist tekintve a sikeres fordítások helyesebben adták vissza ezeket a szerkezeteket, mint a sikertelen fordítások. Az összekapcsolást végző kötőszókkal kapcsolatban a szerzők három főbb eltérést állapítottak meg a vizsgázók és a kulcsfordítás között. Egyrészt a vizsgázók stílusosan kevésbé erős kötőszókat használtak (pl. *így hát* helyett *ezért*), amelyet arra vezettek vissza, hogy a vizsgázók ezen a szinten még nem feltétlenül érzékelik a jelentésárnyalatokat. Másfelől a vizsgázók explicit módon jelölték a kötések olyan helyeken is, ahol a kulcsfordítás kihagyta vagy más grammatikai elemmel helyettesítette őket. A harmadik eltérés pedig az volt, hogy a vizsgázók gyakorta helytelenül értelmezték a logikai relációkat (pl. *and* fordítása *és*-sel, ahol a *de* lett volna a helyes). A két csoport között érdekes különbség volt, hogy a sikeres fordítások többnyire impliciten, míg a sikertelen fordítások többnyire expliciten jelölték a logikai kapcsolatokat, feltételezhetően a nyelvi nehézségek miatt. A lexikai kohézió tekintetében komoly eltéréseket tapasztaltak a két csoport között: a sikeres for-

dításokban jóval magasabb volt az ismétlések és az antonimák száma, valamint a forrásnyelvi szöveghez képest sokkal többször ismételték derivációs és inflexiós váltással. A szöveg efféle váltásokkal olvashatóbbá, könnyebben követhetővé vált, így megítélése is jobb lehet. A szerzők a tanulmány végén azonban megállapították, hogy az adatok alapján összességében nem igazolható maradéktalanul az a feltevés, hogy a kohéziós eszközök használatának módjából következtetni lehet a fordítások minőségére. Esetükben csak a lexikai kohézió, a szubsztitúció és az ellipszis mutatott jelentősebb különbséget.

2.4.4.5. Topikszerkezet: a fordítási szempontú empirikus kutatások

Megnyerő azoknak a kutatásoknak a száma a nemzetközi és a hazai szakirodalomban, amelyek az információs, a tematikus és a topikstruktúra fordításának kérdéseivel foglalkoznak. Vannak nyelvpárspecifikus vizsgálatok éppúgy, mint e szerkezetek egy-egy konkrét aspektusát feltáró munkák.

A **nyelvpárok**, amelyekkel leginkább foglalkoztak (az **angollal**) az arab–angol (AL-JARF 2007; BAKER 1992; ELIMAM 2009), a brazilai portugál–angol (JOHNS 1991), a kínai–angol (C-L. LEE 1993; ZHU 1996, 2005), a német–angol (DOHERTY 1997, 1999, 2003; FETZER 2008; ROGERS 2006; VENTOLA 1995), a norvég–angol (JOHANSSON 2004), a szlovén–angol (LIMON 2004) és a spanyol–angol (POLO 1995; WILLIAMS 2005). Jelentős kutatási tevékenység figyelhető meg a **magyar** nyelv vonatkozásában is, a következő nyelvpárok esetében: orosz–magyar (KLAUDY 1984, 1987), szerb–magyar (PÁSZTOR KICSÍ 2007) és angol–magyar (KLAUDY 2004).

Az információs vagy a tematikus szerkezet egy-egy **konkrét aspektusát** feltáró munkák hasonló változatosságot mutatnak. Vannak, akik általánosan foglalkoznak a tematikus és az információs struktúra fordításának kérdéseivel (pl. információs struktúra/régi–új információ: BAKER 1992; LIMON 2004; ROGERS 2006; információeloszlás: DOHERTY 1997, 2003; ZHU 1996; tematikus struktúra/téma–réma: BAKER 1992; JOHNS 1991; KLAUDY 1984, 1987, 2004; VALDEÓN 2009; WILLIAMS 2005; ZHU 2005), míg mások egy-egy tagmondat/mondat szintjére korlátozzák vizsgálódásaikat és – az információs vagy a tematikus szerkezetet befolyásoló – pl. szórendi kérdésekre (AL-JARF 2007; BAKER 1992; ELIMAM 2009), a mondatkezdés különféle módjaira (DOHERTY 1999, 2003; ROGERS 2006), vagy éppen az alanyválasztás problematikájára koncentrálnak (JOHANSSON 2004; C-L. LEE 1993).

Bár a kutatások száma nagy, az eredmények gyakran ellentmondanak egymásnak és nem igazán válaszolják meg azt a fontos kérdést, hogy a fordításban megőrzendő-e a forrásnyelvi szöveg szerkezete. Az eddigi vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy ennek a kérdésnek a megválaszolásához olyan megközelítésre van szükség, amely nem csupán a tagmondat vagy a mondat szintjére korlátozódik, hanem kiterjeszti az elemzést nagyobb szövegegységekre is, mint például a bekezdés,

vagy akár az egész szöveg szintjére (pl. FAWCETT 1997/2003; GERZYMISCH-ARBOGAST-KUNOLD-ROTHFUß-BASTAN 2006; GHADESSY 1995; HATIM-MASON 1990; LIMON 2004; POLO 1995; VALDEÓN 2009; ZHU 1996, 2005). Erre a feladatra vállalkozik a kötet 5. fejezete.

2.5. A RETORIKAI SZERKEZET VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS HÁTTERE

2.5.1. A RETORIKAISTRUKTÚRA-ELMÉLET

104

Mann és Thompson (1986: 58) felfogása szerint egy szöveg akkor tekinthető koherensnek, ha különböző részei „illeszkednek egymáshoz”. A részek illeszkedése azonban nem lehet „akármilyen” folyamat (pl. a mondatok ábécérendbe állításának) eredménye. Vélekedésük szerint ez a minőség leginkább abból fakad, hogy a nyelvhasználó képes arra, hogy elméjében összekapcsolja egy vizuális kép össze nem kapcsolódó elemeit. Mann és Thompson az (6)-os és (7)-es példában szereplő mondatpárokkal szemlélteti a jelenséget, amelyben az első mondatpárt koherensnek, a másodikat azonban inkoheregensnek minősíti:

(6) I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1899 Duryea.

[Nagyon szeretek régi autókat gyűjteni. A kedvencem az 1899-es Duryeám.]

(7) I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1977 Toyota.

[Nagyon szeretek régi autókat gyűjteni. A kedvencem az 1977-es Toyotám.]

Bár a példa ma már nem igazán állja meg a helyét, amikor egy 1977-es Toyota is klasszikusnak számít, Mann és Thompson a két mondatpárral a második pár inkoheregens voltára kívánt rámutatni. Míg ugyanis a (6)-ban az implicit kapcsolódási propozíció az, hogy az első mondatban megfogalmazott általánosításra a második mondat állít példát (mivel a Duryea régi autónak számít), a második, (7)-es mondatpárban megjelenő Toyotáról ugyanez nem mondható el (legalábbis a teória megjelenésének idején nem). A (6)-os példában a második mondat az első mondat „kidolgozásaként” értelmezhető, mert ez a szövegrész fejt ki, pontosítja az első mondatban megjelenített fogalmat (a „régii autót”).

Mann és Thompson retorikaistruktúra-elméletének alapját a **kapcsolódási propozíciók** (röviden KP; angolul: *relational propositions*) alkotják. A kapcsolódási propozíciók értelmezésük szerint olyan logikai/retorikai relációk, amelyek a szöveg két különálló részéből származtathatók, de nem egymástól függetlenül következnek valamelyik részről. A kapcsolódási propozíció tehát kombinatív jelenség, amely

a szöveg valamely két részéből „adódik össze”. A szöveget azért érzékeljük koherensnek, mert képesek vagyunk e relációk érzékelésére és értelmezésére. Ez egyben azt is jelenti, hogy ha valaki nem tudja a kapcsolódási proposíciókat azonosítani és értelmezni, akkor inkoheregensnek érzékelheti a szöveget. Mann és Thompson, saját és mások kutatásaira építve, de a teljesség igénye nélkül, 32 lehetséges kapcsolódási proposíció típust különít el. Ezeket a 8. táblázat foglalja össze három csoportba osztva: bemutató (*presentational*), tárgyi (*subject matter*) és többmagú (*multinuclear*) relációk (MANN 2005).

Mann és Thompson (1988) elméletének célja a szövegek hierarchikus logikai struktúrájának feltérképezése a többnyire kimondatlanul maradó (implicit), de a szöveg egyes részeiből a szövegértelmezési folyamat során kikövetkeztethető kapcsolódási proposíciók azonosítása alapján. A modell segítségével leírhatók az egyes **szövegrészek** (pl. mellékmondatok, mondatok, bekezdések) **közötti** funkcionális, logikai relációk és azonosítható a relációk módosulási pontjai és kiterjedése. Ilyen értelemben lényegében olyan, a mikrostrukturális szintből kiinduló elemzési módszerrel van szó, amely alapján következtetések fogalmazhatók meg a szöveg makrostrukturájára vonatkozóan is. Az elmélet mondat szerkezeti vizsgálódás, ezért felmerülhet a kérdés, hogy miért tekinthető mégis retorikainak. Nem előzmények nélküli ez a megközelítés. Hagyományosan is a retorikákban az *elocutio* rész mindig a mondat szerkezet vizsgálatával kezdődött, csak utána következett a stílus vizsgálata. Másfelől a modern amerikai retorikai iskolai is – mely figyelme középpontjában a fogalmazástanítás (esszéírás) áll – foglalkozik mondat szerkesztési és központosítási kérdésekkel is a szövegalkotás mondat szintje feletti egységeit érintő stilisztikai kérdések mellett.

A kapcsolódások két egymást nem átfedő szövegrész között jönnek létre. Az egyik szövegrészt, amelyhez mint központi egységhez más szövegrészek kapcsolódnak, Mann és Thompson szimbolikusan „**mag**”-nak (*nucleus*) nevezi. A maghoz kapcsolódó (egy vagy több) szövegrészt pedig hasonlóan képletesen „**szatellit**”-nek (*satellite*) hívja. A mag és szatellitje(i) által létrehozott mintázatot sémának nevezik (a 7. fejezet 7.3.1.1. részében szereplő 1. és 2. *diagramban* függőleges vonalak a magot jelölik, a nyilak a szatellit maghoz való viszonyát). A **sémák** szövegrészekből összetevődő, a szöveg retorikai-logikai strukturális elrendeződésének kialakításáért felelős absztrakt minták. Ezek határozzák meg, hogy egyes szövegrészek (magok), hogyan viszonyulnak a teljes szöveghez (MANN–THOMPSON 1988: 247). Röviden: a sémák határozzák meg a szöveg retorikai struktúráját.

8. táblázat. Bemutató, tárgyi és többmagú relációk (MANN 2005 alapján)

Bemutató relációk	Tárgyi relációk	Többmagú relációk
ANTITÉZIS ⁵⁷ HÁTTÉR ENGEDMÉNY LEHETŐVÉ TÉTEL BIZONYÍTÉK INDOKLÁS MOTIVÁCIÓ ELŐKÉSZÍTÉS ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS ÖSSZEFOGLALÁS	KÖRÜLMÉNY FELTÉTEL KIDOLGOZÁS ÉRTÉKELÉS ÉRTELMEZÉS ESZKÖZ NEM KÍVÁNT OK ⁵⁸ NEM KÍVÁNT EREDMÉNY „MÁSKÜLÖNBEN” CÉL MEGOLDÁS FELTÉTEL NÉLKÜL „HACSAK NEM” KÍVÁNT OK ⁵⁹ KÍVÁNT EREDMÉNY	ÖSSZEKAPCSOLÁS ELLENTÉT ⁶⁰ SZÉTVÁLASZTÁS HÉZAG (relációhiány) FELSOROLÁS TÖBBMAGÚ ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS KÖVETKEZÉS

2.5.2. AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK EREDMÉNYEI AZ EREDETI ÉS A FORDÍTÁSI SZÖVEGALKOTÁSBAN

Bár a diskurzuselemzés területén az elméletet széles körben alkalmazták, a fordítás-kutatásban nem kapott annyi figyelmet. A diskurzuselemzésben elsősorban az érvelési és a fogalmazási készség vizsgálatára használták, de helyet kapott párbeszéd- és a multimédiás diskurzus kutatásában is. A nyelvészeti elemzések az angol, a kínai, a portugál, a brazil portugál, a francia, a német, az arab, a finn, a japán, az orosz, a spanyol és a magyar nyelvre összpontosultak. Mivel e kutatásokról részletes áttekintés található Taboada (2004), Taboada és Mann (2006a, b) és Mann (2005) munkáiban, a következőkben csak azokról a vizsgálatokról lesz szó, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tanulmány témájához (az érvelő típusú szövegre, valamint a magyar és az angol nyelvre vonatkozóan).

Virtanen (1995) egy **angol** nyelvű hivatalos levélben elemezte a retorikastruktúra-elmélet segítségével a levél írójának **érvelési stratégiáját**. A levél egy vásárlói panaszra

57 ANTITÉZIS = szembeállítás (a beszélő/író az egyiket előnyben részesíti a másikkal szemben) (MANN 2005).

58 NEM KÍVÁNT OK: a szatellit a mag kiváltó oka; NEM KÍVÁNT EREDMÉNY: a mag okozhatja a szatellitben szereplő helyzetet (MANN 2005).

59 KÍVÁNT OK: a szatellit az oka a magban szereplő akarati cselekvésnek; KÍVÁNT EREDMÉNY: a mag a kiváltó oka a szatellitben szereplő cselekvésnek vagy helyzetnek (MANN 2005).

60 ELLENTÉT: két olyan magból álló reláció, amelyek (a) sok szempontból egyformák, (b) néhány szempontból különböznek és (c) e különböző szempontok egyike alapján kerülnek összevetésre (MANN 2005).

írt válasz volt. Virtanen elsőként a szöveg retorikai szerkezeti ágrajzát készítette el. Érdekes eredménye volt kutatásának az, hogy a rajzban jól kivehető módon tükröződtek a levél strukturális szempontból lényeges elemei. Az összetartozó szövegrészek rendszeréből kiolvashatók a bekezdéshatárok, és a bekezdések tartalmát összegző ún. tételmondatok is kiemelkednek a hierarchiában, mint más kapcsolódási proposíciók fölé emelkedő „csúcs” kapcsolódási proposíciót tartalmazó szövegrészek. Az elemzés alapján Virtanen arra a következtetésre jutott, hogy a levél lényegét az utolsó bekezdés tartalmazta, amely explicit módon megfogalmazta a szöveg kommunikatív célját, melynek értelmében a levél írója úgy szeretett volna „felülkerekedni” az elégedetlen vásárlón, hogy egy ajánlattal próbálta volna kárpótolni a csalódásáért. Az utolsó bekezdést a levél többi részéhez a MOTIVÁCIÓ reláció kapcsolta, amelynek a magja az utolsó bekezdés és a szatellitje a teljes előtte álló szöveg.

Virtanen a retorikastruktúra-elmélet alapján megfogalmazott következtetések hitelességének igazolására a vizsgálatot egy olyan kísérlettel egészítette ki, amelyben összevetette az eredményeket a szövegről alkotott olvasói megítéléssel. A kísérletben két csoport vett részt. Az egyik olvasói csoport hat anyanyelvi beszélőből állt, akik mindannyian szakmai szinten foglalkoznak a nyelvvel (vagyis nem tekinthetők átlagos nyelvhasználóknak). A másik csoportban egy finn egyetem 18 másodéves angol szakos hallgatója volt. Virtanen arra kérte a résztvevőket, hogy olvassák el figyelmesen a szöveget és jelöljék meg benne azt a részt, amely szerintük a teljes szöveg (levél) lényegét tartalmazza. A kísérletből az derült ki, hogy bár a résztvevők meglehetősen nagy eltérésekkel értelmezték a levelet, a többségük a levél utolsó bekezdését jelölte meg, mint a szöveg központi, lényegi részét. Virtanen ebből arra a következtetésre jutott, hogy bár az olvasói megítélés alapvetően egybeesik az elemzési modell által azonosított domináns szövegrészekkel, az eltérések arra utalnak, hogy a modell mégsem ragad meg minden, a szövegszerkesztési sajátosságokra, preferenciákra vonatkozó jelenséget (1995: 545). Virtanen ezért a szövegek olyan több szempontú elemzése mellett foglalt állást, amely lehetővé teszi a szöveg mint összetett strukturális jelenség megfelelően komplex leírását.

Ilyen összetett elemzésre látunk példát Magnuczné Godó (2003) munkájában, aki az elméletet a **fogalmazási készség** kontrasztív retorikai aspektusainak vizsgálatára alkalmazta. Arra a kérdésre keresett választ, hogy léteznek-e az **angol** és a **magyar** nyelvben olyan kultúra-függő intellektuális hagyományok és ezekhez kapcsolódóan olyan konceptuális sémák, amelyek megnehezítik a magyar anyanyelvűek számára az angol–amerikai retorika bizonyos jellemzőinek elsajátítását. Elemzésének tárgyát magyar és angol (észak-amerikai) anyanyelvű egyetemi hallgatók érvelő típusú, anyanyelven megírt fogalmazásai képezték. Választása azért esett érvelő fogalmazásokra, mert kognitív szempontból általában ez a szövegtípus okozza a legtöbb nehézséget a hallgatók számára.

A kvantitatív és kvalitatív elemzések szignifikáns eltéréseket mutattak a magyar és az angol nyelvű fogalmazásokban jellegzetesen előforduló retorikai struktúra között. A retorikastruktúra-elmélet szempontjából legmarkánsabb különbségek között említi például azt, hogy míg a magyar diákok fogalmazásaiban a domináns kapcsolódási propozíció az ENGEDMÉNY és a FELTÉTEL volt, addig az észak-amerikai hallgatók munkáiban a HÁTTÉR, az EREDMÉNY és az INDOKLÁS kapcsolódási propozíciók túlsúlya volt a jellemző.

108

A fogalmazások érvelő szövegek voltak, amelyek általában négy fő egységből állnak: szituáció, probléma, megoldás és értékelés. Jelentős különbségeként jelentkezett az angol és a magyar korpuszban az, hogy ezek közül a (lineáris) szuperstrukturális elemek közül a magyar fogalmazások többnyire a SZITUÁCIÓ, míg az angol fogalmazások a HÁTTÉR kapcsolódási propozícióval kezdődtek. A kifejtési részben a magyar fogalmazásokban elsősorban a KIDOLGOZÁS, INDOKLÁS és ENGEDMÉNY relációk szerepeltek, az angol szövegekben viszont az INDOKLÁS reláció dominált és az ENGEDMÉNY reláció egyáltalán nem szerepelt. A lezárás a magyar fogalmazásokban gyakran elmaradt, míg az angol szövegekben általában jelen volt és az ÖSSZEFOGLALÁS vagy az ÉRTÉKELES relációk túlsúlyát mutatta.

Magnuczné Godó az elemzést illokúciós elemzéssel egészítette ki, hogy a kapcsolódási propozíciók azonosítását formai indikátorok is segítsék. A retorikai szerkezettel ellentétben az illokúciós elemzés eredményei azt mutatták, hogy az érvelő szándék mondatszintű megvalósulása nem tért el jelentősen az angol és a magyar korpuszban. Az elemzésből ugyanakkor egyértelműen kiderült, hogy a magyar és az észak-amerikai diákok eltérő makrostrukturális retorikai sémákkal dolgoznak. Ez magába foglalja azt a feltételezést is, hogy a két kultúra meghatározó intellektuális hagyományai különböznek. Érdekes eredménye Magnuczné Godó vizsgálatainak az, hogy a különbségek ellenére, a nyelvi rendszerbeli eltérések nem olyan mértékben befolyásolják az érvelés jellegét, mint a szövegszerkezetet meghatározó kulturálisan kondicionált retorikai normák.

Magnuczné Godó kutatása egy igen fontos kérdést vet fel: ha a magyar és az angol nyelv retorikai normái ilyen eltérőek még egy szövegtípuson belül is, milyen stratégiát válasszon a fordító annak érdekében, hogy az általa fordítandó célnyelvi szöveg megfeleljen a célközönség (retorikai) elvárásainak és ezáltal könnyen feldolgozható/értelmezhető legyen, de mégis ugyanazt a propozicionális tartalmat közvetítse, mint a forrásnyelvi szöveg?

Bár a fordítástudományi szakirodalomban találunk utalásokat a retorikai struktúra vizsgálatának jelentőségére a funkcionális ekvivalencia megteremtésében (pl. HATIM–MASON 1990: 182, 190; NORD 1997: 32; PAPEGAAIJ–SCHUNBERT 1988; TIRKKONEN–CONDIT 2002) tudomásom szerint egyelőre csupán egy kísérlet született az elmélet fordítási célú felhasználására. Gayor (2008) az angol nyelvű európai uniós dokumentumok magyar fordítása során keletkező retorikai eltolódásokat vizs-

..... A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

gálta. Azt találta, hogy a fordításokat kevésbé jellemzik retorikai szerkezeti eltolódások, de ha mégis előfordulnak, akkor főként a két nyelv közötti kulturális és nyelvi rendszerbeli különbségekből fakadnak.

Tirkkonen-Condit (2002: 13) kifejezetten hangsúlyozta a modell hasznosságát a fordítás folyamatának megértését célzó kutatásokban, amikor az ún. „fordítói szakértelem” szerepének és jellemzőinek feltárása a cél. Rámutatott arra, hogy a fordítói szakértelem egyik fontos alkotóeleme a fordító azon képessége, amelynek révén képes a szöveg egészének globális értelmezésére, vagyis képes egy ún. „makro”-szemszögből átlátni annak hierarchikus retorikai struktúráját. E képesség célzott fejlesztésére a retorikastruktúra-elmélet igen hatékony segítséget nyújthat a fordítóképzésben, mivel lehetővé teszi a szövegek retorikai szerkezetének feltérképezését, majd az adott szövegtípusokra vagy műfajokra jellemző strukturális sajátosságok rendszerbe foglalását és tudatosítását.

Mint az a fenti kutatásokból is kiderül, bizonyos kultúrák jelentős eltéréseket mutatnak abból a szempontból, hogy milyen retorikai felépítést és milyen kapcsolódási proposíciókat részesítenek előnyben vagy érzékelnek könnyebben feldolgozhatónak. Minél távolabb állnak ezek a preferenciák egymástól, a fordító feladata annál összetettebb, mivel várhatóan annál több változtatást kényszerül végrehajtani a forrásnyelvi szöveg eredeti retorikai struktúráján, hogy a célnyelvi befogadók számára is követhető szerkezetű (logikájú) fordítást hozzon létre. Minél több változtatást eszközöl, annál nagyobb lesz a kapcsolódási proposicionális eltolódás és annál valószínűbb a tartalmi, jelentésbeli módosulás. Ennek a problematikának a vizsgálatára a 7. fejezetben kerül sor.

dc_902_14

dc_902_14

3.

A HÍRSZÖVEG MINT AZ ELEMZÉS KORPUSZA

dc_902_14

Ez a fejezet a kutatás módszertani háttérét mutatja be. Sorra veszi mindazokat a szempontokat, amelyek a vizsgálat kutatás-módszertani megalapozottságát adják, valamint hitelességét és megbízhatóságát biztosítják. Kitér arra, hogy a kutatás céljait tekintve miért a sajtófordítás, és azon belül miért éppen a hírszöveg mint műfaj a legalkalmasabb a javasolt fordítási szövegelemző modell működésének első tesztelésére, valamint a szövegkoherencia és a fordítás viszonyának alaposabb megismerésére. A fejezet elsőként a sajtófordítást, mint a fordítás egy speciális formáját mutatja be és áttekinti azokat az empirikus kutatásokat, amelyek e speciális jegyek kimutatására vállalkoztak. Az áttekintés érinti a nyelvpárspecifikus vizsgálatokat, a fordító összetett szerepét bemutató munkákat, a különféle szövegszerkezeti elemzéseket, majd rámutat a sajtószövegek szövegszintű sajátosságaira is. Ezt a vizsgálat tárgyát képező, magyar–angol hírszövegkorpusz bemutatása követi (a korpusz formai, tartalmi és műfaji jellemzői).

A szövegelemzések konkrét módszereire (menetére, lépéseire, a különféle elemzés-módszertani döntésekre) az elemzéseket bemutató fejezetek térnek ki. Ezek tárgyalják azokat a módosításokat, finomításokat is, amelyeket a nyelvek rendszerbeli különbségei, valamint a fordítási szempontú vizsgálat (párhuzamos és nem független szövegek elemzése) tett szükségessé. Változtatásokra és kiegészítésekre elsősorban a referencia (4.2.1. rész), a topikszerkezet (6.2. rész) és a retorikai szerkezet (7.3.1. rész) vizsgálata során volt szükség.

3.1. A SAJTÓFORDÍTÁS MINT A FORDÍTÁS SPECIÁLIS FORMÁJA: EMPIRIKUS KUTATÁSOK

A sajtófordítás jellemzőit több szempontból is vizsgálták: (1) nyelvpárspecifikus sajátosságok, (2) a sajtószöveg fordítójának speciális szerepe(i) és az ebből (ezekből) fakadó fordítói stratégiák, (3) a hírszövegek szövegszerkezeti elemei (pl. főcím, alcím, összefoglalás) és (4) teljes hírszövegek különféle, a mondat szintje felett megnyilvánuló jellemzői (pl. logikai szerkezet, tematikus szerkezet, ideológia).

3.1.1. A NYELVPÁROK VIZSGÁLATA

E vizsgálatok túlnyomó többségének középpontjában az **angol** nyelv áll, illetve az angol és más nyelvek viszonya a sajtófordításban: például angol–spanyol (VALDEÓN 2005), angol–görög (SIDIROPOULOU 1995a, 1995b, 1998), koreai–angol (C-S. LEE 2006), indonéz–angol (HOLLAND 2006). Jelentősek az összehasonlító fordítás-elemzések is az angol, a német, a francia és a spanyol nyelv vonatkozásában (NORD 1995).

114

A **magyar** nyelvvel kevesen foglalkoztak a sajtófordítás területén, és a kutatások fókuszja is igen eltérő. Figyelemre méltóak a vizsgálatok a francia–magyar fordítás területén, ezek sajtószövegek elemzésére is kitérnek: például a metaforarendszerek fordításának kérdései kognitív megközelítésből (HARSÁNYI 2008, 2010), vagy a szerzői jelenlét problematikája a metadiskurzusban (PAKSY 2005, 2008). Pásztor Kicsi (2007) szerbről magyarra fordított újságcikkekben vizsgálta – összehasonlító, kvantitatív módszerekkel – a forrásnyelvi szöveg mondat szerkezetének különféle célnyelvi megfeleltetéseit. A magyar–angol nyelvpár esetében keveset tudunk a sajtófordítás egyedi jellemzőiről. Bár Károly 2010-es tanulmánya magyarról angolra fordított újságcikkek elemzésére épül, érdeklődése középpontjában nem a sajtófordítást meghatározó sajátosságok, hanem a lexikai ismétlés szöveg-szervező funkciója állt: az, hogy az ismétléseletolódások milyen jelentéseletolódással járnak együtt a fordításban.

3.1.2. A FORDÍTÓ ÖSSZETETT SZEREPE

A sajtószövegek fordítóinak jellemzőivel és stratégiáival foglalkozó kutatások tanúsága szerint e fordító szerepe igen összetett. Vidal (2005: 386 idézi BIELSA 2007: 137) a következőképpen írja le őket: „a sajtószövegek fordítója, talán az írása médiumának természetéből fakadóan, maga is újrateremtő, író, akit korlátok közé kényszerít az újrateremtendő gondolat és az újságírói műfaj, amelyben a fordítást készíti” (ford.: K. K.⁶¹). Sajátos jellege olyan készségekkel, képességekkel ruházza fel a fordítót, amelyek révén a sajtófordítás egyszerű szöveg reprodukcióból a kreatív alkotás rangjára emelkedik és a fordítóból célnyelvi szerző válik.

A forrásnyelvi szöveget gyakran tartalmilag és formailag is módosítják, hogy mondanivalója releváns legyen, és olyan fordítás szülessen, amely összhangban van

61 Az idézet eredeti szövege: „[t]he news translator is, maybe because of the nature of the medium in which she writes, a recreator, a writer, limited by the idea she has to recreate and by the journalistic genre in which her translation has to be done” (VIDAL 2005: 386 idézi BIELSA 2007: 137).

a célnyelvi olvasó háttértudásával. A fordítók leggyakrabban a címet vagy az alcímet módosítják, a szükségtelen információkat törlik, háttér-információkat szűrnak be, a bekezdések sorrendjét változtatják meg, vagy az információkat foglalják össze (BIELSA 2007: 142–143).

3.1.3. SZÖVEGSZERKEZETI ELEMZÉSEK

A lehetséges változtatások széles skálájának köszönhetően a kutatások általában a szövegszerkezet egy-egy konkrét komponensének elemzésével foglalkoznak és nem térnek ki a teljes hírszöveg vizsgálatára. Legtöbbször a címet, alcímet és összefoglalót elemzik, mivel ezek fontos diskurzusfunkciót töltenek be (utalnak a szövegtémára és a fő mondanivalóra). Sidiropoulou (1995b: 285) például főcímek fordítását vizsgálta egy 100 címből álló angol–görög korpuszban. Azt találta, hogy bizonyos kognitív, kulturális és társadalmi tényezők következtében (a) a korpusz görög változatára jellemzőbb a közvetlenség, mint az angolra és (b) eltérő a két korpusz témaválasztása: a görög korpuszban más a címben szereplő információk mennyisége és minősége. Az információ mennyiségét azzal tudta összehangba hozni, hogy milyen műfajú volt a cikk, míg a minőségi különbségeket az eltérő makroszabályalkalmazásokra vezette vissza.

Nord (1995) a címet és alcímet mint önálló „szövegtípusokat” értelmezte. Szerinte a címek hat lehetséges funkciót tölthetnek be: megkülönböztető (*distinctive*), metatextuális (*metatextual*), fatikus (*phatic*), referenciális (*referential*), kifejező (*expressive*) és megnevező (*appellative*) funkciót. Német, francia, angol és spanyol címekből és alcímekből álló korpuszában vizsgálta meg (a) ezek kommunikatív funkcióját, (b) a funkciók verbalizációjának kultúraspecifikus és műfajspecifikus megvalósulásait és (c) azokat a kultúraspecifikus strukturális konvenciókat, amelyek általában meghatározzák a címek szövegezését. Elemzései alapján felállította a címek funkcionális hierarchiáját, amely két nagy csoportra osztható: (1) lényegi funkciók (megkülönböztető, metatextuális, fatikus funkciók) és (2) választható funkciók (referenciális, kifejező és megnevező funkciók).

Az újságcikkek másik, kiemelkedően fontos diskurzusfunkcióval rendelkező komponense az összefoglalás (*lead*). C-S. Lee (2006) televíziós közvetítések és újságcikkek összefoglalóit hasonlította össze koreai–angol fordításban. A koreai újságcikkek angol nyelvű fordításaiban azonosítható eltéréseket összevetette egy korábbi, kifejezetten a közvetítések fordításával foglalkozó kutatás eredményeivel (C-S. LEE 2002). Azt találta, hogy a közvetítések fordításában az összefoglalókat le rövidítették (melynek eredményeként az angol célnyelvi szöveg tömörebbé és fókuszáltabbá vált), míg az újságcikkek összefoglalóiban olyan információkat is megtartottak, amelyek nem tartoztak a cikk legfontosabb tényei, állításai közé. C-S. Lee

(2006: 325) arra mutatott rá, hogy – a közvetítések fordításával ellentétben – az újságcikkekre az összefoglaló rész bővülése volt a jellemző. Érzékletesen mutatja be, mennyire eltérő a fordító szerepe a két fordítási típusban:

az újságcikk fordítójának nagyobb volt a mozgásteret abban, hogy miként jelenítse meg az összefoglalást, mint a közvetítés fordítójának. Ez arra enged következtetni, hogy a két fordítási módban eltér a fordító szerepe. Miközben mindkét fordító élt hagyományos „kulturaközvetítő” és „döntéshozó” szerepével (LEPPIHALME 1997: 19), az újságcikk fordítója sokkal látványosabban használta ki „kapuőr” szerepét (VOURINEN 1995; FUJII 1988), nagyobb szabadsága volt abban, hogy eldöntse mit hagy benne és mit vesz ki az összefoglalóból (C-S. LEE 2006: 326; ford.: K. K.⁶²).

116

Az összefoglalók fordításával foglalkozó kutatások eredményei különösen fontosak a jelen vállalkozás szempontjából, mivel az elemző típusú újságcikk itt vizsgált összefoglaló része hasonló diskurzusfunkciót tölt be, s ez által a fordítását is várhatóan hasonló tényezők befolyásolják, korlátozzák.

3.1.4. A SAJTÓSZÖVEGEK SZÖVEGSZINTŰ JELLEMZŐI

A kutatások negyedik csoportja teljes hírszövegek mondatszint feletti aspektusaival foglalkozik. A szövegben folytonosságot, s ily módon koherenciát teremtő eszközök közül Sidiropoulou (1995a: 85–87) a logikai relációkat, azon belül, az ok-okozati relációk eltolódásait vizsgálta. Az ok-okozati viszonyok módosulásával járó szöveg szerkezeti változások elemzése révén ugyanis leírhatónak tartja az író és az olvasó közötti, valamint a szöveg ideológiai üzenetében fellelhető kulturális különbségeket. Fordítási szempontból Sidiropoulou nagy jelentőséget tulajdonít ezeknek a különbségeknek, mivel befolyásolhatják az információtartalmat, s ezáltal a kommunikatív ekvivalenciát is. Elemzése nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a görög olvasó könnyebben dolgoz fel olyan információkat, amelyek ok-okozati (magyarázó) viszonyban jelennek meg a szövegben. Ezért a fordító gyakran változtat a szöveg logikai struktúráján, mégpedig három különféle módon: (a) explicitálja az ok-okozati relációt, (b) betoldja az okot (vagy az okozatot) és ez által módosítja

62 Az idézet eredeti szövege: „[...] the newspaper translator was exercising greater latitude than the broadcast translator in deciding how the lead should be formed. This leads us to observe that there may be some differences in the role played by the translator in the two modes of translation. While both translators appeared to be fulfilling their traditional roles as ‘cultural mediator’ and ‘decision maker’ (LEPPIHALME 1997: 19), the newspaper translator also acted much more visibly as a ‘gatekeeper’ (VOURINEN 1995; FUJII 1988) by taking advantage of greater freedom to determine what is to be included or excluded in the lead” (C-S. LEE 2006: 326).

bizonyos forrásnyelvi szövegrészek szemantikai tartalmát, (c) betold a szövegbe olyan propozíciókat is, amelyek csupán a fordító inferenciaalkotó mechanizmusának eredményei és eredetileg nem szerepeltek a szövegben.

A másik, szintén folytonosságot teremtő eszköz a szövegben a tematikus szerkezet. Valdeón (2009) a narratív és a téma-réma szerkezet szisztematikus elemzésével az Euronews internetes hírportál sikerének okait kutatta. Arra keresett választ, hogy hogyan tudja a hírportál „európai perspektívába” helyezni a világ híreit és hogyan képes ellensúlyozni a CNN és a BBC World erősen anglofon irányultságát, elfogultságát. Összesen 85 hírszöveget vizsgált, gazdasági, politikai és kulturális témában. A téma-réma progressziót három szempontból elemezte: (1) magát a témát (vagyis a híreseményt, amelyet aztán a tematikus rész fejt ki), (2) az altémákat (a híreseményhez kapcsolódó másodlagos eseményeket, amelyek – koherencia teremtő stratégiaként – az olvasó számára a háttér-információkat adják és segítenek felkelteni az érdeklődést) és (3) a hírszöveg vizuális megjelenését az internetoldalon.

A perspektíva fordítási kérdései Valdeón egy korábbi, 2005-ös tanulmányának is már fontos eleme volt. Itt – a BBC Mundo és a BBC News 134 hírszövegéből álló korpuszára támaszkodva – azt nézte meg, hogy a BBC spanyol nyelvű adása milyen mértékben (mennyire szorosan) épül angol forrásanyagokra. Elemzési modellje a nyelvi elemekre koncentrált és ezekből kiindulva magyarázott meg a szövegben megjelenő bizonyos társadalmi, ideológiai és/vagy politikai jellemzőket. Vizsgálata kiterjedt a teljes szövegre, így magába foglalta a címek, az alcímek és a történetnek is a mélyreható vizsgálatát (pl. szövegfelépítés, stiláris problémák, regiszter, grammatikai, lexikai megoldások stb.). A forrás- és a célnyelvi szövegek összehasonlító elemzésével feltárta a kihagyásokat, a betoldásokat, a sorrendváltásokat, minden szerkesztői és fordítói beavatkozást. Érdekes eredménye kutatásának, hogy – a korábban említett kutatási eredményekkel (pl. BIELSA 2007) ellentétben – csupán néhány olyan hírszöveget talált, amelyek kifejezetten a spanyol ajkú olvasókörzség számára íródtak, és még ezekben is erősen lehetett érezni az angol forrásnyelvi szöveg hatását (VALDEÓN 2005: 215).

3.2. A KORPUSZ: MAGYAR HÍRSZÖVEGEK ÉS ANGOL FORDÍTÁSAIK

3.2.1. A KORPUSZ FORMAI ÉS TARTALMI JELLEMZŐI

118

A korpusz a *Budapest Analyses* című internetes magazin fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból áll. A fordító(k) személyéről a honlap és a magazin nem közöl információt. Az újságot elsősorban külföldiek olvassák határon innen és túl. Mint az újság neve is utal rá, az elemzések főként – Magyarországhoz kapcsolódó – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi és kulturális eseményekről számolnak be.

A korpuszt alkotó szövegek a hírszöveg műfajba sorolhatók. Ez a műfaj különösen alkalmas az itt vállalt kutatási célok teljesítéséhez, vagyis a koherencia cél-nyelvi (re)produkcióját kísérő különféle szövegszintű fordítói stratégiák feltérképezéséhez és a fordítási szövegelemző modell első kísérleti teszteléséhez. Ennek oka az, hogy a műfaj kellően „semleges” ahhoz, hogy szövegsajátságait ne befolyásolják olyan tényezők, amelyek fordítása különleges fordítói stratégiát kíván (mint pl. az irodalmi szövegek esztétikai jellemzői, a beszélt nyelvi diskurzus informális és spontán vonásai, az írásos tudományos műfajok formális, tervezett jellege).

A korpusz 20 magyar bevezetőt (összefoglalót) és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (46 569 karaktert, 6 618 szót, 285 mondatot; a korpusz statisztikai adatai a 6. számú függelékben találhatók). A bevezetőket véletlenszerűen válogattam a 2006–2009 közötti periódusban megjelenő írások közül. Mintaszövegek az 1.-4. számú függelékben láthatók: a 05 kódszámú szöveg (1. és 2. számú függelék) a nagyobb, a 09 kódszámú (3. és 4. számú függelék) a rövidebb terjedelmű bevezetőket példázza.

A bevezetők jellemzően egy bekezdésnyi szövegek a cikkek elemző része előtt. Ezek fontos diskurzusfunkciót töltenek be: előrevetítik a fő mondanivalót és megemlítik a legfontosabb témákat és érveket, amelyeket a cikk kifejt. Hasonló szerepet töltenek be, mint a hírszövegek alcímei/összefoglalói, amelyek legelől állnak és a legfontosabb eseményeket, tényeket foglalják össze (C-S. LEE 2006: 318).⁶³

⁶³ A jelen korpuszt alkotó összefoglalók/bevezetők jóval hosszabbak (kb. 100–300 szóból állnak) és sokkal informatívabbak, mint a hírszövegek összefoglalói/alcímei. Ez utóbbiak tipikus terjedelme nem több mint átlagosan 35 szó és az esemény hat alapelemét jelenítik csak meg (a hat kérdőszóra adható választ: azt, hogy ki, mikor, hol, mit, miért, hogyan csinált?) (ITULE–ANDERSON 1994: 58–60, idézi C-S. LEE 2006: 318).

Az elemző típusú újságcikk több szempontból is eltér a szakirodalomban általában tárgyalt hírszövegektől (erre utal a megnevezésében az „elemző típusú” pontosítás). Öt részből áll:

1. ország (az ország(ok) megnevezése, amely(ek)ről az elemzés szól);
2. tárgy (vagyis a cím, pl. *Az egészségügy reformjának rögzös útja, Amerikai rakétavédelmi rendszer telepítése, Magyar–dél-afrikai kapcsolatok*);
3. bevezető (összefoglaló);
4. elemzés (a tárgyban megjelölt téma kb. 6–8 bekezdés terjedelmű kritikai elemzése) és
5. következtetés (általában egy bekezdésben).

Tartalmára és retorikai felépítésére az elemző, kritikus, érvelő megközelítés a jellemző, ezért az ún. „érvelő hírműfajok” (GOTTLIEB 2010: 199) csoportjába sorolható. Gottlieb (2010: 198–199) a különféle hírműfajok és ezek jellegzetes fordítási módszereinek tárgyalása során két nagy csoportot különít el egymástól. Az egyik az ún. „informatív hírműfajok” kategóriája, amelyekre a külföldi hatások minél erőteljesebben történő elmosása a jellemző és ezért a fordító a célközönség számára láthatatlan marad – ők úgy érzik, mintha a saját nyelvükön született volna, amit olvasnak. A másik az érvelő hírműfajok csoportja, ahol mind a szerző, mind a fordító ismert. Az ilyen típusú műfajokban a fordítónak hűnek kell maradnia az eredeti szöveg tartalmához és formájához. Bár a *Budapest Analyses*ben megjelenő írások nem tüntetik fel a szerző vagy a fordító nevét, a magazin célkitűzéseinek leírásában szerepel utalás a szerzőkre (akik elismert politikai elemzők, közgazdászok és társadalomtudósok). Ezért e cikkek fordítói is hűek a forrásszöveghez mind annak tartalmát, mind formai jellegzetességeit illetően.

3.2.2. A HÍRSZÖVEG MŰFAJI SAJÁTOSSÁGAI

A hírszöveg szövegszerkezeti sajátosságainak leírásában A. Bell (1991, 1998) munkái a legmeghatározóbbak a nemzetközi szakirodalomban, aki van Dijk (1985, 1988) szuperstruktúra-modelljét (9. ábra) fejlesztette tovább.

A. Bell azt vizsgálta, hogy a történet (a „sztori”) valójában milyen eseményekről ad számot. Az általa kidolgozott **eseménystruktúra-modell** segítségével leírható az újságcikkek hierarchikus tartalmi szerkezete és a szövegben megjelenő információk alapján rekonstruálható, hogy mi történt a valóságban. A. Bell szerint minden újságíró alapvetően hat kérdésre keres választ: ki, mit, mikor, hol, miért és hogyan csinált. Ezeket az összetevőket jeleníti meg az eseménystruktúra-modell is.

A. Bell elemzési módszere Labov és Waletzky (1967), Labov (1972) és Rumelhart (1975) narratívaelemzésein, van Dijk (1988) médiadiskurzus-elemző munkáján és

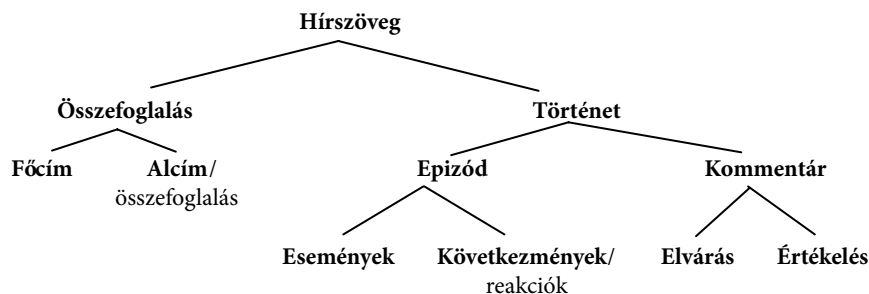
saját elemzésein (A. BELL 1991, 1995, 1996) alapul. Az újságcikkek A. Bell szerint a következő alapelemeket tartalmazzák:

- Tulajdonítás: a forrás, ahonnan a cikk származik, akinek tulajdonítható;
- Absztrakt: a főcím és az alcím, amely tartalmazza a fő eseményt, a szereplők és a helyszín megnevezését;
- Történet: egy vagy több esemény, szereplők, idő, hely, valamint egy vagy több epizód.

További elemei lehetnek még:

- a Háttér: a leírt esemény(ek)e megelőző események;
- a Kommentár: az újságíró vagy sajtószerrelő megfigyelései, megjegyzései és az eseményekre vonatkozó értékelése és
- az Utóesemények (angolul: „follow-up”): a fő esemény(ek)e követő események, szóbeli reakciók vagy nem verbális következmények.

120



9. ábra. A hírszövegek szuperstruktúra-sémája
(VAN DIJK 1985: 86 alapján)

A. Bell a fő alkotóelemek tartalma és egymáshoz viszonyított relációja alapján a hírszöveg mint műfaj szövegstruktúráját a 10. ábrában feltüntetett módon modellálta.

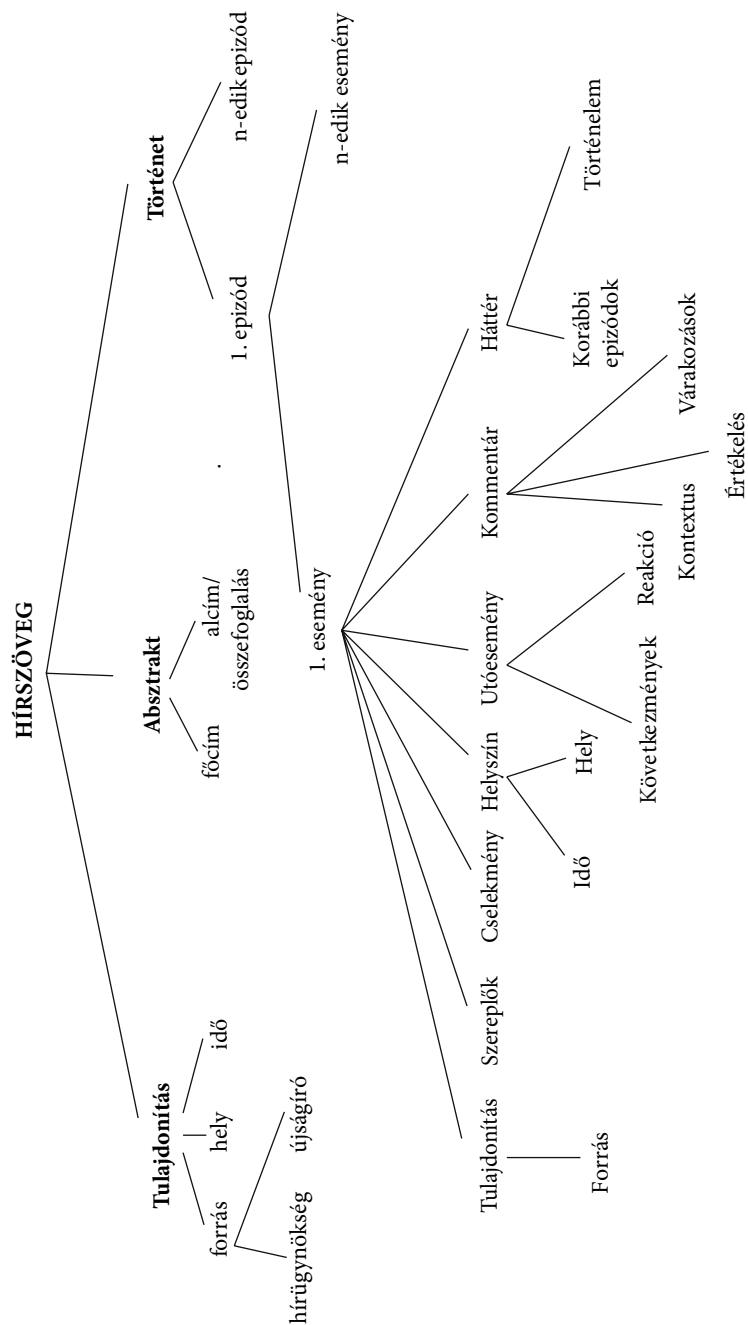
A. Bell modellje segítségével bármilyen hosszú történet elemezhető, mert az események és epizódok száma korlátlanul bővíthető (a 10. ábrában az „n” jelölés arra utal, hogy bármennyi esemény vagy epizód esetében ugyanez a szerkezet követhető nyomon). A következőkben egy rövid, egymondatos angol nyelvű újsághíren (8-as példa) illusztráljuk a modell működését (eredeti példa: A. BELL 1998: 71). A 11. ábra jeleníti meg a szöveg hierarchikus szerkezetét (a könnyebb követhetőség kedvéért az ábra tartalmazza a szöveg magyar nyelvű fordítását is).

(8) Clashes kill eight

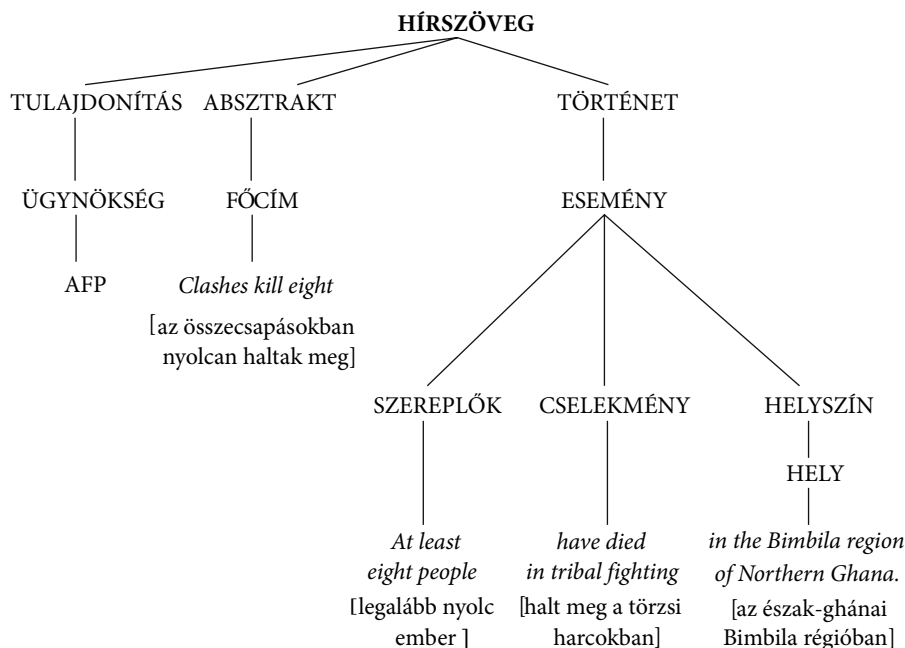
At least eight people have died in tribal fighting in the Bimbila region of Northern Ghana. – AFP

dc_902_14

..... A HÍRSZÖVEG MINT AZ ELEMZÉS KORPUSZA



10. ábra. A hírszöveg struktúrája (A. BELL 1998 alapján)



11. ábra. A „Clashes kill eight” című hír eseménystruktúrája

A hírszöveg szövegszerkezeti sajátosságain túl A. Bell a híresemény kronológiai szerkezetét is leírta. Úgy véli, hogy a hírszövegek fő rendezőelve nem az időrend, hanem sokkal inkább a vélt hírérték: a hír/esemény új keletűsége, sürgőssége, negatív hatása, közelsége stb. Ennek megfelelően a sajtószöveg (újságcikk) szerkezeti felépítése A. Bell szerint kétféle lehet: szövegszerkezeti, amelynek alapja a vélt hírérték (ez jellemzi a hírszöveget) és kronologikus, amelynek alapja az időrend (ez jellemzi a híresemény(ek)e)t).⁶⁴

Renkema (2004: 267) megközelítése ettől jelentősen eltér. Ő a médiaszöveg sajátosságainak leírására egy olyan komplex elemzési modellt tart alkalmasnak, amellyel széleskörű elemzés végezhető. Vizsgálati módszere kiterjed a médiaszöveg tartalmára (pl. milyen témákkal foglalkozik és miket hagy ki) és szerkezetére (pl. mi szerepel a címben, milyen információ jelenik meg a szöveg fontos pontjain) éppúgy, mint a gondolatok megfogalmazásának módjára (pl. az információk strukturalása, lexikai választások).

Jelen vállalkozás e két megközelítés kulcselemeit ötvözi: az eseménystruktúra

64 A fordítástudományon belül Holland (2006: 247–249) indonéz–angol fordításról szóló munkájában olvashatunk a szövegről mint „esemény”-ről.

feltérképezésén keresztül leírja a hírtartalmat és a szövegszerkezet releváns komponenseinek (szövegkohézió, topikszerkezet, retorikai struktúra) elemzésével megragadja a szövegszerkezet azon sajátságait, amelyek alapján azonosítani lehet a fordítási módszer mögött rejlő (és potenciálisan azt indukáló) szöveg-, illetve műfaji jellemzőket. E kettős megközelítést a vizsgálat tárgyát képező korpusz (az elemző típusú újságcikk) speciális jellege teszi szükségessé. Reiss (2000: 30) tipológiája szerint ez a műfaj a **tartalomközpontú** szövegek kategóriájába esik, amelyek erősen leíró jellegűek. Az ilyen szövegeknél a tartalom állandó kell, hogy maradjon, ezért olyan fordítási módszert kell választani, ami megőrzi a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Fontos továbbá az is, hogy a nyelvi megformálásban a célnyelv jellemzői legyenek az uralkodók, mert az olvasó csak akkor tudja értelmezni a szöveg tartalmát, ha az számára ismerős, megszokott nyelvi formában jelenik meg (REISS 2000: 31). Elemzéseimben arra is kitérek majd, hogy a jelen vizsgálat tárgyát képező műfaj esetében mennyire valósítható meg egy ilyen erős célnyelvi orientáció.

dc_902_14

dc_902_14

4. KOHÉZIÓS KÖTÉSEK A FORDÍTÁSBAN

dc_902_14

A fejezet a kohéziós eszközök azonosítása, majd a kohéziós kötések relációinak kvantitatív és kvalitatív vizsgálata alapján a fordítás során keletkező kohéziós eltolódásokat és az ezek következtében bekövetkező jelentésettolódásokat mutatja be. Előként a vizsgálat céljait és kutatási kérdéseit határozza meg. Ezt az elemzés módszereinek részletes ismertetése követi, amely során kitérek arra is, hogy a vizsgált nyelvek rendszerbeli különbségei milyen kiegészítéseket tettek szükségessé az eredeti kohéziós modellben. A kohéziós változók és eltolódásaik elemzése statisztikai és manuális módszerekkel történt. Az eredményeket a fejezet a kohéziós eszközök típusai szerinti csoportosításban (referencia, helyettesítés és ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió) külön-külön tárgyalja. A fejezet az elemzés szempontjából releváns fordítási univerzálék célzott vizsgálatával zárul és rámutat arra, hogy ezek hitelességét a korpusz mennyiben igazolja.

4.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEI

A következőkben a kohézió különféle fajtáit és a szövegmondatokat összekötő kohéziós kapcsolatok minőségét vizsgáljuk meg egy magyar forrásnyelvi és angol célnyelvi, hírszövegeket tartalmazó párhuzamos korpuszban.⁶⁵ A vizsgálat célja, hogy következtetéseket vonhassunk le a magyar és az angol nyelv pár esetében a fordítás során esetlegesen bekövetkező kohéziós eltolódások jellegét és mennyiségét illetően, valamint arra vonatkozóan, hogy ebben mennyire játszanak szerepet a nyelvek rendszerbeli különbségei, a vizsgált fordításfajta (a sajtófordítás) és a műfaj (a hírszöveg) egyedi szövegalkotási jellegzetességei. A kutatás a következő konkrét kérdésekre keres választ:

- (1) Azonosítható-e kohéziós eltolódás a magyarról angolra fordításban a kohéziós eszközök gyakorisága és minősége tekintetében?

⁶⁵ A vizsgálat eredményeiről Károly–Ábrányi–Kovalik Deák–Laszkács–Mészáros–Seresi (2012) számol be részletesen.

- (2) Érvényesül-e az explicitációs, illetve az ismétléskerülési hipotézis?
- (2a) Növekszik-e a fordításban a kohézió mértéke új vagy explicitabb kohéziós eszközök szerepeltetése révén?
- (2b) A referencia esetében áll-e a célnyelvi szövegben névmási behelyettesítés olyan helyen, ahol a forrásszöveg megismétli a referált elemet vagy annak szinonimáját használja?
- (3) Azonosítható-e opcionális kohéziós eltolódás
- (3a) speciális diskurzusfunkcióval rendelkező szövegmondatokat (pl. cím, téma-mondat, első vagy zárómondat) összekötő kohéziós eszközök fordításában;
- (3b) az eseménystruktúra valamely pontján?
- (4) Módosít-e az opcionális eltolódás a célnyelvi szöveg információ-/hírtartalmán?
- (5) Az eltolódások mennyiségét és minőségét miként befolyásolják a vizsgált nyelv-pár rendszerbeli sajátosságai, illetve a műfaji jellemzők?

A témában rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján megfogalmazhatók bizonyos feltevések a kérdésekre vonatkozóan. A kohéziós eltolódások egy része fordítási univerzáléknak tekintett jelenségekre vezethető vissza. Az egyik ilyen univerzálé, az explicitációs hipotézis szerint, a fordítók explicitásra való törekvése miatt – a nyelvi kohéziós normáktól és a nyelvek közötti strukturális különbségektől függetlenül – a forrásnyelvi szöveghez képest a célnyelvi szövegben megnövekszik a kohéziós eszközök száma (BAKER 1992: 212). Ennek következtében az 1. kérdés tekintetében az angol célnyelvi szövegekben több kohéziós eszköz – s ez által az explicitációs hipotézis teljesülése (2a kutatási kérdés) – várható. Érdekes módon ugyanakkor a referenciára vonatkozóan Heltai és Juhász (2002: 55) az explicitációs elmélettel kapcsolatban azt találta, hogy az angol–magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció (generalizálás) a jellemző: az esetek 70–80%-ában az angol névmásokat nem fordítjuk magyarra. A magyarról angolra fordítás során a nemet is jelző egyes szám harmadik személyű névmásokat viszont automatikusan kitesszük, és így kötelező és automatikus explicitációt végzünk.⁶⁶

Mint a 2.4.1. és 2.4.2. részek említették, a lexikai ismétlés és a referencia (különösen a névmással történő utalás), mint újraemlítés, a szövegalkotás egy meghatározó jelenségének, az ismétlésnek egy-egy formája (HOEY 1991; SZATHMÁRI 2008). E minőségük miatt külön vizsgálni fogom szövegbeli működésüknek egy másik, az

⁶⁶ A kohéziós eszközök, s így a referenciaelemek számának esetleges növekedése a fordításban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szöveget a befogadó kohézívebbnek, s ez által könnyebben feldolgozhatónak érzékeli, mint a forrásnyelvi szöveget annak eredeti célközönsége. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálata azonban kívül esik ennek az elemzésnek a keretein (erről bővebben Heltai 2005-ös tanulmányában olvashatunk).

ismétlés minőségével kapcsolatos, szintén fordítási univerzálénak tartott aspektusát, mégpedig azt, hogy lexikai ismétlés elkerülése érdekében alkalmaz-e a fordító névmási behelyettesítést (olyan helyen, ahol a forrásszövegben az újraemlítés szó szerinti ismétléssel vagy szinonima segítségével történik), s ez által okoz-e kohéziós eltolódást. A rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján (pl. BAKER 1992; CALLOW 1974; SHLESINGER 1995) ebből a jelenségből fakadóan is várható kohéziós eltolódás a vizsgált szövegekben, tehát várhatóan érvényesül az ismétléskerülési hipotézis (2b kutatási kérdés).

A (3a) kutatási kérdésre vonatkozóan (a speciális diskurzusfunkciót hordozó mondatokat összekötő kohéziós kapcsolat eltolódása) Shlesinger (1995: 212) kutatási eredményei például azt mutatták az angolról héberre történő szinkrontolmácsolásban, hogy a szöveg elején szignifikánsan több az eltolódás (pl. a referenciaelemek tekintetében), mint a későbbi mondatokban. A vizsgálatunk tárgyát képező sajtóhírek a Shlesinger-féle kutatásban szereplő rögtönzött beszédektől eltérően tudatosan szerkesztett, nem spontán, hanem tervezett, írásos szövegek. Ezért produkciójukat nem befolyásolják a szinkrontolmácsolásra jellemző sajátos tényezők, mint például az időkorlát (ott ugyanis a célnyelvi produkció időtartamát a forrásnyelvi produkció határozza meg) vagy a linearitás korlátja (a tolmács lineáris egymásutánban, fokozatosan fér hozzá a szöveghez és kiinduláskor nem áll még rendelkezésére a teljes szöveg); így eltolódás – amennyiben azonosítható – várhatóan nem korlátozódik túlnyomó többségben a szöveg kezdőmondataira.

4.2. MÓDSZEREK

4.2.1. ELEMZÉS-MÓDSZERTANI DÖNTÉSEK

Az elemzés Halliday és Hasan (1976) és Hasan (1984) taxonómiájára és elemzési módszerére alapozva **valamennyi grammatikai és lexikai kohéziós eszközt** – nem csupán az adott eszközök fordítási megvalósulásait – vizsgálva veti össze a magyar nyelvű hírszövegeket angol fordításaikkal. A szövegek természete és a két-nyelvű vizsgálat (elsősorban a két nyelv rendszerbeli különbségei⁶⁷) miatt az elemzés következetessége és megbízhatósága érdekében bizonyos nyelvi elemek (különösen pl. a referencia) tekintetében bizonyos előzetes módszertani döntéseket kellett hozni.

⁶⁷ A két nyelv közötti különbségekből fakadó kérdésekben, illetve a magyar szövegek elemzése során felmerülő problémákkal kapcsolatban Tolcsvai Nagy (2001) és Szikszainé Nagy (1999) munkáit tekintettem irányadónak.

Az elemzés azokat a kohéziós kötések vizsgálja, amelyek a mondatok (vagy nagyobb szövegrészek) között teremtetek relációkat. Ennek megfelelően az elemzés alapegysége a mondat, mivel a szövegszintű sajátosságok leírása szempontjából a **mondatok közötti kohézió** a lényeges; a kutatások tanúsága szerint a mondat-határokon átvívelő kohéziós kötések képesek a különféle szövegeket megkülönböztetni egymástól (HALLIDAY–HASAN 1976: 9).

130

Halliday és Hasan elmélete abból a feltevésből indul ki, hogy mivel a kohézió nem strukturális reláció, a szöveg egyes elemei/részei nem ugyanolyan módon kötődnek egymáshoz, mint a mondat részei. Ez a fordításelemzésben azért lényeges kérdés, mert előfordul, hogy fordítás során megváltoznak a mondat-határok és a célnyelven ugyanazt a szöveg(mennyiség)et kevesebb vagy több mondat „mond el”. Ha tehát a magyar szöveg egy mondatából az angol célnyelvi szövegben két (vagy több) mondat lesz, automatikusan megnőhet a referenciaelemek száma, mert több alapegység között van lehetőség kötés kialakulására. Ennek figyelmen kívül hagyása torzíthatja az eredményeket. Az alábbi, a vizsgált korpuszból származó (9)-es példa ezt az esetet illusztrálja. A magyar szöveg 4. mondatából (01 kódszámú szöveg) két mondat lett az angol fordításban. A *They* személyes névmás az előző mondatban szereplő pártra, a *Fidesz*re utal vissza, s ezáltal plusz kohéziós eszközként jelenik meg az elemzésben, szemben a magyar szövegben ugyanezt a funkciót betöltő igei személyraggal (amely az *állt* szóban jelenik meg), amely csupán mondaton belül utal vissza, s így nem tekinthető kohézívnek (következésképp kívül esik a kohéziós elemzés hatókörén):

(9) Magyar szöveg:

A legnagyobb magyarországi ellenzéki párt, a Fidesz felkarolta a székelyföldi autonómia ügyét és Tőkés László püspök mellé állt, aki 1989 decemberében kulcsszerepet játszott a Ceaușescu-rendszer megdöntésében, most pedig az RMDSZ alternatív szervezeteként létrejött Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) élén az autonómiatörekvések fő szószólója.

(01M szöveg)

Angol fordítás:

Hungary's largest opposition party, Fidesz, has embraced the issue of autonomy for the Székely region. *They* therefore stand by Reformed Bishop László Tőkés, who played a key role in toppling the Ceaușescu regime in December 1989 and currently acts as the principal spokesperson for the autonomy initiative as head of the Transylvanian Hungarian National Council, an NGO formed as an alternative to the DAHR.

(01A szöveg)

Egy másik lényeges elemzés-módszertani döntés a vizsgálat tárgyát képező **referencia típusára** vonatkozik. Mint a 2.4.1.1. részben láttuk, a referencián belül kétféle utalás létezik: a szövegben kívülre történő utalás (exofora) és a szövegben belüli utalás (endofora). Halliday és Hasan elméletét alapul véve – amely csak az endoforát tekinti a szöveg szempontjából kohézívnek – itt csak a **szövegben belüli utalást** vizsgáljuk.

Problémát vetett fel az elemzésben, hogy esetenként eltért a referenciaelem szó-faja az angolban és a magyarban (vagyis ami referencia volt az egyik nyelvben, annak megfelelője a másik nyelven olyan szófaji kategóriába tartozott, amely már nem esett bele Halliday és Hasan referenciakategóriájába; pl. (10)-es példa: hasonlító referencia helyett határozó).

(10) Magyar szöveg:	Angol fordítás:
Ezúttal a 2004. évi XXII. törvény néven ki-hirdetett „Lex Szász” vonatkozásában fel-merült <i>újabb</i> alkotmányossági kifogásokat foglaljuk össze.	We now assess <i>newly</i> emerged constitu-tional worries with regard to the legisla-tion ”Lex Szász”, endorsed as Act XXII of 2004.
(02M szöveg)	(02A szöveg)

A nyelvek eltérő rendszerbeli sajátosságai miatt ez természetes jelenség (erről bő-vebben pl. Keszler 1995-ös⁶⁸ és Nyomárkay 1999-es,⁶⁹ a különféle nyelvek szófaji rendszerezésének problematikájával foglalkozó írásában olvashatunk), mégis az elemzésnek a megbízhatóság érdekében kezelnie kell. Az ilyen esetekben csak az az elem került az elemzésbe, amely a referencia kategóriába esett (*újabb*), más kategóriájú célnyelvi megfelelője nem.

A referenciaelemzés a magyar és az angol nyelv eltérő természete miatt felve-tett néhány további, konkrét kérdést is:

(a) Az angolban az igeragozás sajátosságai miatt elkerülhetetlen a személyes név-más kitétele (11-es példa). A magyarban azonban az igeragozás jelöli – egyebek (mint pl. az idő) mellett – a személyt és a számot, ezért a magyar igei személyragot a személyre utaló referencia megnyilvánulásának vettük (pl. *foglaljuk* – *We*):

(11) Magyar szöveg:	Angol fordítás:
Ezúttal a 2004. évi XXII. törvény néven ki-hirdetett „Lex Szász” vonatkozásában fel-merült újabb alkotmányossági kifogá-sokat foglaljuk össze.	We now assess newly emerged constituti-onal worries with regard to the legisla-tion ”Lex Szász”, endorsed as Act XXII of 2004.
(05M szöveg, 5. mondat)	(05A szöveg, 5. mondat)

68 Keszler (1995: 293–294) a mai magyar nyelv szófaji rendszerezése problémáinak tárgyalása során arra a megállapításra jutott, hogy „a különböző nyelvekben nem mindig történhet azonos ismérvek alapján a szófaji felosztás”.

69 Nyomárkay (1999) a német, a magyar és a horvát nyelv (és általában a szláv nyelvek) grammatiká-jának elemzése során szól az osztályozási különbségekről.

(b) A birtokos szerkezet is eltér az angolban és a magyarban. Magyarul az egyik gyakori megjelenési formája, hogy a birtokos (vagy a rá utaló névmás) áll elől (birtokos esetben), ezt követi a határozott névelő, majd utána jön a birtok a megfelelő birtokos személyjel (pl. *Péternek a/Az ő könyve*). A szerkezetből a birtokosról elhagyható a birtokos eset végződése (a jelen példa esetében a *-nek*) és az azt követő határozott névelő (pl. *Péter könyve*), vagy kihagyható a határozott névelő és a birtokos névmás (pl. *könyve*) (bővebben lásd pl. TÖRKENCZY 1997: 71). A vizsgált korpuszban ahol az angol nyelv birtokos névmást használ (12-es példa), ott a magyarban az annak megfelelő birtokos személyjelet találjuk a birtokon (pl. *felvetéseit – his*). Az ilyen eseteket is értelemszerűen a referencia megvalósulásaként értelmeztünk:

(12) Magyar szöveg:

A miniszterelnök szándéka nemcsak vizs-
szatetszést szült a Szent széknél, hanem
vendéglátói rendre vissza is utasították
felvetéseit és határozott üzeneteket fogal-
maztak meg a magyar kormány számára.
(03M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

The efforts of the prime minister evoked
not only displeasure at the Holy See, but
his hosts repeatedly rejected *his* sugges-
tions as well as expressed resolute mes-
sages for the Hungarian government.
(03A szöveg, 4. mondat)

A **lexikai kohéziós relációk** sajátossága, hogy bizonyos lexikai elemek nemcsak egy kötést alkotnak a szövegben, hanem több lexikai elemmel is alkotnak – minőségileg eltérő – relációkat. Ilyen esetben minden kötést külön számoltunk. Például a 01M kódszámú magyar szövegben található *romániai* szó (1. mondat) a címben

(0. mondat) szereplő *romániai* szónak egyszerű ismétlése, ugyanakkor a 2. mondatban álló *erdélyi* szóval rész-egész, azaz meronimikus viszonyban áll (13-as példa).

A szakirodalomban található lexikai kohéziós elemzések nem egységesen kezelik a derivációs és az inflexiós módosulással újra említett lexikai elemeket (pl. Hasan (1984) taxonómiája csak az inflexiós váltást, míg Hoey (1991) ismétlésmodellje a derivációs váltást is tartalmazza). Itt Hasan (1984) rendszerét követve kizárólag az inflexiós variánsokat vettem figyelembe, és kizártam a vizsgálatból minden olyan esetet, amikor derivációs váltás történt. A 14M kódszámú magyar szövegben például a *romániai* szó (2. mondat) és az 1. mondatban szereplő *Romániában* szó nem jelenik meg az elemzésben mint kohéziós kötés. Ezzel szemben a szöveg angol fordításában a *Romania* szó 1. és 2. mondatban történő megjelenése kötést alkot: 14-es példa.⁷⁰

⁷⁰ Fontos megjegyezni, hogy e pusztán formai alapon történő korlátozás nem problémamentes. Szemantikailag ugyanis a két kifejezésben (*romániai* és *Romániában*) jelentős az átfedés. Problematis az inflexiós és a derivációs váltás merev szétválasztása is, mivel a szakirodalom egyre inkább a két folyamat összekapcsolása mellett foglal állást (pl. ANDERSON 1992; DI SCIULLO-WILLIAMS 1987; HALLE 1973). A szövegkutatás (és különösen a diskurzuselemzés) területén többen

(13) Magyar szöveg:

0. A romániai magyarok autonómiája
1. Az 1,7 milliónyi romániai magyart képviselő politikai szervezetből, a Romániai Magyar Demokrata Szövetségből (RMDSZ) kiszorult csoport 2003 őszén meghirdetett egy nemzeti kisebbségi autonómiaprogramot, mely magában foglalja a Székelyföld területi autonómiáját is.
2. Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében él kompakt tömbben a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800 000 magyar.
- (01M szöveg, cím és 1., 2. mondat)

Angol fordítás:

0. Autonomy for Hungarians in *Romania*
1. Squeezed out of the Democratic Alliance of Hungarians in *Romania* (DAHR), which represents the 1.7 million ethnic Hungarians in that country, a splinter group announced a programme for national minority autonomy in the autumn of 2003, which includes autonomy for the Hungarian Székely region of Transylvania.
2. This region, comprising Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) and Maros (Mureş) counties in northern *Romania*, has the densest population of Hungarians in the country; indeed, nearly half of the Hungarians in Romania live there, or almost 800,000 people.
- (01A szöveg, cím és 1., 2. mondat)

(14) Magyar szöveg:

1. Romániában május 13-án tartják az európai parlamenti választásokat.
2. A romániai magyarság számára többről van szó annál, hogy ki képviseli (ha egyáltalán képviseli valaki) a közösséget az Európai Parlamentben.
- (14M szöveg, 1. és 2. mondat)

Angol fordítás:

1. The European Parliamentary elections will be held in *Romania* on May 13.
2. As regards the Hungarian minority in *Romania*, the question of who (if anyone) would represent the community in the European Parliament is of special importance.
- (14A szöveg, 1. és 2. mondat)

is tettek kísérletet a korábbi lexikai kohéziós taxonómiák módosítására nyelvészeti tipológiai és nyelvspecifikus megfontolásból (pl. GUTWINSKI 1976; KÁROLY 2002). Ezek azonban nem fordítási szempontból közelítették meg a kérdést. Mivel a fordítástudományon belül végzett szövegre orientált vizsgálatok szinte kivétel nélkül a szöveg tudományának elméleteire és módszereire építenek, a jövő kutatásainak lényeges feladata az elemző modellek kategóriáinak fordításalapú (tehát fordítások vizsgálatán alapuló) és fordítási szempontú (tehát a fordítás során felmerülő, a nyelvek különbözőségeiből fakadó fordítási problémákra összpontosító) felülvizsgálata is. Fontos szempont az is, hogy e vizsgálatok minél több szövegtípusból és műfajból származó adattal dolgozzanak, mert – mint az a korábbi kutatások eredményeiből jól látható (pl. BAKER 1992) – a kohéziós eszközhasználatot nem csupán a nyelvek, hanem a különféle szövegek különbözőségei is befolyásolják. Ez az oka annak, hogy a jelen vizsgálat keretein belül – amely csupán egy műfajjal foglalkozik – nem vállalkozhattam a taxonómia ilyen szempontú átdolgozására.

A korpuszban nem csupán egyszavas lexikai elemek (egyszerű és összetett szavak) szerepeltek, hanem több szóból álló, összetett lexikai egységek is. Az ilyen, szorosan összetartozó szavak csoportjait egy egységként kezeltem. A lexikai kohéziós elemzés alapegységét alkotó lexikai egység tehát „olyan egység, melynek jelentése nem vezethető le az egységet alkotó elemek jelentéséből” (KÁROLY 2002: 97). Így például az olyan kifejezések, mint a *köztársasági elnök* (2M/2. mondat) – *the President of the Republic* (02A/2. mondat), a *katolikus egyház* (03M/1. mondat) – *the Catholic Church* (03A/1. mondat), a *határon túli magyarok* (04M/cím) – *the Hungarians beyond the borders* (04A/cím) vagy a *narancsos forradalom* (06M/4. mondat) – *the orange revolution* (06A/4. mondat) egy egységként szerepeltek a vizsgálatban és alkothattak kötést. Ehhez hasonlóan a többbelemű tulajdonnevek is egy egységet alkottak. Ilyen például a *Romániai Magyar Demokrata Szövetségből* (01M/1. mondat) – *of the Democratic Alliance of Hungarians in Romania* (01A/1. mondat), az *Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács* (01M/5. mondat) – *the Transylvanian Hungarian National Council* (01A/5. mondat), a *Lex Szász* (02M/cím) – *Lex Szász* (02A/cím) kifejezés. A szövegben aktuálisan szorosabb viszonyba került kötőjeles egységek (pl. a *magyar-szentszéki kapcsolatok* (07M/cím) – *Hungarian-Vatican relations* (07A/cím), vagy a *magyar-dél-afrikai kapcsolatok* (09M/cím) – *Hungarian-South-African relations* (09A/cím)) változatlan formában történő következő előfordulásukkor egy egységként szerepeltek a vizsgálatban.

4.2.2. AZ ELEMZÉS ÉS MEGBÍZHATÓSÁGA

A kohéziós elemzés manuálisan történt. Megbízhatósága érdekében kettős kódolásra volt szükség. A vizsgálatot végző kutatócsoport tagjai⁷¹ először önállóan végezték el az elemzést, majd az eredményeket közösen ellenőriztük, a problémás eseteket megvitattuk. E kérdésekben a döntést a releváns elméleti és kutatás-módszertani szakirodalom ajánlásaira alapoztuk.

Az adatok kvantitatív elemzése statisztikai módszerekkel történt. A forrásszövegek és a fordítások közötti különbségek mértékét t-próbák (SPSS 11-es statisztikai programcsomag) segítségével adtuk meg minden vizsgált változóra. A statisztikai elemzést kvalitatív elemzés egészítette ki, hogy feltárhassuk, hogy a kohéziós mintázatban bekövetkezett módosulások miként befolyásolják az eseménystruktúrát és következkésképpen a hírtartalmat.

⁷¹ A kohéziós elemzést doktoranduszhallgatóimmal közösen végeztük el. Ennek a munkának az eredményeit közös tanulmányban jelentettük meg: Károly *et al.* (2012). Ezúton szeretnék ismét köszönetet mondani odaadó, alapos és szakszerű munkájukért.

4.2.3. MINTAELEMZÉS

A mintaelemzés a kohéziós eszközök elemzésének módját mutatja be egy magyar forrásszöveg és fordításának egy részletében. A szövegeket első lépésben mondatokra bontottuk, majd – az utalás megkönnyítése érdekében – a mondatokat beszámoztuk (a cím a 0 kódszámot kapta). Az elemzést manuálisan végeztük el, egyenként megvizsgálva minden grammatikai és lexikai kohéziós eszközt a korpuszban. Az alábbi példa (12. ábra) egy konkrét szövegrészlet lexikai kohéziós elemzésén keresztül szemlélteti az elemzés módszerét. A kohézív elem szögletes zárójelben, típusa pedig előtte, alsó indexben szerepel. Az antecedenst szögletes zárójelben dőlt betűk jelzik. Az átláthatóság kedvéért a kötéseket az ábra külön nem mutatja. Az összetartozó elemek listáját táblázatos formában rögzítettük, hogy típusukat és számukat könnyen meg lehessen határozni. A szövegrészlethez kapcsolódó táblázat az 5. számú függelékben látható.

135

Magyar szöveg:

0. [Amerikai] [rakétavédelmi rendszer] [telepítése]

1. Azon_{REP}[amerikai] tervek híre, hogy az USA egy_{MER}[radarállomás]_{REP}[telepítéséről] tárgyalna [Csehországgal], és_{MER}[10 ún. védelmi elfogó eszköz]_{REP}[telepítésének] engedélyét kéri [Lengyelországtól], felzaklatta a kedélyeket [Oroszországban] és [Európában] is.

2. _{MER}[Moszkvából] azonnali és igen éles válaszok érkeztek, _{REP}[_{MER}[Európában]] pedig azon politikusoknak hallatszik erősebben a hangja, akik inkább hajlanak az _{HIPO}[orosz], mint az _{REP}[amerikai] érvek felé.

(16M szöveg, cím, 1. és 2. mondat)

Angol fordítás:

0. The [deployment] of the [American] [missile defence system]

1. The news that the USA would like to negotiate with the [Czech Republic] concerning the _{REP}[deployment] of a _{MER}[radar station] and a request to Poland about the _{REP}[deployment] of _{MER}[10 so-called long-range ground-based missile defence interceptors] in [Poland], rattled nerves in [Russia] and [Europe] alike.

2. _{MER}[Moscow] reacted promptly and sharply, while in _{REP}[_{MER}[Europe]], politicians that are inclined more towards the _{HIPO}[Russian] stance than to the _{REP}[American] one – are more vocal.

(16A szöveg, cím, 1. és 2. mondat)

12. ábra. A 16-os kódszámú szöveg lexikai kohéziós elemzése

4.3. KOHÉZIÓS ELTOLÓDÁSOK

4.3.1. KVANTITATÍV ELEMZÉS

Az adatok kvantitatív elemzésének eredményét (a kohéziós eszközök számát, valamint egy szövegre jutó átlagos gyakoriságát) a 9. táblázat foglalja össze. Az eddigi kutatások eredményeivel és a várakozásokkal ellentétben, a korpusz statisztikai elemzése (a kohéziós változók t-próbái) nem mutat szignifikáns eltérést a két alkorpusz között egyetlen kohéziós változó esetében sem (a szignifikanciaszint nem esik a ,05 érték alá; 10. táblázat). A forrásszövegek és fordításaik között mennyiségi szempontból tehát nem azonosítható eltolódás, következésképp **az adatok nem támasztják alá az explicitációs hipotézist.**

136

A referencia esetében például a fordításokban nemhogy nem nőtt meg a referenciaelemek száma, hanem inkább csökkenő tendenciát mutat minden egyes referenciafajta vonatkozásában (a magyar forrásszöveg összesen 170 referenciaelemet tartalmaz, míg a fordítás csupán 163-at; 9. táblázat). Több olyan eset is van a korpuszban, amikor a referenciális kohéziós mintázat teljes egészében megegyezik: például a (15)-ös példában a dőlttel jelölt mutató referenciák.

9. táblázat. A kohéziós eszközök gyakorisága
a magyar forrásnyelvi és az angol célnyelvi korpuszban

	Magyar		Angol	
	összes	átlag/szöveg	összes	átlag/szöveg
Személyre utaló referencia	23	1,15	19	0,95
Mutató referencia	134	6,65	133	6,65
Hasonlító referencia	13	0,65	11	0,55
Referencia összesen	170	8,50	163	8,10
Összekapcsolás	20	1,00	20	1,00
Helyettesítés	0	0,00	1	0,05
Ellipszis	3	0,15	6	0,30
Ismétlés	203	10,15	210	10,50
Szinonima	67	3,35	59	2,95
Antonima	8	0,40	8	0,40
Meronímia	47	2,35	45	2,25
Hiponímia	132	6,60	138	6,90
Pillanatnyi kapcsolatok	41	2,05	42	2,10
Lexikai kohézió összesen	498	24,90	502	25,10

10. táblázat. A kohéziós változók t-próbái (szignifikanciaszint: $*p < ,05$)

Magyar forrásnyelvi szöveg — angol célnyelvi szöveg	t-próbák eredményei			
	t-érték	Szig.	Átlag	Szórás
Személyre utaló referencia	,525	,606	,20	1,704
Mutató referencia	,000	1,000	,00	2,294
Hasonlító referencia	,809	,428	,10	,553
Referencia összesen	,487	,632	,40	3,676
Összekapcsolás	,000	1,000	,00	,725
Helyettesítés	-1,000	,330	-,05	,224
Ellipszis	-1,831	,083	-,15	,366
Ismétlés	-,511	,616	-,35	3,066
Szinonima	,940	,359	,40	1,903
Antonima	,000	1,000	,00	,459
Meronímia	,623	,541	,10	,718
Hiponímia	-,679	,505	-,30	1,976
Pillanatnyi kapcsolatok	-,224	,825	-,05	,999
Lexikai kohézió összesen	-,253	,803	-,20	3,533

(15) Egyező referenciális mintázat

Magyar szöveg:

A (M) dokumentum állást foglal „a demokratikus intézkedések aktivizálása mellett a (M) tagországokban”, valamint közös erőfeszítésekre szólít fel a (M) térségben lévő megoldatlan konfliktusok rendezésére.

(05M szöveg, 2. mondat)

Angol fordítás:

The (M) document shores up “the implementation of democratic measures in *the* (M) member states” as well as sets out directives for settling unresolved conflicts in *the* (M) region.

(05A szöveg, 2. mondat)

A kohéziós eszközök konkrét célnyelvi megfeleltetésének alaposabb vizsgálata ugyanakkor mutat komoly minőségi eltolódásokat a kohéziós mintázatban. E minőségi változások jellemzően két szinten valósulnak meg: az eltolódások jellegében (automatikus vagy opcionális), valamint a kohéziós eszköz típusában (pl. a fordításban szóismétlés helyett szinonima szerepel). A következőkben ezeket vizsgáljuk meg részletesen, minden kohéziós eszköz esetében külön-külön.

4.3.2. KVALITATÍV ELEMZÉS

4.3.2.1. Referencia

4.3.2.1.1. Referenciális eltolódások

Az adatok szövegenkénti kvalitatív összehasonlítása eltolódásokat mutat a referenciahasználat jellegében. Számos olyan szöveget találunk (pl. 02, 05, 10, 12, 14, 17),

ahol a referenciaelemek száma közel azonos, de a forrás- és a célnyelvi szövegben azok (a) **típusa eltér** (a fordító a referenciaelemet más referencia- vagy egyéb kategóriájú elemmel helyettesítette; (16a) példa), vagy

(b) **elhelyezkedése megváltozik** (a fordító betold a célnyelvi szövegbe referenciát oda, ahol a forrásszövegben ilyen kohéziós eszköz nem szerepel; vagy kihagy a fordításból egy, a forrásszövegben szereplő referenciaelemet). Ez történhet automatikusan, a nyelvek közötti különbségekből fakadóan, vagy a fordító saját döntése eredményeként is (lásd (16b) példák).

(16)

(a) behelyettesítés (eltérő kategória használata):

Az (M) érdeklődés érthető: ismert készletei alapján Türkmenisztán *a* (M) világ 3–4. legnagyobb földgázkészletével rendelkező országa, amelynek politikája nagymértékben kihat a környező országok, egyben *az* (M) egész világ energiabiztonságára.

(12M szöveg, 8. mondat)

(b) betoldás:

Országát (Sz) vezetve egy személyben töltötte (Sz) be az államelnöki és a miniszterelnöki posztot.

(12M szöveg, 6. mondat)

(b) kihagyás:

Moldova összefüggő regionális politikát igyekszik kialakítani, amely két külpolitikai prioritását szolgálná: *az* (M) uniós integrációt, és *a* (M) szuverenitás erősítését.

(10M szöveg, 8. mondat)

Their (Sz) interest is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest in *the* (M) world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of *the* (M) whole world.

(12A szöveg, 8. mondat)

As *the* (M) leader of *his* (Sz) country, *he* (Sz) simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions.

(12A szöveg, 6. mondat)

Moldova is attempting to formulate a comprehensive regional policy, which would serve two foreign policy objectives: EU integration and the reinforcement of sovereignty.

(10A szöveg, 8. mondat)

Rövidítések: (Sz) = személyre utaló referencia; (M) = Mutató referencia;

aláhúzás = eltolódás, dőlt betűk: referenciaelem (vagy annak megfelelője, pl. igei személyrag)

A referenciális kohéziós láncokat is megvizsgálva olyan eltolódás is azonosítható a korpuszban, amely egy egész referencialáncot érint. A (17)-es példa illusztrálja ezt az esetet, ahol a *the* határozott névelő az első mondatban megjelenő *Európai Bizottság*ot konkretizálja később a szövegben (ez a 3. mondattól láncot alkotó *the* referencia antecedense). A könnyebb átláthatóság érdekében csupán a láncban részt vevő mondatokat emeltük ki a korpuszból és a szóban forgó, láncot alkotó – mutató referencia kategóriába tartozó – referenciaelemeket jelöltük dőlt betűkkel. A fordítás hetedik mondatában megszakad a lánc: itt már hiányzik az egész „of the Commission” kifejezés (s ez által a *the* határozott névelő), annak ellenére, hogy a magyar szövegben még szerepel (*a Bizottság*), és – ahhoz hasonlóan – a fent említett módon az angol fordításba is bele lehetett volna fogalmazni (pl. „*The Commissioner for Finance of the Commission, Joaquin Almunia opined that...*”).

(17) Referenciális kohéziós láncot érintő kihagyás:

Magyar szöveg:

1. Az Európai Bizottság újabb megszorító intézkedésekre szólította fel Magyarországot. [...]

3. A Pénzügyminiszeri Tanács (ECOFIN) 2005. november 8-i ülésén *a* Bizottság javaslatára kimondta, hogy Magyarország továbbra sem tett hatékony lépéseket az államháztartási hiány csökkentésére.

4. *A* Bizottság jelentése megállapítja, hogy Magyarország jelentősen eltér a 2005-re és 2006-ra vállalt hiánycsökkentési céloktól.

5. Emellett a jelentés kimondja, hogy a jövő évi költségvetési törvényjavaslatban tervezett hiány a GDP 5,2%-a lesz, ám *a* Bizottság szerint ez sem lesz tartható a bejelentett adócsökkentések miatt. [...]

7. Joaquín Almunia, *a* Bizottság pénzügyi biztosa szerint a magyar deficit egyértelműen magasabb lesz, mint amit a magyar kormány becsült.

(08M szöveg, cím: Költségvetési hiány)

Angol fordítás:

1. The European Commission called on Hungary once again to introduce austerity measures. [...]

3. On the recommendation of the Council of Finance Ministers (ECOFIN), *the* Commission announced at the November 8th 2005 session that Hungary has failed yet again to implement effective measures to reduce state deficit.

4. The report of *the* Commission observed that Hungary has fallen well short of the deficit reduction target undertaken for 2005-2006.

5. Moreover, the report states that the fiscal deficit for next year, stipulated in the draft law, will reach 5.2% of the GDP, but in the view of *the* Commission even this level would not be sustainable in light of the announced tax reductions. [...]

7. The Commissioner for Finance , Joaquin Almunia opined that the Hungarian deficit will be definitely higher than that estimated by the Hungarian government.

(08A szöveg, cím: Fiscal deficit)

Szövegenkénti összevetésre volt szükség a fordítási univerzáléként számon tartott **ismétlés-kerülési hipotézis** érvényesülésének a vizsgálatához. A lexikai ismétlés kerülésére (elhagyására) van több példa a korpuszban: pl. a fent tárgyalt (17)-es példa hetedik mondata, ahol a korábban többször említett *Bizottság* szó célnyelvi megfelelőjét – formálisan – kihagyja a fordító. Fontos azonban ezzel kapcsolatban látni azt is, hogy itt valójában nem történik teljes kihagyás (csupán formai), mivel a fordításban a *Bizottság* (angolul: *Commission*) szót a *Commissioner* kifejezés szemantikailag aktiválja az olvasó számára.

140

A lexikai ismétlés kerülésére utal az alábbiakban szereplő (18)-as példa is, amelyben a *Türkmen Kommunista Párt* kifejezésből a fordító a célnyelvi változatban elhagyja a *Türkmen* szót és a fordításban csak a *Communist Party* kifejezés szerepel, feltehetően azért, mert a mondat további részében megjelenik a *Turmenistan* szó. Konkrétan a referenciális kohéziós eszközöket megvizsgálva azonban nincs a korpuszban példa arra, hogy a fordításban névmási behelyettesítés állna olyan helyen, ahol a forrásnyelvi szövegben szóismétlés vagy szinonima szerepel. Ez összhangban áll Limon (2004) kutatási eredményeivel a szlovén–angol fordításban: ő is számos olyan esetet talált, hogy a fordító a lexikai kohéziót biztosító eszközt a fordításban elhagyja, és nem helyettesíti grammatikai eszközzel. Ily módon a korpusz – a referenciára vonatkoztatva – **nem igazolja az ismétlések kerülésére** (jelen esetben névmási behelyettesítésére) **vonatkozó feltevést**.

(18) Magyar szöveg:

Kezdetben mint a *Türkmen Kommunista Párt* főtitkára irányította az országot, később a független Türkmenisztán választott, majd 2005-től örökös elnökeként.
(12M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

At the beginning he ruled the country from the position of first secretary of the *Communist Party* and later as elected president and from 2005 as president-for-life of the independent Turkmenistan.
(12A szöveg, 4. mondat)

A kvalitatív elemzés része volt annak a vizsgálata is, hogy a korpuszban elforduló névmáshasználat mennyire tükrözi a magyar és az angol nyelv vonatkozásában rendelkezésre álló fordítási szempontú vizsgálatok eddigi eredményeit. Az adatok összevethetősége érdekében ebben az elemzésben nemcsak a mondatok közötti, kohéziós kötések alkotó névmási utalások, hanem az összes ilyen elemet meg kellett vizsgálni a korpuszban.

Az elemző típusú újságcikkek bevezetőinek angol fordításaiban alacsony számban fordultak elő **személyes névmások** (a teljes korpuszban összesen csupán 19 esetben). Ezek közül csak egynek felelt meg személyes névmás a magyar forrásszövegben (pedig, mint a 2.4.1. részben láttuk, bizonyos esetekben a magyar is kiteszi a névmási alanyt). Ez 5,26%-os arányt jelent, ami összhangban áll Heltai és Juhász (2002) kutatási eredményével, akik 4%-os egyezést találtak irodalmi és szakszövegekből álló

korpuszukban. Jenei (2006) ezzel szemben magasabb, 16%-os megfelelést talált irodalmi szövegekből álló korpuszában. A különbség feltehetően azzal magyarázható, hogy a vizsgált újságcikkek stílusukat és szövegépítési sajátosságait tekintve közelebb állnak a szakszövegekhez. Ezek döntően leíró és érvelő típusú szövegek, és kevésbé jellemző rájuk az irodalmi szövegek narratív/elbeszélő jellege. Az irodalmi szövegek jellegzetes velejárója a történet/cselekmény elbeszélése során a szereplő(k) említése és gyakori – tipikusan névmási utalással történő – újraemlítése.

A hasonló témájú korábbi fordításelemzések (HELTAI–JUHÁSZ 2002; JENEI 2006) arról tanúskodnak, hogy az angol személyes névmások a magyarban a következő módon jelennek meg: igei személyragban, ellipszissel (elhagyással), főnévi birtokos jelben, személyes névmással, vagy a személyes referencia helyett határozott névelő szerepeltetésével. Ezek közül a jelen korpuszban háromféle megfeleltetés fordult elő: az igei személyragban történő szerepeltetés (68, 42%), az elhagyás (26, 32%) és a személyes névmással történő megfeleltetés (5, 26%). Ez a korpusz is alátámasztja azt a megállapítást, hogy az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője (vagyis a leggyakoribb megfelelője a zéró; HELTAI–JUHÁSZ 2002). A korpusz azonban nem igazolta Heltai és Juhász (2002) azon állítását, miszerint jelentős számú esetben a magyar mutató névmásnak személyes névmás felel meg az angolban.

A **mutató névmások** közül az angol *this* és *that* megfeleltetésére vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok korábbi kutatásokból. Heltai és Juhász (2002) szerint az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (pl. a *következő*). Ezt az itt vizsgált adatok is alátámasztják: a korpuszban egyetlen esetben sem szerepelt a *this* (*ez*) kataforikus utalásként, mindig a szöveg korábbi elemeire utalt vissza (mindkét alkorpuszban). Hasonlóan ritka a magyarban a *that* (*az*) névmás anaforikus használata. Heltai és Juhász korpuszában ezért gyakran az *ez* névmás helyettesíti. Erre a jelenségre a jelen korpuszban nem volt adat.

4.3.2.1.2. Opcionális eltolódások

Az opcionális eltolódások jellegének és szövegstruktúrában elfoglalt helyének vizsgálata (3. és 4. kutatási kérdés) azért különösen érdekes, mert ezeket nem a nyelvi rendszerek eltérései váltják ki, hanem a fordító döntésén múlnak. A korpuszban kevés (összesen 10) ilyen eltolódás azonosítható (11. táblázat). Ennek oka feltehetően a vizsgált műfaj (az elemző típusú újságcikk) korábbiakban (3.2. rész) említett sajátosságaira vezethető vissza: mint a reissi (2000) tipológia szerint döntően leíró jellegű, tartalomközpontú szöveggel, a fordító olyan módszerekkel dolgozik, amelyek segítik megőrizni a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Ezért feltételezhető, hogy tartózkodik a forrásszöveg formai jegyeitől való túlzott eltávolodástól.

Az opcionális eltolódásokat alaposabban megvizsgálva a korpuszban az látszik, hogy

- (a) ezek tovább konkretizálják, pontosítják az utalást és a szöveget, s ez által **explicitálnak** (pl. *This region, Their interest, In terms of the agreement, came second*);
- (b) az összesen 10 előfordulásból hat esetben **jelentős diskurzusfunkciót betöltő mondatban** fordulnak elő (a szöveg bevezetőjében – az 1. vagy 2. mondatban –, vagy a záró mondatában);
- (c) az eseménystruktúra komponensei közül leginkább (4 esetben) a **Cselekmény komponensben** szerepeltek, de előfordultak a Helyszín bemutatásánál (3 esetben), a Kommentár megfogalmazásában (2 esetben), valamint a Szereplők leírásában (1 esetben). A Tulajdonítás, Utóesemény és Háttér komponensekben opcionális eltolódás nem volt azonosítható.

A korpuszban található opcionális eltolódásokat a 11. táblázat foglalja össze. A (19)-es példa illusztrálja a fent említett eseteket.

142

11. táblázat. Opcionális eltolódások a korpuszban

Szöveg kódja	Mondat száma	Magyar szöveg	Angol célnyelvi szöveg	Diskurzus-funkciót betöltő mondat	Esemény-struktúra-komponens
01	1.	Ø	that (M) (...that country...)	1. mondat (bevezető)	szereplők, helyszín
01	2.	Ø	This (M) (This region...)	2. mondat (bevezető)	helyszín
01	2.	Ø	There (M) (...live there,...)	2. mondat (bevezető)	helyszín
01	2.	kompakt tömbben (ØREF) (...él kompakt tömbben...)	the densest (H) (...the densest population...)	2. mondat (bevezető)	szereplők
02	3.	Ennek (M) (Ennek eredményeként...)	Ø	—	cselekmény
04	6.	Újabb (H) (Újabb fejleményként...)	In a recent development,... (ØREF)	—	cselekmény
12	8.	Az érdeklődésØ...	Their (Sz) (Their interest...)	utolsó mondat (zárás)	kommentár
13	3.	Ennek (M) (Ennek értelmében...)	the (M) (In terms of the agreement...)	—	cselekmény
17	3.	Ø	second (H) (...came second...)	—	cselekmény
18	7.	Ennek (M) (Ennek megfelelően...)	Therefore (ØREF)	utolsó mondat (zárás)	kommentár

Rövidítések: REF = nem referencia; Sz = személyre utaló referencia;
M = mutató referencia; H = hasonlító referencia

(19) Magyar szöveg:

0. A romániai magyarok autonómiája

1. Az 1,7 milliónyi romániai magyart képviselő politikai szervezetből, a Romániai Magyar Demokrata Szövetségből (RMDSZ) kiszorult csoport 2003 őszén meghirdetett egy nemzeti kisebbségi autonómia-programot, mely magában foglalja a Székelyföld területi autonómiáját is.

2. Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében él *kom-pakt tömbben* a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800 000 magyar.

(01M szöveg, cím, 1. és 2. mondat)

Angol fordítás:

0. Autonomy for Hungarians in Romania

1. Squeezed out of the Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR), which represents the 1.7 million ethnic Hungarians in *that* country, a splinter group announced a programme for national minority autonomy in the autumn of 2003, which includes autonomy for the Hungarian Székely region of Transylvania.

2. *This* region, comprising Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) and Maros (Mureş) counties in northern Romania, has *the densest* population of Hungarians in the country; indeed, nearly half of the Hungarians in Romania live *there*, or almost 800,000 people.

(01A szöveg, cím, 1. és 2. mondat)

A (19)-es példa a 01 kódszámú szöveg első két mondatában olyan eltolódásokat mutat (dőlt betűkkel), amelyeket nem a két nyelv rendszerbeli különbségei indukálnak. A hírszöveg eseménystruktúrájában e két mondatban a szereplők és helyszín (vagyis a szöveg értelmezéséhez elengedhetetlen háttér-információk) bemutatása történik. Az angol fordítás első mondatába bekerült *that* mutatószó a cím-ben említett *Romania* szóra utal vissza. Ilyen utalás nem szerepel a forrásszöveg első mondatában. A második mondatban szereplő *This* és *there* mutatószók által végrehajtott utalások szintén olyan kötések, amelyek a forrásszövegben nincsenek jelen. A betoldásokon túl, a második mondat mutat példát olyan esetre is (az „él *kom-pakt tömbben*” – „has *the densest* population” átfogalmazással), amikor a forrásnyelv gondolatát a fordító más szavakkal/gondolattal fejezi ki, s így keletkezik eltolódás (a célnyelvi szövegben referencia szerepel ott, ahol a forrásszövegben nem). Ilyen, az eredetitől egészen eltérő megoldásra Jenei (2008: 33) is talált példát irodalmi szövegeket tartalmazó korpuszában angol–magyar fordítási irányban (pl. „*I don't like him.*” vs. „*A szeme sem áll jól.*”).

Azáltal, hogy az explicitáló/kifejtő jellegű opcionális eltolódások az eseménystruktúra azon komponenseiben szerepelnek, amelyek a hírszöveg kulcsele-meit fogalmazzák meg (helyszín, szereplők, cselekmény, kommentár, vagyis: hol, ki-vel, mi történt, és erről mi az újságíró véleménye), hozzájárulnak a hírtartalom pontosabb közvetítéséhez, ez pedig segítheti a szöveg feldolgozását. Tartalomközpontú

szövegek és az érvelő hírműfajok (GOTTLIEB 2010: 199) fordítása esetén ez különösen fontos. Ily módon feltételezhető, hogy az opcionális eltolódások olyan tartalomeltolódást is eredményeznek, amelyek a hírtartalom hű közvetítését szolgálják. Ennek bizonyításához azonban további – az olvasói megítélésre is kiterjedő – vizsgálatokra van szükség.

Az továbbá, hogy az opcionális eltolódások jelentős része a szöveg elején található (pl. ebben a szövegben a többi mondatban már nem is szerepelt opcionális eltolódás, csupán kötelező), összhangban áll Shlesinger (1995: 212) kutatási eredményeivel, aki az angolról héberre történő szinkrontolmácsolásban azt találta, hogy a szöveg elején szignifikánsan több az eltolódás, mint a későbbi mondatokban. Bár ugyanez a vizsgált korpuszunk összes eltolódástípusáról nem mondható el, az opcionális eltolódások esetében találunk rá benne példát.

4.3.2.1.3. Az eredmények összegzése

A referencia fordítási viselkedésének kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján a vizsgálatot motiváló kutatási kérdések vonatkozásában (4.1. rész) az eredmények alapján a következő állítások fogalmazhatók meg:

- (1) Bár a hírszövegek magyarról angolra fordításában azonosíthatók referenciális kohéziós eltolódások, a forrásszövegek és a fordítások közötti különbség a referenciaelemek gyakorisága tekintetében statisztikailag nem szignifikáns.
- (2) Eltolódások a referenciaelemek minőségében is keletkeznek, mégpedig oly módon, hogy a forrás- és a célnyelvben a referencia típusa vagy előfordulási helye megváltozik.
- (3) A vizsgált fordítási univerzálékkal kapcsolatban az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a hírszövegek fordításában
 - (a) a referenciális kohézió mértéke összességében nem növekszik; az eseménystruktúra kulcskomponenseiben azonban új (a forrásszövegben nem szereplő) vagy explicitebb (a forrásnyelvi megfelelőnél több információt hordozó) referenciaelemek szerepeltetése révén megnövekszik a célnyelvi szöveg explicitése – az explicitációs hipotézis tehát bizonyos eseménystruktúra-komponensekben érvényesül;
 - (b) névmási behelyettesítés nem áll olyan helyen, ahol a forrásszöveg megismétli a referált elemet vagy annak szinonimáját használja – vagyis az ismétléskerülési hipotézis a referenciahasználatra vonatkoztatva a korpuszban nem érvényesül.
- (4) Azonosíthatók opcionális referenciális kohéziós eltolódások
 - (a) speciális diskurzusfunkcióval rendelkező szövegmondatok fordításában; valamint

- (b) az eseménystruktúra – a hírtartalom kifejtése szempontjából – kulcsfontosságú komponenseiben.
- (5) Az opcionális eltolódások okoznak a célnyelvi szöveg információ-/hírtartalmában olyan módosulásokat, amelyek – e tartalomközpontú szövegek esetében – a hírtartalom hű (kifejtettebb, tehát explicitebb) közvetítését szolgálják.
- (6) A fentiek tovább erősítik annak a már korábban is megfogalmazott állításnak a hitelességét (HELTAI–JUHÁSZ 2002; KLAUDY 2003; TOURY 1980), hogy bár fordítás során a referencia célnyelvi átültetése grammatikai átváltási művelet, s mint ilyen többnyire kötelező és automatikus, vizsgálata mégis indokolt. A nyelvek rendszerbeli és nyelvhasználati különbségeiből, valamint a fordítás jellegéből fakadóan a fordító döntését számos (pl. szövegalkotási – szövegszerkezeti, retorikai –, pragmatikai, szociolingvisztikai) tényező befolyásolja a megfelelő célnyelvi változat kiválasztása során.

4.3.2.2. Helyettesítés és ellipszis

A helyettesítés és az ellipszis kevesebb problémát okoz a fordítás során a többi szövegkohéziós eszköznél, mivel ezek egyértelműen grammatikai jellegűek, nyelvi elemeket kapcsolnak össze. A célnyelvi megfeleltetésnél a fordító lehetőségeit behatárolja a két nyelv grammatikai rendszere, ezért az egyéni/választható megoldások száma korlátozott. Az adott szövegtípus normáinak szem előtt tartása mellett a fordítónak azt is tudnia kell, hogy a szóban forgó nyelven a szövegből mit hagyhat ki és mit nem (FAWCETT 1997: 92).

A kohéziós eltolódások a vizsgált szövegekben azonosítható helyettesítések és ellipszisek alapján kötelezőnek mondhatók, mivel nem kulturális vagy stiláris döntéseken alapulnak, hanem a két nyelvi rendszer különbségeiből fakadnak. E két grammatikai kohéziós eszköz használata nem tipikus az adott szövegekben és műfajban, így a korpusz nem szolgáltat kellő mennyiségű adatot az explicitációs hipotézis vizsgálatához. A következőkben az automatikus eltolódások elsősorban kvalitatív szempontú vizsgálatára kerül sor.

Az angol fordítások mindössze egy **helyettesítést** tartalmaznak, míg a magyar forrásszövegekben egyetlen helyettesítést sem találni. Helyettesítés alkalmazásakor a helyettesítő elem szerepe szerkezeti szempontból megegyezik a helyettesített elemével. A behelyettesítést végző nyelvi elem betöltött funkciója alapján elkülönülő háromfajta helyettesítésből – névszói, igei, mondathelyettesítés – mindössze egy névszói helyettesítésre találtunk példát az angol fordítások között (a 18. szöveg 3. és 4. mondatában: *one*), amely a magyar forrásszövegben, grammatikai okok miatt nem jelent meg (lásd (20)-as példa).

(20) Magyar szöveg:

3. Egyrészt meg kell szereznie a libertáriánusok, az ún. értékconservatívok, a vallási conservatívok, valamint a pénzügyi conservatívok támogatását a saját pártján belül.

4. Másrészt meg kell „határozni” magát demokrata ellenfelével szemben.

18M szöveg, 3. és 4. mondat)

Angol fordítás:

3. [...] on one hand, he should secure the support of the libertarians, the value conservatives, the religious conservatives, and the fiscal conservatives within his party;

4. on the other *one*, he has to define himself in opposition to his Democratic opponent.

(18A szöveg, 3. és 4. mondat)

146

Mivel az ellipszis és a helyettesítés ugyanazon kohéziós eszköz két különböző megvalósulása (HALLIDAY–HASAN 1976), az ellipszis „zéró helyettesítésként” is fel-fogható, ahol kihagyjuk a helyettesítő elemet. Az **ellipszis** tehát a nyelvtani szerkezetben nélkülözhetetlen elem elhagyása, amely a szövegösszefüggés alapján ugyanakkor kikövetkeztethető, mivel csupán a magától értetődő elem marad ki. Fontos szövegösszetartó eszköz, amely segít a redundancia elkerülésében. Az ellipszis mondaton belül gyakran szerepel, de ezek az előfordulások kívül esnek e vizsgálódás keretein (lásd 4.2. rész). Csupán azokat az ellipsziseket elemzi, amelyek esetében a kihagyott információ egy korábbi mondatból kikövetkeztethető. A magyar forrásszövegekben három, az angol fordításokban hat ellipszis található. A 19-es kódszámú szöveg magyar és angol nyelvű változatában is megjelenik ez a kohéziós eszköz (21-es példa; a 2. és a 3. mondatban, dőlt betűkkel):

(21) Magyar szöveg:

2. A nagy népi kistulajdonról szóló kormányfői ötlet meghirdetésének *legalább három célja van.*

3. *Élénkíteni* a lakossági megtakarítási kedvet, *friss vért ömlesztani* az egyre kevesebb társaság részvényeit forgalmazó Budapesti Értéktőzsdébe és *ürügyet teremteni* az eddig privatizálni nem mert „szent tehenek” (Magyar Villamos Művek, Vízművek, Szerencsejáték Rt.) magánosítására.

(19M szöveg, 2. és 3. mondat)

Angol fordítás:

2. The announced idea of the prime minister concerning the involvement of the less affluent segments of the public in the shareholder programme *had at least three objectives.*

3. Namely, *to encourage* the public to save, *infuse fresh blood* into the sluggish shareholder activity at the Budapest Stock Exchange, as well as *create an alibi for the privatisation* of the “Holy Cow” state-owned companies (Hungarian Electricity Works, Water Works and the Lottery Rt).

19A szöveg, 2. és 3. mondat)

Érdekes azonban, hogy csupán ebben az esetben fordul az elő, hogy mind a magyar, mind az angol szöveg használ ellipszist. Összességében az angol célnyelvi szövegekben jelenik meg gyakrabban ez a két grammatikai eszköz, magyar megfelelő nélkül.

4.3.2.3. Összekapcsolás

4.3.2.3.1. Összekapcsolási eltolódások

A szakirodalomból kiindulva az elemzés abból a feltevésből indult ki, hogy az angol fordításokban explicitebb módon jelennek majd meg a logikai relációk, következésképpen több összekapcsolás (kötőszó) lesz bennük, mint a forrásszövegekben. Az explicitációs hipotézis egyik alaptétele, hogy a fordító – többek között – kötőszók hozzáadásával növeli a szöveg kohéziós redundanciáját, s ez által a szöveg könnyebben érthető lesz.⁷² Mivel a kommunikációs cél csak akkor valósul meg, ha az olvasó megérti, milyen kapcsolatban állnak egymással a szöveg egyes szegmensei, illetve a szegmensek és a diskurzus célja, a fordító számára prioritást jelent, hogy a szöveg kohéziós viszonyait munkája során minél explicitebbé tegye. Ez nemcsak azt eredményezi, hogy a fordítók nagyobb valószínűséggel adnak hozzá a szövegekhez kötőszókat, mint hagynak el, hanem azt is, hogy olyan esetekben is kötőszóval egészíthetik ki a célnyelvi szöveget, amikor ezt látszólag semmi nem indokolja vagy hívja elő (BECHER 2011b: 41). Becher (2011a) elveti ugyan, hogy az explicitáció fordítási univerzálé lenne, mégis arra a következtetésre jut, hogy a fordítási tevékenység során a célnyelvi szövegbe kohéziós elemek beillesztése történik. Englund Dimitrova 2003-as interjúadataira hivatkozva mutat rá azokra az érvekre, amelyekkel a fordítók az idevonatkozó döntéseiket indokolják:

Hozzáteszem, hogy 'azonban', ettől még nyilvánvalóbb lesz, hogy ellentétben állnak.; Ez a mondat elég nehezen emészthető (...) muszáj lesz beszúrnom egy 'azonban', (...) bár az eredetiben ez nincs így konkrétan kimondva (BECHER 2011a: 54).

Klaudy aszimmetria-hipotézise szintén abba az irányba mutat, hogy a fordítás az eredetnél explicitebb lesz, hiszen az L1–L2 irányban elvégzett explicitációkat nem mindig ellensúlyozzák az L2–L1 irányban végzett implicitációk. A fordítók, ha tehetik, inkább explicitációval járó fordítási műveleteket végeznek, míg a kínálkozó implicitációkat gyakran nem hajtják végre (KLAUDY–KÁROLY 2005: 14). Heltai (2003: 180) egy angol szakszöveget vetett össze annak magyar fordításával, és azt

72 Pym (2005: 34) szerint az explicitáció mögött elsősorban a kockázatkerülés motivációja áll (pl. félreérti az olvasó, a fordító elveszt egy megrendelőt, nem fizetik ki stb.). Kockázatnak tekint minden olyat, ami korlátozza a kommunikációs partnerek között az együttműködést.

tapasztalta, hogy a „jelen szöveg vizsgálata is sok példát adott arra, hogy a fordítás során a fordítók arra törekednek, hogy kötőszavak betoldásával és a névmások konkretizálásával igyekezzenek a szövegek kohézióját erősíteni”.

Mindezek ellenére a vizsgált korpusz az összekapcsolás terén sem mutat jelentős mennyiségi eltérést a magyar eredeti és az angol fordítás között (9. és 10. táblázat: a kvantitatív elemzés és a t-próbák eredményei). A magyar és az angol alkorpuszban összesen 20-20 kötőszó szerepel, de ezek **eloszlása nem egyenletes**. A 20 magyar szövegből nyolcban egyáltalán nincs kötőszó, hét szövegben szerepel egy-egy kötőszó, két szövegben kettő és három szövegben három.⁷³ A magyar szövegekben feltehetően azért szerepel kevés kötőszó, mert a magyar nyelvben az összekapcsolódó szövegmondatok között a tartalmi logikai viszonyok⁷⁴ kifejeződhetnek kötőszóval vagy a nélkül is (SZIKSZAINÉ NAGY 1999). A kapcsolatos, következtető és magyarázó mellérendelés „elkötőszótlanodó”, az ellentétes és a választó viszont kifejezetten „kötőszós természetű” (DEME 1965: 299, idézi SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 190). Az, hogy a szöveg alkotója explicit módon jelöli-e a logikai viszonyokat, függ személyes stílusától, de az adott szövegtípus által megszabott normától is. A magyarra szemben ugyanakkor az angol igyekszik egyértelműen, nyelvi eszközökkel jelölni minden logikai relációt (BAKER 1992: 192).

Az esetek felében (10 szöveg) a kötőszók száma mégis változatlan maradt, még akkor is, ha ez zero kötőszót jelentett (5 esetben). Amennyiben a fordító munkája nyomán megváltozott a kötőszók száma, a különbség akkor is csupán egyetlen hozzáadott vagy elhagyott kötőszót jelentett: mindkét jelenségre öt-öt esetben akadt példa. Három esetben toldott be a fordító a kötőszók nélkül megfogalmazott magyar szöveg angol fordításába egy-egy új összekapcsoló elemet, de éppen ugyanennyi alkalommal került sor a művelet fordítottjára is; vagyis a fordító három esetben „eltüntette” a magyar szöveg kötőszóját. Így megállapítható, hogy a korpusz mennyiségi eredményei szimmetrikusak; **nincs jele jelentősebb explicitációs vagy éppen implicitációs tendenciának** a kötőszók használata terén.

⁷³ Azokat a kötőszókat azonosítottuk mint grammatikai kohéziós eszközöket, amelyek két önálló mondat között teremtettek kapcsolatot (HALLIDAY–HASAN 1976: 232). Így ha a fordító mondatok felbontása vagy összevonása mellett döntött, döntése hatással lehetett a szövegben előforduló kötőszós összekapcsolások számára is.

⁷⁴ A logikai kapcsolatokat Tolcsvai Nagy (2001: 265) a következőképpen osztályozza: kapcsolatos (és, még, sőt, is); ellentétes (megszorító: *de, ám, mégis*; szembeállító: *azonban, ellenben, viszont*; kizáró: *nem, hanem*); választó (*vagy, akár*); magyarázó (okadó: *ugyanis, hiszen, mert*); kifejtő: (*azaz, vagyis, például*); következtető (*tehát, ezért, így*).

4.3.2.3.2. *Opcionális eltolódások*

A fentiek ellenére találunk a szövegekben az **explicitációt eredményező**, opcionális eltolódásra példákat (pl. 01, 05, 08, 09 kódszámú szövegek). A 01 kódszámú szövegben a fordító kettébontott egy mondatot (22-es példa). A tagmondatok között a magyar szövegben a kapcsolatos viszonyt kifejező *és állt*, amit a fordító (feltehetően a magyar kül- és belpolitikai helyzettel kevésbé tisztában lévő külföldi olvasók kedvéért) az okozati viszonyt kifejező *therefore*-ral pontosított, explicitált:

(22) Magyar szöveg:

4. A legnagyobb magyarországi ellenzéki párt, a Fidesz felkarolta a székelyföldi autonómia ügyét és Tőkés László püspök mellé állt, aki 1989 decemberében kulcs szerepet játszott a Ceaușescu-rendszer megdöntésében, most pedig az RMDSZ alternatív szervezeteként létrejött Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) élén az autonómiatörekvések fő szószólója.

(01M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

4a. Hungary's largest opposition party, Fidesz, has embraced the issue of autonomy for the Székely region.

4b. They *therefore* stand by Reformed Bishop László Tőkés, who played a key role in toppling the Ceaușescu regime in December 1989 and currently acts as the principal spokesperson for the autonomy initiative as head of the Transylvanian Hungarian National Council, an NGO formed as an alternative to the DAHR.

(01A szöveg, 4. mondat)

149

A 05 kódszámú szöveg magyar változatában csupán implicit módon megjelenő ellenétes viszonyt a fordító a *however* kötőszó közbevetésével explicitálta (05A szöveg 6. mondata; 23-as példa):

(23) Magyar szöveg:

5. Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban kétkedéssel fogadta a bejelentést, s kételyei vannak az állampártosulásnak a nyilvánosság előtt nyilvánított politikai céljaival szemben is.

6. Bizonyos, hogy a néhány esztendeje még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúzai és az ukrajnai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben.

(05M szöveg, 5. és 6. mondat)

Angol fordítás:

5. However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance.

6. It is true *however* that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

(05A szöveg, 5. és 6. mondat)

A 17-es kódszámú szövegben nem explicitáció, hanem (opcionális) minőségi eltolódás figyelhető meg (az alkalmazott kohéziós eszköz típusa változik meg): a magyar szöveg mutató referenciával fejezi ki azt az ok-okozati viszonyt (*ezzel*), amelyet az angol fordítás okozati kötőszó (*thus*) használatával ad át (24-es példa).

- | | |
|--|---|
| <p>(24) Magyar szöveg:</p> <p>2. Dmitrij Medvegyev <i>ezzel</i> Oroszország modernkori történetének harmadik elnökévé vált.</p> <p>(17M szöveg, 2. mondat)</p> | <p>Angol fordítás:</p> <p>2. <i>Thus</i>, Dmitry Medvedev became the third president in the history of Russia.</p> <p>(17A szöveg, 2. mondat)</p> |
|--|---|

150

A következőkben azokra az esetekre látható példa (25-ös példa), amikor a fordító egy-egy kötőszó elhagyása mellett döntött. A 02 kódszámú szövegben kihagyott egy olyan összekapcsoló elemet (*Ennek eredményeként*), amely a tagmondatok tartalmából (a szövegkörnyezetből) kikövetkeztethető logikai viszonyt explicitált (02-es szöveg 3. mondata):

- | | |
|---|---|
| <p>(25) Magyar szöveg:</p> <p>2. Az elfogadott – de ki nem hirdetett, azaz érvényben nem lévő – törvényt a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette.</p> <p>3. <i>Ennek eredményeként</i> az Alkotmánybíróság megállapította a jogszabály Szász Károlyt és helyetteseit elmozdító rendelkezésének alkotmányellenességét.</p> <p>(02M szöveg, 2. és 3. mondat)</p> | <p>Angol fordítás:</p> <p>2. Empowered with signing and publishing the Act, the President of the Republic instead referred the legislation, having been adopted but not yet signed and therefore not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review.</p> <p>3. The Constitutional Court declared the clauses regulating the removal of Mr Károly Szász and his deputies unconstitutional.</p> <p>(02A szöveg, 2. és 3. mondat)</p> |
|---|---|

Hasonlóan járt el a fordító a 15-ös kódszámú szöveg esetében is, amikor a kapcsolatos kötőszót (*másfelől*) hagyta el (26-os példa). Ugyanezt a logikai viszonyt fejezi ki a 16. szövegből kihagyott *pedig* is. Ennek jelentését például az *as for* szerkezettel lehet visszaadni, ami azonban csak nehézkesen illeszthető be a főmondatba (*the other question is...*). A „*másik kérdés*” szókapcsolat implicit módon tartalmazza már a felsorolás gondolatát, így a „*pedig*” szemantikailag redundáns, amit a magyar mondat megkívánt, de az angol nehezebben tolerált volna.

dc_902_14

..... KOHÉZIÓS KÖTÉSEK A FORDÍTÁSBAN

(26) Magyar szöveg:

4. A másik kérdés *pedig* az, hogy Putyin elnöknek, illetve tábornokainak valóban a rakétavédelmi rendszer telepítésének közelsége okoz-e gondot, vagy az egész ügyet egy sokkal összetettebb játszma elemévé akarják fejleszteni, melyet egy esetleges egyezkedés során jó cserealapként lehet használni.

(16M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

4. The other question is whether the close vicinity of the deployment of the missile defence system is the real concern of President Putin and his generals, or the whole issue would be just an inflated component of a much larger scheme, which could serve as an effective bargaining chip in a future deal.

(16A szöveg, 4. mondat)

A 7. számú szöveg (27-es példa) ismét (opcionális) minőségi eltolódást mutat: a logikai kapcsolat a szöveg mindkét változatában megjelenik, de más eszközzel fejezik ki (*ezzel szemben* – *While*). A fordító két mondat összevonása mellett döntött. Ennek következtében az angol szövegben megjelenő kötőszó már nem a szöveg két különálló mondata között, hanem egyetlen összetett mellérendelő mondaton belül teremti meg a kapcsolatot.

151

(27) Magyar szöveg:

3. Legutóbb Mádl Ferenc köztársasági elnök 2005. július 1-jei vatikáni búcsúlátogatásán került szóba a szlovákiai magyar püspökök, az erdélyi érseki tartomány kialakítása, valamint a csángók anyanyelvi valóságkorlátlásának kérdése.

4. A 2005. szeptember 13-i magyar–szentszéki külügyminiszeri találkozó napirendjén *ezzel szemben* főként Európa jövője és a magyarországi egyház–finanszírozási kérdések szerepeltek.

(07M szöveg, 3. és 4. mondat)

Angol fordítás:

3. *While* issues such as the appointment of a Hungarian bishop in Slovakia, the establishment of an ecclesiastical province in Transylvania and the religious practices of the Csangos in their mother-tongue were last raised during President Ferenc Mádl's farewell visit to the Holy See on 1st July, 2005,

4. the future of Europe and matters related to the financing of the Church in Hungary dominated the agenda of the Hungarian-Vatican foreign ministerial talks on 13th September 2005.

(07A szöveg, 3. és 4. mondat)

A 13-as szövegben (28-as példa) az angol szöveg kibontja az összekapcsoló elem (*Ennek értelmében*) tartalmát, és egy lexikai elem (*In terms of the agreement*) betoldásával explicitálja:

(28) Magyar szöveg:

2. A lépést november 22-én Moszkvában – Vlagyimir Putyin orosz elnök és Romano Prodi olasz miniszterelnök jelenlétében – konkrét megállapodás követte.

3. *Ennek értelmében* közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.

(13M szöveg, 2. és 3. mondat)

Angol fordítás:

2. The step was followed by a concrete agreement signed in Moscow on the 22nd of November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Italian Prime Minister Romano Prodi.

3. *In terms of the agreement*, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.

(13A szöveg, 2. és 3. mondat)

Az empirikus kutatások eredményei azt mutatják, hogy a szöveg redundanciája nagyban függ a szövegtípustól és attól, hogy a szöveg írója mit gondol az olvasók háttérismereteiről. A túlzott explicitiség bizonyos esetekben ahelyett, hogy a feldolgozást megkönnyítő szükséges redundanciát jelentené, inkább szükségtelen bőbeszédűséghez vezet és megnehezíti a releváns információk azonosítását (HELTAI 2005: 61–62). A vizsgált fordítások az összekapcsolás célnyelvi megfeleltetésében többnyire hűen követik a forrásszöveget: nem jellemzi a fordításokat túlzott redundancia (a fordító nem magyarázza túl a logikai kapcsolatokat). Ez feltehetően annak köszönhető, hogy a korpusz hírszövegei az aktuális hírekben többé-kevésbé jártas olvasóközönséget célozták meg (Magyarországon élő külföldieket), akik a logikai relációkat maguk is kikövetkeztetik, és nem igénylik, hogy a feldolgozás során ezt az erőfeszítést levegyék a vállukról.

4.3.2.4. Lexikai kohézió

4.3.2.4.1. Lexikai kohéziós eltolódások

Az adatok kvalitatív összevetése a lexikai kohéziós eszközök használatának jellegében is eltolódásokat mutat az egyes szövegekben. Közel az összes szövegben hasonló a lexikai kohéziós eszközök száma (kivéve: 02, 05, 12, 20, ahol az eszközök száma megegyezett), ám a referenciához hasonlóan a forrás- és a célnyelvi szövegben azok

75 A korpuszban nem található példa referenciális behelyettesítésre (lásd 4.3.2.1. Referencia).

- (a) **típusa eltér** (a fordító a lexikai elemet más kategóriájú lexikai elemmel helyettesítette);⁷⁵ (29a példa), vagy
- (b) **elhelyezkedése megváltozik** (lexikai elem betoldása a célnyelvi szövegbe oda, ahol a forrásnyelvi szövegben ilyen kohéziós eszköz nem szerepelt; vagy a forrásnyelvi szövegben szereplő lexikai elem kihagyása a célnyelvi szövegből).

Mindkét esetben találunk példát automatikus eltolódásra, amely a nyelvek közötti különbségekből fakad, illetve opcionális eltolódásra is, amely a fordító saját döntésének eredménye (lásd (29b) példák).

(29) (a) behelyettesítés (eltérő kategóriájú elemmel):

A miniszterelnök *szándéka* (I) nemcsak visszatetszést szült a Szentszéknél, hanem vendéglátói rendre vissza is utasították felvetéseit, és határozott üzeneteket fogalmaztak meg a magyar kormány számára. (03M szöveg, 4. mondat)

The *efforts* (S) of the prime minister evoked not only displeasure at the Holy See, but his hosts repeatedly rejected his suggestions, as well as expressed resolute messages for the Hungarian government. (03A szöveg, 4. mondat)

(b) betoldás:

Bár Almunia visszafogott volt a lehetséges szankciók emlegetése során, ezek alkalmazására lehetőséget ad az Európai Közfösségek 1164/94. számú, ún. kohéziós rendeletének 6. pontja. (08M szöveg, 9. mondat)

While Almunia showed restraint as regards the possible introduction of sanctions, Article 6 of the so-called cohesion regulation of the European Communities 1164/94 Act does provide for such *measures* (I). (08A szöveg, 9. mondat)

(b) kihagyás:

Cím: Magyarország a parlamenti választások után
Az áprilisban megtartott kétfordulós parlamenti választásokon *Magyarországon* (I) ismét a két kormánypárt, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges többséget az országgyűlésben. (11M szöveg, cím és 1. mondat)

Title: Hungary after the parliamentary elections
At the two-round parliamentary elections in April, the two governing parties, the Hungarian Socialist Party (MSZP) and the Alliance of Free Democrats, once again won the majority of mandates needed to form a government. (11A szöveg, cím és 1. mondat)

Rövidítések: I: ismétlés; S: szinonima; SzR: személyes referencia; aláhúzás: eltolódás; dőlt betűk: kohézív elem

Az adatok szövegenkénti összevetése lehetővé teszi a vonatkozó univerzálék vizsgálatát is. A korpuszban több példát is találunk az **ismétléskerülési hipotézis** érvényesülésére: pl. a referenciális eszközök elemzéséről szóló részben (4.3.2.1.) már említett 08-as szövegben, ahol a fordító a korábban többször említett *Bizottság* szó célnyelvi megfelelőjét kihagyja. Emellett olyan is többször előfordul a korpuszban, hogy a fordító a lexikai ismétlés helyett a célnyelven szinonimát vagy kohiponimát alkalmaz, tehát a szóismétlést más kategóriájú lexikai elemmel igyekszik elkerülni. Ezt a 30-as példa szemlélteti, ahol a fordító a forrásszövegben található ismétlést (*reformjára–reformja*) az angol célnyelvi szövegben szinonim kifejezéssel *process of reforming–reforms*) helyettesíti.

154

(30) Magyar szöveg:

2. A növekedést azonban nem kísérte az ellátás *reformja*.
[...]

4. Az egészségügyi ellátás *reformjára* (R) ezért a források szűkítésének idején kerül sor, ráadásul ez egyszerre több területen, drasztikus lépésekben, a 2006-os választási ígéreteknek ellentmondva és hiteltelen kormányzati kommunikációval övezve történik.

(15M szöveg, cím: Az egészségügy reformjának rögzös útja)

Angol fordítás:

2. However, this increase has not been accompanied by *reforms*.
[...]

4. Hence, the *process of reforming* (S) the health service is simultaneously taking place with the drastic tightening of resources in several spheres, which contravenes the 2006 election promises on the one hand, and is being communicated in an obscure manner by the government, on the other.

(15A szöveg, cím: The bumpy road of the healthcare reforms)

Ugyanakkor számos ellenpéldát is találni a korpuszban. A fordító több esetben

- (a) **szóismétlést** (pl. *military–military*) alkalmaz a forrásszövegben található szinonima (pl. *katonai–harci*) vagy más kategóriájú lexikai elem) helyett;
- (b) **lexikai ismétlést** told be a célnyelvi szövegbe ott, ahol a forrásszövegben nem szerepelt ilyen elem (pl. 20-as kódszámú szöveg 12. mondata); ezeket a 31-es példa illusztrálja:

dc_902_14

..... KOHÉZIÓS KÖTÉSEK A FORDÍTÁSBAN

(31) Magyar szöveg:

11. Az eddigi közvetett béketámogató tevékenységet a *katonai* műveletekben való aktív, közvetlen szerepvállalás egészíti ki.

12. 2008 végétől Magyarország Műveleti Tanácsadó és Összekötő Csoportot (OMLT- Operational Mentor and Liaison Team – OMLT) telepít Baghlan tartományba, Különleges Műveleti Csoportot (SOF - Special Operation Forces) küld Uruzganba, továbbá átveszi a kabuli nemzetközi repülőtér felügyeletét, 2009 nyaráról kezdődően pedig újabb OMLT-t vezényel Uruzganba.

13. A közvetlen *harci* (S) feladatokban való részvétel azt vetíti előre, hogy reális lehetőségként kell számolni magyar katonák halálával és az ennek nyomán elinduló belpolitikai vitákkal.

(20M szöveg, cím: A magyar katonai szerepvállalás)

Angol fordítás:

11. The hitherto peace keeping operations will be complimented by active *military* participation.

12. As of the end of October 2008, Hungary will deploy an Operational Mentor and Liaison Team (OMLT) to the province of Baghlan, dispatch Special Operation Forces (SOF) to Uruzgan and assume *military* (R) supervision of Kabul international airport, as well as deploy another OMLT to Uruzgan from the summer of 2009.

13. Direct involvement in *military* (R) tasks projects the death of Hungarian troops as a de facto reality and the consequent domestic dispute that would erupt in this regard.

(20A szöveg, cím: The Hungarian military role)

155

(c) **referenciális elemet lexikai kohéziós eszközzel feleltet meg** a célnyelven (a (32)-es példa szemlélteti ezt az esetet).

(32) Magyar szöveg:

2. A lépést november 22-én Moszkvában – Vlagyimir Putyin orosz elnök és Romano Prodi olasz miniszterelnök jelenlétében – konkrét *megállapodás* követte.

3. *Ennek* értelmében közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.

(13M szöveg, cím: A Déli Áramlat gázvezeték terve)

Angol fordítás:

2. The step was followed by a concrete *agreement* signed in Moscow on the 22nd of November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Italian Prime Minister Romano Prodi.

3. In terms of the *agreement*, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.

(13A szöveg, cím: The planned South Stream gas pipeline and Hungary)

Az eredmények összhangban vannak Klaudy és Károly (2000) kutatási eredményeivel, akik hírszövegek angol–magyar fordításával kapcsolatban úgy találták, hogy a gyakorlott fordítók a szövegtípus jellemzőinek megfelelően több szóismétlést alkalmaznak, mint kezdő társaik. Emellett a fentiek Károly és munkatársai (2000) kutatási eredményeivel is egyeznek, akik angol–magyar vizsgafordításokban azt mutatták ki, hogy a sikeres vizsgázók munkái nagyobb számú lexikai ismétlést tartalmaztak, szövegeik pedig olvashatóbbak, gördülékenyebbek és így könnyebben követhetők voltak, mint a kevésbé sikeres fordítások.

A korpusz tehát a lexikai kohéziós eszközhasználatot tekintve **nem igazolja az ismétléskerülési hipotézist**. Bár előfordul, hogy a fordító más kategóriájú lexikai elem behelyettesítésével kerüli a szóismétléseket, számos esetben éppen ennek az ellenkezője történik.

156

4.3.2.4.2. Opcionális eltolódások

A korpuszban található összes lexikai kohéziós eszközt tekintve viszonylag alacsony számú opcionális eltolódás azonosítható (összesen 83). Ez is feltehetően abból fakad, hogy a vizsgált műfaj sajátosságai miatt a fordító tartózkodik az eredeti szövegtől való eltávolodástól. Az opcionális eltolódásokat alaposabban megvizsgálva a következő tendenciák rajzolódnak ki:

- (a) A fordító a forrásnyelvi szövegben nem szereplő **információt told be** a célnyelven, azaz explicitál (*what route the South Stream would traverse, In terms of the agreement, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review, The planned South Stream gas pipeline and Hungary*). Ezt azonban nem tekinthetjük az explicitációs hipotézis bizonyításának, mivel a korpuszban számos olyan példa is található, ahol a fordító a forrásszövegben megtalálható információt hagy ki a célnyelvi szövegből, és ez által implicitál (*as opposed to the [Hungarian] government, the „chosen successor” of [President] Vladimir Putin*).
- (b) Az összes opcionális lexikai eltolódás közel felében (40 esetben) jelentős **diskursusfunkciót betöltő mondatban** fordulnak elő eltolódások (21 esetben bevezetőben, azaz az 1. vagy a 2. mondatban, 19 esetben a záró mondatban). Bár több esetben explicitáló/kifejtő eltolódásról van szó (pl. (33)-as példa), sokszor ennek ellenkezőjével, implicitációval/kihagyással is találkozhatunk (pl. (34)-es példa):

- (33) Magyar szöveg: 2. Az elfogadott – de ki nem hirdetett, azaz érvényben nem lévő – *törvényt* a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette. (02M szöveg, cím: A „Lex Szász” ismételt megszavazása az Országgyűlésben)
- Angol fordítás: 2. Empowered with signing and publishing *the Act*, the President of the Republic instead referred the *legislation*, having been adopted but not yet signed and therefore not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review.
(02A szöveg, cím: The repeated adoption of “Lex Szász” by Parliament)
- (34) Magyar szöveg: 8. Az érdeklődés érthető: ismert készletei alapján Türkmenisztán a világ 3-4. legnagyobb földgázkészletével rendelkező *országa*, amelynek politikája nagymértékben kihat a környező országok, egyben az egész világ energiabiztonságára.
- Angol fordítás: 8. Their interest is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest in the world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of the whole world.
(12M szöveg, cím: A Türkmenbasi halála utáni politikai helyzet) (12A szöveg, cím: The political situation after the death of Turkmenbashi)
- (c) Az **eseménystruktúra** komponensei közül főként a cselekmény komponensben (47) található eltoldás, de előfordultak eltolódások a szereplők leírásában (29), a helyszín bemutatásában (6), valamint egy esetben a kommentár megfogalmazásában is. A tulajdonítás, a háttér és az utóesemény komponensekben nem történt opcionális eltolódás. A fentieket a (35) és (36)-os példák illusztrálják:
- (35) Magyar szöveg: 8. Az érdeklődés érthető: ismert készletei alapján Türkmenisztán a világ 3-4. legnagyobb földgázkészletével rendelkező *országa*, amelynek politikája nagymértékben kihat a környező országok, egyben az egész világ energiabiztonságára.
- Angol fordítás: 8. Their interest is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest in the world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of the whole world.
(12M szöveg, cím: A Türkmenbasi halála utáni politikai helyzet) (12A szöveg, cím: The political situation after the death of Turkmenbashi)

dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

(35) Magyar szöveg:

5. Az előkészületben lévő nagy európai gázvezeték-vállalkozásokkal – így például a projektcéggel és nyomvonallal évek óta rendelkező Nabuccóval – szemben például továbbra sem tudni, pontosan merre is halad majd és mely országok részesülnek a rajta szállított korlátozott gáz-mennyiségből.

(13M szöveg, cím: A Déli Áramlat gázvezeték terve)

Angol fordítás:

5. In contrast to the large European gas pipeline-projects under consideration, notably, the Nabucco, which established project-management companies and specified a defined route some time ago, it is still not known precisely as to what route the *South Stream* would traverse, or which countries would benefit from the limited gas supply it is designed to transport.

(13A szöveg, cím: The planned South Stream gas pipeline and Hungary)

158

A (35)-ös példában olyan eltolódást látunk, amelyet nem a nyelvek különbözősége motivál, hanem a fordító egyéni döntésének eredménye. A fordító a példában beilleszti a *South Stream* kifejezést ott, ahol az a forrásnyelvi szövegben nem szerepelt, ezáltal explicitál, és megkönnyíti az olvasó számára a feldolgozást.

Az opcionális eltolódások vizsgálatakor két esetben jelentésetolódás is történik. Mindkettőnél a fordító szóismétlést kívánt elkerülni, ahogy például a (36)-os példában is látható, az ismétlődő *szerepvállalás* kifejezést a *contingent* (kontingens) megoldással helyettesíti a célnyelven, ezáltal azonban módosítja a szöveg eredeti jelentését.

(36) Magyar szöveg:

10. Az elkövetkező hónapokban a NATO missziója keretében végzett afganisztáni magyar katonai **szerepvállalás** jellegében is jelentős változás következik be.

(20M szöveg, cím: A magyar katonai szerepvállalás)

Angol fordítás:

10. There will be considerable qualitative changes in the role of the NATO-bound Hungarian military **contingent** in Afghanistan in the next few months.

(20A szöveg, cím: The Hungarian military role)

4.3.2.4.3. Az eredmények összegzése

A lexikai kohézió célnyelvi (re)produkciójának kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján a vizsgálatot motiváló kutatási kérdések vonatkozásában (4.1. rész) az eredmények alapján a következő állítások fogalmazhatók meg:

- (1) Bár a hírszövegek magyarról angolra fordításában azonosíthatók lexikai kohéziós eltolódások, a forrásszövegek és a fordítások közötti különbség a lexikai kohéziós eszközök gyakorisága tekintetében statisztikailag nem szignifikáns.
- (2) Eltolódások inkább a lexikai kohéziós eszközök minőségében keletkeznek, mégpedig oly módon, hogy a forrás- és a célnyelvben a lexikai kohézió típusa vagy előfordulási helye megváltozik.
- (3) A vizsgált fordítási univerzálékkal kapcsolatban a lexikai kohéziós eszközök tekintetében a korpuszban nem igazolható sem az ismétléskerülési hipotézis, sem az explicitációra vonatkozó feltevés. Bár mindkét jelenségre számos példát találunk a szövegekben, jelentős számú ellenpélda is kimutatható.
- (4) Az opcionális eltolódások vonatkozásában kiemelendő, hogy bár ezek az eltolódások sokszor explicitálják/jobban kifejtik az adott szövegrészt, és ezáltal könnyítik az olvasó számára a feldolgozást, több esetben éppen ellenkezőleg implicitálnak, és a forrásszövegben meglévő információkat hagynak ki a célnyelvi szövegből. Érdekes, hogy e szempontból nem mutattak különbséget a jelentős diskurzusfunkciót betöltő mondatokban szereplő eltolódások és a szövegek/az eseménystruktúra más pontján található eltolódások sem. Az opcionális eltolódások ugyanakkor két esetben jelentésetolódással jártak: bár a fordítások nem tértek el nagymértékben a forrásszövegtől, bizonyos mértékben módosították annak jelentését.

4.4. FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK, KOHÉZIÓS ÉS JELENTÉSBELI ELTOLÓDÁSOK

E vizsgálat a szövegkohéziós eszközök célnyelvi megfeleltetésére összpontosult. A korpusz kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján megállapítható, hogy bár a hírszövegek fordítása során keletkeznek bizonyos kohéziós eltolódások, a forrás- és a célnyelvi szövegek között a különbség e tekintetben statisztikailag nem szignifikáns. Jóval érdekesebb eredményeket hozott ugyanakkor az eltolódások mélyreható, kvalitatív elemzése, amely – a helyettesítések és az ellipszis kivételével (melyek érdemi elemzésére a vizsgált műfaj nem szolgáltatott elegendő adatot) – mindegyik kohéziós eszköz esetében arra mutatott rá, hogy **kohéziós eltolódás a fordítás során nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból történik.**

A fordítások a kohéziós eszközök célnyelvi megfeleltetésében többé-kevésbé hűen követik a forrásszövegeket (a kohéziós eszközök száma jelentősen nem növekszik

vagy csökken), azonban előfordulnak minőségi változtatások az alkalmazott kohéziós kötésekben: azok típusa vagy szövegbeli elhelyezkedése megváltozik. Következésképp **menyiségi szempontból a korpusz nem támasztja alá az explicitációs hipotézist**. Az **opcionális eltolódások** elemzése ugyanakkor arra mutat, hogy ezek **jellemzően az explicitáció irányában hatnak**, különösen a referencia és a lexikai kohézió célnyelvi megfeleltetése esetén: ezek tovább konkretizálják, pontosítják a szöveget. A másik vizsgált fordítási univerzálét, az **ismétléskerülési hipotézist** azonban **nem igazolja ez a korpusz**.

160

Érdekes továbbá az is, hogy az **opcionális eltolódások** dominánsan az eseménystruktúra – a hírszöveg tartalma szempontjából – kulcsfontosságú komponenseiben fordulnak elő. Az opcionális kohéziós eltolódások ily módon befolyásolják, módosítják a hírszöveg tartalmát, s következésképp **eltolódást idéznek elő a szöveg globális jelentésében**. Mindezek alapján elmondható, hogy a fordítás során keletkező kohéziós eltolódások szoros összefüggésben állnak a vizsgált nyelvek rendszerbeli tulajdonságaival, valamint a fordításfajta (sajtófordítás) és az elemzett műfaj sajátosságaival.

dc_902_14

5. ISMÉTLÉS A FORDÍTÁSBAN

dc_902_14

Ebben a fejezetben a nem strukturális kohézió belül az ismétlés szövegszervező funkciójának a vizsgálatára és az ismétlésszerkezet célnyelvi újratерemtésének bemutatására vállalkozom. A szövegek mondatai közötti különféle lexikai ismétlések azonosítása, majd a mondatok által így alkotott ismétléskötélékek kvantitatív és kvalitatív vizsgálata alapján a fordítás során keletkező ismétléseltolódásokat és az ezekből következő makropropozicionális eltolódásokat mutatom be. Először a vizsgálat céljait és kutatási kérdéseit sorolom fel. Ezt az elemzés módszereinek részletes ismertetése követi, amely kitér arra is, hogy a vizsgálat – a Hoey (1991) féle elemzési modellhez képest – milyen további változók elemzésével egészült ki annak érdekében, hogy alaposabban megérthessük az ismétlés szövegszervező szerepét. Az ismétlések és eltolódásaik elemzése statisztikai és manuális módszerekkel történt. Az eredményeket a fejezet a kvantitatív és a kvalitatív elemzések szerint külön-külön tárgyalja és mátrixokban jeleníti meg az ismétléseltolódások révén keletkező makropropozicionális eltolódásokat. Az előző fejezethez hasonlóan, ez az elemzés is a fordítási univerzálék vizsgálatával zárul.

5.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEI

A következőkben a lexikai ismétlés különféle fajtáit és a szövegmondatokat összekötő ismétléskapcsolatok kombinációit vizsgálom meg.⁷⁶ A vizsgálat célja, hogy következtetéseket lehessen levonni a magyar és az angol nyelvű pár esetében a fordítás során esetlegesen keletkező ismétléseltolódások jellegét és mennyiségét illetően – különös tekintettel az ismétlés és egyes fordítási univerzálénak tartott jelenségek fényében, valamint a lexikai ismétlés eredeti és fordítási szövegalkotásban betöltött szerepére vonatkozóan. A vizsgálat az alábbi konkrét kérdésekre keres választ:

- (1) Azonosítható-e ismétléseltolódás a magyarról angolra fordításban a lexikai ismétlés
 - (1a) gyakorisága,
 - (1b) minősége, valamint
 - (1c) kombinációi (vagyis az ismétléskötélékek kombinációja/mintázata) tekintetében?
- (2) Mi a lexikai ismétlés szerepe az eredeti és a fordítási szövegalkotásban?

⁷⁶ A vizsgálatról bővebben lásd Károly (2010).

A témában rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján megfogalmazhatók bizonyos hipotézisek ezekre a kérdésekre vonatkozóan is. Baker (1992) és Klaudy (2003) elemzéseit azt mutatják, hogy a szöveg lexikai mintázata nem mindig „ültethető át” egy az egyben a célnyelvbe, ezért a fordításban kohéziós eltolódás keletkezik. A korábbiakban (2. és 4. fejezet) azt is láttuk, hogy kohéziós eltolódások egy része bizonyos, fordítási univerzáléknak tekintett jelenségekre vezethető vissza. Ennek következtében az (1a) kérdés tekintetében több lexikai ismétlés várható az angol célnyelvi szövegekben, mint a magyar eredetiekben. Érdekes módon azonban a magyar és az angol nyelv vonatkozásában végzett korábbi ismétléselemzések (pl. KLAUDY–KÁROLY 2000, 2002a, b) nem igazolnak ilyen növekedést. Az ismétléskerülési hipotézisre vonatkozóan ugyanakkor a célnyelvi szövegben feltehetően csökken az egyszerű ismétlés (1b kérdés). Ami a lexikai ismétlés szövegbeli mintázatának alakulását illet (1c kérdés), az eddigi kutatások eredményei alapján (különösen KLAUDY–KÁROLY 2000) ismétléseltolódás várhatóan a lexikai ismétlések kombinációiban érhető tetten.

5.2. MÓDSZEREK

5.2.1. AZ ELEMZÉS ÉS MEGBÍZHATÓSÁGA

Az ismétléselemzést Hoey 1991-es ismétlésmodellje alapján végeztem el, megvizsgálva minden mondat összes ismétléskapcsolatát a szöveg minden más mondatával. A különféle lexikai ismétléskategóriák azonosítása során az elemzés alapegysége a „lexikai egység” (KÁROLY 2002: 97) volt, amely magába foglal minden egyszavas egységet (pl. *ország, gazdaság, épít*; illetve összetett szót (pl. *sötétkamra, feketeigó*), idiómát és állandósult szókapcsolatot (pl. *Nemzeti Színház, Európai Unió*).

A manuális ismétléselemzést az adatok statisztikai elemzése követte. Az elemzés megbízhatósága érdekében kettős kódolást végeztem: a szerző mellett egy másik – az elemzési modellt jól ismerő – elemző is kódolta a teljes korpuszt. A két kódolás eredményét összevetettük és kiszámoltuk az egyes ismétlésfajták kódolására vonatkozó megbízhatósági együtthatókat (Pearson *product-moment* korrelációk: egyszerű ismétlés (0,99), komplex ismétlés (0,98), egyszerű parafrázis (0,96), komplex parafrázis (0,90)). Mivel az értékek minden esetben 0,9 felettiek, az elemzés megbízhatónak tekinthető.

A két alkorpuszban (a magyar és az angol szövegekben) a csoportátlagok közötti különbségek összehasonlítására minden változó esetében kétmintás t-próbát végeztem, az SPSS programcsomag segítségével.

A lexikai ismétlés szövegszervező funkciójának alaposabb megértése érdekében a statisztikai elemzést az adatok kvalitatív elemzésével egészítettem ki. A lexikai is-

métlések kombinációinak vizsgálatához ismétlésmátrixokban jelenítettük meg vizuálisan a szövegek ismétléskötélék-mintázatát, vagyis azt, hogy pontosan mely mondatok alkotnak egymással ismétléskötéléket. A 13. ábra a korpusz egyik szövegének (06M szöveg) ismétlésmátrixát mutatja példaként. A függőlegesen és átlósan elhelyezkedő számok a mondatok számát jelölik (a 0 a címre utal), a fekete kockák pedig a kötéleket alkotó mondatokat. A példában négy kötélek azonosítható:

- a cím és az 1. mondat között;
- a cím és a 4. mondat között;
- az 12. mondatok között; valamint
- az 14. mondatok között.

A szöveget a (37)-es példa tartalmazza. A példában a mondatok után dőlt betűk jelzik, hogy mely másik mondatokkal alkot az adott mondat kötéleket (a kötéleket nem alkotó mondatot – értelemszerűen – nem követi ilyen információ).

165

	0				
1			1		
2				2	
3					3
4					4

13. ábra. A 06M magyar forrásnyelvi szöveg ismétlésmátrixa (kötélékek száma = 4)

(37) A 06M kódszámú magyar forrásnyelvi szöveg és kötélei:

0. Oroszország mozgásterének beszűkülése a „közel-külföldön” és az európai érdek.
(a cím kötélei: az 1. és 4. mondattal)
1. Elsősorban az Egyesült Államoknak a posztszovjet térségben megnövekedett aktivitása következtében látványossá vált Oroszország geostratégiai értelemben vett mozgásterének a beszűkülése. (az 1. mondat kötélei: a 2. és 4. mondattal)
2. Vlagyimir Putyin színre lépésével ugyan Oroszország a korábbinál hatékonyabban igyekezett érvényesíteni érdekeit közvetlen külpolitikai környezetében, de ehhez a helyzethez alkalmazkodva ismét keményebbé vált Amerika Oroszország-politikája is.
(a 2. mondat kötéleke: az 1. mondattal)
3. Első mandátuma kezdetén George W. Bush Bagdad mellett Moszkvát és Pekinget tekintette hazája potenciális ellenfelének, s a 2001. szeptember 11-e után, a terrorizmus-ellenes együttműködés jegyében tett kitérőt követően most visszatérni látszik ehhez az irányvonalhoz.
4. Délről és nyugatról egyaránt folyik Oroszország mozgásterének szűkítése, ami a kijevi „narancsos forradalom” után vált igazán komollyá. (a 4. mondat kötélei: a címmel és az 1. mondattal)

5.2.2. VIZSGÁLT VÁLTOZÓK

Az elemzés a 6. táblázatban feltüntetett ismétléstípusokon (lexikai ismétlés: egyszerű és komplex; parafrázis: egyszerű és komplex) túl számos egyéb, az ismétlések szövegszervező funkciójához kapcsolódó, származtatott változó vizsgálatára is kiterjedt. Ezek a következők:

- az összes ismétléskapcsolat száma (= az egyszerű és komplex ismétlések, valamint az egyszerű és komplex parafrázisok száma összesen);
- ismétléskötélékek száma (= a három vagy annál több ismétléskapcsolaton keresztül összekapcsolódó/kötéléket alkotó mondatok száma: pl. a (37)-es példában szereplő 01, 04, 12, 14 mondatok);
- szomszédos mondatok közötti kötélek száma (pl. a (37)-es példában szereplő 12 mondatok közötti kötélek);
- nem szomszédos mondatok közötti kötélek száma (= azon mondatok közötti kötélek száma, amelyek között min. 1 másik mondat van, pl. a (37)-es példában a 04 és az 14 mondatok közötti kötélek);
- kumulatív kötélek hossz (= a köteleket alkotó mondatok közé eső mondatok száma, vagyis mondatban megadott távolsága összeadva: pl. a (37)-es példa 14 mondata között ez az érték 2);
- centrális mondatok száma (= köteleket alkotó mondatok száma);
- marginális mondatok száma (= köteleket nem alkotó mondatok száma).

5.3. ISMÉTLÉS- ÉS MAKROPROPOZICIONÁLIS ELTOLÓDÁSOK

5.3.1. KVANTITATÍV ELEMZÉS

A kvantitatív elemzés a lexikai ismétlések minőségét, gyakoriságát, valamint az ismétlésekből származtatott további változók mennyiségét vizsgálta (1(a) és 1(b) kutatási kérdések). Az ismétléskapcsolatok, a kötélek és az ezekre vonatkozó további változók (szomszédos mondatok közötti kötélek, nem szomszédos mondatok közötti kötélek, kumulatív kötélek hossz, centrális és marginális mondatok) átlagos gyakoriságát tekintve nincs jelentős mennyiségi eltérés a forrásnyelvi magyar és a célnyelvi angol szövegek között (12a. táblázat).

12a. táblázat. Az ismétléskapcsolatok és a kötélekek, valamint a származtatott változók átlagos gyakorisága

Változók		Szövegek száma	Átlag
Ismétléskapcsolatok	magyar FNySz	20	37,50
	angol CNySz	20	36,90
Ismétléskötélekek	magyar FNySz	20	5,80
	angol CNySz	20	5,75
Szomszédos mondatok	magyar FNySz	20	1,85
közötti kötélekek	angol CNySz	20	1,95
Nem szomszédos mondatok	magyar FNySz	20	3,95
közötti kötélekek	angol CNySz	20	3,80
Kumulatív kötélekhozz	magyar FNySz	20	15,85
	angol CNySz	20	15,30
Centrális mondatok	magyar FNySz	20	4,80
	angol CNySz	20	4,95
Marginális mondatok	magyar FNySz	20	2,40
	angol CNySz	20	2,25

Rövidítések: FNySz = forrásnyelvi szöveg; CNySz = célnyelvi szöveg

12b. táblázat. A különféle ismétléskapcsolatok átlagos gyakorisága

Változók		Szövegek száma	Átlag
Egyszerű ismétlés	magyar FNySz	20	16,80
	angol CNySz	20	21,10
Komplex ismétlés	magyar FNySz	20	11,85
	angol CNySz	20	8,85
Egyszerű parafrázis	magyar FNySz	20	4,80
	angol CNySz	20	4,15
Komplex parafrázis	magyar FNySz	20	4,05
	angol CNySz	20	2,80

A lexikai ismétlések típusait a 12b. táblázat tartalmazza. A lexikai ismétlések típusainak minőségi vizsgálata is hasonlóságot mutat a két alkorpuszban, bár az eltérések itt már jelentősebbek, különösen az egyszerű (FNySz: 16,08 – CNySz: 21,10) és a komplex ismétlés (FNySz: 11,85 – CNySz: 8,85), valamint a komplex parafrázis (FNySz: 4,05 – CNySz: 2,80) kategóriákban. Az eddigi kutatások eredményeinek fényében különösen érdekes itt az egyszerű ismétlés megnövekedett száma a fordításokban (21,10 az angol célnyelvi szövegben, míg csak 16,08 a magyar forrásnyelvi szövegben). Ez ugyanis látszólag ellentmond annak a kutatás hipotézisei között említett fordítási univerzálénak, miszerint a fordításokban általában kevesebb az egyszerű ismétlés, mint az eredeti szövegekben.

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

A (38)-as példa a különféle ismétléstípusokat illusztrálja a korpuszból vett konkrét lexikai egységeken keresztül:

(38) Az ismétlés típusai

(a) egyszerű ismétlés:

11. FNySz: *Magyarország* (cím) – *Magyarországon* (1. mondat)

11. CNySz: *elections* [lit.: választások] (cím) – *elections* [lit.: választások] (1. mondat)

(b) komplex ismétlés:

08. FNySz: *Magyarországot* (1. mondat) – *magyar* (7. mondat)

08. CNySz: *introduce* [lit.: bevezet] (1. mondat) – *introduction* [lit.: bevezetés] (2. és 9. mondat)

168

(c) egyszerű parafrázis:

03. FNySz: *feszültséget* (1. mondat) – *nézeteltérés* (2. mondat)

03. CNySz: *tension* [lit.: feszültség] (1. mondat) – *controversy* [lit.: ellentmondás] (2. mondat)

(d) komplex parafrázis:

14. FNySz: *Tőkés László* (5. mondat) – *püspök* (6. mondat)

14. CNySz: *László Tőkés* (5. mondat) – *bishop* [püspök] (6. mondat)

A két alkorpusz csoportátlagai közötti különbség mértékének megállapítása céljából az adatokon t-próbákat végeztem. A fenti látszólagos különbségek ellenére azonban a statisztikai elemzések nem mutattak szignifikáns különbséget egyik változó esetében sem a magyar és az angol szövegek között sem a változók gyakorisága, sem azok minősége szempontjából (13. táblázat).

Ami tehát a lexikai ismétléseltolódásokat illeti a magyarról angolra fordítás során, a jelen korpusz tanúsága szerint bizonyos minőségi (az ismétlések típusára vonatkozó) eltolódások azonosíthatók, de ezek nem mutatnak szignifikáns eltérést a két alkorpusz között.

dc_902_14

ISMÉTLÉS A FORDÍTÁSBAN

13. táblázat. A t-próbák eredménye (szignifikanciaszint: *p ,05)

Változók	t-próbák		
	t-érték	df	Szig.
ismétléskapcsolatok	,079	37,148	,937
ismétléskötélékek	,038	37,358	,970
szomszédos mondatok közötti kötelékek	-,224	37,983	,824
nem szomszédos mondatok közötti kötelékek	,142	36,815	,888
kumulatív kötelékhozz	,127	36,742	,899
centrális mondatok	-,184	37,879	,855
marginális mondatok	,205	37,887	,838
egyszerű ismétlés	-1,102	37,096	,277
komplex ismétlés	,923	32,907	,363
egyszerű parafrázis	,429	37,624	,671
komplex parafrázis	1,024	35,934	,313

169

Érdekes jelenség, hogy számos esetben az eltérések „kiegyenlítődnek”, vagyis más ismétléstípussal helyettesítődnek; így a számuk megmarad, csak minőségük változik. A (39)-es példa ezt a jelenséget illusztrálja:

(39) Magyar szöveg:

0. A magyar **katonai** szerepvállalás

[...]

8. Válaszként Franciaország – Sárközy elnök fokozódó NATO-aktivitásának következményeképpen – 700 katonát küld Kelet-Afganisztánba, ahonnan az USA ennyi **katonát** áttelepíthet Kandahárba.

[...]

(20M szöveg, cím és 8. mondat)

Angol fordítás:

0. The Hungarian **military** role

[...]

8. In response, France – owing to the enhanced NATO activities of President Sarkozy – will send a 700-member unit to East-Afghanistan and thus the US can transfer an equal number of **soldiers** from this region to Kandahar. [...]

(20A szöveg, cím és 8. mondat)

A forrásnyelvi szövegben (= 20M szöveg) levő *katonai* (címben) és *katonát* (8. mondatban) szavak két különböző szóval, *military* (*katonai*) és *soldiers*ként (*katonák*) szerepelnek az angol fordításban (= 20A szöveg), amely parafrázis az angolban, míg ismétlés a magyarban.

A fenti eredmények összhangban vannak azzal, amit Shlesinger (1995) az angolról héberre történő tolmácsolás vizsgálata során talált: bár az ismétlések terén nagyfokú eltolódások jellemezték a tolmácsolt szöveget, a szövegbe betoldott és az

abból kihagyott ismétlések száma közelítőleg kiegyenlítődött a forrásnyelvi szövegben található ismétlésekhez viszonyítva. Így, hatásukat tekintve, az ismétléssel-tolódások elhanyagolhatónak bizonyultak. Klaudy és Károly (2000) korábbi, a magyar–angol nyelvpár esetében végzett elemzése is hasonló tendenciát mutattak: a hivatásos fordítók által készített célnyelvi (angol) szövegekben az ismétléskapcsolatok és ismétléskötélékek száma nem tért el jelentősen a forrásnyelvi szövegben előforduló számoktól (míg a kezdő fordítóké igen).

5.3.2. KVALITATÍV ELEMZÉS: MAKROPROPOZICIONÁLIS SZERKEZET ÉS ESEMÉNYSTRUKTÚRA

170

A kvalitatív elemzés célja a lexikai ismétlések kombinációinak (1(c) kutatási kérdés) és szövegalkotásban betöltött szerepének (2. kutatási kérdés) vizsgálata volt. A statisztikai elemzés után meglepő, hogy egyező ismétlésmátrixot a 20 szövegből csupán kettőnél (03, 09) találtunk. A fennmaradó 18 szöveg esetében eltért a célnyelvi szöveg mátrixa (centrális és marginális mondatai) a forrásnyelvi szövegétől. Hoey elméletét alapul véve ez arra utal, hogy e szövegek makropropozicionális tartalma, s így globális jelentése eltérő lehet. Ez igencsak meglepő eredmény figyelembe véve azt a korábbiakban megfogalmazott állítást, miszerint a fordító célja a szöveg globális jelentésének közvetítése (NEUBERT–SHREVE 1992: 139). Különösen fontos ez olyan szövegek vagy szövegrészek esetében, amelyek diskurzusfunkciója annyira meghatározó, mint a bevezető bekezdéseké. A mátrixok közötti eltérések három változatban fordultak elő: (a) azonos számú kötelék, de nem ugyanazon mondatok között, (b) eltérő számú kötelék, és nem is ugyanazon mondatok között, (c) eltérő számú centrális mondat (makropropozíció). Az alábbiakban e három változatot mutatom be részletesen, példákkal illusztrálva:

- (a) **azonos számú kötelék, de nem ugyanazon mondatok között** (pl. 14. és 15. ábra; a 40-es példában szereplő 06M és 06A szövegek): 5 szöveg esetében (06, 07, 12, 15, 17);

				0	
1	■				
2	■	■			
3	■	■	■		
4	■	■	■	■	4

14. ábra. A 06M magyar forrásnyelvi szöveg ismétlésmátrixa
(kötelékek száma = 4)

dc_902_14

ISMÉTLÉS A FORDÍTÁSBAN

	0			
1	■	1		
2	■	■	2	
3	■	■	■	3
4	■	■	■	4

15. ábra. A 06M magyar forrásnyelvi szöveg angol fordításának ismétlésmátrixa
(kötelékek száma = 4)

(40) A 06M06A kódszámú szövegek (a mondatok után dőlt betűk jelzik, hogy mely másik mondatral alkot köteléket; aláhúzás mutatja az eltéréseket):

Magyar szöveg:

0. Oroszország mozgásterének beszűkülése a „közel-külföldön” és az európai érdekek *(köteléket alkot az 1. és a 4. mondatral)*

1. Elsősorban az Egyesült Államoknak a posztsovjet térségben megnövekedett aktivitása következtében látványossá vált Oroszország geostratégiai értelemben vett mozgásterének a beszűkülése. *(köteléket alkot a címmel, a 2. és a 4. mondatral)*

2. Vlagyimir Putyin színre lépésével ugyan Oroszország a korábbinál hatékonyabban igyekezett érvényesíteni érdekeit közvetlen külpolitikai környezetében, de ehhez a helyzethez alkalmazkodva ismét keményebbé vált Amerika Oroszország-politikája is. *(köteléket alkot az 1. mondatral)*

3. Első mandátuma kezdetén George W. Bush Bagdad mellett Moszkvát és Pekinget tekintette hazája potenciális ellenfelének, s a 2001. szeptember 11-e után, a terrorizmusellenes együttműködés jegyében tett kitérőt követően most visszatérni látszik ehhez az irányvonalhoz. *(nem alkot köteléket)*

4. Délről és nyugatról egyaránt folyik Oroszország mozgásterének szűkítése, ami a kijevei „narancsos forradalom” után vált igazán komollyá. *(köteléket alkot a címmel és az 1. mondatral)*

Angol fordítás:

0. The constrictions of Russia’s space for manoeuvre in the “near abroad” and the interests of Europe *(köteléket alkot az 1., a 2. és a 4. mondatral)*

1. Primarily as a result of the increased activity of the United States in the post-Soviet region, the constrictions of Russia’s room of manoeuvre – in terms of geostrategy – have become visible. *(köteléket alkot a címmel és a 2. mondatral)*

2. While, with Vladimir Putin’s rise to power, Russia attempted to assert its interests more effectively in the immediate foreign political region, America, too, hardened its Russia-policy accordingly. *(köteléket alkot a címmel és az 1. mondatral)*

3a. At the beginning of his first mandate, George W. Bush listed – next to Baghdad – Russia and China as his country’s potential enemies.

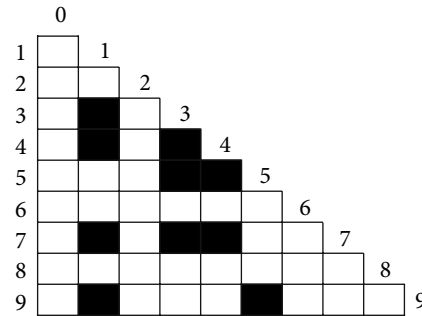
3b. Following a detour involving a period of cooperation on anti-terrorism after September 11 2001, he is ostensibly returning to this orientation. *(nem alkot köteléket)*

4. The constriction of Russia’s room for manoeuvre is simultaneously taking place from the south and north, which became really intense after the “orange revolution” in Kiev. *(köteléket alkot a címmel)*

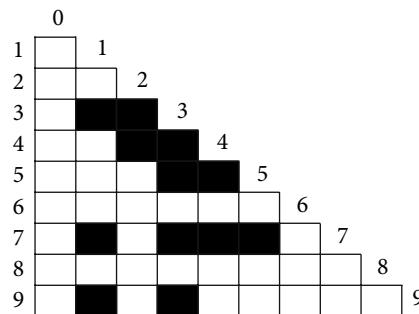
dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

- (b) **eltérő számú kötélek, és nem is ugyanazon mondatok között** (pl. 16. és 17. ábra; a 41-es példában szereplő 08M és 08A szövegek): 13 szöveg esetében (01, 02, 04, 05, 08, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20);



16. ábra. A 08M magyar forrásnyelvi szöveg ismétlésmátrixa
(kötélek száma = 10)



17. ábra. A 08M magyar forrásnyelvi szöveg angol fordításának ismétlésmátrixa
(kötélek száma = 12)

- (41) A 08M-08A kódszámú szövegek (a mondatok után dőlt betűk jelzik, hogy mely másik mondattal alkot kötéleket; aláhúzás mutatja az eltéréseket):

Magyar szöveg:

0. Költségvetési hiány (*nem alkot kötéleket*)
1. Az Európai Bizottság újabb megszorító intézkedésekre szólította fel Magyarországot. (*kötéléket alkot a 3., 4., 7. és 9. mondat*)

Angol fordítás:

0. Fiscal deficit (*nem alkot kötéleket*)
1. The European Commission called on Hungary once again to introduce austerity measures. (*kötéléket alkot a 3., 7. és 9. mondat*)

dc_902_14

ISMÉTLÉS A FORDÍTÁSBAN

2. Ahhoz, hogy Magyarország is bevezethesse az eurót, nem lesz elég a tervezett 1000-1300 milliárd forintos kiadáscsökkentés. *(nem alkot köteleket)*

3. A Pénzügyminiszteri Tanács (ECOFIN) 2005. november 8-i ülésén a Bizottság javaslatára kimondta, hogy Magyarország továbbra sem tett hatékony lépéseket az államháztartási hiány csökkentésére. *(köteleket alkot az 1., 4., 5. és 7. mondattal)*

4. A Bizottság jelentése megállapítja, hogy Magyarország jelentősen eltér a 2005-re és 2006-ra vállalt hiánycsökkentési céloktól. *(köteleket alkot a 3., 5. és 7. mondattal)*

5. Emellett a jelentés kimondja, hogy a jövő évi költségvetési törvényjavaslatban tervezett hiány a GDP 5,2%-a lesz, ám a Bizottság szerint ez sem lesz tartható a bejelentett adócsökkentések miatt. *(köteleket alkot a 3., 4. és 9. mondattal)*

6. Brüsszel kifogásolta a strukturális reformok lassúságát is. *(nem alkot köteleket)*

7. Joaquín Almunia, a Bizottság pénzügyi biztosa szerint a magyar deficit egyértelműen magasabb lesz, mint amit a magyar kormány becsült. *(köteleket alkot az 1., 3. és 4. mondattal)*

8. Az EU-ban kedvezőtlennek és aggasztónak tartják az utóbbi hetekben tapasztalt árfolyam-hullámzást, negatív tőzsdei fejleményeket, valamint az eurózóna irányadó kamatához viszonyított eltérést. *(nem alkot köteleket)*

2. The planned 1000-1300bn-forint reduction in expenditure will not be enough for the introduction of the euro in Hungary too. *(köteleket alkot a 3. és a 4. mondattal)*

3. On the recommendation of the Council of Finance Ministers (ECOFIN), the Commission announced at the November 8th 2005 session that Hungary has failed yet again to implement effective measures to reduce state deficit. *(köteleket alkot a 2., 4., 7. és 9. mondattal)*

4. The report of the Commission observed that Hungary has fallen well short of the deficit reduction target undertaken for 2005-2006. *(köteleket alkot a 2., 3., 5. és 7. mondattal)*

5. Moreover, the report states that the fiscal deficit for next year, stipulated in the draft law, will reach 5.2% of the GDP, but in the view of the Commission even this level would not be sustainable in light of the announced tax reductions. *(köteleket alkot a 3., 4. és 7. mondattal)*

6. Brussels criticised the slow pace of structural reforms too. *(nem alkot köteleket)*

7. The Commissioner for Finance, Joaquín Almunia opined that the Hungarian deficit will be definitely higher than that estimated by the Hungarian government. *(köteleket alkot az 1., 3., 4. és 5. mondattal)*

8. Furthermore, EU officials expressed concern with regard to the fluctuation in the rate of exchange during the past few weeks, the negative developments in the stock market, as well as the divergence from the Eurozone standard rate of interest. *(nem alkot köteleket)*

9. Bár Almunia visszafogott volt a lehetséges szankciók emlegetése során, ezek alkalmazására lehetőséget ad az Európai Községek 1164/94. számú, ún. kohéziós rendeletének 6. pontja. *(köteléket alkot az 1. és 5. mondattal)*

9. While Almunia showed restraint as regards the possible introduction of sanctions, Article 6 of the so-called cohesion regulation of the European Communities 1164/94 Act does provide for such measures. *(köteléket alkot az 1. és 3. mondattal)*

(c) **eltérő számú centrális mondat (makropropozíció)** (14. táblázat): 10 szöveg esetében (02M, 04M, 05M, 07M, 08M, 11M, 13M, 16M, 18M, 19M):

- 5 szövegben fordult elő, hogy az ismétlések révén centrális mondat marginális mondattá alakult a magyarról angolra fordítás során;
- 9 szövegben fordult elő, hogy marginális mondat centrális mondattá vált.

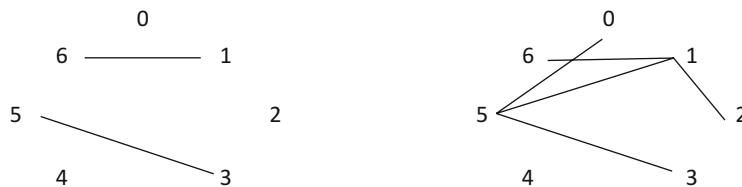
14. táblázat. Eltérő centrális mondatok a két alkorpuszban

Szöveg	Mondat (m) státusza (centrális/marginális)
02M / 02A	centrális m3 ⇒ marginális
04M / 04A	centrális m6 ⇒ marginális
05M / 05A	marginális m5 ⇒ centrális
07M / 07A	marginális m1 ⇒ centrális
08M / 08A	marginális m2 ⇒ centrális
11M / 11A	centrális m0 ⇒ marginális centrális m1 ⇒ marginális
13M / 13A	marginális m0 ⇒ centrális marginális m2 ⇒ centrális
16M / 16A	centrális m4 ⇒ marginális
18M / 18A	marginális m6 ⇒ centrális
19M / 19A	marginális m2 ⇒ centrális marginális m4 ⇒ centrális marginális m5 ⇒ centrális

Rövidítések: m = mondat; M = magyar forrásnyelvi szöveg;
A = angol célnyelvi szöveg; m0 = cím

A 14. táblázatban szereplő szövegek közül a 13M és 13A kódszámú szövegek között található a centrális és marginális mondatok tekintetében a legmarkánsabb eltérés, vagyis az egyik legjelentősebb ún. **makropropozicionális eltolódás**. A 18. ábra szemlélteti a magyar forrásnyelvi (13M) és az angol célnyelvi (13A) szöveg ismétléshálóját (centrális és marginális mondatai) közötti különbséget. Míg a magyar szövegben csupán 4 centrális mondatot „jelölnek ki” a lexikai ismétlések (1, 3, 5, 6-os mondat), addig az angol fordításban további két mondat is centrális státuszt nyer a lexikai ismétlések révén, s benne így összesen 6 ilyen mondat szerepel (0, 1, 2, 3, 5, 6). Csupsán

a 4. mondat az, amely a fordítás során megőrzi eredeti (marginális) státuszát. A fordítás ismétlészálója ennek következtében jóval sűrűbb mintázatot mutat. Az angol fordítás „mássága” ebből a szempontból abban rejlik, hogy makroprozionális tartalma az ismétlések révén jelentősen mélyebbé válik, vagyis a fordításban az ismétlések következtében több információ kerül kiemelt/megjelölt helyzetbe. Ez összhangban áll a vizsgálat hipotéziseinek ismertetése során már említett fordítási univerzáléval, miszerint a fordítók explicitségre való törekvése miatt a forrásnyelvi szöveghez képest a célnyelvi szövegben általában megnövekszik a kohéziós eszközök száma. A jelen korpusz esetében ez különösen fontos megállapítás, mivel a bevezetőkből megjelenő információtartalom lexikai ismétléseken keresztül történő (tudatos vagy nem tudatos) „nyomatékosítása” révén könnyebbé válhat az olvasó számára a szöveg egészének feldolgozása.



18. ábra. A 13M szöveg és fordításának ismétlészálója (centrális és marginális mondatai)

Fontos azonban megjegyezni, hogy a fenti tendencia ellenkezőjére is akad példa a korpuszban (pl. 02M–02A, 04M–04A, 11M–11A, 16M–16A szövegek), amikor a fordítás során az eredetileg centrális mondatok marginális státuszba szorulnak. A 11M–11A szövegek esetében (42-es példa) ez éppen a címet és első mondatot érinti, ami jelentős változást okozhat a szöveg globális jelentésében, ugyanis e két mondatnak kulcsszerepe van a szöveg egészének feldolgozhatósága szempontjából: a cím utal a szöveg témájára és fő gondolatára, az első mondat pedig, mint kiindulási pont, meghatározó az egész gondolatmenet, érveléssor felépítése szempontjából.

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

(42) Magyar szöveg:

0. Magyarország a parlamenti választások után

1. Az áprilisban megtartott kétfordulós parlamenti választásokon Magyarországon ismét a két kormánypárt, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges többséget az országgyűlésben.

(11M szöveg; cím és 1. mondat)

Angol fordítás:

0. Hungary after the parliamentary elections

1. At the two-round parliamentary elections in April, the two governing parties, the Hungarian Socialist Party (MSZP) and the Alliance of Free Democrats, once again won the majority of mandates needed to form a government.

(11A szöveg; cím és 1. mondat)

176

A korábbi logika mentén gondolkozva, bizonyos, különösen a téma kifejtése szempontjából kulcsfontosságú lexikai egységek ismétlődése hiányában a szöveg vezethet makropropozicionális tartalmából, amely feldolgozási nehézségeket idézhet elő az olvasó számára. Ennek a jelenségnek a tisztázása és empirikus tesztelése azonban még a jövő kutatásainak a feladata.

A forrás- és célnyelvi szövegek ismétlésmátrixának nagyfokú eltérése felveti azt a kérdést is, hogy **a makropropozicionális szerkezetben bekövetkezett eltolódások miként viszonyulnak a műfaji szerkezethez.** A 15. táblázat mutatja meg, hogy az egyes szövegek esetében bekövetkezett makropropozicionális eltolódások (amely eltérő ismétléskötélékekben nyilvánul meg) az eseménystruktúra mely komponenseit érintik. A függőleges oszlopok jelenítik meg a hírszöveg műfaji szerkezetének fő elemeit (tulajdonítás; absztrakt, amely a főcímet, alcímet, és/vagy az összefoglalás foglalja magába; történet) és a történet összetevőit.

A sorok azt mutatják, hogy az adott szöveg esetében az eltérő makropropozicionális tartalom (kötelék eltűnése vagy létrejötte a fordítás során) hányszor érintett olyan mondatot, amely az adott eseménystruktúra-komponenst fejtette ki. A számok arra engednek következtetni, hogy a makropropozicionális eltolódások, ha eltérő mértékben is, de a műfaji szerkezet minden egyes elemét érintették. Leginkább a Cselekmény komponens érintett (összesen 33 esetben), de jelentős számú eltolódás azonosítható a Kommentár (23), a Háttér (19) és a Szereplők (13) bemutatása során is. Meglepő módon az eltolódások éppen az eseménystruktúra kulcskomponenseit érintik, azokat, amelyek arról számolnak be, hogy ki (Szereplők), mit csinált (Cselekmény) és erről mi az újságíró véleménye (Kommentár, Háttér).

dc_902_14

..... ISMÉTLÉS A FORDÍTÁSBAN

15. táblázat. Az eseménystruktúra komponenseit érintő
makropropozicionális eltolódások száma

Szöveg	A hírszöveg műfaji szerkezete							
	Tulajdonítás	Absztrakt	Történet (esemény)					
			Szereplők	Cselekmény	Helyszín	Ütőesemény	Kommentár	Háttér
01		1		1				1
02	3	3	7	7			4	
03								
04		1		1			3	2
05			3	3	3	6		3
06		1		2				1
07		1					2	1
08				10			2	
09								
10		1					1	
11		1	1	1	1			
12							2	6
13		1					2	3
14		1				1	2	
15								
16				1			1	
17								
18						1		1
19							4	
20			2	7				1
Összesen:	3	11	13	33	4	8	23	19

177

5.4. FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK, ISMÉTLÉS- ÉS MAKROPROPOZICIONÁLIS ELTOLÓDÁSOK

Összefoglalásul, a korpusz kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján elmondható, hogy **kimutathatók lexikai ismétlésetolódások** a célnyelvi (angol) szövegben a forrásnyelvi magyar szövegekhez képest mind a lexikai ismétlés gyakorisága mind annak minősége tekintetében, de ezek az eltolódások (különbségek) statisztikailag nem szignifikánsak. Számos esetben az ismétlés típusát érintő eltérések „kiegyenlítődnek”, vagyis más ismétléstípussal helyettesítődnek; így a számuk

megmarad, csak minőségük változik. A lexikai ismétlések gyakorisága tekintetében tehát a korpusz nem igazolja az explicitációs hipotézist. A vizsgálat szempontjából releváns másik fordítási univerzálé, az ismétléskerülési hipotézis tekintetében különösen érdekes eredménye a vizsgálatnak, hogy a fordításokban nem csökkent, hanem inkább növekedett (a forrásnyelvi szövegekhez képest) az egyszerű ismétlések száma. Annak ellenére van ez így, hogy az ismétléskerülési hipotézis szerint a fordításokban általában kevesebb az egyszerű ismétlés, mint az eredeti szövegekben. A korpusz tehát mennyiségi értelemben **nem igazolja egyik vizsgált fordítási univerzálét sem**. A kvalitatív elemzés ugyanakkor azt mutatta, hogy az ismétlés-kötelékek mintázata jelentősen eltér a két alkörpuszban, amely – Hoey (1991) elméletét alapul véve – eltérő makrostruktúrát, következésképp **makropropozicionális eltolódást eredményez** a célnyelvi szövegek túlnyomó többségében.

178

Eltérő fókusza miatt ez az elemzés nem vizsgálta a szövegek olvasói megítélését. Abból a feltevésből indult ki, hogy – mivel a korpusz publikált szövegekből áll –, mind a forrás-, mind pedig a célnyelvi szövegek koherensnek tekinthetők. A jövő kutatásainak fontos feladata a globális makrostruktúrában bekövetkezett eltolódások által előidézett jelentésbeli módosulások feltárása, valamint a forrás- és a célnyelvi szövegek minősége/feldolgozhatósága közötti esetleges különbségek feltérképezése. Mivel az ismétléshasználát gyakran nem tudatos döntés eredménye a szövegalkotás során, a fordítóképzésben sem lehet figyelmen kívül hagyni az ismétlés használata és fordítása körüli kérdéseket. A különféle nyelv- és nyelvpárspecifikus ismétléshasználati preferenciák azonosítása révén tudatosabbá tehetők a fordítói döntések és adekvátabbá, sikeresebbé a célnyelvi fordítások.

Az eredmények alátámasztják az a feltevést, hogy az eredeti és a fordítási szövegalkotásban a lexikai ismétlés a szövegszervező funkciót nem a szöveg egyes lexikai elemeinek egyszerű összekapcsolása révén tölti be, hanem azok meghatározott kombinációin, hálóján keresztül. A szövegszintű fordítási stratégiák alaposabb megértéséhez ezért nem elegendő csupán a kohéziós eszközök mennyiségi vizsgálata a különböző nyelvek és nyelvpárok esetében, hanem szükség van a nyelvi eszközök és a globális makrostruktúra egészének, a szövegminőségnek – a szöveg-alapú és az olvasói megítélésen keresztül – együttes elemzésére.

dc_902_14

6. TOPIKSZERKEZET A FORDÍTÁSBAN

dc_902_14

A fejezet a forrás- és a célnyelvi szövegekben azonosítható mondattopikok alapján a szövegekben a topikfejlődést, valamint az ezen keresztül kialakuló topikszerkezetet és ennek változását vizsgálja a fordításban. A vizsgálat céljainak és kutatási kérdéseinek meghatározása után felvázolja az elemzés menetét és részletesen bemutatja az eredményeket. A korpuszadatok kvalitatív elemzése mélyrehatóan foglalkozik a topikszerkezet és a műfaji szerkezet (az eseménystruktúra) kapcsolódási lehetőségeivel, interakciójával is. Az eredmények azt mutatják, hogy a topikszerkezet megváltozik a fordításban, és ez a változás esetenként jelentésmódosulással is együtt jár. A fejezet a topikszerkezet célnyelvi újrateremtése és a fordításfajta (sajtófordítás) esetében elvárt tartalmi hűség megvalósíthatósága ellentmondásos kérdésének tárgyalásával zárul.

6.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEI

E fejezet középpontjában a topikszerkezet célnyelvi újrateremtésének kérdései állnak. A vizsgálatot **négy fő kutatási probléma** motiválja: (1) az információs, a tematikus és a topikszerkezet fordításával kapcsolatos eddigi vizsgálódások korlátai,⁷⁷ (2) a szakirodalomban fellelhető ellentétes vélekedések e szerkezetek lehetséges fordításait illetően, (3) a sajtófordítás kivételesen összetett jellege és (4) a sajtófordítást szabályozó speciális normák okozta sajátosságok.

Az első problémával kapcsolatban jelentős mennyiségű kutatási eredmény áll rendelkezésre. Néhány kivételtől eltekintve azonban (pl. GERZYMISCH-ARBOGAST-KUNOLD-ROTHFUß-BASTIAN 2006; HATIM-MASON 1990; TAYLOR 1993; VALDEÓN 2009; VENTOLA 1995) e munkák mondat vagy mellékmondat szinten foglalkoznak az információs, a tematikus, vagy a topikszerkezet fordításával és nem térnek ki nagyobb, magasabb szintű szövegegységekre: nem vizsgálják azt, hogy milyen szövegsajátosság milyen szerkezetet indukálhat. A fordítás funkcionális szempontú megközelítése értelmében

⁷⁷ Elemzésemben – Fawcett (1997/2003), Halliday és Matthiessen (2004), valamint Lautamatti (1987) munkáit alapul véve – az információs, a tematikus és a topikszerkezet kifejezések különböző fogalmakra utalnak. Erről részletesebben a 2.4.3.1. rész szól.

(NORD 1997; REISS–VERMEER 1984) ugyanakkor ahhoz, hogy azonosítani lehessen a kapcsolódási pontokat és az interakciót a szövegszerkezet ezen aspektusai és a műfaji konvenciók között, nem kerülhetők meg a szövegszintű/szöveg szempontú vizsgálatok.

A vizsgálatot motiváló második probléma az, hogy eltérnek az álláspontok a szakirodalomban arra vonatkozólag, hogy miként célszerű fordítani az információs/tematikus/topik szerkezetet. Nincs egységes álláspont arra vonatkozólag, hogy pontosan milyen következményekkel jár a forrásnyelvi szerkezet megtartása, illetve megváltoztatása. Érdekes módon, az elemzésekben a kutatók mind a változtatás, mind a megtartás eredményét negatív jelzőkkel írják le: úgy vélik, mindkét esetben „rossz” célnyelvi szöveg születik. Fawcett (1997/2003) szerint például, ha a fordító a célnyelvben megtartja a forrásnyelvi szöveg információs szerkezetét, „elavult” (1997/2003: 86) struktúra és „ügyetlen” (1997/2003: 90) fordítás jön létre. Ellenkező esetben, vagyis ha megváltoztatja a fordító a forrásszöveg szerkezetét, Ventola (1995: 91) leírása szerint „nehézkés” szöveg az eredmény.

Abban az alapvető kérdésben sincs tehát egyetértés, hogy a fordító mit tegyen: megtartsa vagy inkább változtassa meg a célnyelven az információs/tematikus szerkezetet. Fawcett (1997/2003: 86) egyik érvelése például arra mutat, hogy az információs szerkezetnek állandónak kell maradnia a fordításban, még akkor is, ha az ront a célnyelvi szöveg minőségén:

[...] amennyiben angolul ugyanazt az információáramlást akarjuk biztosítani – márpedig a fordításelméleti fejtegetések ebbe az irányba mutatnak – akkor számos olyan megoldást kell alkalmaznunk, amelyek nehézkes vagy szokatlan szerkezetekhez vezetnek, mint például a passzív szerkezet (*John is loved by Ann.*) [...]. [Ez gyakran] rossz fordítást eredményez, meglehetősen elavult struktúrával⁷⁸ (FAWCETT 1997/2003: 86; ford.: K. K.).

Fawcett a későbbiekben gyengít ezen az álláspontján és úgy fogalmaz, hogy a fordítónak a mondat szerkezetet nem is igazán téma–réma, régi–új vagy topik–komment viszonyban érdemes vizsgálnia; sokkal inkább azt kell mérlegelnie, hogy mondaton belül és a mondatok között milyen a különféle információk szemantikai súlya és ezek milyen funkciót töltenek be a szövegben (1997/2003: 87). Végkövetkeztetése tehát az, hogy az információs szerkezetet nem kell minden áron megőrizni.

Rogers 2006-os tanulmányában azt vizsgálta, hogy mi történik a fordításban akkor, ha a forrásnyelvi szöveg információs szerkezetét nem lehet mondatról mondatra áttüntetni a célnyelvre. Eredményei alátámasztották Fawcett megállapítását: azt találta,

78 Az idézet eredeti szövege: „[...] [i]f we wanted to get the same information flow in English, and discussions of the subject in translation theory tend to assert that we do, then we might have to use a variety of what are actually quite difficult and unusual structures such as the passive (*John is loved by Ann.*) [...]. [This often produces] bad translations using a rather antiquated structure” (FAWCETT 1997/2003: 86).

hogy a perspektíaváltás nem feltétlenül zavarja meg a célnyelvi szöveg mondatainak kommunikatív felépítését (ROGERS 2006: 29), így nem szükségszerűen jelent problémát az információs szerkezet megváltozása.

Limon (2004: 62) szlovén–angol fordítások elemzése nyomán jutott arra a következtetésre, hogy azért születnek általában következtelen fordítói megoldások, mert a fordítók nem elég tudatosan járnak el az információs struktúra célnyelvi megfeleltetésében. Van, hogy megtartják az eredeti szórendet, melynek következtében kommunikatív szempontból indokolatlan új–régi mintázat jön létre; máskor pedig megváltoztatják a szórendet, akkor is, ha az eredeti szórend megtartása gördülékenyebbé tette volna a szöveget.

A harmadik tényező, amely az információs struktúra „viselkedésének” vizsgálatát szükségessé teszi a sajtófordításban, az ennek a fordításfajtának a kivételesen összetett jellege. A sajtófordításban egyszerre több szinten történik „közvetítés”,⁷⁹ s ezért többszörösen kötött a folyamat: közvetítés történik

- (a) különféle információforrások és a célközönség között, melynek eredményeként – számos szerkesztői technika és stratégia kíséretében – létrejön a (forrásnyelvi) hírszöveg (A. BELL 1991; FAIRCLOUGH 1995; VALDEÓN 2005);
- (b) nyelvek és kultúrák között, melynek eredményeként – különféle fordítói technikák és stratégiák kíséretében – létrejön a célnyelvi szöveg (CHESTERMAN 1995; HATIM–MASON 1990; TOURY 1995; VALDEÓN 2005).

A többszintű közvetítés és az összetett szövegalkotási folyamat miatt a megfelelő fordítási stratégiát mélyreható – nyelvi, tartalmi és retorikai szempontokat egyaránt ötvöző – megfontolások alapján célszerű meghatározni.

Végül, a negyedik probléma, amely a topikszerkezet és a műfaj közötti kapcsolódási pontok keresésére ösztönzött az a szakirodalomban sokat hangoztatott megállapítás volt, amely szerint a sajtófordítás eltér minden más fordítási tevékenységtől, mivel az újságíráshoz hasonló normák szabályozzák (BIELSA 2010: 45, 2007: 136). Kutatások igazolják (pl. BIELSA–BASSNETT 2009; DOORSLAER 2010; GOTTLIEB 2010; VALDEÓN 2010), hogy bizonyos sajtóműfajok fordítása során olyan komoly átalakításokat, módosításokat végez a fordító a hírszöveg információtartalmában (pl. a cím megváltoztatása, információk kihagyása, háttér-információk betoldása; BIELSA–BASSNETT 2009: 64), amelyekhez egészen speciális készségekre van szüksége. A jelen vizsgálat tárgyát képező sajtóműfaj (az elemző típusú újságcikk) számos szempontból eltér az eddigi kutatásokban szereplő hírszövegektől (a különbségeket a 3.2. rész tárgyalja), ezért különösen alkalmas korpuszt alkot a fenti állítás hitelességének további tesztelésére (mint új, eddig nem vizsgált alműfaj).

⁷⁹ E fogalom különféle értelmezéséről a kritikai diskurzuselemzés és a fordítástudomány területén Valdeón (2005: 197–199) ír részletesen.

Összefoglalva: e fejezet a topik- és a műfaji szerkezet viszonyát vizsgálja a fordításban, kvantitatív és kvalitatív szövegelemző módszerekkel. A kutatás célja, hogy (a) rámutasson, hogy a szövegben megjelenő témák (topikok) miként váltakoznak és hogyan kapcsolódnak a szövegtémához (diskurzustopikhoz) a forrás- és a célnyelvi korpuszban, (b) azonosítsa kapcsolódási pontokat a hírszövegek esemény- és topikszerkezete között s így módon szolgáltatson adatot a kétféle szerkezet közötti interakció minőségéről és (c) kísérletet tegyen a fentiekben vázolt négy kutatási probléma megoldására. A kutatás két fő kérdésre keres választ:

184

- (1) Miként váltakoznak a mondattopikok és hogyan kapcsolódnak a diskurzustopikhoz a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegekben? Pontosabban: az elemzés azt vizsgálja eltér-e a célnyelvi szövegek topikszerkezete a magyar eredetiktől (vagyis **kimutatható-e topikszerkezeti eltolódás**) a párhuzamos, a követő és a kiterjesztett párhuzamos topikprogresszió tekintetében.
- (2) Milyen **kapcsolódási pontok** azonosíthatók a **topikstruktúra és az eseménystruktúra között** a fordításban? A vizsgálat azokra az eseménystruktúra-komponensekre tér ki, amelyek topikális alanya eltér a forrásnyelvi szövegben és a fordításban. Célja a topikszerkezet és a hírtartalom közötti kapcsolat feltérképezése.

A Gallangher (1993: 152) és Fawcett (1997/2003: 89–90) által megkezdett munkát folytatva, az elemzés fontos célkitűzése, hogy empirikus adatokra támaszkodva segítsen eldönteni a kérdést, hogy valójában mi is az, ami fontos a topikstruktúra fordításával kapcsolatban: (a) annak eldöntése, hogy megőrizzük vagy megváltoztassuk a forrásnyelvi szerkezetet, vagy inkább (b) annak mérlegelése, hogy milyen egyéb (pl. műfaji) tényezők befolyásolhatják a választandó fordítói stratégiát. A műfajszempontú megközelítés elsősorban Bhatia 1997-es munkájára épül.

6.2. MÓDSZEREK

6.2.1. AZ ELEMZÉS

Az első kérdést kvantitatív módszerek felhasználásával vizsgálom. A forrásszövegek és a fordítások közötti különbségek mértékét t-próbák (SPSS 11-es statisztikai programcsomag) segítségével elemeztem minden vizsgált változóra. A rendelkezésre álló kutatási eredmények (2.4.4.5. rész) alapján, valamint a magyar és az angol nyelv közötti (jelentős) strukturális különbségeket figyelembe véve, a fordítások és a forrásszövegek topikszerkezete között markáns (statisztikailag is szignifikáns) különbségeket lehet várni.

A kutatás második kérdését feltáró, kvalitatív megközelítéssel vizsgálom. A szövegek mélyreható elemzése alapján a céloom olyan további hipotézisek megfogalmazása, amelyek hozzásegíthetnek topik- és a műfaji szerkezet közötti kapcsolat alaposabb megértéséhez. Konkrétabban ez az elemzés arra mutat rá, hogy a topikszerkezetben bekövetkezett módosulások (eltolódások) miként befolyásolják az eseménystruktúrát és következésképp a hírtartalmat. A kvalitatív elemzést manuálisan végeztem el, A. Bell (1991) elméletét és módszertani ajánlásait követve.

6.2.2. AZ ELEMZÉS MEGBÍZHATÓSÁGA

A topikstruktúra-elemzés Lautamatti (1987) elméletén alapul. Az elemzés megbízhatósága érdekében kettős kódolást hajtottam végre. Tőlem függetlenül, egy másik elemző is kódolta a teljes korpuszt, majd a két kódolásból származó eredményeket összevettem és kiszámoltam az egyes progressziófajtákra vonatkozó megbízhatósági együtthatókat (*Pearson product-moment* korrelációs együtthatók: párhuzamos progresszió: 0,98, kiterjesztett párhuzamos progresszió: 0,99, követő progresszió: 0,96, tematikus mélység: 0,96). Az együtthatók minden változó esetében a 0,90-es szint feletti értéket mutattak, amely nagymértékű egyezést jelent, így az elemzés megbízhatónak tekinthető.

185

6.3. TOPIKSZERKEZETI ELTOLÓDÁSOK

6.3.1. KVANTITATÍV ELEMZÉS

A korpusz topikstruktúra-elemzése a követő progresszió dominanciáját mutatja az elemző cikkek összefoglalóiban (átlagos előfordulása 4,14 a magyar forrásnyelvi szövegekben és 4,50 az angol célnyelvi szövegekben, szemben a párhuzamos progresszió 1,20 és 1,00-es értékeivel és a kiterjesztett párhuzamos progresszió 0,87 és 0,70-es értékeivel). Ez feltehetőleg a szövegtípus jellegével és diskurzusfunkciójával magyarázható. Mint a korpusz bemutatásakor már említettem (3.2. rész), az összefoglaló rész célja a cikk fő mondanivalójának az összegzése, valamint a diskurzus-topikhoz tartozó topikok felsorakoztatása, amelyek az újságíró érveit jelenítik meg, és amelyeket majd a cikk elemző része fejt ki részletesen. A topikok új, egymáshoz kapcsolódó mondattopikokként (topikális alanyokként) jelennek meg az összefoglalókban, nagyszámú követő topikprogressziót idézve elő a párhuzamos vagy a kiterjesztett párhuzamos progresszió helyett. Ez utóbbiak inkább a topikok ismétlését (más szóval a „témán maradást”), vagy korábban említett topikokra való visszatérést

tükröznének – ami inkább az elemző rész sajátossága, ahol az összefoglalóban említett topikokat fejti ki egyenként, részletesen a szerző.

A jelenséget a 19. ábra mutatja (a 15. számú szöveg angol nyelvű fordításán keresztül; a teljes 15A kódszámú szöveg az (43)-as példában olvasható; a diskurzustopikok szó szerinti magyar fordítása szögletes zárójelben, dőlt betűvel szerepel a szövegben): követő topikprogresszió jóval nagyobb számban fordul elő (négy esetben, a 0–1, 1–2, 2–3, 4–5 mondatok között), mint egyéb progressziótípusok (párhuzamos: egy esetben, a 3–4 mondatok között; kiterjesztett párhuzamos: 0). Az ábrában a párhuzamos és a kiterjesztett párhuzamos progressziót alkotó, azonos referenssel rendelkező topikok egymás alatt szerepelnek (ugyanabban az oszlopban), míg a követő topikprogressziót az ábra az új topik jobbra történő eltolásával jeleníti meg.

A korpuszban szereplő szövegek túlnyomó többségére (20-ból 18 forrásszövegre és ezek fordítására) az 19. ábrában látható „elfekvő” szerkezet a jellemző. Ez alól csak két szöveg a kivétel (a 12-es és a 20-as), amelyek „álló” struktúrát mutatnak a bennük előforduló nagyobb számú párhuzamos progresszió miatt. Ez utóbbi szerkezet a 20. ábrában látható (12A kódszámú, angol nyelvű szöveg; a teljes szöveg a (44)-es példában olvasható; a diskurzustopikok szó szerinti magyar fordítása szögletes zárójelben, dőlt betűvel szerepel a szövegben): párhuzamos progresszió azonosítható a 3–4, 4–5, 5–6 mondatok között és kiterjesztett párhuzamos progresszió az 1–3 mondatpár között.

186

Mondat	Diskurzustopik: The bumpy road of the healthcare reforms [Az egészségügy reformjának rögös útja]
0 (cím)	The bumpy road of the healthcare reform
1	the Hungarian healthcare budgetary expenditure
2	this increase
3	the introduction of wide scale austerity measures
4	the process of reforming the health service
5	All these issues

19. ábra. A 15. számú szöveg angol nyelvű fordításának topikprogressziója

dc_902_14

..... TOPIKSZERKEZET A FORDÍTÁSBAN

(43) 15A kódszámú fordítás:

0. The bumpy road of the healthcare reforms [*Az egészségügy reformjainak rögös úja*]

1. During the first four years of the MSZP-SZDSZ coalition that came to power in 2002, the Hungarian healthcare budgetary expenditure [*a magyar egészségügyi költségvetési kiadás*] grew from 4.3% to 5.1% in proportion to the GDP, which amounts to a sizeable 74% increase. 2. However, this increase [*ez a növekedés*] has not been accompanied by reforms. 3. By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of wide scale austerity measures [*a bevezetése széleskörű megszorító intézkedéseknek*] to every sphere of the fiscal budget became imminent. 4. Hence, the process of reforming the health service [*a folyamata az egészségügyi ellátás reformjának*] is simultaneously taking place with the drastic tightening of resources in several spheres, which contravenes the 2006 election promises on the one hand, and is being communicated in an obscure manner by the government, on the other. 5. All these issues [*Mindezen ügyek*] have shaken the foundations of public confidence needed for the implementation of reforms, as well as encumber the sick and medical practitioners alike.

187

Mondat	Diskurzustopik: The political situation after the death of Turkmenbashi [A Türkmenbasi halála utáni politikai helyzet]
0 (cím)	The political situation
1	the Turkmen President...
2	a 21-year-long epoch
3	Niyazov
4	he
5	Turkmenbashi
6	He
7	numerous leading world powers
8	Their interest

20. ábra. A 12. számú szöveg angol nyelvű fordításának topikprogressziója

(44) 12A kódszámú fordítás:

0. The political situation [*A politikai helyzet*] after the death of Turkmenbashi

1. As a result of a cardiac arrest, the Turkmen President [*a türkmén elnök*] Saparmurat Atayevich Niyazov, “The Father of All Turkmen” (Turkmenbashi), died on December 21st. 2. With the death of the leader, otherwise known as the “Great Leader” (Abar Se-dar), a 21-year-long epoch [*egy 21 évig tartó korszak*] has come to an end. 3. Niyazov [*Niyazov*] came to power in 1985 in Turkmenistan, which was a Soviet republic at the time. 4. At the beginning he [*ő*] ruled the country from the position of first secretary of the Communist Party and later as elected president and from 2005 as president-for-life of the independent Turkmenistan. 5. During his rule, Turkmenbashi [*Türkmenbasi*] established a personality cult perplexing and unimaginable to Western democracies. 6. As the leader of his country, he [*ő*] simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions. 7. At his funeral on December 24, numerous leading world powers [*számos vezető világhatalom*] were represented, ranging from the Russian prime minister to the Assistant US Secretary of State, demonstrating their interests in the future development of the leaderless country. 8. Their interest [*Az ő érdeklődésük*] is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest in the world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of the whole world.

A topikszerkezet-elemzés eredményeit statisztikai módszerekkel is megvizsgáltam: összehasonlítottam, hogy a két alkorpusz (eredeti szövegek és fordítások) különbözik-e a topikprogresszió (párhuzamos, követő, kiterjesztett párhuzamos) és a tematikus mélység (vagyis az újonnan megjelenő altopikok száma) tekintetében (16. és 17. táblázat).

16. táblázat. A topikprogressziós változók leíró statisztikai adatai

Változók		N	Átlag	Szórás
Párhuzamos progresszió	FNySz	20	1,20	1,32
	CNySz	20	1,00	,92
Kiterjesztett párhuzamos progresszió	FNySz	20	,85	,87
	CNySz	20	,70	,80
Követő progresszió	FNySz	20	4,15	1,66
	CNySz	20	4,50	1,88
Tematikus mélység	FNySz	20	5,15	1,53
	CNySz	20	5,50	1,88

17. táblázat. A topikprogressziós változók egymintás t-próbái
(szignifikanciaszint: *p < ,05)

Magyar forrásnyelvi szöveg – angol célnyelvi szöveg	t-próbák			
	t-érték	Szig.	Átlag	Szórás
Párhuzamos progresszió	1,285	,214	,20	,696
Kiterjesztett párhuzamos progresszió	1,143	,267	,15	,587
Követő progresszió	-2,333	,031*	-,35	,671
Tematikus mélység	-2,666	,015*	-,35	,587

A **követő témafejlődés** jelentőségét a két alkorpusz összehasonlító statisztikai elemzése is megerősíti: a követő progresszió mutat szignifikáns eltérést az eredeti szövegek és a fordítások között (a 17. táblázatban csillag jelzi a szignifikáns különbségeket). A 16. táblázat mutatja, hogy a követő progresszió átlagos gyakorisága 4,15 a forrásnyelvi szövegekben és 4,50 a fordításokban. Az 19. ábra jeleníti meg a követő progresszióban bekövetkezett eltolódást (növekedést). A 15-ös kódszámú szöveg angol nyelvű fordítása négy követő témafejlődést tartalmaz (egy párhuzamos témafejlődés mellett), míg a magyar nyelvű eredeti szövegben (21. ábra) csupán három követő témafejlődés fordul elő: a 0–1, 2–3 és a 4–5 mondatok között (két kiterjesztett párhuzamos témafejlődés mellett a 0–2 és a 2–4 mondatok között). A fordítás topikszerkezete tehát jelentősen eltér a forrásnyelvi szövegétől (a különbség jól látható, ha összevetjük az 19. és a 21. ábrában látható struktúrákat).

A szövegben számos új topik jelenik meg, így a fordítások **tematikus mélysége** is szignifikánsan nagyobb, mint a forrásszövegeké (az előbbieken a tematikus mélység átlagértéke 5,50, míg az utóbbiaké 5,15; lásd 16. és 17. táblázat). A t-próbák ugyanakkor a párhuzamos (1,20 és 1,00) és a kiterjesztett párhuzamos téma-progresszió (.85 és .70) átlagos gyakorisága esetében nem mutatnak szignifikáns eltéréseket a két alkorpusz között.

Mindhárom progressziótípust együttesen vizsgálva az látható, hogy az összesen 20 párhuzamos szövegből 14 fordítás őrizte meg a forrásszöveg topikprogresszió-mintázatát, a többi célnyelvi szöveg (összesen hat: a 08, 12, 13, 14, 15, 20-as kódszámú szövegek) valamilyen mértékben eltért ettől. Érdekes az is, hogy ha alaposabban megvizsgáljuk a két alkorpuszban a **topikális alanyokat**, még markánsabb a különbség: a 20 párhuzamos szöveg közül 11-ben vannak olyan mondatok, amelyekben eltér a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg topikális alanya. A 18. táblázat mutatja, hogy nem egyezik meg a két alkorpusz a topikális alanyok és a topikprogresszió tekintetében (a különböző alanyoknál a zárójelben feltüntetett számok jelzik azt a mondatot, ahol az eltérés van).

dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

21. ábra. A 15-ös kódszámú magyar szöveg topikprogressziója

Mondat	Diskurzustopik: Az egészségügy reformjának rögzös útja
0 (cím)	Az egészségügy reformjának rögzös útja
1	a magyar egészségügyi költségvetés kiadásainak aránya
2	az ellátás reformja
3	a komoly megkorítások
4	az egészségügyi ellátás reformjára
5	Mindez

190

Fontos kiemelni, hogy a topikális alany módosulása nem mindig jár együtt a progressziófajta, s ez által a topikszerkezet változásával. A 16-os kódszámú szövegben például a 2. mondat alanya eltér a magyar és az angol változatban (FNySz: *igen éles válaszok*; CNySz: *Moscow*). Bár egymással nem azonosak, mindkét alany új topikot fogalmaz meg az előző mondat topikális alanyához képest (FNySz: *...híre* / CNySz: *The news*), s így mindkettő követő topikprogressziót alkot.

Összefoglalásul elmondható, hogy az adatok alátámasztják azt a feltevést, miszerint a fordítás során eltolódás következik be a topikszerkezetben (FAWCETT 1997/2003; ROGERS 2006; VENTOLA 1995). A korpuszból azonban az is látható, hogy nem minden topikszerkezeti változó mutat statisztikailag is szignifikáns eltérést (érdemi eltolódást). Mint ahogy a topikszerkezet és a topikprogresszió minősége kimutathatóan jelentős szerepet játszik a szövegben az információ megjelenítésében (előtérbe vagy háttérbe helyezésében; LAUTAMATTI 1987; SCHNEIDER-CONNOR 1990; VENTOLA 1995), feltételezhető, hogy a célnyelvi megformálás során bekövetkező topikszerkezet-módosulás (vagy változás a topikális alanyokban) problémát jelenthet a fordításban: okozhat pl. hangsúly/fókuszmodosulást és következésképpen eltérő diskurzustartalmat. Nem tudunk azonban még eleget az ilyen eltolódások pontos következményeiről. A jelenség alaposabb megértése érdekében a korpuszon tartalomszempontú, műfajalapú elemzést is végeztem.

dc_902_14

..... TOPIKSZERKEZET A FORDÍTÁSBAN

18. táblázat. Eltérő topikális alannal és/vagy eltérő topikprogresszióval rendelkező forrásnyelvi (FNySz) és célnyelvi szövegek (CNySz)

Szövegek	Eltérő topikális alany (M = mondat)	Eltérő topikprogresszió
01 FNySz—CNySz	+ (M2)	–
02 FNySz—CNySz	–	–
03 FNySz—CNySz	–	–
04 FNySz—CNySz	+ (M3)	–
05 FNySz—CNySz	–	–
06 FNySz—CNySz	+ (M2)	–
07 FNySz—CNySz	+ (M2)	–
08 FNySz—CNySz	+ (M3, M7)	+
09 FNySz—CNySz	–	–
10 FNySz—CNySz	–	–
11 FNySz—CNySz	–	–
12 FNySz—CNySz	+ (M0)	+
13 FNySz—CNySz	+ (M2, M4)	+
14 FNySz—CNySz	+ (M2, M5)	+
15 FNySz—CNySz	+ (M2)	+
16 FNySz—CNySz	+ (M2, M3)	–
17 FNySz—CNySz	–	–
18 FNySz—CNySz	–	–
19 FNySz—CNySz	–	–
20 FNySz—CNySz	+ (M5, M11)	+

191

6.3.2. KVALITATÍV ELEMZÉS: TOPIKSZERKEZET ÉS ESEMÉNYSTRUKTÚRA

A kvalitatív elemzés azoknak eseménystruktúra-komponenseknek a vizsgálatára korlátozódik, amelyekben **a forrásszöveg és a fordítás topikális alanya eltér**. Célja, hogy kiderüljön, okoz-e a topikszerkezeti eltolódás tartalmi módosulást a hírszövegben. Az összefoglalókat újrakezelttem és azonosítottam bennük az eseménystruktúra-komponenseket. A. Bell (1991) elméleti munkája és a műfaj sajátosságai alapján a következő eseménystruktúra-komponensek képezték vizsgálat tárgyát: Absztrakt, Szereplő, Cselekmény, Helyszín (Idő, Hely), Utóesemény (Következmények, Reakciók), Kommentár (Kontextus, Értékelés, Várakozások) és Háttér (Korábbi epizódok, Történet).

Mivel az esetek többségében a **topikális alany** a **Szereplő**, vagyis a történet kulcsfigurája, megvizsgáltam minden mondatban az alanyt, hogy a benne megfigalmazott Szereplő „státuszában” (jellegében) történik-e változás. Például a személyt

vagy intézményt kifejező, ún. Szereplő státuszú alanyok (pl. *a splinter group* [kiszorult csoport], *the Romanian government* [a romániai kormány], *the President of the Republic* [a köztársasági elnök], *Vladimir Putin* stb.) nem vesztik-e el ezt a státuszt és nem kapnak-e más, Nem szereplői státuszt, ami már más jellegű információk kifejezésére nyújt lehetőséget (pl. elvont fogalom vagy tárgy, mint pl. *the controversy* [az ellentmondás], *a shift* [váltás], *the inter-state alliance* [az államközi szövetség] stb.), vagy éppen fordítva. Az elemzés eredménye meglepő: a 20 párhuzamos szövegből nyolcban (01, 04, 06, 07, 12, 13, 14, 16) megfigyelhető ilyen státuszmódosulás. Erre azért fontos figyelni, mert a mondat fókuszának megváltoztatása befolyásolja (olykor meg is változtatja) annak jelentését. Az alábbiakban ezekre a változásokra látható egy-egy példa, mindkét irányban: Szereplő Nem szereplő, Nem szereplő Szereplő státusz (FNySz = magyar forrásnyelvi szöveg; CNySz = angol célnyelvi szöveg):

192

FNySz: tiltakozó megmozdulások (Nem szereplő) CNySz: *Representatives of these parties* (Szereplő) (04-es szöveg)

FNySz: Amerika Oroszország-politikája (Nem szereplő) CNySz: *America* (Szereplő) (06-os szöveg)

FNySz: a romániai magyarság... (Szereplő) CNySz: *The question...* (Nem szereplő) (14-es szöveg)

A topikális alany Szereplő/Nem szereplő jellegében bekövetkező státuszmódosulás felvet a magyar és az angol nyelv rendszerbeli különbségei miatt egy másik fontos kérdést is. Az angol gyakran használ szenvedő szerkezetet abban az esetben, ha nem a cselekvés végzője a lényeges, vagy ha nem akarják megnevezni (az eseménystruktúrában ennek feleltethető meg a Nem szereplő topikális alany). Ilyenkor a cselekvés tárgyára kerül a hangsúly és a cselekvő általában meg sem jelenik a mondatban (vagy ha megjelenik, nem alanyi funkcióban; pl. *The agreement was signed*. [lit.: *Az egyezmény alá lett írva.*]). A mai magyar nyelvhasználat kerüli ezt a szerkezetet, helyette inkább cselekvő áll (pl. *Aláírták az egyezményt*). Ez a különbség – különösen az angolról magyarra fordításban – befolyásolja a topikszerkezetet, mivel a fordítók a szenvedő igéket jellemzően cselekvővé alakítják, ezzel pedig együtt jár az alany megváltoztatása, s következésképp a topikszerkezet módosulása. A topikszerkezeti eltolódás azonban nem feltétlenül jár együtt az értelem megváltozásával is, mivel az angol olvasó számára a szenvedő, a magyar olvasó számára viszont a cselekvő szerkezet a megszokott/elvárt (erről bővebben lásd KLAUDY 2003: 425–426).

Az itt vizsgált korpusz esetében a fordítás iránya ellentétes: magyar a forrásnyelvi szöveg. Ez a probléma ezért kevésbé jelentkezik (ritkán fordul elő, hogy az aktív mondatokat passzív mondatnak felelteti meg a fordító). Érdekessége és a Szereplő/Nem szereplő státusszal való párhuzama miatt azonban megvizsgáltam, hogy

az eltérő topikális alannal rendelkező mondatok között van-e olyan, ahol a célnyelvi szövegbe szenvedő szerkezet került, és hogy a szenvedő szerkezet megjelenése által történt-e Szereplő/Nem szereplő váltás.

A korpusz csupán négy olyan mondatot tartalmaz, amelyeknél az angol fordításban passzív szerkezet áll (a topikális alanyokat dőlt betűk jelzik):

FNySz: A lépést november 22-én Moszkvában – Vlagyimir Putyin orosz elnök és Romano Prodi olasz miniszterelnök jelenlétében – *konkrét megállapodás* követte.

CNySz: *The step* was followed by a concrete agreement signed in Moscow on the 22nd of November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Italian Prime Minister Romano Prodi.

(13-as szöveg, 2. mondat; Háttér/Korábbi epizódok eseménystruktúra-komponens)

FNySz: A Déli Áramlat számai mögött mindazonáltal *bizonytalanság* húzódik.

CNySz: However, *the details* related to the South Stream are still surrounded by uncertainties.

(13-as szöveg, 4. mondat; Kommentár/Értékelés eseménystruktúra-komponens)

FNySz: A növekedést azonban nem kísérte *az ellátás reformja*.

CNySz: However, *this increase* has not been accompanied by reforms.

(15-ös szöveg, 2. mondat; Háttér/Történet eseménystruktúra-komponens)

FNySz: Az eddigi közvetett béketámogató tevékenységet a katonai műveletekben való *aktív, közvetlen szerepvállalás* egészíti ki.

CNySz: The hitherto *peace keeping operations* will be complimented by active military participation.

(20-as szöveg, 11. mondat; Cselekmény eseménystruktúra-komponens)

Az eseménystruktúra komponensek közül a szenvedő szerkezet megjelenése a Háttér/ Korábbi epizódok (13-as szöveg), Kommentár/Értékelés (13-as szöveg), Háttér/Történet (15-ös szöveg) és a Cselekmény eseménystruktúra-komponenseit érintette a szövegeknek, Szereplő komponens nem. Ily módon a cselekvő/szenvedő váltás – e korpusz esetében – kimutathatóan nem jár együtt Szereplő/Nem szereplő státuszmodosulással a topikális alanyok vonatkozásában.

A kvalitatív elemzés második szakaszában azokat a mondatokat vizsgáltam, amelyeknek **eltérő a topikális alanya**, hogy láthatóvá váljon a hírszöveg mely **eseménystruktúra-komponensében** jelennek meg. Erre azért volt szükség, hogy alaposabban megérthessük, hogy a topikyszerkezetben bekövetkező eltolódások miként befolyásolják a hírtartalmat (vagyis, hogy az eltolódás révén az eseménystruktúra mely elemei sérülhetnek). Az elemzés tehát csak azokat a szövegpárokat

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

(magyar eredeti/angol fordítás) foglalja magába, amelyekben van eltérő topikális alany (az ilyen szövegeket + jel jelöli a 18. táblázat utolsó oszlopában). Az elemzés eredményei a 19. táblázatban láthatók.

19. táblázat. Az eltérő topikális alannal rendelkező mondatok
eseménystruktúra-elemzésének eredményei

Esemény- struktúra- komponens		Szövegek (magyar eredeti – angol fordítás)															Σ	
		01	04	06	07	08		12	13		14		15	16		20		
		M2	M3	M2	M2	M3	M7	M0	M2	M4	M2	M5	M2	M2	M3	M5		M11
Absztrakt								+									1	
Cselekmény						+	+						+			+	4	
Kommen- tár	Kont									+				+			2	
	Ért								+								1	
	Vár				+												1	
Háttér	Kor		+	+					+			+					4	
	Tört	+										+			+		3	

Rövidítések: Kont: kontextus; Ért: értékelés; Vár: várakozások; Kor: korábbi epizódok;
Tört: történet; M: mondat; Σ: a korpuszban előforduló összes komponens száma

Eltérő alannal rendelkező mondatok a következő eseménystruktúra-komponensekben jelennek meg: Absztrakt (cím), Cselekmény, Kommentár (Kontextus, Értékelés, Várakozások), Háttér (Korábbi epizódok, Történet). Az alábbiakban ezekre látható egy-egy példa:

Absztrakt: *The political situation after the death of Turkmenbashi* (cím, 12-es angol szöveg)

Cselekmény: *The hitherto peace keeping operations will be complemented by active military participation.* (11. mondat, 20-as angol szöveg)

Kommentár: *However, the details related to the South Stream are still surrounded by uncertainties.* (4. mondat, 13-as angol szöveg)

Háttér: *However, this increase has not been accompanied by reforms.* (2. mondat, 15-ös angol szöveg)

Mint az a 19. táblázatban jól látható, az eseménystruktúra Háttér komponensében tér el leggyakrabban a topikális alany a két alkorpuszban (összesen hét ilyen mondatot tartalmaz a korpusz: négy mondat Korábbi epizódokat mesél el és három Történetet mond el). Ez meglepő, mivel az eseménystruktúrának ez az eleme adja a háttér-információt a szöveg információtartalmának és fő mondanivalójának megértéséhez. Ennek az elemnek a szerepe fordításban – ha lehet – még jelentősebb, hi-

szen nem biztos, hogy a más nyelvi, kulturális, társadalmi háttérből jövő célközönség rendelkezik azzal a forrásnyelvi, illetve forráskultúrára vonatkozó háttértudással, amely szükséges a cikk tartalmának és mondanivalójának megértéséhez. E komponens módosítása nehezebbé teheti a szöveg feldolgozását és veszélyeztetheti a fordítás megfelelő értelmezését.

A kvalitatív elemzés eredményei alapján elmondható, hogy (1) az összefoglalók műfaji (esemény-) szerkezete és topikszerkezete szisztematikus kapcsolatban állnak egymással és (2) a topikszerkezet változásai (a topikprogresszióban és/vagy a topikális alanyokban bekövetkező eltolódások) a fordítás során megváltoztathatják a hírtartalmat.

6.4. TOPIKSZERKEZET ÉS TARTALMI HŰSÉG A FORDÍTÁSBAN

195

Ez a fejezet annak a fő kérdésnek a vizsgálatára vállalkozott, hogy az adatok alátámasztják-e azt a korábbi kutatások alapján megfogalmazott feltevést, hogy a sajtófordítást az újságíráshoz hasonló normák vezérlik (BIELSA 2010: 45, 2007: 136). Ez esetünkben azt jelentené, hogy a hírszövegek fordítása a topikszerkezetben is megragadható, abból kiinduló tartalmi módosításokkal is jár. Az elemzés azt mutatta, hogy bár a korpuszban azonosíthatók bizonyos topikeltolódások a fordításban (a topikszerkezetben történtek olyan eltolódások, amelyek változást/eltolódást eredményeztek a hírtartalomban), összességében a fordításokra inkább **az eredeti szöveg szerkezetéhez való hűség a jellemző**. Mindez annak ellenére van így, hogy az újság célközönsége a határon innen és túl élő külföldi (nem magyar anyanyelvű) olvasó, amely esetben egyébként a szakirodalom szerint a lokalizáció a jellemző stratégia a fordításban és az, hogy a fordító jelentős módosításokat végez az eredeti, forrásnyelvi szöveghez képest (GOTTLIEB 2010: 199). Ez az ellentmondás feltehetően a műfaj jellegéből és a fordítás típusából fakad. Érvelő hírműfajként mind tartalmát, mind formai jellegzetességeit tekintve a fordító hűségre törekszik az eredeti szöveghez. A fordításkutatásban nem egyedülállóak ezek az eredmények: Valdeón (2005: 215) is – a BBC spanyol nyelvű hírszövegeinek elemzése során – arra a következtetésre jutott, hogy alig néhány cikk íródott igazán a spanyol ajkú olvasóközönség számára, az írások többsége szorosan követte az angol forrásszöveget.

A kutatást inspiráló másik fontos kérdés az volt, hogy meg kell-e őrizni a fordításban a forrásszöveg topikszerkezetét. A korpusz kis mérete csak óvatos megállapítások megfogalmazására nyújt lehetőséget, általánosítható következtetések levonásához nagyméretű adatbázis elemzésére van még szükség. Mégis, az eredmények

alapján feltételezhető, hogy e kérdést nem lehet egy nyelvpár esetében sem megbízhatóan megválaszolni az adott műfaj speciális sajátosságainak figyelembe vétele nélkül. A fenti eredmények azt a kutatási irányzatot látszanak igazolni (pl. BHATIA 1997; FAWCETT 1997/2003; GALLANGHER 1993), mely szerint a nyelvek szerkezeti jellemzőin túl – pontosabban azok mellett –, az adott műfaj sajátos műfaji/retorikai jegyeit (és ezek egymásra gyakorolt hatását) is célszerű megvizsgálni, ha meg akarjuk érteni, hogy a topikszerkezet mögött milyen műfaji megfontolások állhatnak. Ezek ismeretében lehet csak megbízható ajánlásokat megfogalmazni a topikszerkezet megőrzésére vagy megváltoztatására vonatkozóan a fordításban. A műfaji szempontú és a szövegközpontú fordításelemzést ötvöző ún. **kontextuális megközelítés** tehát értékes, a gyakorlati fordítóképzés számára is hasznosítható eredményekkel gazdagíthatja a fordításkutatást. A fordító akkor tud megbízható módon és tudatosan választani a fordítási módszerek közül, ha jól ismeri a műfajok szövegszerkezetet és nyelvi megformálást befolyásoló sajátosságait mind a forrás-, mind a célnyelven.

dc_902_14

7. RETORIKAI SZERKEZET A FORDÍTÁSBAN

dc_902_14

A következőkben a célom kettős: egyfelől kutatás-módszertani, másfelől elméleti/empirikus. Elsőként – kiegészítve a Mann és Thompson (1986, 1988) féle elemzési modellt – egy olyan szövegelemzési módszert vázolok fel, amely lehetővé teszi a retorikai szerkezet műfaji szempontú elemzését a fordításban. Erre a fordítási szempontú (párhuzamos szövegszegmenseket összevető) vizsgálat miatt van szükség. Az elemzési módszer bemutatását követően pedig – ennek felhasználásával – a fejezet arra a kérdésre ad választ, hogy miként írható le a retorikai szerkezet célnyelvi (re)produkciója a magyar–angol sajtófordításban és milyen állítások fogalmazhatók meg a retorikai szerkezet fordításával járó retorikai eltolódások jellegéről és következményeiről a szövegek jelentése és műfaji szerkezete vonatkozásában.

7.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEI

7.1.1. ELEMZÉS-MÓDSZERTANI CÉLOK

A fejezet elsőként – Mann és Thompson retorikastruktúra-elméletét alapul véve – a retorikai szerkezet műfaji szempontú elemzésének egy lehetséges módszerére tesz javaslatot a fordításkutatásban. Bizonyítja, hogy a felvázolt elemzési módszer segítségével

- (1) a retorikastruktúra-elmélet – amelyet eredetileg egymástól független szövegek elemzésére dolgoztak ki – alkalmazható fordítások vizsgálatára;
- (2) leírható a retorikai szerkezet célnyelvi (re)produkciója; valamint
- (3) felmérhetővé válik, hogy a fordítás funkcionálisan mennyire egyenértékű a forrásszöveggel.

7.1.2. A KORPUSZ RETORIKAI VIZSGÁLATÁNAK CÉLJA ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEI

E vizsgálat fő célja hipotézisek megfogalmazása a retorikai szerkezet sajtófordításban történő (re)produkciójára vonatkozóan. Rámutat a retorikai és a műfaji szerkezet interakciójára, hogy érzékeltesse a retorikai szerkezet megőrzésének szerepét

a funkcionálisan ekvivalens fordítások létrehozásában és rávilágítson, hogy a retorikai szerkezetben bekövetkező eltolódások miként hatnak a keletkező fordítás hírtartalmára. A hírszöveg műfajának elemzésén keresztül vizsgálatommal a következő fő kérdésre keresek választ:

Milyen hipotézisek fogalmazhatók meg a retorikai szerkezet (re)produkciójával kapcsolatban a magyar–angol fordításban?

A fordítási szempontú kohézió- és koherencia kutatásban rendelkezésre álló eredmények alapján (pl. BAKER 1992; BLUM-KULKA 1986; KÁROLY 2010; SHLESINGER 1995) e tanulmány az alábbi konkrét kérdést vizsgálja:

Kimutathatók-e a fordításban olyan kapcsolódási propozicionális eltolódások, amelyek hatással vannak a célnyelvi szöveg propozicionális tartalmára és retorikai szerkezetére, s ezeken keresztül a szöveg által közvetített mondanivalóra?

200

A fenti kérdéseket a következő alkérdések mélyreható elemzésén keresztül válaszolom meg:

- (1) Mi jellemző a kapcsolódási propozíciók eloszlására a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegekben?
- (2) Milyen kapcsolódási propozicionális eltolódások azonosíthatók a fordításokban?
- (3) Mi a forrásszövegek és a fordítások által közvetített – a retorikai szerkezet legfelső szintjeit elfoglaló kapcsolódási propozíciókban tetten érhető – fő retorikai funkció?
- (4) Milyen mértékben egyeznek a forrás- és a célnyelvi szövegek kapcsolódási propozíciói és retorikai szerkezete; vagyis, kimutatható-e retorikai szerkezeti eltolódás a fordításban?
- (5) Hogyan viszonyul egymáshoz a retorikai és a műfaji szerkezet; vagyis, a hírszövegek eseményszerkezetének mely komponenseiben fordulnak elő kapcsolódási propozicionális eltolódások?
- (6) A kapcsolódási propozíciók mennyire jelöltek (nyelvileg) a magyar eredeti szövegekben és az angol fordításokban?

Ez utóbbi kérdést egyfelől Taboada és Mann (2006a: 441) állítása motiválja, miszerint nem minden reláció jelölt, másfelől a korábbi kutatások eredményei (pl. BAKER 1992), amelyek azt találták, hogy különbségek vannak a nyelvek között a tekintetben, hogy mennyire jelölik nyelvileg a logikai relációkat.

7.2. MÓDSZEREK

A korpusz retorikai szerkezeti elemzése a 7.3.1. részben kifejtendő módszer szerint történik. Az ezt követő adatelemzés – a korábbi elemzésekhez hasonlóan – mind kvantitatív, mind kvalitatív megközelítéseket ölelt föl (részletesen lásd 7.3.2. és 7.3.3. rész). A kvantitatív (statisztikai) elemzések célja az elsősorban mennyiségi természetű eltolódások azonosítása a fordításban a kapcsolódási proposíciók gyakoriságának és eloszlásának elemzése alapján. A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti különbség mértékét (szignifikanciáját) t-próbák segítségével vizsgáltam (az SPSS 11 programcsomag segítségével), minden egyes változó (kapcsolódási proposíció) esetében külön-külön. Kvalitatív elemzésre a retorikai és a műfaji szerkezet interakciójának vizsgálatához, valamint annak megállapításához van szükség, hogy a retorikai struktúra fordítás során bekövetkezett változásai miként hatnak az eseménystruktúrára és a hírszöveg propozicionális tartalmára.

201

7.3. KAPCSOLÓDÁSI PROPOZICIONÁLIS ÉS RETORIKAI SZERKEZETI ELTOLÓDÁSOK

7.3.1. A RETORIKAISTRUKTÚRA-ELMÉLET FORDÍTÁSI SZEMPONTÚ ALKALMAZÁSA

A különféle nyelvek és kultúrák szövegszerkesztési hagyományai és normái jelentős eltéréseket mutatnak (a témában született kutatások eredményeiről részletes áttekintés Connor (1996) munkájában olvasható). E különbségek hatással vannak nemcsak a fordítók tevékenységére, hanem a fordítások értelmezhetőségére is. Míg a koherencia és a szövegszerkezet egyes aspektusainak (pl. a strukturális és a nem strukturális kohézió) fordításával számos kutatás foglalkozik (ezeket pl. Baker (1992) és Károly (2010) részletezi), a retorikai szerkezet fordítási kérdéseit kevesen vizsgálják, annak ellenére, hogy a szövegfeldolgozásban betöltött kulcsszerepe már bizonyított (HATIM–MASON 1990; MANN–MATTHIESSEN–THOMPSON 1992; NORD 1997; TIRKKONEN-CONDIT 2002).

A retorikai szerkezetet és a szöveg hierarchikus felépítését kísérő kognitív folyamatokat legelőbb Mann és Thompson (1986) retorikaistruktúra-elméletével vizsgálják (különféle nyelvészeti, számítógépes nyelvészeti, diskurzuselemzési, érvelés- és íráskutatási célú alkalmazásáról Taboada és Mann (2006a) közöl áttekintést). Az elméletet azonban eredetileg egymástól független szövegek elemzésére

dolgozták ki és nem olyanokra, amelyek egymástól valamilyen módon „függnek”, mint például a fordítások, amelyek valójában egy másik (a forrásnyelvi) szöveg más (cél-) nyelvi változatai. A fordításkutatásban való alkalmazhatóságához egy olyan, speciális elemzési módszer kidolgozására van szükség, amely lehetővé teszi forrásszövegek és fordításaik párhuzamos elemzését és a hierarchikus szövegstruktúra ekvivalens szövegrészeinek vizuális megjelenítését.

A mások ok, amiért fontosnak tartottam e vizsgálat elvégzését Taboada és Mann (2006a) egyik, a retorikaistruktúra-elmélet felhasználására vonatkozó kritikai megjegyzése volt. Amellett érveltek, hogy a szövegszerkezet és a koherencia megértéséhez nem elegendő csupán egyoldalúan a retorikai szerkezetet vizsgálni. Mivel a szövegprodukciónak keletkező szöveg végül számos, különféle alkotóelemből álló szerkezet komplex „felépítménye” (makroszerkezet, szuperstruktúra, műfajszerkezet stb.), fontos látni azt is, hogy a különböző szerkezetek hogyan viszonyulnak egymáshoz:

202

A retorikaistruktúra-elméletről először úgy gondoltuk, hogy jól működik olyan, nagyobb egységek esetében is mint például a bekezdés vagy az alfejezetek [...] Gyakran nem így van. [...] Általában a nagyobb egységek elemzéséből származó eredmények véletlenszerűek és nem kellően informatívak. Bár e szinteknél másféle szerkezetek is szerepet játszanak: a makrostruktúra (VAN DIJK 1980) vagy a műfaji összetevők (EGGINS–MARTIN 1997; MARTIN 1984) valószínűleg több információval szolgálnak. A műfaji vagy holisztikus elemeket Mann és Thompson (1988) nem tartja a retorikaistruktúra-elméletbe tartozónak, és nem vállalkoztak eddig a két megközelítés egyesítésére [...]. A különféle műfajok mélyreható elemzése tudna fényt deríteni a makrostruktúra vagy a műfaj és a retorikai szerkezet viszonyára (TABOADA–MANN 2006a: 430; ford.: K. K.⁸⁰).

Az elemzési módszer alkalmazását a fejezet a vizsgált korpusz egy magyar szövegén és annak angol nyelvű fordításán szemlélteti. A forrás- és a célnyelvi szöveg retorikai szerkezetét alkotó kapcsolódási proposíciók mennyiségi és minőségi elemzésén keresztül azonosítja a fordítás során keletkező szerkezeti eltolódásokat. Az elemzés ezután kiegészül egy olyan, a hírszövegek eseményszerkezetét feltáró, műfaji szempontú vizsgálattal, amely révén láthatóvá válik a propozicionális elto-

80 Az idézet eredeti szövege: „RST was initially expected to work well with large unit sizes, such as orthographic paragraphs or subsections [...] Often it does not work well. [...] In general, analysis of larger units tend to be arbitrary and uninformative. However, at those levels, other structures are at play: macrostructure (VAN DIJK 1980) or constituents of a genre (EGGINS–MARTIN 1997; MARTIN 1984) are probably more informative. Although genre elements, or holistic elements, are mentioned as being outside the scope of RST in Mann and Thompson (1988), no systematic attempt has been made to marry the two approaches [...]. A more exhaustive study of different genres would throw light on the relationship between macrostructures or genres and RST structures” (TABOADA–MANN 2006a: 430).

lódások szövegstruktúrában elfoglalt helye és az, hogy miként módosítják a fordítás propozicionális tartalmát, s egyúttal a hírszöveg által közvetített üzenetet is. A tanulmány egyfelől a retorikai struktúra koherencia alkotásban betöltött szerepének alaposabb megértéséhez járul hozzá, másfelől a fordítás mint szöveg kutatását segíti, mivel lehetővé teszi a retorikai és műfaji szerkezet interakciójának leírását, majd ennek alapján a koherencia fordítási (re)produkcióját kísérő kognitív folyamatok feltárását.

7.3.1.1. A fordítás retorikai szerkezeti elemzésének menete

A retorikai szerkezet elemzéséhez a szöveg nagyon alapos ismeretére, annak többszöri elolvasására, majd az 1. és a 2. *diagram*ban látható ágrajz elkészítésére van szükség mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi szöveg esetében. E folyamat a következő lépésekből áll:

- (a) az elemzés legkisebb, ún. minimális egységeinek azonosítása és kódolása;
- (b) a kapcsolódó szövegrészek, valamint az ezeket összekötő kapcsolódási propozíciók azonosítása;
- (c) ágrajzok készítése, amelyek vizuálisan megjelenítik mindegyik szöveg hierarchikus retorikai szerkezetét;
- (d) a fenti lépések megbízhatóságának ellenőrzése.

Az első lépés tehát az elemzés minimális egységének a meghatározása. Bár az RSE-ben az egységek száma tetszőleges, Mann és Thompson (1988: 248) szerint ezeknek valamilyen „funkcionális integritással” bírniuk kell, és az alapegységek kiválasztásának amennyire csak lehet, semlegesnek kell lennie annak érdekében, hogy ne befolyásolja az elemzést. Így az alábbi elemzés, Mann és Thompson (1986), valamint Taboada és Mann (2006a: 429–430) ajánlását követve minden tagmondatot külön egységnek vesz.

Mivel az egységekre bontás ilyen módja nyelvfüggő, olyan címkézési rendszert kell kialakítani a tagmondatok és a mondatok jelölésére, amely segítségével a forrás- és a célnyelvi szöveg összevethető még akkor is, ha – a magyar és az angol nyelv eltérő mondat szerkesztési szabályai miatt – a mondat/tagmondat határok különböznek. Ez több esetben is előfordul a vizsgált korpuszban. Ha ugyanis a forrás- és a célnyelvi szöveg minimális egységeit egymástól függetlenül, folyamatosan számozzuk, az elemzés nyomán keletkező fastruktúrák nem hasonlíthatók össze, mivel a számok nem feltétlenül ugyanazokra a mondatokra/tagmondatokra (nem azonos propozicionális tartalmat közvetítő szövegrészekre) utalnak. Ezért a mondatokat számok jelölik (pl. 1, 2, 3) és a számokhoz betűk kapcsolódnak (ábécérendben: pl. a, b, c) amennyiben a mondat tagmondatokra bomlik (pl. egy három tagmondatból álló mondat esetében: 1a, 1b, 1c). Ha a minimális egységet megszakítja egy másik, akkor a címkét „/1” és „/2” jelzés egészíti ki, mutatva a két,

elválasztott részét az egységnek. A (45)-ös példa egy olyan mondaton szemlélteti a fenti címkézési módszert, amely az angol fordításban egy három tagmondatból álló mondatra alakul, amelyben a második tagmondat beékelődik az első tagmondat alá és állítmánya közé. A (46)-os példa ennek az ellenkezőjét mutatja: a két tagmondatból álló magyar mondatból angolul egy tagmondatos mondat lesz.

(45) A 01-es magyar szöveg 2. mondata

- | | | | |
|---|---|------|---|
| 2 | Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében él kompakt tömbben a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800 000 magyar./ | 2a/1 | This region,/ comprising Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) and Maros (Mureş) counties in northern Romania,/ 2a/2 has the densest population of Hungarians in the country; 2c indeed, nearly half of the Hungarians in Romania live there, or almost 800,000 people./ |
|---|---|------|---|

204

(46) A 08-as magyar szöveg 2. mondata

- | | | | |
|----|---|---|--|
| 2a | Ahhoz, hogy Magyarország is bevezethesse az eurót,/ 2b nem lesz elég a tervezett 1000–1300 milliárd forintos kiadáscsökkentés./ | 2 | The planned 1000-1300bn-forint reduction in expenditure will not be enough for the introduction of the euro in Hungary too./ |
|----|---|---|--|

A második lépés a kapcsolódó szövegrészek és az ezeket összekötő kapcsolódási proposíciók azonosítása. Mint a korábbiakban említettem, ez a lépés a szöveg sokszori, nagyon alapos olvasását igényli, mert csak így lehet megbízhatóan megítélni, hogy a szövegnek pontosan mely (kisebb és nagyobb) részei állnak kapcsolatban egymással és milyen típusú logikai kapcsolat köti őket össze.

Az elemzés erősen szubjektív, interpretáción alapuló jellege miatt a relációk kategorizálása mindenképp ún. „valószínűségi minősítések” (*plausibility judgments*) alapján történik. Erre Mann és Thompson (1986) is felhívja a figyelmet az elmélet bemutatása során. Ezért, az elemzés megbízhatósága érdekében, azt – mind a minimális egységek, mind a kapcsolódó szövegrészek, mind pedig a KP-k azonosítása esetében – kettős kódolással célszerű elvégezni. Kettős kódolás során a kutató mellett, de tőle függetlenül, egy másik elemző kódolja az adatokat, majd utána vizsgálni kell a kódolók közötti egyezés mértékét. Ennek a tesztelésére, kellően nagy korpusz esetén, a szakirodalom statisztikai módszereket is kínál (pl. a Kappa koefficiens: TABOADA–MANN 2006a: 444).

A KP-k azonosításával egy időben készülnek el a fadiagramok, amelyek a relációkat és azok hierarchikus rendjét vizuálisan jelenítik meg, külön-külön mindegyik szö-

vegre. A diagramok Mann and Thompson (1988) jelölési módszerével és a fent leírt címkézési stratégiával készülnek. Az alábbiakban látható 1. és 2. *diagram* szemlélteti a folyamatot: a vízszintes vonalak (alattuk a számmal) a kapcsolódó szövegegységeket, a nyíl végű ívek (felettük a KP nevével), az egységeket összekötő relációkat jelölik. A nyílak a szatellitból indulnak ki és a mag felé mutatnak, amelyet függőleges vonal jelez.

A diagramok elkészítését követően retorikai szerkezet vizsgálata – a korábbi elemzésekhez hasonlóan – kvantitatív és kvalitatív megközelítéseket alkalmaz. A kvantitatív (statisztikai) elemzések a kapcsolódási propozíciók gyakoriságát és eloszlását vizsgálják, annak érdekében, hogy ki lehessen mutatni a fordítást kísérő, elsősorban kvantitatív természetű eltolódásokat. Ezeket egyfelől a két nyelv közötti rendszerbeli különbségek, másfelől a fordító szövegértelmezése okozhatja. A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti különbség mértékét (szignifikanciáját) t-próbák segítségével lehet statisztikailag vizsgálni, minden egyes változó (kapcsolódási propozíció) esetében külön-külön. Kvalitatív elemzésre a retorikai és a műfaji szerkezet interakciójának vizsgálatához, valamint annak megállapításához van szükség, hogy a retorikai struktúra fordítás során bekövetkezett változásai miként hatnak az eseménystruktúrára és a hírszöveg propozicionális tartalmára. A kvalitatív elemzés A. Bell (1991) modelljére épül. Összefoglalva, az adatelemzés a következő lépéseket öleli fel:

- (a) a kapcsolódási propozíciók eloszlásának vizsgálata a forrásnyelvi szövegben és a fordításban (a KP-k gyakoriságának kvantitatív/statisztikai elemzése) és a KP-eltolódások azonosítása a fordításban;
- (b) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg retorikai szerkezetének kvalitatív elemzése, különös tekintettel (a) a szöveg által közvetített fő retorikai funkcióra (amely a struktúra legfelső szintén elhelyezkedő KP-kból állapítható meg), (b) a KP-k és a retorikai szerkezet egyezésének mértékére (meg egyező és eltérő KP-k és szerkezet azonosítására) és (c) a retorikai és a műfaji szerkezet közötti kapcsolatra, vagyis a KP eltolódások eseménystruktúrában elfoglalt helyére;
- (c) a KP-k nyelvi jelölésének vizsgálata a forrás- és a célszövegekben.

A kapcsolódási propozíciókat sokféleképpen lehet jelölni: igeidővel, grammatikai szerkezettel (pl. az angolban a *“to + Infinitive”* jelölheti a CÉL relációt), diskurzusjelölőkkel, kötőszókkal, lexikai elemekkel stb. (BAKER 1992; MANN–THOMPSON 1986). Mivel a kohézió- és koherenciakutatásban a szövegbeli kapcsolatokat, logikai relációkat leginkább kötőszók (pl. *bár, és, továbbá, egyfelől*) elemzésén keresztül vizsgálják, a jelen vállalkozás tárgyát is ezek képezik. Egy relációt tehát abban az esetben tekinthetünk jelöletlennek, ha azt nem jelöli explicit módon kötőszó.

A fentiekben bemutatott elemzési módszert a korpusz 15-ös számú szövegén keresztül szemléltetem. Elsőként a szöveg minimális egységekre bontását (a tagmondatok/mondatok címkézését) mutatom be (47-es példa), amelyet az ágrajz létrehozása követ (1. és 2. *diagram*). Mint a 47-es példa látható, a szöveg egységekre bontása után

öt (számmal jelölt) mondat keletkezik mindkét szövegből, de a magyar szövegből hét, míg az angol szövegből nyolc minimális egység (tagmondat, amelyet a mondat számát követő betű jelez). A megegyező szövegrészek egymás mellett helyezkednek el, a relációkat kifejező kötőszókat pedig dőlt betűk jelzik. A mondat szerkezetben egy jelentős különbség látható. A 4. mondatban a tagmondatok propozicionális tartalma megváltozik: a 4b tagmondatban megjelenő információ a forrásszövegben két tagmondatban oszlik el (a 4c és a 4b-ben) és ráadásul fordított sorrendben a fordításban. A címkézési rendszernek köszönhetően azonban a diagramokban láthatók az egymásnak megfelelő tagmondatok (az angol szövegben megnövekedett tagmondat szám és a megfordult propozicionális tartalom ellenére).

(47) A 15-ös magyar szöveg és angol fordításának minimális egységekre bontása

206

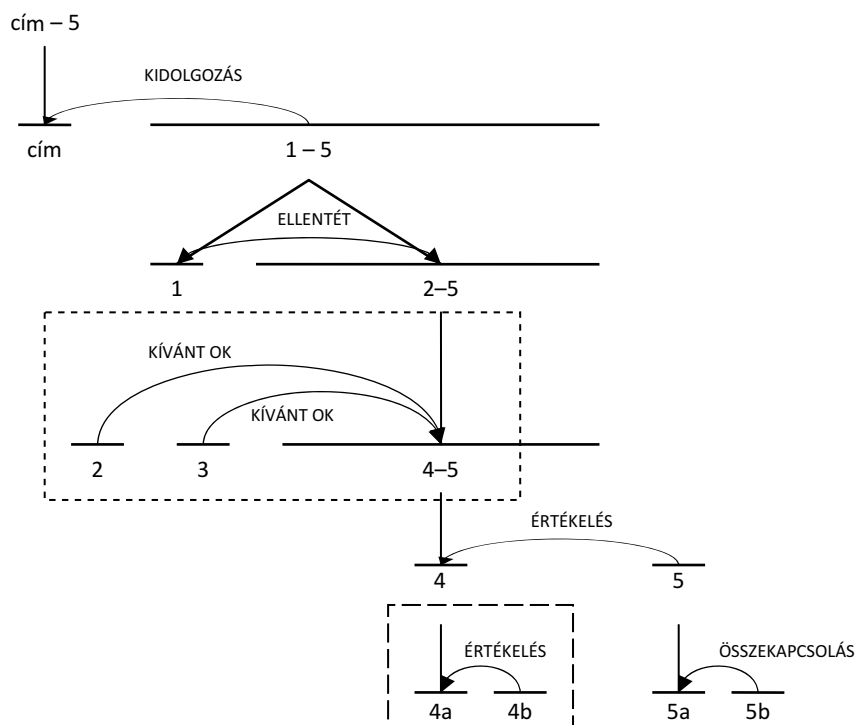
Az egészségügy reformjának röögös útja

- 1 A 2002-ben hivatalba lépett MSZP-SZDSZ koalíció első négy évében a magyar egészségügyi költségvetés kiadásainak aránya a GDP-n belül 4,3%-ról 5,1%-ra nőtt.
- 2 A növekedést *azonban* nem kísérte az ellátás reformja.
- 3 *Másfelől* a koalíció költségvetési politikájának hibái folytán 2006 nyarára az államháztartás minden területén elodázhatatlanná váltak a komoly megszorítások.
- 4a Az egészségügyi ellátás reformjára *ezért* a források szűkítésének idején kerül sor,
- 4b *ráadásul* ez egyszerre több területen, drasztikus lépésekben, a 2006-os választási ígéreteknek ellentmondva és hiteltelen kormányzati kommunikációval övezve történik.
- 5a Mindez alapvetően kikezdte a reform megvalósításához szükséges közbizalmat
- 5b és súlyosan megterheli mind a betegeket, mind az orvosokat.

The bumpy road of the healthcare reforms

- 1 During the first four years of the MSZP-SZDSZ coalition that came to power in 2002, the Hungarian healthcare budgetary expenditure grew from 4.3% to 5.1% in proportion to the GDP.
- 2 *However*, this increase has not been accompanied by reforms.
- 3 *Ø* By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of wide scale austerity measures to every sphere of the fiscal budget became imminent.
- 4a *Hence*, the process of reforming the health service is simultaneously taking place with the drastic tightening of resources in several spheres, which contravenes the 2006 election
- 4c promises *on the one hand* [lit.: *egyfelől*],
- 4b *and* [lit.: *és*] is being communicated in an obscure manner by the government,
- 4c *on the other* [lit.: *másfelől*].
- 5a All these issues have shaken the foundations of public confidence needed for the implementation of reforms,
- 5b *as well as* encumber the sick and medical practitioners alike.

A szövegek minimális egységekre bontását a kapcsolódó szövegrészek és a köztük fennálló kapcsolódási propozíciók azonosítása követi. Mint azt az 1. és a 2. *diagram* mutatja, a magyar szövegben összesen hét relációt lehet azonosítani: egy KIDOLGOZÁST (cím—1-5. mondat), egy ELLENTÉTET (1. mondat—2-5. mondat), két KÍVÁNT OKOT (2. mondat—4-5. mondat, 3. mondat—4-5. mondat), két ÉRTÉKELEST (4. mondat—5. mondat, 4a tagmondat—4b tagmondat) és egy ÖSSZEKAPCSOLÁST (5a tagmondat—5b tagmondat).

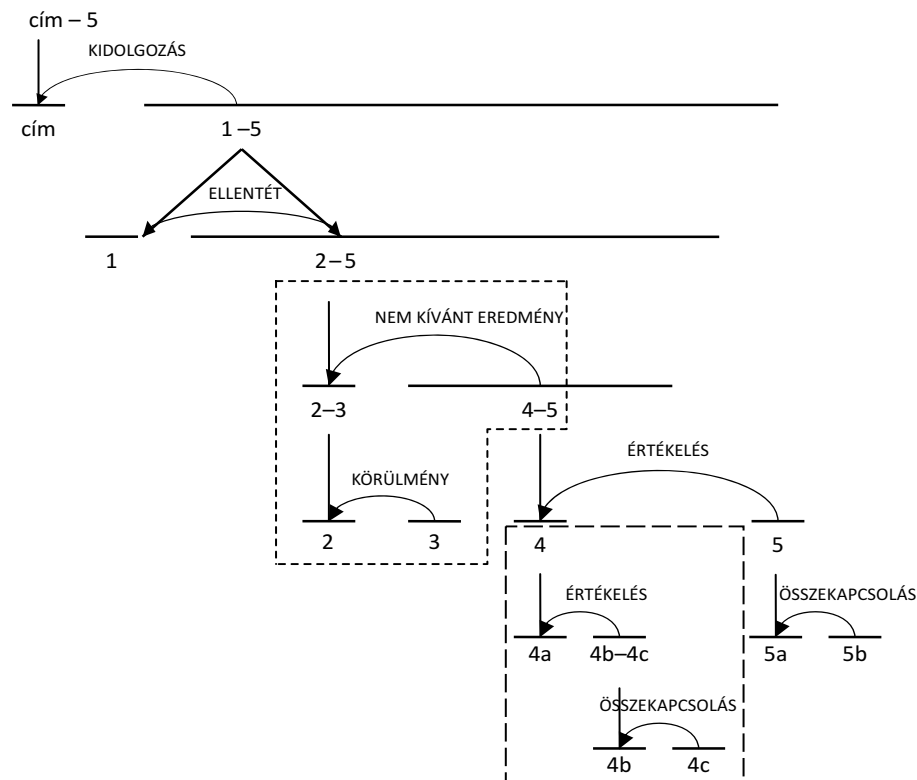


1. *diagram*. A 15-ös magyar szöveg hierarchikus retorikai szerkezete

Az angol fordítás alapján készített diagram meglehetősen eltérő struktúrát mutat. Itt összesen kilenc tagmondat és nyolc reláció látható: egy KIDOLGOZÁS (cím—1-5. mondat) és egy ELLENTÉT (1. mondat—2-5. mondat), ami megegyezik azzal, amit a magyar szövegben láttunk; egy NEM KÍVÁNT EREDMÉNY (2-3. mondat—4-5. mondat), egy KÖRÜLMÉNY (2. mondat—3. mondat), amik egyáltalán nem szerepelnek a forrászövegben; és két ÉRTÉKELES (4. mondat—5. mondat, 4a tagmondat—4b-4c tagmondatok), mint a forrásnyelvi szövegben, valamint két ÖSSZEKAPCSOLÁS (4b tagmondat—4c tagmondat; 5a tagmondat—5b tagmondat). Az ábrában szaggatott vonalak jelzik az eltérő mondat/tagmondatszerkezetből (ritkán szaggatott vonalak) és az eltérő értelmezésből (sűrűn szaggatott vonalak) fakadó változásokat.

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

208



2. diagram. A 15-ös szöveg angol fordításának hierarchikus retorikai szerkezete

Az ágrajzokból az is jól látszik, hogy a szövegek által közvetített fő retorikai funkció – mint azt a szerkezet legfelső szintjein (a cím és a szöveg között) szereplő KP-k mutatják – mindkét esetben a KIDOLGOZÁS. Mann (2005) relációdefiníciója szerint ez arra utal, hogy fő funkciójukat tekintve mindkét szöveg a címben említett témában kíván további részletekkel szolgálni. Az is egyértelműen látható ugyanakkor, hogy a szövegek többi része sem a relációk mennyiségét, sem azok minőségét tekintve nem tekinthető egyformának. Megvizsgálva alaposabban az egyező relációkat és szerkezeti elemeket, a két szövegben található összesen 15 kapcsolódási proposícióból csupán öt olyan található, amelyek megegyeznek a két szövegben (ezt jelzi az 5 + 5 reláció a 20. táblázatban). Százalékosan ez összesen 66,67%-nyi egyezést mutat a magyar szöveg és az angol fordítás retorikai szerkezete között, amely jelentős különbséget (\Rightarrow eltolódást) jelent a fordításban (erre utal a táblázat utolsó oszlopában látható + jel). A 20. táblázat 2., 3. és 4. oszlopa foglalja össze a szerkezeti eltolódás százalékos kimutatásának módját.

20. táblázat. A retorikai szerkezeti eltolódás mértéke a fordításban (%-ban)

Szöveg	Egyező KP-k FNYSZ + CNySz	Összes KP FNYSZ + CNySz	%-os egyezés (egyező vs. összes KP)	Retorikai szerkezeti eltolódás
15	5 + 5 = 10	7 + 8 = 15	66,67%	+

A két szöveg a kapcsolódási proposíciók nyelvi jelölése tekintetében is eltér. A magyar szövegben öt proposíciót jelöl kötőszó: az ELLENTÉTET (*azonban*), az AKART OKOT (*másfelől*), az ÉRTÉKELÉST kétszer (*ezért; ráadásul*) és az ÖSSZEKAPCSOLÁST (*és*). Az angol fordításban csak négy proposíció jelölt: az ELLENTÉT (*however* [lit.: *bár*]), a NEM KÍVÁNT EREDMÉNY (*Hence* [lit.: *így*]) és az ÖSSZEKAPCSOLÁS kétszer (*as well as* [lit.: *is*]; *on the one hand, and...on the other* [lit.: *egyfelől...másfelől*]). Így a magyar szövegben a jelölt KP-k száma az összes KP-hoz viszonyítva viszonylag magas (5 vs. 7), 71,43%, míg a fordításban ugyanez az arány alacsonyabb (4 vs. 8), csupán 50%.

Mivel az eredmények arra utalnak, hogy fordítás során nem annyira a kapcsolódási proposíciók száma változik, hanem inkább ezek típusa (minősége) és szövegbeli eloszlása, érdemes megvizsgálni, hogy hol helyezkednek el a műfaji szerkezetben: az eseménystruktúrában. Ez a vizsgálat arra világít rá, hogy a kvantitatív és kvalitatív eltolódások a hírszöveg eseménystruktúrájának mely komponenseiben realizálódnak. Az eredmények alapján következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a kapcsolódási proposicionális eltolódások hogyan hatnak a műfaj-szerkezetre és – ezen keresztül – a szöveg proposicionális/információtartalmára. A 21. táblázat foglalja össze azokat az eseménystruktúra-elemeket, amelyekben proposicionális eltolódás volt azonosítható és megadja ezen eltolódások számát.

Mint a 21. táblázat mutatja, eltolódások a következő eseménystruktúra-komponensekben azonosíthatók a vizsgált szövegben: Háttér, Cselekmény, Utóesemény, Kommentár, Helyszín. Érdekes módon éppen azokban a komponensekben, amelyekben az újságíró az eseményről alkotott szubjektív véleményét, értékelését, illetve a vele kapcsolatos elvárásait forgalmazza meg (Kommentár), vagy az esemény részleteit közli (Háttér, Cselekmény, Utóesemény, Helyszín). Retorikailag, vagyis az író által közölni kívánt üzenet/mondanivaló szempontjából a hírszövegnek ezek a legfontosabb elemei. Abból, hogy az eltolódások éppen ezekben fordulnak elő, arra lehet következtetni, hogy akarva vagy akaratlanul, de a fordító módosítja az eseménystruktúra-komponensek kapcsolati proposicionális tartalmát, s ezen keresztül – alig észrevehetően – az újságíró mondanivalóját.

21. táblázat. A kapcsolódási propozicionális eltolódások helye
a hírszöveg eseménystruktúrájában

Szöveg	Eseménystruktúra-elemek				
	Háttér	Cselekmény	Utóesemény	Kommentár	Helyszín
	Történelem		Következmények	Értékelés	
15	1	1	1	1	1

7.3.1.2. A módszer elméleti hasznossága

210

A fentiekben egy olyan elemzési módszert mutattam be, amely – a retorikastruktúra-elmélet felhasználásával – lehetővé teszi a retorikai szerkezet műfaji szempontú vizsgálatát a fordításban. A módszer segítségével vizsgálhatóvá válik a retorikai szerkezet, valamint a funkcionális ekvivalencia megteremtése a fordításban. A retorikai elemzés műfaji szempontú megközelítéssel történő kiegészítése révén a felvázolt módszerrel meghatározható az eltolódások helye a szövegszerkezetben (jelen vizsgáltunkban a hírszöveg eseménystruktúrájában) és leírható, hogy az eltolódások hogyan módosítják a fordítás propozicionális tartalmát, s ezen keresztül a közvetített üzenetet/mondanivalót.

A mintaelemzésből jól látható, hogy Taboada és Mann (2006a: 430) aggályai ellenére, a retorikastruktúra-elmélet hosszabb szövegekre, nagyobb szövegegységekre is haszonnal alkalmazható. Mivel ilyen esetben több szerkezeti tényezővel is számolni kell (műfajszerkezet, makrostruktúra stb.), az elmélet társítása egy másik, a vizsgált műfaj szempontjából releváns szerkezeti elemzési modellel közelebb visz annak megértéséhez, hogy e nehezen megfogható, de a szöveg értelmezése szempontjából kulcsfontosságú jelenség, a koherencia miként teremthető meg/teremtődik újra a fordításban. A Bell elemzési modellje fontos információkkal szolgál ahhoz, hogy leírassuk, hogyan marad meg (vagy éppen sérül!) egy szöveg funkcionalitása. Különösen fontos ez az olyan, ún. tartalomközpontú szövegeknél, mint e könyv tárgya, ahol Reiss (2000: 30) szerint a fordítás során biztosítani kell a „tartalom állandóságát”. A retorikai eltolódások miatt az itt vizsgált fordításban kérdéses, hogy megvalósul-e az a tartalmi állandóság és funkcionális azonosság, amely e hírműfaj fordítása esetében elvárt. A következőkben ezt a kérdést járjuk körbe.

7.3.2. KVANTITATÍV ELEMZÉS

A kvantitatív elemzés azonosítja a kapcsolódási propozíciókat a korpuszban és megadja ezek számát a magyar szövegekben és ezek angol fordításaiban. A vizsgálat megmutatja a fordítás során keletkező kapcsolódási propozicionális és – az ezek-

dc_902_14

RETORIKAI SZERKEZET A FORDÍTÁSBAN

ből fakadó – retorikai szerkezeti eltolódásokat. A 22a. táblázat összesíti a magyar alkorpuszban található kapcsolódási proposíciók gyakoriságát és a 22b. táblázat adja meg ugyanezeket a számokat az angol fordítási korpuszra vonatkoztatva. A kapcsolódási proposíciók mindkét táblában gyakorisági sorrendben szerepelnek, a leggyakoribbtól a legritkábban előforduló reláció felé haladva.

22a. táblázat. A kapcsolódási proposíciók gyakorisága a magyar alkorpuszban

Kapcsolódási proposíciók (KP)	Magyar forrásnyelvi szövegek																				Összes KP
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
KIDOLGOZÁS	2	2		3	2	1	1	1	1	1		3	1		1	1	1	2	3	4	30
ELŐKÉSZÍTÉS	1	1	1		1	1		1	1	1	1	1	1	1		1	1	1	1	2	18
ÖSSZEKAPCSOLÁS			1	1	1			1					1		1	2		4		1	13
FELSOROLÁS										7	3									3	13
HÁTTÉR	3		1		1	1			1					2					1	2	12
KÖRÜLMÉNY				1	2			1			1	1	1	2		1		1		1	12
KÖVETKEZÉS	1	1	2					2									3		2		11
KÍVÁNT OK	2	1	1								2	1		1	2						10
ELLENTÉT		1			1	2	1	1		1			1		1						9
ÉRTELMEZÉS		1		2	2					1						1			1	1	9
NEM KÍVÁNT OK								1	1			2		1		1	1			2	9
NEM KÍVÁNT EREDMÉNY										2		1		3				2		1	9
KÍVÁNT EREDMÉNY	1	1		1			1			1				1						2	8
LEHETŐVÉ TÉTEL							1		1			1					1			1	5
ÉRTÉKELÉS					1	1			1						2						5
ÖSSZEFOGLALÁS		1	1			2				1											5
INDOKLÁS											1	1	1					1			4
CÉL								1		1						1			1		4
ESZKÖZ	1						1														2
MOTIVÁCIÓ								1				1									2
ANTITÉZIS								1													1
ENGEDMÉNY					1																1
FELTÉTEL				1																	1
SZÉTVÁLASZTÁS																1					1
BIZONYÍTÉK				1																	1
HÉZAG								1													1
ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS		1																			1
MEGOLDÁS											1										1
Összesen:	11	10	7	10	12	8	5	12	6	16	9	12	6	11	7	9	7	11	9	20	198

dc_902_14

SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

22b. táblázat. A kapcsolódási proposíciók gyakorisága az angol fordítási alkorpuszban

Kapcsolódási proposíciók (KP)	Angol célnyelvi szövegek																				Összes KP
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
KIDOLGOZÁS	4	3		3	2	1	1	1	1	1		3	1		1		1	2	3	4	32
ELŐKÉSZÍTÉS	1	1	1		1	1		1	1	1	1	1	1	1		1	1	1	1	2	18
HÁTTÉR	5	1	1		3	1			1					2						2	16
ÖSSZEKAPCSOLÁS	1		1	1	1			1				1	1	2	2			4		1	16
KÖRÜLMÉNY				1	2			1			1	1	1	2	1	1		1		1	13
FELSOROLÁS										7	3									3	13
KÖVETKEZÉS	1	1	2					2									4		2		12
NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		1								2		1		3	1			2		1	11
ELLENTÉT		1			2	2	1	1				2		1							10
ÉRTELMEZÉS		1		2	1					1						1			1	1	8
NEM KÍVÁNT OK								1	1			2				1	1			2	8
KÍVÁNT OK	2	1	1								2	1		1							8
KÍVÁNT EREDMÉNY		1		1			1			1				1						2	7
ÉRTÉKELÉS					1	1			1						2						5
ÖSSZEFOGLALÁS		1	1			2				1											5
INDOKLÁS											1	1	1					1			4
LEHETŐVÉ TÉTEL							1					1								1	3
CÉL										1						1			1		3
SZÉTVÁLASZTÁS													1			1					2
MOTIVÁCIÓ								1				1									2
ANTITÉZIS								1													1
ENGEDMÉNY					1																1
FELTÉTEL				1																	1
BIZONYÍTÉK				1																	1
HÉZAG								1													1
ESZKÖZ							1														1
MEGOLDÁS											1										1
ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS																					
Összesen:	14	12	7	10	14	8	5	11	5	15	9	12	8	11	8	8	7	11	8	20	203

Fontos eredménye az elemzésnek, hogy nem minden kapcsolódási proposíció (csupán 28) szerepel a korpuszban a Mann (2005) által azonosított 32-ből. Érdekes ugyanakkor, hogy a forrásszövegekben és a fordításokban nagyon hasonló kapcsolódási proposíciók jelennek meg, és mindkét alkorpuszban a két leggyakoribb (a „domináns”) reláció ugyanaz. A leggyakoribb KP a **KIDOLGOZÁS** reláció (30 alkalommal fordul elő a magyar és 32 alkalommal az angol alkorpuszban). E relációban a szatellit a magban tárgyalt vagy abból kikövetkeztethető témához kap-

csolódó helyzetről vagy annak valamely eleméről szolgál további részletekkel (MANN 2005). Ez összhangban áll a hírszövegek legfontosabb céljával és funkciójával: hogy bizonyos események részleteiről tájékoztassák az olvasót.

A második leggyakrabban előforduló KP az **ELŐKÉSZÍTÉS**, amely mindkét alkorpuszban 18 alkalommal fordul elő. Az **ELŐKÉSZÍTÉS** relációban a szatellit jellemzően a mag előtt áll a szövegben és arra ösztönzi az olvasót, hogy minél inkább el akarja olvasni a szöveget (MANN 2005). Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az esetek túlnyomó többségében (a 20 szövegből 15-ben) ez a reláció a címet köti hozzá a szöveg többi részéhez, mintegy „előkészítve a talajt” a kifejtéshez: megjelöli a témát és jelzi az olvasó számára, hogy a következőkben mi várható (pl. *GUUAM: új erőtér a posztszovjet térségben* (05-ös szöveg), *Költségvetési hiány* (08-as szöveg), *Magyar-dél-afrikai kapcsolatok* (09-es szöveg)).

A többi szövegben a címet és a szöveget a **KÍVÁNT OK** reláció köti össze, amelyben a szatellit a magban létrejött, akart cselekvés kiváltó oka (egy szövegben: *A „Lex Szász” ismételt megszavazása az Országgyűlésben* (02-es szöveg)); és, ennél is gyakrabban, a **KIDOLGOZÁS** reláció (négy szövegben: *A határon túli magyarok és a magyarországi Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ) viszonya* (04-es szöveg); *A határon túli magyarok hitéletének kérdései a magyar-szentszéki kapcsolatok napirendjén* (07-es szöveg); *Az egészségügy reformjának rögzös útja* (15-ös szöveg); *Az elnökválasztás jelenlegi állása* (18-as szöveg)). Ezek a relációk is az **ELŐKÉSZÍTÉS**-hez hasonló retorikai funkciót látnak el: előrevetítik a témát és a cikk elolvasására ösztönzik az olvasót.

A gyakorisági rendben következő relációk esetében változás látható: a forrászövegek és a fordítások innentől már nem mutatnak hasonló eloszlást a relációk gyakorisága tekintetében. A 23. táblázat foglalja össze az eltolódásokat és mutatja meg a KP-eket a magyar és az angol alkorpuszban három különböző csoportra osztva:

1. csoport: 10 vagy nagyobb gyakoriság;
2. csoport: 5–10 közötti előfordulás;
3. csoport: 1–4 közötti előfordulás a korpuszban.

Erre az elemzésre azért van szükség, hogy láthatóvá váljanak a kapcsolódási proposíciók gyakoriságában bekövetkező eltolódások és megállapítható legyen, hogy azonosítható-e valamiféle mintázat, tendencia az érintett proposíciókban.

A 23. táblázat azt mutatja, hogy a legtöbb változás a relációk első és második csoportját érinti. Az első csoportban nincs változás az **ÖSSZEKAPCSOLÁS**, a **FELSOROLÁS**, a **HÁTTÉR**, a **KÖRÜLMÉNY** és a **KÖVETKEZÉS** relációk esetében (ezek gyakorisága mindkét alkorpuszban hasonló és 10 feletti), a **KÍVÁNT OK** reláció veszít a fordítás során a gyakoriságából (a csupán 8 megjelenéssel átesik a 2. csoportba). Ugyanakkor a fordítások további relációkat is tartalmaznak 11 és 10 előfordulással (1. csoport): a **NEM KÍVÁNT EREDMÉNYT** és az **ELLENTÉTET**, amelyek a magyar szövegben a 2. csoportba tartoznak.

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

A 2. csoportban több reláció is eltűnik a fordítási alkorpuszból: részben azért mert nő (ELLENTÉT, NEM KÍVÁNT EREDMÉNY), részben mert csökken a gyakorisága (LEHETŐVÉ TÉTEL). Ezzel szemben ugyanakkor a 3. csoportban alig van változás: a magyar szövegekben legritkábban előforduló relációk a fordítási alkorpuszban is alacsony számban szerepelnek (INDOKLÁS, CÉL, ESZKÖZ, MOTIVÁCIÓ, ANTITÉZIS, ENGEDMÉNY, FELTÉTEL, SZÉTVÁLASZTÁS, BIZONYÍTÉK, HÉZAG, MEGOLDÁS).

23. táblázat. A kapcsolódási proposíciók eltérő eloszlása a korpuszban

Gyakoriság	Magyar forrásnyelvi szövegek		Angol fordítások		Magyarázat
1. csop.: 10 +	ÖSSZEKAPCSOLÁS	13	ÖSSZEKAPCSOLÁS	16	
	FELSOROLÁS	13	FELSOROLÁS	13	
	HÁTTÉR	12	HÁTTÉR	16	
	KÖRÜLMÉNY	12	KÖRÜLMÉNY	13	
	KÖVETKEZÉS	11	KÖVETKEZÉS	12	
	KÍVÁNT OK	10	KÍVÁNT OK	8	⇒ a 2. csoportba esik
			NEM KÍVÁNT EREDMÉNY	11	⇒ a 2. csoportból
			ELLENTÉT	10	⇒ a 2. csoportból
2. csop.: 5–10	ELLENTÉT	9	–		⇒ felkerült az 1.-be
	ÉRTELMEZÉS	9	ÉRTELMEZÉS	8	
	NEM KÍVÁNT OK	9	NEM KÍVÁNT OK	8	
	NEM KÍVÁNT EREDMÉNY	9	–		⇒ felkerült az 1.-be
	KÍVÁNT EREDMÉNY	8	KÍVÁNT EREDMÉNY	7	
	LEHETŐVÉ TÉTEL	5	LEHETŐVÉ TÉTEL	3	⇒ a 3. csoportba esik
	ÉRTÉKELÉS	5	ÉRTÉKELÉS	5	
	ÖSSZEFOGLALÁS	5	ÖSSZEFOGLALÁS	5	
			KÍVÁNT OK	8	
3. csop.: 1–4	INDOKLÁS	4	INDOKLÁS	4	
	CÉL	4	CÉL	3	
	ESZKÖZ	2	ESZKÖZ	1	
	MOTIVÁCIÓ	2	MOTIVÁCIÓ	2	
	ANTITÉZIS	1	ANTITÉZIS	1	
	ENGEDMÉNY	1	ENGEDMÉNY	1	
	FELTÉTEL	1	FELTÉTEL	1	
	SZÉTVÁLASZTÁS	1	SZÉTVÁLASZTÁS	2	
	BIZONYÍTÉK	1	BIZONYÍTÉK	1	
	HÉZAG	1	HÉZAG	1	
	ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	1	–		
	MEGOLDÁS	1	MEGOLDÁS	1	
			LEHETŐVÉ TÉTEL	3	

Jelölések: dőlt betűk jelzik azokat a kapcsolódási proposíciókat, amelyek esetében eloszláskülönbség figyelhető meg (vagyis ahol megváltozik a fordításban az előfordulási gyakoriságuk)

A 23. táblázat markáns tendenciát mutat az egyes csoportokat alkotó kapcsolódási proposíciók jellege tekintetében. Bár a 3. csoport viszonylag vegyes, az 1. és a 2. hasonló funkciót betöltő relációkat tartalmaz. Az 1. csoport relációi – különösen azok, amelyek előfordulási gyakorisága megegyezik a forrás- és a célszövegekben (ÖSSZEKAPCSOLÁS, FELSOROLÁS, HÁTTÉR, KÖRÜLMÉNY, KÖVETKEZÉS) – dominánsan leíró jellegűek és olyan szövegrészeket kötnek össze, amelyek bizonyos részleteket vagy tényszerű adatokat tartalmaznak. A 2. csoport relációi pedig inkább egyfajta értékítéletet fejeznek ki (pl. ELLENTÉTET, OKOT, EREDMÉNYT, ÉRTÉKELÉST).

24. táblázat. Kapcsolódási proposícionális eltolódások a fordításban

Szöveg	Eltolódások	
	amelyek az eltérő mondat-/tagmondatszerkezetből fakadnak	amelyek eltérő értelmezésből fakadnak
01	M1ab, M2 + 1 tagmondat a CNySz-ben ⇒ +1 KP: HÁTTÉR a CNySz-ben	M4a—M4bcd FNySz KÍVÁNT EREDMÉNY ⇒ CNySz ÖSSZEKAPCSOLÁS
02		M2b—M2c FNySz ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS ⇒ CNySz NEM KÍVÁNT EREDMÉNY Ok: a kötőszó megváltozása: FNySz <i>azaz</i> ⇒ CNySz <i>therefore</i> [lit.: ezért]
05	M4 + 1 tagmondat a CNySz-ben ⇒ +1 KP: HÁTTÉR a CNySz-ben	M5—M6 FNySz ÉRTELMEZÉS ⇒ CNySz ELLENTÉT Ok: kötőszó betoldása a CNySz-be FNySz \emptyset ⇒ CNySz <i>however</i> [lit.: bár]
08	M2 – 1 tagmondat a CNySz-ben ⇒ – 1 KP: CÉL a CNySz-ben	
09	M2 – 1 tagmondat a CNySz-ben ⇒ – 1 KP: LEHETŐVÉ TÉTEL a CNySz-ben	
10	M3 – 1 tagmondat a CNySz-ben ⇒ – 1 KP: ELLENTÉT a CNySz-ben	
13	M5 + 2 tagmondat a CNySz-ben ⇒ +1 KP: ELLENTÉT a CNySz-ben ⇒ +1 KP: SZÉTVÁLASZTÁS CNySz-ben	

Szöveg	Eltolódások (folyt.)	
	amelyek az eltérő mondat-/tagmondat szerkezetből fakadnak	amelyek az eltérő mondat-/tagmondat szerkezetből fakadnak
14		M2—M3, 4 FNySz NEM KÍVÁNT OK \Rightarrow CNySz ÖSSZEKAPCSOLÁS Ok: kötőszó megváltozása: FNySz <i>mivel</i> \Rightarrow CNySz <i>namely</i> [lit.: <i>vagyis</i>]
15	M4 + 1 tagmondat a CNySz-ben \Rightarrow +1 KP: ÖSSZEKAPCSOLÁS a CNySz-ben	M2, 3, 4 FNySz KÍVÁNT OK \Rightarrow CNySz NEM KÍVÁNT EREDMÉNY Ok: kötőszó törlése a CNySz-ből FNySz <i>másfelől</i> \Rightarrow CNySz \emptyset FNySz KÍVÁNT OK \Rightarrow CNySz KÖRÜLMÉNY Ok: kötőszó megváltozása: FNySz <i>ezért</i> \Rightarrow CNySz <i>hence</i> [lit.: <i>így</i>]
16	M2bc – 1 tagmondat a CNySz-ben \Rightarrow – 1 KP: KIDOLGOZÁS a CNySz-ben	
17	M1 – 1 tagmondat a CNySz-ben \Rightarrow – 1 KP: KIDOLGOZÁS a CNySz-ben M3 + 1 tagmondat a CNySz-ben \Rightarrow +1 KP: KÖVETKEZÉS a CNySz-ben	
19	M6 – 1 tagmondat a CNySz-ben \Rightarrow – 1 KP: HÁTTÉR a CNySz-ben	

Rövidítések: M = mondat; a, b stb. = a tagmondatok a mondaton belül; FNySz = magyar forrásnyelvi szöveg; CNySz = angol célnyelvi szöveg; KP = kapcsolódási propozíció

Bár sok eltolódás figyelhető meg a fordításokban, fontos megjegyezni, hogy ezek nagy része a két nyelv közötti rendszerbeli különbségekből fakad. Fordítási szempontból igazán azok az eltolódások az érdekesek, amelyek a fordító döntésének eredményei és nem a nyelvek eltérései váltják ki „automatikusan”. A 24. táblázat elkülöníti egymástól azokat az eltolódásokat, amelyeket az utóbbiak következtében jöttek létre azokról, amelyek – feltételezhetően – a fordító eltérő értelmezéséből fakadnak. A táblázat első oszlopa az eltolódást tartalmazó szövegek kódszámát mutatja, a 2. és 3. oszlopban szereplő, vastagon szedett kódok pedig az érintett mondatokat/tagmondatokat jelölik (pl. M4a).

A két nyelv közötti rendszerbeli eltérésekből fakadó eltolódások egy részét a fordítás során újonnan létrejövő tagmondatok (pl. 01, 05, 13, 15, 17/M3 szövegek), másik részét eltűnő tagmondatok (pl. 08, 09, 10, 16, 17/S1, 19 szövegek) okozzák.

A (48)-as és (49)-es példában szereplő szövegrészek ilyen eseteket mutatnak.

(48) Fordítás során újonnan keletkező tagmondatok (05-ös szöveg):

Magyar forrásszöveg: (1) „A Grúziát, Ukrajnát, Üzbegisztánt, Azerbajdzsánt és Moldáviát magába foglaló GUUAM az európai integráció útjára lépő új demokratikus államok szervezetét jelenti”,/ (2) melyek közül „egyiknek sincs szándékában egy Oroszország elleni szövetséget létrehozni.”/ (3) – nyilatkozta Mihail Szaakasvili grúz elnök a Moldova elnökével, Vlagyimir Voronyinnal való korábbi találkozója után./

Angol fordítás: (1) “GUUAM means an alliance of new democratic states comprising Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan and Moldova,/ (2) which are embarking on the road to European integration”,/ (3) none of which “intends to create an anti-Russian alliance.”/ (4) – Georgian President Mikhail Saakashvili declared, following his meeting earlier with Moldovan President Vladimir Voronin./

217

(49) Fordítás során eltűnő tagmondatok (08-as szöveg):

Magyar forrásszöveg: (1) Ahhoz, hogy Magyarország is bevezethesse az eurót, / (2) nem lesz elég a tervezett 1000–1300 milliárd forintos kiadáscsökkentés.

Angol fordítás: The planned 1000-1300bn-forint reduction in expenditure will not be enough for the introduction of the euro in Hungary too.

A korpuszadatok azt mutatják, hogy a nem nyelvi rendszerbeli különbségből fakadó eltolódásokat (1) az egyes szövegrészek között fennálló logikai relációk eltérő értelmezése okozza (mint arra a kötőszók módosulása is utal; pl. a 02, 14, 15 szövegekben), vagy (2) a forrás- vagy a célnyelvi szövegben jelen nem levő kötőszó kihagyása (pl. 15-ös szöveg: FNySz *másfelől* ⇒ CNySz) vagy betoldása (pl. 05-ös szöveg FNySz ⇒ CNySz *however* [lit.: *bár*]). Az (50)-es példa az első, a (51a) és (51b) példa a második esetet szemlélteti.

(50) Kötőszó módosítása ⇒ KP változás (02-es szöveg):

Magyar forrásszöveg: Az elfogadott – de ki nem hirdetett, *azaz* [lit.: *that is*] érvényben nem lévő – törvényt a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette.

Angol fordítás: Empowered with signing and publishing the Act, the President of the Republic instead referred the legislation, having been adopted but not yet signed and *therefore* not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review.

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

(51a) Kötőszó elhagyása (15-ös szöveg):

Magyar forrásszöveg: A növekedést azonban nem kísérte az ellátás reformja. *Másfelől* [lit.: *on the other hand*] a koalíció költségvetési politikájának hibái folytán 2006 nyarára az államháztartás minden területén elodázhatatlanná váltak a komoly megszorítások.

Angol fordítás: However, this increase has not been accompanied by reforms. By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of wide scale austerity measures to every sphere of the fiscal budget became imminent.

(51b) Kötőszó betoldása (05-ös szöveg):

218

Magyar forrásszöveg: Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban kételkedéssel fogadta a bejelentést, s kétségei vannak az államcsoporthoz tartozásnak a nyilvánosság előtt kinyilvánított politikai céljaival szemben is. Bizonyos, hogy a néhány esztendeje még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúzai és az ukrainai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben.

Angol fordítás: However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance. It is true *however*, that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

A két alkorpusz közötti eltérés mértékének megállapítása érdekében minden olyan változó (KP) esetében t-próbát végeztem, amelyek eltérő gyakoriságot mutattak a forrás- és a célnyelvi korpuszban. Érdekes módon azonban a látszólagos különbségek ellenére a statisztikai elemzés (25. táblázat) nem mutatott szignifikáns eltérést a két alkorpusz között egy változó esetében sem (szignifikanciaszint: $*p < .05$). Csupán kvantitatív alapon tehát, a fentiekben bemutatott tendenciák ellenére sem állítható az, hogy a két alkorpusz jelentősen eltérne (statisztikailag is szignifikáns eltolódásokat mutatna) a szövegek retorikai szerkezete szempontjából. Ezért a következőkben egy olyan, mélyreható kvalitatív elemzés eredményeinek a bemutatására kerül sor, amely segít alaposabban megérteni, hogy a koherenciának ezt az összetevőjét a fordítók miként (re)produkálják a fordításokban.

25. táblázat. A KP változók egymintás t-próbái (szignifikanciaszint: * $p < ,05$)

Magyar forrásnyelvi szöveg – angol célnyelvi szöveg	Átlag	t-érték	Szig.
HÁTTÉR	–,20	–1,285	,214
KÖRÜLMÉNY	–,05	–1,000	,330
ÖSSZEKAPCSOLÁS	–,15	–1,831	,083
ELLENTÉT	–,05	–,567	,577
SZÉTVÁLASZTÁS	–,05	–1,000	,330
KIDOLGOZÁS	–,10	–,809	,428
LEHETŐVÉ TÉTEL	,10	1,453	,163
ÉRTELMEZÉS	,05	1,000	,330
ESZKÖZ	,05	1,000	,330
NEM KÍVÁNT OK	,05	1,000	,330
NEM KÍVÁNT EREDMÉNY	–,10	–1,453	,163
CÉL	,05	1,000	,330
ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	,05	1,000	,330
KÖVETKEZÉS	–,05	–1,000	,330
KÍVÁNT OK	,10	1,000	,330
KÍVÁNT EREDMÉNY	,05	1,000	,330

7.3.3. KVALITATÍV ELEMZÉS

7.3.3.1. A fő retorikai funkció

A fordítás funkcionális szempontú megközelítése szerint (NORD 1997; REISS–VERMEER 1984), a fordítás minősége „funkcionalitásán” és „hűségén” múlik (NORD 1995a: 282). Más szóval ez azt jelenti, hogy a fordítás minőségét annak fényében ítélik meg, hogy a keletkező szöveg mennyire képes betölteni (retorikai és kommunikatív) funkcióját és közvetíteni a szükséges információ- (propozicionális) tartalmat. Ez csak úgy érhető el, ha a fordító felismeri ezeket a szövegben és képes a kifejezésükre szolgáló nyelvi eszközöket – tudatosan vagy ösztönösen – a megfelelő módon használni a célnyelven (SAGER 1997: 30). Az RSE a fő retorikai funkció azonosításában segít, s – a forrás- és a célnyelvi szöveg összevetésével – lehetővé teszi annak megállapítását, hogy a fordítás ugyanazt a retorikai funkciót tölti-e be és ilyen értelemben „funkcionális fordításnak” tekinthető-e. A szöveg fő retorikai funkciója a retorikai szerkezet elemzése alapján készített fadiagram legmagasabb szintjén elhelyezkedő kapcsolódási proposíciókban érhető tetten. A jelen korpusz esetében, amelyben minden szövegnek van címe, ez az első és a második legfelső szintet jelenti.

Mivel a legfelső szintet általában a cím és a szöveg többi része közötti proposíció foglalja el, jellemzően a második szinten szereplő kapcsolódási proposíció(k) az(ok), amely(e)k a szövegtörzs két fő része közötti, a mondanivaló szempontjából domináns, fő kapcsolódási proposíció(k). A 26a. és 26b. táblázat mutatja azokat a kapcsolódási proposíciókat (illetve ezek számát).

A leggyakrabban előforduló, „domináns” kapcsolódási proposíció – gyakorisági sorrendben – az **ELŐKÉSZÍTÉS** (amely arra ösztönzi az olvasót, hogy elolvassa a szöveget; 15 előfordulás), **KIDOLGOZÁS** (amely további információt, részleteket közöl; 8 előfordulás) és **ÖSSZEFOGLALÁS** (amely a leírt tartalmat röviden összefoglalja; 4 előfordulás). Ezek a relációk összhangban vannak az elemző típusú újság-cikk mint műfaj fő retorikai funkciójával: felkelteni az érdeklődést, kidolgozni egy témát vagy leírni egy eseményt, és/vagy közölni egy álláspontot, kritikusan elemezni valamit. Az, hogy a magyar szövegek és angol fordításaik domináns/fő retorikai funkciói megegyeznek, arra enged következtetni, hogy – a retorikai szerkezet alsóbb szintjein előforduló eltérések ellenére – a fordítók megőrzik a forrásszöveg fő retorikai funkcióját a célnyelvi szövegben (ezekben nincs eltérés).

26a. táblázat. A magyar alkorpusz domináns kapcsolódási proposíciói

Magyar szöveg	ELŐKÉSZÍTÉS	KIVÁNT OK	ÖSSZEFOGLALÁS	ÉRTELMEZÉS	KÖVETKEZÉS	KIDOLGOZÁS	KIVÁNT EREDMÉNY	MOTIVÁCIÓ	KÖRÜLMÉNY	LEHETŐVÉ TÉTEL	ELLENTÉT	HÁTTÉR	NEM KIVÁNT OK	ÖSSZEKAPCSOLÁS
01	1	1												
02		1	1	1										
03	1		1		2									
04						2								
05	1					1								
06	1		2											
07						1	1							
08	1							1						
09	1					1								
10	1					1								
11	1								1					
12	1									1				
13	1										1			
14	1											1		
15						1					1			
16	1												1	
17	1												1	
18						1								1
19	1			1										
20	1								1					
Σ	15	2	4	2	2	8	1	1	2	1	2	1	2	1

26b. táblázat. Az angol (fordítási) alkorpusz domináns kapcsolódási proposíciói

Angol fordítás	ELŐKÉSZÍTÉS	KÍVÁNTOK	ÖSSZEFOGLALÁS	ÉRTELMEZÉS	KÖVETKEZÉS	KIDOLGOZÁS	KÍVÁNT EREDMÉNY	MOTIVÁCIÓ	KÖRÜLMÉNY	LEHETŐVÉ TÉTEL	ELENTÉT	HÁTTÉR	NEM KÍVÁNT OK	ÖSSZEKAPCSOLÁS
01	1	1												
02		1	1	1										
03	1		1		2									
04						2								
05	1					1								
06	1		2											
07						1	1							
08	1							1						
09	1					1								
10	1					1								
11	1								1					
12	1									1				
13	1										1			
14	1											1		
15						1					1			
16	1												1	
17	1												1	
18						1								1
19	1			1										
20	1								1					
Σ	15	2	4	2	2	8	1	1	2	1	2	1	2	1

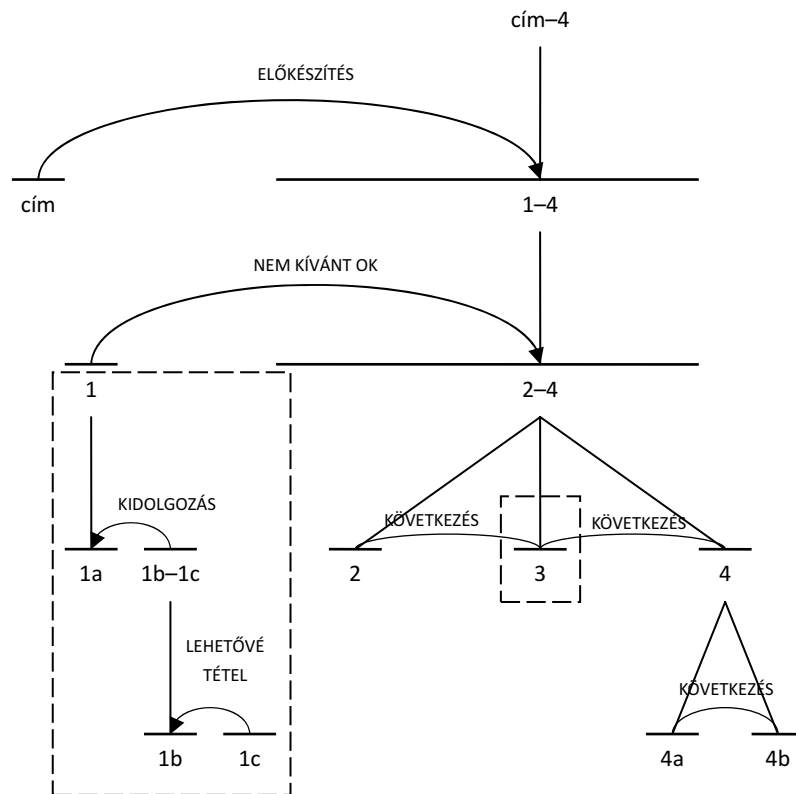
7.3.3.2. Azonos és eltérő kapcsolódási proposíciók és retorikai szerkezet

Az adatok kvantitatív elemzése azt mutatta, hogy míg a fordítások és az eredeti szövegek között a relációk gyakorisága szempontjából nincs szignifikáns különbség, ki-mutatható eltolódás a kapcsolódási proposíciók minősége tekintetében. Érdekes, hogy a 20-ból csupán 8 szöveg esetében egyezik meg teljesen a retorikai szerkezet az angolban és a magyarban (27. táblázat, 03, 04, 06, 07, 11, 12, 18, 20 kódszámú szövegek). Bizonyos szövegeknél mind a kapcsolódási proposíciók száma, mind azok minősége (típusa) eltér. Van azonban olyan is, hogy bár a KP-k száma megegyezik, azok típusa más. A 17-es szövegnél például mind a forrás-, mind a célnyelvi szövegben 7 reláció szerepel, de ezek típusai eltérőek: a magyar szövegben egy KIDOLGOZÁS, egy ELŐKÉSZÍTÉS, három KÖVETKEZÉS, egy NEM KÍVÁNT OK és egy LEHETŐVÉ TÉTEL reláció azonosítható, míg az angol fordításban egy KIDOLGOZÁS, egy ELŐKÉSZÍTÉS, négy KÖVETKEZÉS és egy NEM KÍVÁNT OK. A 3. és 4. diagram jelezni meg a különbséget. Bár ezek a „kvalitatív” eltolódások – mint a fentiekben láttuk –

nem módosítanak a szöveg fő retorikai funkcióján, a propozicionális tartalmát megváltoztatják azáltal, hogy eltérő retorikai szerkezet eredményeznek.

Az elemzés következő lépése az eredetiben és a fordításokban megegyező kapcsolódási propozíciók gyakoriságának meghatározása, hogy felmérhessük, az eredetiben és a fordításokban retorikai szerkezete (s ebből fakadóan – kapcsolódási propozicionális tartalma) mennyiben esik egybe. Az egyezés mértéke a szövegpárokban egyező KP-k számának összeadásával, majd a korpuszban szereplő összes KP-hoz viszonyított százalékos arányának meghatározásával adható meg. A 27. táblázat mutatja e számokat minden egyes szöveg esetében, valamint az egyezés mértékét (a 4. oszlopban), százalékban kifejezve.

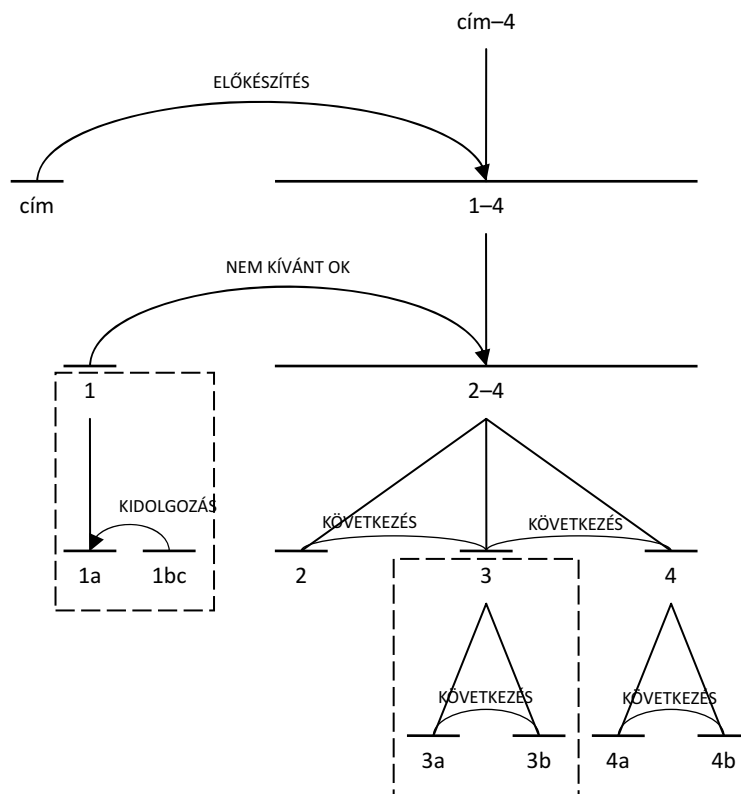
222



3. diagram. A 17-es kód számú magyar szöveg hierarchikus retorikai szerkezete

dc_902_14

..... RETORIKAI SZERKEZET A FORDÍTÁSBAN



223

4. diagram. A 17-es kód számú fordítás hierarchikus retorikai szerkezete

Az eredmények átlagosan 91,73%-os egyezést mutatnak a forrásnyelvi és a cél-nyelvi korpusz között a retorikai szerkezet összetétele tekintetében. Ha azonban egyenként megvizsgáljuk a szövegeket, jelentős különbségek figyelhetők meg az egyezés mértékében: a teljes azonosságtól a csupán 66,67%-os egybeesésig (15-ös szöveg). A 15-ös szöveg esetén nemcsak a különböző mondatszerkesztési normák, hanem a – a kötőszók törlésében vagy megváltoztatásában megnyilvánuló (lásd (52)-es példa kiemelései) – eltérő értelmezés is szerepet játszik a retorikai szerkezet eltolódásban, s következésképp a módosult kapcsolódási propozicionális tartalomban (vagyis logikában) a fordításban.

27. táblázat. A forrásszövegek és a fordítások retorikai szerkezetének egyezése

Szöveg	Azonos KP-k FNySz + CNySz	Összes KP FNySz + CNySz	Egyezés %-ban (azonos vs. összes KP)	Retorikai szerkezeti eltolódás
01	9 + 9 = 18	11 + 14 = 25	72,00%	+
02	9 + 9 = 18	10 + 12 = 22	81,82%	+
03	7 + 7 = 14	7 + 7 = 14	100,00%	–
04	10 + 10 = 20	10 + 10 = 20	100,00%	–
05	11 + 11 = 22	12 + 14 = 26	84,62%	+
06	8 + 8 = 16	8 + 8 = 16	100,00%	–
07	5 + 5 = 10	5 + 5 = 10	100,00%	–
08	11 + 11 = 22	12 + 11 = 23	91,30%	+
09	5 + 5 = 10	6 + 5 = 11	90,91%	+
10	15 + 15 = 30	16 + 15 = 31	96,77%	+
11	9 + 9 = 18	9 + 9 = 18	100,00%	–
12	12 + 12 = 24	12 + 12 = 24	100,00%	–
13	6 + 6 = 12	6 + 8 = 14	85,71%	+
14	10 + 10 = 20	11 + 11 = 22	90,91%	+
15	5 + 5 = 10	7 + 8 = 15	66,67%	+
16	8 + 8 = 16	9 + 8 = 17	94,12%	+
17	6 + 6 = 12	7 + 7 = 14	85,71%	+
18	11 + 11 = 22	11 + 11 = 22	100,00%	–
19	8 + 8 = 16	9 + 8 = 17	94,12%	+
20	20 + 20 = 40	20 + 20 = 40	100,00%	–
Összesen:	185 + 185 = 370	198 + 203 = 401	91,73%	

(52) Eltérő értelmezés (logika) a 15-ös szöveg 3. és 4. mondatának magyar és angol változatában

- 3 *Másfelől* a koalíció költségvetési politikájának hibái folytán 2006 nyarára az államháztartás minden területén elodáshatatlanná váltak a komoly megszorítások.
- 4a Az egészségügyi ellátás reformjára ezért a források szűkítésének idején kerül sor,
- 4b *ráadásul* ez egyszerre több területen, drasztikus lépésekben, a 2006-os választási ígéreteknek ellentmondva és hiteltelen kormányzati kommunikációval övezve történik.
- 3 Ø By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of wide scale austerity measures to every sphere of the fiscal budget became imminent.
- 4a Hence, the process of reforming the health service is simultaneously taking place with the drastic tightening of resources in several spheres, which contravenes the 2006 election
- 4c promises *on the one hand* [lit.: *egyfelől*],
- 4b and [lit.: és] is being communicated in an obscure manner by the government, *on the other* [lit.: *másfelől*].

7.3.3.3. Retorikai szerkezet és eseménystruktúra

Az elemzésnek ez a lépése arra keres választ, hogy a (kvantitatív és kvalitatív) kapcsolódási propozicionális eltolódások a hírszövegek eseménystruktúrájának mely komponenseit érintik. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy az eltolódások hatással vannak-e a szövegszerkezetre és az információtartalomra. A 28. táblázatban láthatók azok a szövegek, amelyekben azonosítható eltolódás, az eseménystruktúra-komponensek, amelyek érintettek, valamint az egyes komponensre jutó eltolódások száma.

28. táblázat. A kapcsolódási propozicionális eltolódások helye a hírszöveg eseménystruktúrájában

Szöveg	Háttér		Szereplő	Cselekmény	Utóesemény		Kommentár			Helyszín
	Korábbi epizódok	Történelem			Reakciók	Következmények	Értékelés	Kontextus	Várakozások	
01	2	1	1	1						
02			1	1						
05					1		1			
08								1		
09							1			
10				1						
13								1		
14								1	2	
15		1		1		1	1			1
16				1						
17			2	2						1
19										1
Σ:	2	1	2	2	1	1	3	3	2	2
Σ/kom	3		2	2	2		8			2

Rövidítések: Σ = összesen; kom = komponens

Eltolódások a Háttér, a Szereplő, a Cselekmény, az Utóesemény, a Kommentár és a Helyszín komponensekben fordul elő. Érdekes ugyanakkor, hogy eltolódás leginkább (legnagyobb számban) a Kommentár elemében azonosítható (összesen 8) – abban az elemében, amely éppen az újságírónak a cikkben leírt eseményről alkotott szubjektív véleményét, értékelését és elvárásait fogalmazza meg. Retorikai szempontból – vagyis az író által közölni kívánt mondanivaló tekintetében – ez a hírszöveg legjelentősebb, legszubjektívebb komponense. Az, hogy az eltolódások túlnyomó többsége éppen ebben a komponensben fordul elő, arra enged következtetni, hogy az eltolódások által – akarva vagy akaratlanul – a fordítók módosítják

e komponens propozicionális tartalmát, s ezen keresztül – alig észrevehető módon – az újságíró által közölni kívánt üzenetet.

7.3.4. A KAPCSOLÓDÁSI PROPOZÍCIÓK NYELVI JELÖLÉSE

A fordításkutatás és a kontrasztív retorikai vizsgálódások eredményeiből kiindulva (BAKER 1992; TABOADA-MANN 2006: 441) az elemzés abból a feltevésből indult ki, hogy a két alkorpusz között jelentős különbség mutatkozik majd meg a kapcsolódási propozíciók nyelvi jelöltsége tekintetében. A 29a. és a 29b. táblázat foglalja össze a magyar és az angol alkorpuszban a relációk jelölésére alkalmazott kötőszók számát.

29a. táblázat. Nyelvileg jelölt relációk (KP-k) a magyar forrásszövegekben

Magyar szövegek	Σ KP	Jelölt Σ KP	ELLENTÉT	ÖSSZEKAPCSOLÁS	KÖVETKEZÉS	KÍVÁNT OK	KIDOLGOZÁS	NEM KÍVÁNT EREDMÉNY	NEM KÍVÁNT OK	FELSOROLÁS	AKART OK	ÉRTÉKELÉS	INDOKLÁS	SZÉTVÁLASZTÁS	HÁTTÉR	ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	FELTÉTEL	ANTITÉZIS
01	11	3					1								2			
02	10	5	1	1	1	1	1									1		
03	7	3			2	1												
04	10	2		1		1											1	
05	12	2					1											
06	8	2	2															
07	5	1	1															
08	12	3	1		1													1
09	6	1							1									
10	16	4	1					1		2								
11	9	0																
12	12	0																
13	6	2	1	1														
14	11	3				1			1		1							
15	7	5	1	1							1	2						
16	9	1												1				
17	7	2			1				1									
18	11	5		3				1					1					
19	9	1			1													
20	20	6		1		1	1	2		1								
Σ	198	51	8	8	6	5	4	4	3	3	2	2	1	1	1	1	1	1

dc_902_14

RETORIKAI SZERKEZET A FORDÍTÁSBAN

29b. táblázat. Nyelvileg jelölt relációk (KP-k) az angol fordításokban

Angol fordítások	Σ KP	Jelölt Σ KP	ÖSSZEKAPCSOLÁS	ELLENTÉT	NEM KÍVÁNT EREDMÉNY	KÖVETKEZÉS	KIDOLGOZÁS	FELSOROLÁS	NEM KÍVÁNT OK	SZÉTVÁLASZTÁS	FELTÉTEL	KÍVÁNT EREDMÉNY	IGAZOLÁS	KÖRÜLMÉNY	HÁTTÉR	ANTITÉZIS	KÍVÁNT OK
01	14	3	1				1								1		
02	12	5		1	1		3										
03	7	3	1			2											
04	10	2									1	1					
05	14	3	1	2													
06	8	1		1													
07	5	1		1												1	
08	11	3		1		1											
09	5	1							1								
10	15	6		1	1	1		2	1								
11	9	0															
12	12	1			1												
13	8	3	1	1						1							
14	11	3	1								1						1
15	8	4	2	1	1												
16	8	2								1				1			
17	7	2				1			1								
18	11	5	3		1								1				
19	8	1				1											
20	20	7	1		2		1	2				1					
Σ	203	56	11	9	7	6	5	4	3	2	2	2	1	1	1	1	1

A magyar alkorpusz összesen 28 kapcsolódási proposíciója közül csak 16 volt kötőszóval jelölt (ANTITÉZIS, HÁTTÉR, FELTÉTEL, ÖSSZEKAPCSOLÁS, ELLENTÉT, SZÉTVÁLASZTÁS, KIDOLGOZÁS, ÉRTÉKELÉS, INDOKLÁS, FELSOROLÁS, NEM KÍVÁNT OK, NEM KÍVÁNT EREDMÉNY, ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS, KÖVETKEZÉS, KÍVÁNT OK, KÍVÁNT EREDMÉNY), míg az angol fordításokban az összesen 27-ből 15 (ANTITÉZIS, HÁTTÉR, KÖRÜLMÉNY, FELTÉTEL, ÖSSZEKAPCSOLÁS, ELLENTÉT, SZÉTVÁLASZTÁS, KIDOLGOZÁS, INDOKLÁS, FELSOROLÁS, NEM KÍVÁNT OK, NEM KÍVÁNT EREDMÉNY, KÖVETKEZÉS, KÍVÁNT OK, KÍVÁNT EREDMÉNY). Az angol alkorpuszban az ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS és az ÉRTÉKELÉS relációkat nem jelölik, a KÖRÜLMÉNY reláció viszont (amely a magyar korpuszban nem szerepel) jelölt.

Összegezve, a magyar alkorpusz összesen 198 relációja közül 51 jelölt (= 25,76%), míg az angol fordítási korpuszban ugyanez az arány kicsit magasabb: a 203 relációból

56 jelölt (= 27,59%). Ez összhangban áll Taboada és Mann (2006a: 441) kutatásának eredményével, miszerint az általuk vizsgált összesen 187 egységből álló korpuszban a relációk 72%-a nem jelölt. Ugyanakkor az, hogy a jelölt és a jelöletlen relációk aránya között az itt vizsgált két alkörpusz esetében nem volt jelentős eltérés (alig 2%) arra enged következtetni, hogy a retorikai szerkezeti eltolódásokat a fordításban jellemzően nem kötőszók kihagyásával vagy betoldásával okozzák. Ez azt is jelenti, hogy a jelen korpuszban a fordítások funkcionális egyezése (ekvivalenciája) a forrásszövegekkel nem sérül az eltérő kötőszóhasználat miatt. Így az előző részben kimutatott **propozicionális tartalomeltolódás feltehetőleg más, főként nem nyelvi, hanem kognitív (logikai) tényezők következménye.**

7.4. RETORIKAI SZERKEZETI ÉS JELENTÉSBELI ELTOLÓDÁSOK A FORDÍTÁSBAN

A vizsgálat eredményei alapján és az elemzést motiváló kutatási kérdések tükrében, a következő alaphipotézis fogalmazható meg a retorikai szerkezet célnyelvi (re)produkciónak a magyar–angol sajtófordításban: a fordításban azonosíthatók olyan **kapcsolódási propozicionális eltolódások**, amelyek **módosítják a célnyelvi szöveg retorikai szerkezetét**, s következésképp **a fordítás propozicionális tartalmát** és globális jelentését.

Az adatok kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján ez az állítás a jelen korpusz vonatkozásában az alábbi, konkrét megfigyelésekkel egészíthető ki:

- (1) A forrásszövegek és a fordítások között az őket alkotó kapcsolódási propozíciók tekintetében statisztikailag szignifikáns mennyiségi eltolódás nem mutatható ki.
- (2) Kapcsolódási propozicionális eltolódás a fordításokban nem annyira a propozíciók száma, mint inkább azok minősége és előfordulási helye szempontjából keletkezik.
- (3) A forrásszövegek és a fordítások által közvetített fő retorikai funkció az ELŐKÉSZÍTÉS, a KIDOLGOZÁS és az ÖSSZEFOGLALÁS. E relációk összhangban vannak a vizsgált műfaj jellemző legfontosabb funkciójával, vagyis hogy felkeltse az érdeklődést, kidolgozzon egy témát (vagy leírjon egy eseményt), és/vagy közöljön egy álláspontot (vagy kritikus elemzést nyújtson). Ezekben a fő funkciókban a fordításokban nincs eltolódás.
- (4) Kimutatható azonban „kvalitatív” retorikai szerkezeti eltolódás a fordításokban a struktúra alacsonyabb szintjein, és ezek változtatnak a fordítások propozicionális tartalmán (globális jelentésén).

- (5) Kapcsolódási propozicionális eltolódások a hírszövegek eseményszerkezetének azon komponensében fordulnak elő leginkább, amely az újságírónak a cikkben leírt eseményről alkotott szubjektív véleményét, értékelését és elvárásait fogalmazza meg (Kommentár komponens). Ez arra enged következtetni, hogy az eltolódások által – akarva vagy akaratlanul – a fordítók módosítják e komponens propozicionális tartalmát, s ezen keresztül – alig észrevehető módon – az újságíró által közölni kívánt üzenetet.
- (6) A kapcsolódási propozíciók jelöltségnek mértéke (25,76% a magyar és 27,59% az angol fordítási korpuszban) – a korábbi kutatások eredményeivel összhangban – nem mutat számottevő eltérést a forrás- és a célnyelvi szövegek között. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vizsgált fordításokban talált propozicionális tartalomeltolódás feltehetőleg nem nyelvi, hanem kognitív (logikai) tényezők következménye.

Leíró jellegéből és feltáró szándékából fakadóan ez az elemzés nem vizsgálta meg azt a fontos kérdést, hogy az eredmények hogyan viszonyulnak az olvasói megítéléshez. Lényeges és szükséges jövőbeli feladat azonban a retorikai szerkezet célnyelvi megfeleltetésének alaposabb megértése érdekében a szövegelemzés eredményeinek összevetése olvasók – a szöveg minőségéről és az általuk közvetített mondanivalóról alkotott – szubjektív/intuitív megítélésével.

dc_902_14

dc_902_14

8.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

dc_902_14

A könyvben bemutatott vizsgálat középpontjában a fordítási szöveg és a fordítási szövegalkotás állt. A szöveg és a fordítás tudománya metszéspontjában, a két terület legfontosabb eredményeinek felhasználásával, a kötet arra vállalkozott, hogy egy komplex, fordítási szempontú szövegelemző modell kidolgozásával és alkalmazásával azonosítsa és leírja a fordítás során keletkező koherenciaeltolódásokat egy konkrét nyelvpár, fordításfajta, valamint műfaj vonatkozásában, és feltérképezze ezek szövegstruktúrában és a szöveg globális értelemszerkezetében (és következőképp jelentésében) prognosztizálható lehetséges következményeit. Lényeges feladata volt a vizsgált szövegszerkezeti változók és műfaji szerkezet interakciójának feltárása, valamint egyes, a vizsgálat tárgya – a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői célnyelvi (re)produkciója – szempontjából releváns fordítási univerzálénak tartott jelenségek vizsgálata is. Ez utóbbira azért is szükség volt, mert a fordítástudományon belül végzett univerzálékutatás legfrissebb eredményei azt sugallják, hogy bizonyos, ez idáig fordítási univerzálénak tartott jelenségek valójában nem is a fordítás sajátjai.

A vizsgálatot alkotó részelemzések kutatási kérdései – a fókuszukban álló jelenségek eltérő természetéből fakadóan – nem egyeztek meg teljesen. Bizonyos alapkérdésekre ugyanakkor (mint pl. az egyes változók mennyiségi és minőségi elemzése: gyakoriságának és típusainak előfordulása) mindegyik vizsgálat kitért. Az egyes elemzések ezeken felül felvetettek további, az adott jelenség szempontjából lényeges, a szöveg és/vagy a fordítás tudománya elméletéhez kapcsolódó további kérdéseket, vizsgálati szempontokat is.⁸¹ A korpusz elemzése és a kapott eredmények alapján a könyv a következőkben kísérletet tesz bizonyos, a koherenciára általában és a koherencia fordítási „viselkedésére” konkrétan vonatkozó hipotézisek megfogalmazására is, valamint a koherencia célnyelvi (re)produkcióját kísérő szövegszintű fordítói stratégiák leírására.

81 Ilyen kérdés volt a topikszerkezet elemzése során például az, hogy mivel a két vizsgált nyelv rendszere eltérő, meg kell-e, vagy egyáltalán meg lehet-e őrizni a forrásnyelvi szöveg topikszerkezetét a fordításban; vagy hogy vajon a topikszerkezet megőrzése (vagy éppen megváltoztatása) milyen következményekkel jár az adott műfaj egyedi sajátosságai és a szöveg globális jelentése szempontjából.

Az előző fejezetek részletesen bemutatták és tárgyalták a különféle elemzések eredményeit. Ez a fejezet most egybevonja a különböző szálakat: összegzi és értékeli a részvizsgálatok eredményeit, rámutat a szövegszerkezeti változók lehetséges kapcsolódási pontjaira és megvizsgálja a különféle struktúrák egymásra gyakorolt hatását, interakcióját. Fő célja – az eredmények tükrében – állítások, általánosítások megfogalmazása a szöveg- és a fordítástudomány elméleti és módszertani kérdéseiben. Elsőként (a kutatás első és második fő kérdése fényében; lásd a Bevezető fejezet 1.2. része) értékeli az elemzéshez kidolgozott komplex fordítási szövegelemző modellt és rámutat arra, hogy alkalmazásával milyen, tudományelméleti szempontból lényeges leíró és oksági (magyarázó) jellegű hipotézisek megfogalmazása válik lehetővé a koherencia és a fordítás további kutatása számára. Ezt a koherenciaeltolódások, az ezeket kiváltó szövegszintű fordítói stratégiák, valamint a fordítási univerzálék vonatkozásában kapott eredmények összehasonlító elemzése követi (a harmadik, negyedik és ötödik kutatási kérdés fényében). A fejezet a kutatás egészének értékelésével zárul a szövegtudomány és a fordításkutatás szempontjából.

8.1. A FORDÍTÁSI SZÖVEGELEMZŐ MODELL: ÉRTÉKELES

A kutatás két legfontosabb elméleti kérdése az volt, hogy hogyan elemezhető a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója a fordításban, és hogy vajon alkalmasak-e az eredetileg angol nyelvű, eredeti (nem fordítási) és független (egymástól nem függő, mint a forrás- és a célnyelvi) szövegek elemzésére kidolgozott elméletek és módszerek a fordítás vizsgálatára. A kérdésekre röviden az a válasz adható, hogy a fordításban a koherencia a 2. fejezetben bemutatott komplex fordítási szövegelemző modell segítségével elemezhető, azzal a kikötéssel, hogy mivel a modellt alkotó részmodellek nem mindegyike használható – egy az egyben – nem angol nyelvű és egymástól függő szövegek (fordítások) elemzésére, ezért ezeket a modell bizonyos módosításokkal alkalmazza. A következőkben a modell értékelésére kerül sor, kutatás-módszertani és tudományelméleti szempontból. Az értékelés alapján az alábbiakban arra is rámutatok, hogy a modell a konkrét korpusz sajátosságainak megismerésén túl, milyen egyéb, az érintett tudományterületek szempontjából jelentős további ismeretekhez segít hozzá.

Az eredmények azt mutatják, hogy **kutatás-módszertani szempontból** a modell teljesíti mind az érvényesség, mind a megbízhatóság feltételeit. Érvényessége abból fakad, hogy a vizsgált jelenség (mint konstruktum: a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői) szempontjából lényeges és azt meghatározó összes tényező tanulmányozását lehetővé teszi. Ez alól a stíláriis struktúra csupán a kivétel. A stíluskohézió vizsgálatának mellőzését kiváltó okokat a modell bemutatása

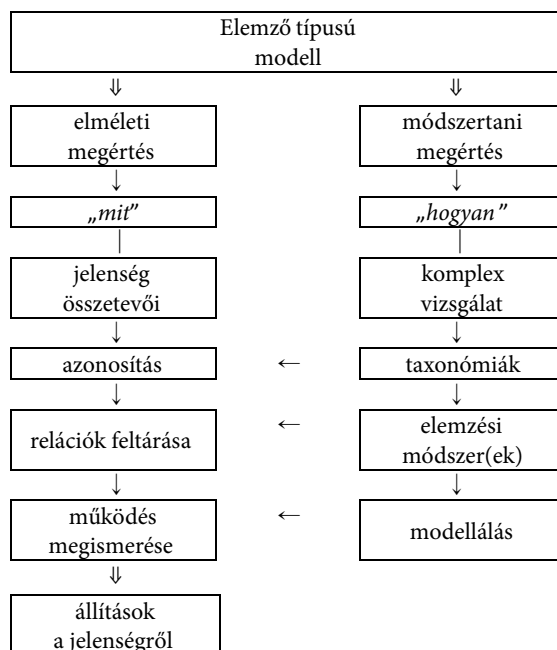
során részletesen tárgyaltam a 2.3.2. részben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a stíluskohézió a koherenciának ne volna meghatározó összetevője. Ezért a jövő kutatásainak fontos feladata – ha azok más műfajok és különösen szépirodalmi szövegek elemzésére (is) vállalkoznak – annak mérlegelése, hogy a stiláris szerkezet alkotóelemeinek vizsgálatát miként lehetne az elemző modellbe inkorporálni.⁸²

A fordítási szövegelemző modell a megbízhatóság feltételeit is teljesíti. A megbízhatóságot és következetességet kontrollelemzések elvégzésével biztosítottam minden vizsgálatban. A kontrollelemzésekől származó statisztikák (a kódolók közötti egyezés mértékén keresztül) minden fejezetben azt mutatták, hogy megismételve, ugyanazon körülmények között, az elemző modellt alkotó részmodellekkel végzett vizsgálatok ugyanazt az eredményt hozzák.

A 2. fejezet (2.3.2. rész) hangsúlyozta a modellek – mint közvetítők – meghatározó szerepét abban, hogy a modellált jelenségről milyen jellegű tudás, megismerés birtokába juthatunk. Láttuk, hogy az elemző modellek sajátossága, hogy egyszerre segítik az elméleti és a módszertani megértést, s ezáltal állítások és hipotézisek megfogalmazását támogatják a vizsgált jelenséggel kapcsolatban. A fordítási szövegelemző modell ebben az értelemben – **mint elemző típusú modell** – is megállja a helyét: azonosítja a vizsgált jelenség összetevőit (*amit* vizsgálgunk: a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőit: a kohéziós, topik-, retorikai és műfajszerkezet elemeit) és megadja az összetevők vizsgálatának módszerét (*hogyan* vizsgáljuk: összetevők típusai/kategóriái, kapcsolódások/viszonyok azonosításának menete, vizuális megjelenítésének módja). A 22. ábra szemlélteti ennek az összetett, elméleti és a módszertani természetű megértésnek a folyamatát, valamint azt, hogy a folyamat elemei és lépései miként vezetnek el a vizsgált jelenséggel kapcsolatos állítások megfogalmazásáig.

A vonatkozó fejezetek részletesen beszámoltak a modell alkalmazása révén kapott eredményekről: a kohéziós eszközök, lexikai egységek, mondattopikok, logikai relációk és műfaji elemek elméleti alapú taxonómiák felhasználásával történt azonosításáról a magyar és angol alkorpuszban, majd azoknak a kvantitatív és kvalitatív elemzéseknek az eredményeiről is, amelyek célja a kohéziós kötések, ismétlés-kapcsolatok, a topikfejlődés, a kapcsolódási proposíciók és az eseménystruktúra-komponensek célnyelvi (re)produkciójának a feltárása volt. A modell segítségével elvégezhető harmadik feladatra, a szövegszerkezeti összetevők relációinak és működésének vizuális megjelenítésére a 8.2.1. részben kerül majd sor (lásd 23. ábra).

82 A stílus szövegszervező szerepének és szövegbeli megnyilvánulásainak tanulmányozásával eddig elsősorban a stilisztika foglalkozott. A szöveg tudományának jelenlegi ismeretei mellett ehhez a munkához Tolcsvai Nagy (2005) munkája jelenthet megfelelő kiindulási alapot, aki – a jelen vállalkozás elméleti keretéhez is illeszkedő – kognitív nyelvészeti (kognitív stíluselméleti) megközelítésben írja le a stílus nyelvben betöltött szerepét.



22. ábra. A megértés folyamata az elemző típusú modell segítségével

A fordítási szövegelemző modell nem csupán átvette a szöveg tudományának és a diskurzuselemzésnek a releváns elméleteit, hanem a vizsgálat speciális jellege miatt a részmodelleket bizonyos módosításokkal építette be. A részmodellek „finomítása” háttérben részben elméleti okok, részben pedig a két nyelv rendszerbeli különbségei, illetve a fordítási szempontú vizsgálatból fakadó elemzéses technikai problémák álltak. A módosításokra a vonatkozó fejezetek részletesen kitértek, itt ezek típusait foglalom össze annak érdekében, hogy meg lehessen ítélni, hogy a modell segítségével nyert eredmények milyen mértékben vethetők össze a korábbi, a jelenleginél jelentősen szűkebb körű, de hasonló jelenségeket (külön-külön) vizsgáló kutatásokkal. A változtatások két nagy csoportra oszthatók: egy részük elméleti jellegű problémák megoldására irányultak, másik részük az elemzés technikai/módszertani megvalósítása során felmerült kérdéseket tisztázták. A következőkben ezeket vesszük egyenként számba, néhány példával illusztrálva.

(1) Elméleti problémák kezelésére irányuló módosítások:

(1.1) az **elemzés hatókörének** (az elemek közötti reláció hatótávolságának) meghatározása (elméleti okok miatt pl. a kohéziós elemzés kizárólag a mondatok vagy nagyobb szövegrészek között relációt teremtő kötésekre korlátozódott; a referenciaelemzés pedig a szövegen belüli utalások: az endoforák rendszerét vizsgálta);

- (1.2) az **elemzés alapegységének** meghatározása (ez minden esetben a mondat volt, kivéve a retorikai szerkezeti elemzést, amely a tagmondatok közötti relációk azonosításából indult ki);
- (1.3) az elméleti modellek által **nem tisztázott kérdések megoldása** (pl. a lexikai kohéziós elemzésekben a derivációs és az inflexiós módosulással járó újraemléltetések kezelése, vagy a lexikai egység fogalmának meghatározása).
- (2) **A fordítási szituációból (a kétnyelvű vizsgálatból)** eredő problémák kezelésére irányuló módosítások:
- (2.1) a **mondathatárok megváltozásából** fakadó elemzés-módszertani problémák kezelése
- (2.1.1) az eredmények torzításának elkerülése érdekében (pl. amikor a magyar szöveg egy mondatából az angol célnyelvi szövegben két mondat lesz, s ezáltal a mondaton belüli kötésből mondatok közötti kötés lesz és automatikusan megnő a referenciaelemek száma a fordításban);
- (2.1.2) az elemzés torzításának elkerülése érdekében (pl. amikor a retorikai szerkezeti elemzésben, a magyar és az angol nyelv eltérő mondat szerkesztési szabályai vagy a fordító döntése nyomán a mondat/tagmondat határok különböznek a forrás- és a célnyelvi szövegben, s így – ezek folytonos számozása révén – nem azonos szövegszegmensek kerülnek egymás mellé, nem értelmezhető az elemzés speciális címkézési rendszer kidolgozása);
- (2.2) a magyar és az angol **nyelv eltérő természetéből** fakadó problémák kezelése (pl. a referencia eltérő használata a magyarban és az angolban);
- (2.3) az eltolódásvizsgálat által felvetett új szempontokból fakadó **új változók** bevezetése (pl. az objektív összehasonlítás érdekében bizonyos minőségi jellemzők „számszerűsítése”: ilyen többek között a retorikai szerkezeti eltolódás mértékének százalékos meghatározása a fordításban).

A fentiekből látható, hogy a módosítások elsősorban az elemzés megbízhatóságát és következetességét szolgálják, és nem változtatnak a részmodellek háttérében álló elméletek alapvető koncepcionális kérdésein. Ez a modell kidolgozása során mindvégig lényeges szempont volt, hiszen a vizsgálat középpontjában számos, már hosszú kutatási tradícióval rendelkező és ellentmondásos eredményeket hozó kérdés is állt, így az eredmények összevetését nem lehetett megkerülni. A részmodelleket érintő változtatások természete azonban olyan, ami nem kérdőjelezi meg az eredmények összevethetőségét.

Összegzésül elmondható, hogy a fordítási szövegelemző modell a forrás- és a célnyelvi szövegben azonosíthatóvá és elemezhetővé teszi a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőit, valamint ezek szövegszervező funkcióját. Segít megragadni, hogy a szövegösszetevők, különféle kombinációik révén miként befolyásolják a szöveg lineáris és hierarchikus szerveződését és ezen keresztül

hogyan járulnak hozzá a komplex szövegszerkezet és a globális szövegértelem kialakításához a fordításban. A modell kutatás-módszertani haszna, hogy lehetővé teszi az eredmények értékelését a korábbi kutatások tükrében és ennek köszönhetően számos, a fordítástudomány területének vitás kérdésében nyújt lényeges új információt. A modell elméleti haszna, hogy a segítségével nyert eredmények alapján lehetővé válik bizonyos, a vizsgált korpuszra vonatkoztatható további állítások megfogalmazása, valamint általában a koherencia fordítási viselkedésével kapcsolatosan néhány leíró jellegű és oksági hipotézis (CHESTERMAN 2000: 23) megalkotása.

A **hírszövegek fordításáról** a korpuszadatok összesítése alapján (előjáróban) a következő főbb **állítások** fogalmazhatók meg (a megállapításokra a 8.2. és 8.3. részekben még visszatérek):

238

- (1) a fordítás során eltolódások keletkeznek a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőiben;
- (2) az eltolódások, alig észrevehető módon, de változásokat okoznak a szövegek jelentésében, amelyek elsősorban az értelemszerkezetben (makrostruktúrában) és a szövegek információtartalmában (a hírtartalomban) érhetők tetten;
- (3) a korpusz mennyiségi értelemben nem igazolja az explicitációs és az ismétlés-kerülési hipotézist;
- (4) a korpuszban minőségi értelemben kimutatható az explicitáció irányába ható tendencia (bizonyos információk konkretizálása, nyomatékosítása, előtérbe/háttérbe helyezése révén).

A vizsgált korpusz mérete és jellege (az, hogy egy műfajt, egy nyelvpárt és fordítási irányt tartalmazott) és a kutatási paradigma (leíró jellegű, feltáró tanulmány) nem teszi lehetővé a fordítás egészére általánosítható következtetések megfogalmazását. Az eredmények alapján azonban fel lehet állítani **leíró jellegű hipotéziseket** a koherenciáról, a koherencia „fordításáról” (vagyis célnyelvi (re)produkciójáról), valamint egyes fordítási univerzálékról:

- (1) A **koherencia** részben a strukturális és a nem strukturális kohézió, a retorikai szerkezet és a műfaji szerkezet összetevőinek különféle kombinációi és interakciója eredményeként jön létre.
- (2) A **koherencia célnyelvi (re)produkciója** eltolódásokkal jár minden strukturális összetevő esetében.
- (3) Az eltolódások változtatnak a szöveg jelentésén.
- (4) A szövegstruktúrában nyomon követhető koherencia-összetevőket érintő eltolódások egy része az **explicitáció** irányába hat.

A leíró jellegű hipotézisek alapján, különösen, ha azok kellően megalapozottak, oksági és előrejelző hipotéziseket is meg lehet fogalmazni.⁸³ Ehhez kell tennünk még egy rövid elméleti kitérőt. A jelen vizsgálat a *skoposelmélet*ből indult ki. Mások mellett (pl. Nida dinamikus ekvivalencia elmélete vagy Gutt relevanciafelfogása) a *skoposelmélet* is a fordításnak egy ún. oksági modellje (*causal model of translation*; CHESTERMAN 2000).⁸⁴ Az oksági (vagy más néven ok-okozati) modellek sajátossága, hogy bizonyos ok(ok)ból eredeztetnek bizonyos okozato(ka)t:

- ok \Rightarrow okozat.

A *skoposelmélet*ben az ok a szándék, az okozat pedig maga a *skopos*:

- szándék \Rightarrow *skopos*.

A fordítási szöveg a kettő között helyezkedik el, tehát a teljes képlet a következőképpen alakul:

- szándék \Rightarrow fordítási szöveg(ek) \Rightarrow *skopos*.

Mindez számunkra azért lényeges, mert a fordítás ilyen oksági modellje alapján meg lehet fogalmazni oksági vagy előre jelző hipotéziseket is. A kutatás elméleti háttere és eredményei a fenti leíró jellegű hipotéziseken túl két, egymással szorosán összefüggő **oksági hipotézis** felállítását teszik lehetővé. Az oksági hipotézis értelmében (CHESTERMAN 2000: 26):

- az explanandum E oka/magyarázata az X tényező;
- E-t (feltehetően) az ABC körülmények okozzák/befolyásolják.

Ennek megfelelően, a korpuszelemzés során nyert adatok alapján feltételezhető, egyfelől, hogy

- 1. HIPOTÉZIS: a fordítás során a koherencia-összetevők eltolódásai koherenciaeltolódást okoznak, vagyis: összetevők eltolódásai ($=X$) \Rightarrow koherenciaeltolódás ($=E$);

másfelől pedig – a fenti képletnek megfelelően miszerint E-t (feltehetően) az ABC körülmények okozzák/befolyásolják –, hogy

⁸³ Chesterman (2000) négyféle hipotézist azonosít a fordítástudomány területén végzett kutatások esetében: az értelmező (*interpretive*), a leíró (*descriptive*), a oksági/magyarázó (*explanatory*) és a előrejelző (*predictive*) hipotéziseket.

⁸⁴ Chesterman (2000) háromféle fordításmodellről különböztet meg: az összehasonlító, a folyamat- és az oksági modelleket.

- 2. HIPOTÉZIS: a koherenciaeltolódást (feltehetően) a fordítás körülménye (a *skoposelmélet* értelmében a fordítás módszerét meghatározó szándék) okozza/befolyásolja, vagyis: fordítás (=X) \Rightarrow koherenciaeltolódás (= E).

240

Mindez azt sugallja, hogy valójában a **koherenciaeltolódás** mint jelenség a fordítás sajátja és ilyen értelemben – feltehetően – **fordítási univerzálénak tekinthető**. Fontos azonban megjegyezni, hogy bár elméleti és empirikus téren is megalapozott az állítás, valójában még csupán hipotézis, és mint ilyen, tesztelésre szorul. A további vizsgálatok szükségességét az a kérdés is sürgeti, hogy vajon mindenféle (a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőjét érintő) eltolódás valódi (a szöveg befogadója által is érzékelt) koherenciaeltolódást okoz-e. A korpuszban ugyanis láttunk példát olyanra, hogy automatikus (tehát a nyelvek különbözőségeiből fakadó és a nem a fordító döntésén múló) eltolódás is járt koherenciaeltolódással, de olyanra is, hogy az opcionális (a fordító döntésén/szándékán múló) eltolódás sem okozott érdemi koherenciaeltolódást. Ahhoz azonban, hogy ebben a kérdésben pontosan lássunk, valamint ahhoz, hogy megtudjuk, hogy szövegelemzés alapján azonosított koherenciaeltolódások milyen mértékben érzékelhetők a (konkrét) befogadó számára és milyen mértékű jelentéseltolódást okoznak a forrásszöveghez képest, olyan vizsgálatokra van szükség, amik a befogadót (mint szövegértelmezőt) is bevonják.

8.2. KOHERENCIAELTOLÓDÁSOK ÉS SZÖVEGSZINTŰ STRATÉGIÁK A FORDÍTÁSBAN

A fenti állítások háttérében számos, a koherenciaeltolódások természetének alaposabb megértéséhez szükséges empirikus eredmény áll. Ezeket a korábbi fejezetek izoláltan mutatták be. A következőkben az eredmények közötti kapcsolódási pontok azonosítására, majd ezek alapján a koherencia célnyelvi (re)produkciójára, valamint az erre irányuló speciális fordítói stratégiákra vonatkozó további állítások megfogalmazására kerül sor.

8.2.1. KOHERENCIAELTOLÓDÁSOK

A koherenciaeltolódásokat feltáró vizsgálatok arra a fő kérdésre kerestek választ (lásd 1. fejezet: 3. és 4. kutatási kérdés), hogy azonosítható-e ilyen típusú eltolódás a magyar hírszövegek angol nyelvű fordításában a kohéziós, a topik-, a retorikai és a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciója során és amennyiben igen, a koherenciaeltolódások mi-

lyen következményekkel járnak a szöveg globális értelemszerkezete – különös tekintettel a hírszövegek információs és propozicionális tartalma – szempontjából.

A korpusz kvantitatív és kvalitatív elemzése azt mutatta, hogy eltolódás minden egyes vizsgált szövegszerkezeti változó esetében keletkezett, túlnyomó többségükben azonban ezek nem mutattak statisztikailag is szignifikáns különbséget a két alkorpusz, a magyar szövegek és angol nyelvű fordításuk között. Az eltolódásoknak tehát nem annyira a mennyisége, mint inkább a minősége (típusa és előfordulási helye, automatikus vagy opcionális jellege) okozott számottevő módosulásokat a fordítás során a szövegstruktúra különböző szintjein és ennek következményeként – bizonyos esetekben – a globális értelemszerkezetben. Az eredmények részleteiről a vonatkozó fejezetek számoltak be. Itt a forrásszövegek célnyelvi átültetése során keletkező, a különféle jellegű kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat képviselő, a mondat szintje feletti szövegszerkezeti felépítést biztosító **struktúrák közötti kapcsolódási pontok, interakció** bemutatására kerül sor. Mivel az elemzések nagy számú változó kvantitatív és kvalitatív szempontú vizsgálatával történtek, a könyvnyebb áttekinthetőség érdekében a 30. táblázat (30a. és 30b. táblázat bontásban) foglalja össze a legfontosabb változókat és a két alkorpusz mennyiségi és minőségi különbségeire, a keletkező eltolódásokra és ezek szövegkoherenciára gyakorolt hatására, valamint a különféle struktúrák interakciójára vonatkozó eredményeket.

A 30. táblázat utolsó oszlopa mutatja meg, hogy a koherenciaeltolódások révén a fordítási szöveg mely szerkezeti komponensei, szintjei lépnek interakcióba. Ez jelenti mind a szöveg mint komplex (nyelvi, társadalmi és kognitív) *jelenség*hez kapcsolódó különféle szövegszerkezetek kapcsolódását éppúgy, mint a szöveg mint komplex *rendszer*hez (produktumhoz és procedúrához) kötődő strukturális és műveleti tényezők érintkezését.

A **kohéziós változók** közül a vizsgált korpuszban a referenciális és a lexikai kohéziós szerkezetben bekövetkezett eltolódások kapcsolódnak össze a műfaji szerkezettel, mégpedig az által, hogy ezek a kohéziós változók adott műfajkomponensekben fordulnak jellemzően elő (Cselekmény, Helyszín, Szereplők, Kommentár). A kohéziós eltolódások módosítanak a szövegek egészének kohéziós kapcsolati hálóján, így a mezo- és a makrostruktúra is szoros összefüggésben áll.

A lexikai **ismétlésváltozók** esetében is azonosíthatók a kohéziós szerkezetéhez hasonló kapcsolódási pontok az ismétlés révén kibontakozó makropropozicionális szerkezet és a műfaji szerkezet között (azzal a különbséggel, hogy itt a fenti felsorolás kibővül még az Utóesemény komponenssel). Összefüggés látható a szöveg lineáris és hierarchikus rendszere között is: a mondatok előre és hátra mutató ismétléskapcsolatainak változásai (mezostruktúra) módosítják a szöveg makropropozicionális szerkezetét (a makrostruktúrát) is, amely a szöveg mondanivalója szempontjából centrális és marginális funkciót betöltő mondatok változásaiban mutatható ki: ismétléskapcsolataik számának módosulásai (csökkenése) révén a fordítás

során bizonyos, a forrásszövegben centrális mondatok a célnyelvi szövegben marginálisává válnak (elvesztik makropropozicionális státuszukat). Ennek az ellenkezőjére is van példa a korpuszban: amikor a forrásszöveg marginális mondatából (nagyobb számú ismétléskapcsolat létrehozása következtében) centrális mondat (makropropozíció) lesz a fordításban.

A **topikszerkezet** vonatkozásában a különféle struktúrák interakciója a topikális alanyok változásaiban érhető tetten: a topikális alanyok megváltozása (eltolódása) főként a Háttér és a Szereplő komponensekre jellemző; topikális alany módosulása ily módon befolyásolja a műfaji szerkezetet. A szövegstruktúra különböző szintjei is szoros interakcióban állnak: a mondat topikális alanya (mikrostruktúra) eltolódása által változik a lineáris topikfejlődés (párhuzamos, kiterjesztett párhuzamos vagy követő) minősége (mezostruktúra), és a topikfejlődés minőségének módosulása következtében változás várható a mondattopikok és a szövegtopik(ok) hierarchikus rendjében (makrostruktúra).

242

A **retorikai szerkezet** interakcióinak vizsgálata is hasonló kettős kapcsolódási rendszert mutat. Egyfelől az alapvetően lineáris természetű mondaton belüli (mikrostruktúrális) és a mondatok közötti (mezostruktúrális) kapcsolódási propozíciók változásai módosítják a hierarchikus, retorikai makrostruktúrát. Ezen túl, a retorikai szerkezet (a kapcsolódási propozicionális eltolódások révén) a műfaji szerkezettel is interakcióba lép, mivel a jelen korpuszban például, ha nem is azonos mértékben, de az eltolódások valamennyi eseménystruktúra összetevőt érintik. A fentiek alapján tovább pontosítható a 2. fejezetben szereplő, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőit és ezek, a szöveghez mint komplex jelenséghez és rendszerhez való viszonyát bemutató 6. ábra. A vizsgált korpusz alapján a (koherens) célnyelvi szövegben azonosítható kapcsolódásokat és interakciókat a különféle szerkezeti összetevők között a 23. ábra szemlélteti.

Fontos megjegyezni azt a tényt, hogy a vizsgált korpuszban szereplő fordítások, az eltolódások ellenére, koherens szövegek (épp úgy, mint a magyar eredetiek). A fenti strukturális interakciók tehát a koherens célnyelvi szöveg jellemzői. A 23. ábrából jól látható, hogy a műfaji szerkezettel – ha eltérő módon is – de minden vizsgált szövegszintű változó összefüggésben van, vele interakcióban áll: az egyes szövegváltozókban bekövetkezett eltolódások érintik a műfaj különböző összetevőit. Az adatok célzott elemzése alapján az is láthatóvá válik, hogy a koherenciaeltolódások dominánsan (leggyakrabban és a legtöbb változó esetében) az eseménystruktúra Cselekmény komponensét érintik, majd ezt követően a Kommentárt és a Háttér (31. táblázat; a táblázatban szürke árnyékolás jelzi, hogy az egyes strukturális változók esetében mely eseménystruktúra-komponens érintette a legtöbb eltolódás). Ez meglepő eredmény, amely mindenképp továbbgondolásra méltó, ugyanis e két komponens adja a hírszöveg mint műfaj alapját: ezek írják le, hogy mi történt, és a történetekről mi az újságíró véleménye.

30a. táblázat. A szövegváltozók vizsgálatának legfontosabb eredményei: kohéziós változók (eltérések a forrás- és a célnyelvi korpuszban)

Szövegváltozók		Szignifikáns kvantitatív különbség	Kvalitatív különbség	Optionális eltolódás	Módosulás a szöveg értelemszerkezetében	Struktúrák közötti interakció (műfaji szerkezet, hierarchikus makrostruktúra)
Kohézió	Referencia	–	+ (típusa, helye változik)	+ (konkretizál/explicitlál, jelentős diskurzus-funkciót betöltő mondatokban és az eseménystruktúra kulcskomponenseiben)	+ (opcionális eltolódások segítik a szövegfeldolgozást)	+ mezostruktúra + makrostruktúra (kohéziós eltolódás módosítja a szöveg kohéziós kapcsolati hálóját) referenciális kohéziós + műfaji szerkezet (opcionális eltolódások: főként a Cselekmény, de a Helyszín, Szerplők, Kommentár komponensekben is) lexikai kohéziós + műfaji szerkezet (eltolódások: főként a Cselekmény, de a Szerplők, Helyszín, Kommentár komponensekben is)
	Szubsztitúció és ellipszis	Nincs elég adat a vizsgálatához	+ (automatikus eltolódások)	–	–	
	Összekapcsolás	–	+	+ (explicitlál)	–	
	Lexikai kohézió	–	+	+ (explicitlál vagy implicitlál)	+ (jelentésetolódás)	
Ismétlés	ismétlés-kapcsolatok	–	+ (típus változik)	+	–	+ mezostruktúra + makrostruktúra (a mondatok ismétléskapcsolatainak változásai módosítják a makropropozicionális szerkezetet ⇒ makrostruktúrát)
	ismétlés-kötelek	–	+ (eltérő kötelek)	nem releváns	+ (eltérő propozíciók makropropozicionális helyzetben)	+ makropropozicionális + műfaji szerkezet (eltolódások: főként a Cselekmény, de a Szerplők, Helyszín, Utóesemény, Kommentár, Háttér komponensekben is)
	egyszerű ismétlés	–	+	+	–	+
	komplex ismétlés	–	+	+	–	+ mezostruktúra + makrostruktúra (ismétlésetolódások ⇒ makropropozicionális szerkezeti eltolódás)
	egyszerű parafrázis	–	+ (típusa változik)	+	–	
komplex parafrázis	–	+	+	+	–	
Szerkezet = mátrix	nem releváns	+	(eltérő mátrix)	nem releváns	+	+

dc_902_14

SZÖVEGKÖHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

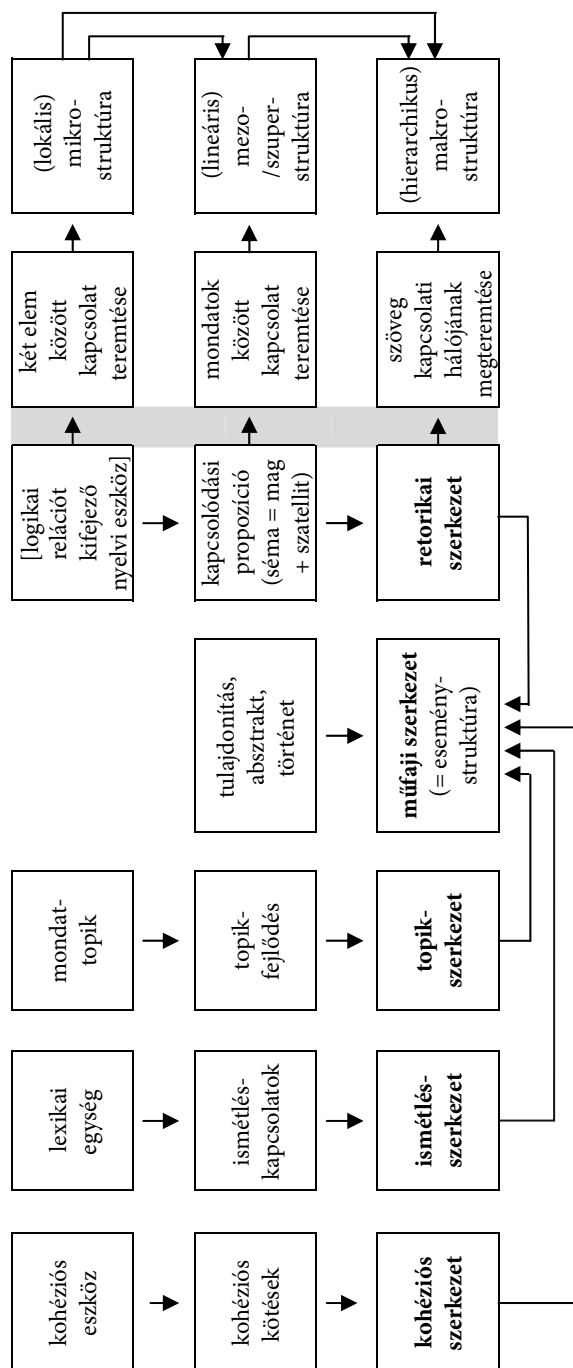
30b. táblázat. A szövegváltozók vizsgálatának legfontosabb eredményei:
topik- és retorikai szerkezeti változók (eltérések a forrás- és a célnyelvi korpuszban)

Szövegváltozók		Szignifikáns kvantitatív különbség	Kvalitatív különbség	Opcionális előfordás	Módosulás a szöveg értelmezésében	Struktúrák közötti interakció (műfaji szerkezet, hierarchikus makrostruktúra)
Topikszerkezet	Párhuzamos progresszió	-	+	+	+	+ mikrostruktúra + mezostruktúra (topikális alany előfordása: változik a topikfejlődés minősége)
	Kiterjesztett párhuzamos progresszió	-	+	+	-	mezostruktúra + makrostruktúra (topikfejlődés minőségének változása: módosít a mondattopikok és szövegtopik hierarchikus rendjén)
	Követő progresszió	+	+	+	-	-
	Tematikus mélység	+	+	nem releváns	-	-
	Szerkezet = diagram	nem releváns	+	nem releváns	+ (topikális alany előfordása változat az információtartalom: előtérbe/háttérbe kerülés)	+ topikszerkezet + műfaji szerkezet (topikális alany előfordása: főként a Hátter, de a Szereplő komponensben is; utóbbi változást okoz a Szereplő státuszában)
Retorikai szerkezet	Kapcsolódási propozíció	-	+ (típusa, helye, száma* változik)	+	+ (fő KP/retorikai funkció megmarad, alsóbb színteken a kapcsolódási propozicionális tartalom változik)	+ mikrostruktúra + makrostruktúra mezostruktúra + makrostruktúra (a mondaton belüli és mondatok közötti kapcsolódási propozíciók változásai módosítják a retorikai makrostruktúrát)
	Szerkezet = diagram	nem releváns	+	nem releváns	+ (eltérő kapcsolódási propozicionális tartalom a retorikai szerkezet alsóbb színjén)	+ retorikai szerkezet + műfaji szerkezet (előfordások: főként a Kommentár, de a Hátter, Szereplő, Cselekmény, Utóesemény, Helyszín komponenseken is)

*: nem jelent szignifikáns mennyiségi különbséget

dc_902_14

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK



23. ábra. A koherens célnyelvi szöveg szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek egymáshoz való viszonya

Kérdés ugyanakkor, hogy a befogadó számára mennyire észrevehetőek, és mennyire tudatosulnak benne az eltolódások eredményeként prognosztizálható jelentésbeli (a hír-/információtartalmat érintő) változások. Feltehetően – mivel a koherencia relatív fogalom, s mint ilyen a szöveg és befogadója/értelmezője interakciójának függvénye – e változások érzékelésében is jelentős egyéni különbségek várhatók. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához azonban további, a szövegminőséget és a szövegértelmezést célzottan vizsgáló, pszicholingvisztikai kutatások sorára van még szükség.

31. táblázat. A szövegváltozók interakciója a műfaji szerkezettel

			Kohéziós szerkezet	Ismétlés-szerkezet	Topik-szerkezet	Retorikai szerkezet
Műfaji szerkezet	Történet esemény-struktúrája	Szereplők	+	+	+	+
		Cselekmény	+	+		+
		Helyszín	+	+		+
		Utóesemény		+		+
		Kommentár	+	+		+
		Háttér		+	+	+

8.2.2. SZÖVEGSZINTŰ FORDÍTÓI STRATÉGIÁK ÉS A FORDÍTÓI KOMPETENCIA

A szöveg mint komplex rendszer bemutatásakor a szövegalkotás folyamatát mindig különféle kognitív „műveletek” soraként értelmeztem. Ezért a szövegszintű fordítói stratégiák tárgyalása során az első dilemma, ami felmerül az, hogy a „stratégia” szó helyett alkalmasabb volna a „művelet” terminus a fordító ilyen jellegű tevékenységének a leírására. A „művelet” terminus összhangban volna a kognitív és funkcionális szemléletű szövegtudomány felfogásával és terminológiakészletével, amely a szöveget mint komplex rendszert – produktumot és procedúrát, vagyis komplex struktúrát és elméleti/kognitív *műveletek* sorát – értelmezi. Jobban illeszkedne a fordítási célú szövegalkotás egyedi sajátosságait leíró, korábbiakban általam felvázolt folyamatmodell megközelítéséhez is, amely szerint fordítás során „a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle *műveletek* révén –, célnyelvi reprezentációvá alakítja” (KÁROLY 2007: 44; lásd még: 2.2.2. rész).

Mindezek ellenére, a fordítási szövegalkotói tevékenység e szegmensének leírására a következőkben a „stratégia” szót fogom alkalmazni részben az eddigi, a diszkurzuselmzés és a fordítástudomány területén honos terminológiai hagyomány folytatása, részben pedig a jelen kutatás eredményei miatt. A fordítástudomány

..... ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

területén nagyfokú következtelenség jellemzi a fordítás során végrehajtott változtatások leírására alkalmazott terminológiát. A szakirodalomban számos terminus létezik: fordítói művelet, átváltási művelet, technika, stratégia, változtatás, megoldás, módszer stb. (a lista messze nem teljes). A legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a különböző források egyazon jelenség leírására is gyakran más-más szót használnak, és az is csak elmélyíti a következtelenséget, hogy egyazon terminust is sokszor kiterjedését és természetét tekintve egész más jellegű változtatások leírására alkalmazzanak. A vizsgálatok háttéréül szolgáló elméletek különbözőségei és az elméletek megalkotóinak nyelvi/kulturális háttere is csak bonyolítja a helyzetet.⁸⁵ A jelen vizsgálat tárgya szempontjából releváns ún. diskurzuskompetencia⁸⁶ (CANALE–SWAIN 1980), és a hozzá szorosan kapcsolódó diskurzusstratégiák leírásával a diskurzuselemzés területén végzett kutatások foglalkoznak. A kutatások eredményeit összegezve McCarthy és Carter a következőképp írják le a fogalmat: a diskurzusstratégiák

247

[...] nyelvi és egyéb kompetenciáinkat mozgósítják a kommunikációs céljaink elérése érdekében. A diskurzusstratégiák alkalmazására az írás és a beszéd *folyamata* során kerül sor. A produkció különböző szakaszaiban ezek olyan beszélői/írói választások sora, amelyek szem előtt tartják azt, hogy a befogadó miként érzékeli az üzenetet, milyen beszédaktusok alkalmazása kívánatos, milyen interakciós mintázatok a megfelelők és így tovább. Ilyen értelemben a diskurzusstratégiák lexikogrammatikai választásokat és szocio-kulturális korlátozásokat foglalnak magukba, és a nyelvi forma kialakításában meghatározó jelentőségűek (MCCARTHY–CARTER 1994: 177; kiemelés az eredetiben; ford.: K. K.⁸⁷).

A stratégia tehát választásokban nyilvánul meg. Így a fogalom döntési helyzeteket, azok pedig – ha nem is szükségképpen – problémák megjelenését és azok megoldására irányuló megoldásokat feltételeznek. Albert (2011: 39–40) különbséget tesz fordítási problémák és fordítási kérdések között. A fordítási problémát az elméletíróktól származtatja, akik azt „általában valamilyen nyelvelmélet alapján – sokszor mesterségesen – ’állítják elő’ egy deduktív folyamat végtermékeként” (40). A fordítási

85 E terminológiai probléma elemzésével Chesterman (2005) foglalkozik részletesen.

86 A diskurzuskompetencia a kommunikatív kompetencia egyik összetevője, a nyelvi, szociolingvisztikai és a stratégiai kompetencia mellett (CANALE–SWAIN 1980).

87 Az idézet eredeti szövege: „[...] how we make use of linguistic and other kinds of competence in order to achieve our communicative aims [...]. Discourse strategies are employed in the *process* of writing and speaking [...]. They are choices made by the speaker/writer at all stages of production which pay regard to how the receiver will experience the message, what speech acts are desirable, which patterns of interaction are appropriate, and so on. [...] In this sense, discourse strategies subsume lexico-grammatical choices and socio-cultural constraints and become the dominant feature in linguistic choice” (MCCARTHY–CARTER 1994: 177).

kérdések ezzel szemben „implicit módon benne vannak a forrásnyelvi szövegben, és a fordító feladata éppen az, hogy felkutassa ezeket a szöveg által felvetett kérdéseket és megpróbálja valamilyen választ adni rájuk” (40). Albert megfogalmazásában „minden egyes fordítói ’megoldás’ [...] egy-egy *válasznak tekinthető*” (40; *kurzíválás az eredetiben*). Én a könyvemben a fordítási probléma fogalmát ez utóbbi („kérdés”) értelemben használom. Valójában a teljes szöveg-feldolgozási, -értelmezési és szövegprodukciós folyamat nagy részben problémamegoldó folyamatként fogható fel. Probléma bármely nyelvi szinten jelentkezhet: mikroszinten éppúgy, mint makroszinten. Ezt a minőséget tükrözi vissza Marco (2009) fordítási szempontú stratégiameghatározása, mely a jelen vizsgálat eredményeit tekintve is irányadónak tekinthető. Marco megközelítésében a **stratégia**⁸⁸ „a fordítás folyamatát kísérő, a fordítás során felmerülő problémák megoldására irányuló kognitív terv. [...] A stratégia lehet tudatos vagy automatikus” (MARCO 2009: 72–73; ford.: K. K.⁸⁹). Ezzel a felfogással harmonizál Lörscher (1991: 76) meghatározása is, aki a fordítói stratégiát olyan „potencionálisan tudatos” eljárások soraként értelmezi, amelyek a szöveg (vagy egy szövegrészlet) fordítása során felmerülő probléma megoldására irányulnak. Összegezve tehát a leglényegesebbeket: a fordításban a **kognitív procedúra** (a célnyelvi szövegalkotási folyamat) **terve a stratégia, eredménye az eltolódás**.

Jelen kutatás eredményei alapján is alkalmasabbnak látszik olyan fogalom használata a koherencia célnyelvi (re)produkciója során alkalmazott fordítói eljárások megnevezésére, amely a szövegalkotásban való aktív/alkotó részvételt és a szándékos cselekvés lehetőségét is magába foglalja. Az eredmények ugyanis azt mutatták, hogy a fordításokban nem csupán kötelező (a nyelvek rendszerbeli különbségeiből fakadó automatikus), hanem opcionális, tehát a fordító szándékos vagy intuitív/ösztönös döntésén múló, választható szövegszintű eltolódások is keletkeztek. A korábbiakban említett „művelet” megfogalmazás ellenére a szöveg tanulmányozásának funkcionális és kognitív nyelvészeti elméletei is – indirekt módon – teret engednek a szövegalkotói szándéknak a szövegprodukciót kísérő elmebeli folyamatok leírásában, amikor megállapítják, hogy ezeknek a mentális műveleteknek csupán egy része tudatos (TOLCSVAI NAGY 2011: 178; LANGACKER 2001: 180).

88 Fontos megjegyezni, hogy a „stratégia” fogalomnak van a fordítástudományon belül egy ettől jelentősen eltérő használata, mint fordítási stratégiák (*strategies of translation*; VENUTI 2001). Ezek a stratégiák a fordítandó szöveg kiválasztására és a megfelelő fordítási módszer meghatározására irányuló alapvető feladatokat ölelik föl (pl. honosító/*domesticating*, elidegenítő/*foreignizing*).

89 Az idézet eredeti szövege: „[...] the cognitive routes which lead to problem-solving and are concerned, therefore, with the translation process. [...] Strategies could be conscious or automatized” (MARCO 2009: 72–73).

A kutatás eredményei alapján tovább pontosítható a „szövegszintű fordítói stratégiák” terminus 2.3.1.1. részben megfogalmazott definíciója és körülhatárolható a megfelelő szövegszintű fordítói stratégiák alkalmazásához szükséges, speciális fordítói kompetenciák köre. Az eredeti definíció ennek megfelelően a következőképp módosul: a **szövegszintű fordítói stratégiák** azon – tudatos és/vagy ösztönös, és a nyelvek rendszerbeli különbségei, valamint a műfaj sajátosságai miatt automatikus és/vagy opcionális koherenciaeltolódásokat eredményező – a fordítás folyamatát kísérő kognitív tervek összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját, s ez által a koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben. Attól függően, hogy a stratégia a szöveg mely szintjét érintő probléma megoldására irányul, különbséget lehet tenni **lokális** (a mikroszerkezet egyes szegmensei közötti relációk reprodukciójára irányuló; pl. lexikai ismétlés kihagyása) és **globális** (a teljes szöveg makroszerkezetének reprodukciójára irányuló) **stratégiák** között, azzal a megkötéssel, hogy a stratégiák ilyen szemléletű elkülönítése nem jelenti azt, hogy „működésükben” elváljanak egymástól. A vizsgált korpusz adatai (a különféle szintek és struktúrák között azonosított interakciók) arra engednek következtetni, hogy a (lokális és globális) szövegszintű fordítói stratégiák egyszerre több szinten is eredményez(het)nek eltolódást. Lokális stratégia is eredményezhet tehát makrostrukturális eltolódást (pl. amikor lexikai ismétlés kihagyása miatt két mondat között megszűnik az ismétléskötélék, s ennek következményeként centrális mondatok marginális mondatra alakulnak és makropropozicionális eltolódás keletkezik).

A szövegszintű fordítói stratégiák jellegzetessége, hogy a koherenciaeltolódások révén kisebb-nagyobb jelentésbeli eltolódást is eredményezhetnek a fordításban. A koherencia mint szövegminőség relativitása és összetettsége miatt azonban az esetlegesen bekövetkező jelentésbeli eltolódás mértéke és észlelhetősége nem határozható meg abszolút értelemben, hanem kizárólag a szöveg befogadójának (értelmezőjének) egyéni sajátosságai, pontosabban a befogadó és a szöveg által közvetített információtartalom interakciója függvényében.

A komplex fordítási szövegelemző modell az alábbi (koherenciaeltolódást eredményező) szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását tette lehetővé a hírszöveg korpuszban:

- (1) A kohéziós szerkezetet és – az ismétlésszerkezeten keresztül – a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz
 - (1.1) betoldása;
 - (1.2) kihagyása;
 - (1.3) helyettesítése;
 - (1.4) konkretizálása.

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

- (2) A topikszerkezetet érintő stratégiák:
- (2.1) topikprogresszió megváltoztatása;
 - (2.2) topikális alany megváltoztatása.
- (3) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási proposíció
- (3.1) betoldása;
 - (3.2) kihagyása;
 - (3.3) helyettesítése;
 - (3.4) gyakoriságának megváltoztatása.

A következőkben az egyes stratégiák jellemzőit konkrét, a korpuszból származó példák illusztrálják:

250

(1) a kohéziós szerkezetet és (az ismétlésszerkezeten keresztül) a makroproposicionális szerkezetet érintő stratégiák:

(1.1) **kohéziós eszköz betoldása:** kohéziós eszköz betoldása a célnyelvi szövegbe oda, ahol a forrásszövegben kohéziós eszköz nem szerepel; például (Sz = személyre utaló referencia, M = mutató referencia):

Országát (Sz) vezetve egy személyben
töltötte (Sz) be az államelnöki és a miniszterelnöki posztot.
(12M szöveg, 6. mondat)

As *the* (M) leader of *his* (Sz) country, *he*
(Sz) simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions.
(12A szöveg, 6. mondat)

(1.2) **kohéziós eszköz kihagyása** (s ennek következtében implicitálás): a forrásszövegben szereplő kohéziós eszköz kihagyása a fordításból; például:

(a) referencia kihagyása:

Moldova összefüggő regionális politikát
igyekezik kialakítani, amely két külpolitikai
prioritását szolgálná: az uniós integrációt,
és a szuverenitás erősítését.
(10M szöveg, 8. mondat)

Moldova is attempting to formulate a comprehensive regional policy, which would serve two foreign policy objectives: EU integration and the reinforcement of sovereignty.
(10A szöveg, 8. mondat)

dc_902_14

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

(b) lexikai kohéziós kötés kihagyása:

A Magyar Katolikus Egyház egyrészt – a magyar kormánnyal szemben – a határon túli magyarok kettős állampolgársága mellett foglalt állást a december 5-ei népszavazáson, másrészt pedig viták támadtak az egyházi iskolák finanszírozása ügyében.

(03A szöveg, 3. mondat)

On the one hand, the Hungarian Catholic Church – as opposed to the government – assumed a supportive stand at the 5 December referendum in respect of dual citizenship for Hungarians beyond the borders, while disputes arose over the financing of church schools, on the other.

(03M szöveg, 3. mondat)

(1.3) **kohéziós eszköz helyettesítése:** más típusú kohéziós eszköz alkalmazása; például:

Magyar szöveg:

A miniszterelnök *szándéka* [= korábbi lexikai egység ismétlése] nemcsak visszavetést szült a Szentszéknél, hanem vendéglátói rendre vissza is utasították felvetéseit, és határozott üzeneteket fogalmaztak meg a magyar kormány számára.

(03M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

The *efforts* [= korábbi lexikai egység szinonímája; lit.: *erőfeszítések*] of the prime minister evoked not only displeasure at the Holy See, but his hosts repeatedly rejected his suggestions, as well as expressed resolute messages for the Hungarian government.

(03A szöveg, 4. mondat)

251

(1.4) **kohéziós eszköz konkretizálása** (s ennek következtében explicitálás); például:

Ennek értelmében közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.

(13M szöveg, 3. mondat)

In terms of the agreement, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.

(13A szöveg, 3. mondat)

(2) **a topikszerkezetet érintő stratégiák:**

(2.1) **topikprogresszió megváltoztatása** (a mondattopikok előrehaladásának módosítása); például: a kiterjesztett párhuzamos témafejlődés követő témafejlődéssel történő helyettesítése (15. szöveg; 24. és 25. ábra: dőlt betűk jelzik a topikprogresszió változását):

dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

252

Mondat	Diskurzustopik: Az egészségügy reformjának rögös útja
0 (cím)	Az egészségügy reformjának rögös útja
1	a magyar egészségügyi költségvetés kiadásainak aránya
2	<i>az ellátás reformja</i>
3	a komoly megszorítások
4	<i>az egészségügyi ellátás reformjára</i>
5	Mindez

24. ábra. A 15. magyar szöveg topikprogressziója

Mondat	Diskurzustopik: The bumpy road of the healthcare reforms
0 (cím)	The bumpy road of the healthcare reform
1	the Hungarian healthcare budgetary expenditure
2	<i>this increase</i>
3	the introduction of wide scale austerity measures
4	<i>the process of reforming the health service</i>
5	All these issues

25. ábra. A 15. számú szöveg angol nyelvű fordításának topikprogressziója

dc_902_14

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

(2.2) **topikális alany megváltoztatása;** például a 16-os kódszámú szöveg 2. mondatának alanya eltér a magyar és az angol változatban (*igen éles válaszok; Moscow*):

Magyar szöveg:

Moszkvából azonnali és *igen éles válaszok* érkeztek, Európában pedig azon politikusoknak hallatszik erősebben a hangja, akik inkább hajlanak az orosz, mint az amerikai érvek felé.

(16M szöveg, 2. mondat)

Angol fordítás:

Moscow reacted promptly and sharply, while in Europe, politicians that are inclined more towards the Russian stance than to the American one – are more vocal.

(16A szöveg, 2. mondat)

(3) **a retorikai szerkezetet érintő stratégiák:**

(3.1) **kapcsolódási propozíció betoldása;** például (a betoldott kötőszót, amely a kapcsolódási propozíciót létesíti, dőlt betűk jelzik):

Magyar szöveg:

Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban kétkedéssel fogadta a bejelentést, s kételyei vannak az állampártosulásnak a nyilvánosság előtt nyilvánított politikai céljaival szemben is.

Ø Bizonyos, hogy a néhány esztendeje még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúzai és az ukrainai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben.

(05M szöveg, 5. és 6. mondat)

Angol fordítás:

However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance.

It is true *however* [lit.: *ugyanakkor*], that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

(05A szöveg, 5. és 6. mondat)

(3.2) kapcsolódási proposíció kihagyása; például:

Magyar szöveg:

A növekedést azonban nem kísérte az el-
látás reformja.*Másfelől* a koalíció költségvetési politiká-
jának hibái folytán 2006 nyarára az állam-
háztartás minden területén elodázhatat-
lanná váltak a komoly megszorítások.

(15M szöveg, 2-3. mondat)

Angol fordítás:

However, this increase has not been ac-
companied by reforms.By the summer of 2006 – due to the po-
litical blunders of the coalition – the in-
troduction of wide scale austerity meas-
ures to every sphere of the fiscal budget
became imminent.

(15A szöveg, 2-3. mondat)

**(3.3) kapcsolódási proposíció helyettesítése: más típusú kapcsolódási propo-
zíció alkalmazása; például:**

Magyar szöveg:

Az elfogadott – de ki nem hirdetett, *azaz*
érvényben nem lévő – törvényt a kihirde-
tésre hivatott köztársasági elnök előzetes
alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette.

(02M szöveg, 2. mondat)

Angol fordítás:

Empowered with signing and publishing
the Act, the President of the Republic in-
stead referred the legislation, having been
adopted but not yet signed and *therefore*
[lit.: *következésképp*] not yet in force, to
the Constitutional Court for preliminary
constitutional review.

(02A szöveg, 2. mondat)

**(3.4) kapcsolódási proposíciók gyakoriságának megváltoztatása; például az
1–2. és 3–4. diagramok (lásd 7. fejezet).**

A megfelelő szövegszintű fordítói stratégiák kiválasztásában kulcsszerepet tölt be a fordító diskurzus-, vagy más néven szövegalkotási kompetenciája.⁹⁰ E kompetencia segítségével válik képessé a fordító arra, hogy – a megfelelő (forrás- és cél-nyelvi, valamint fordítási) normák figyelembevételével – olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely megfelel a célnyelvi közönség elvárásainak és betölti a neki szánt kommunikatív funkciót. Idetartoznak a fenti, részben tudatosan, részben ösztönösen vagy automatikusan végrehajtott „szövegépítő feladatok”, amelyek a szöveget kohézióvá, retorikailag/szerkezetileg (a műfajnak megfelelően) jól formálttá, logikussá és mentálisan feldolgozhatóvá, tehát értelmezhetővé, koherenssé teszik.

90 A diskurzuskompetencia – ha más terminussal is utalnak rá (pl. szövegnyelvészeti kompetencia vagy tágabb értelemben, mint kommunikatív kompetencia – a legtöbb fordítói kompetenciamodellnek fontos eleme (pl. R. T. BELL 1991: 38–41; ENGLUND DIMITROVA 2005: 10; KLAUDY 1997; OROZCO-HURTADO ALBIR 2002: 376). Ezekről bővebben lásd Károly (2007: 54–61).

8.3. FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK

A 2. fejezet tárgyalta az elemzés szempontjából releváns, fordítási univerzáléként számon tartott hipotézisek, az **explicitációs** és az **ismétléskerülési hipotézist**. Arra is rámutatott, hogy a fordítási univerzálékat általában és ezt a két hipotézist (különösen az explicitációs hipotézist) konkrétan sokan bírálták elméleti okok miatt éppúgy, mint empirikus vizsgálatok eredményei alapján (amelyek nem igazolták a hipotéziseket). A szakirodalom ellentmondásai motiválták a könyvben bemutatott kutatás ötödik fő kérdését, amely arra keresett választ, hogy a korpusz alapján és a fordítási szövegelemző modell segítségével milyen következtetések vonhatók le az explicitációs hipotézis és az ismétléskerülési hipotézis hitelességéről.

A vizsgálatnak fontos kiindulópontja volt Seguinot (1988) egyik, az explicitáció jelenségére vonatkozó megállapítása is (lásd 2.4.4.2. rész). Ő amellett érvelt, hogy explicitációról van szó akkor is, ha a forrásnyelvi szöveg egyik eleme (hangsúlyát-helyezés, lexikai választás stb. révén) a fordításban nagyobb jelentőséggel jelenik meg mint a forrásszövegben (és nem csak az számít explicitációnak, ha a fordításba bekerül olyasvalami, amit a forrásszöveg nem említ, vagy ha a forrásszövegben csupán implicit/kikövetkeztethető módon jelen levő információt/gondolatot explicit módon teszi bele a fordító a célnyelvi szövegbe). Más szóval explicitációról nem csupán „mennyiségi” értelemben lehet beszélni (pl. információtartalom betoldása következtében), hanem „minőségi” értelemben is (pl. információtartalom „árnyalásával”: előtérbe vagy háttérbe helyezésével). Az itt vizsgált kohéziós eszközök közül a lexikai ismétlés és az ismétlésszerkezet célnyelvi reprodukciója tekintetében vet fel ez a gondolat különösen érdekes kérdéseket. A lexikai ismétlés ugyanis – Hoey (1991) elméletét és a korpuszelemzés eredményeit alapul véve – különféle kombinációi révén képes bizonyos információkat „kiemelni”, nyomatékosítani. Amennyiben tehát a fordításban ismétléseltolódás keletkezik, feltételezhető, hogy bizonyos információk hangsúlyossága, jelentősége módosul (amennyiben nő explicitálódik, amennyiben csökken implicitálódik), s ez által a szöveg makropropozicionális tartalma is megváltozik.

Az univerzálék vizsgálatára a kohéziós és ismétlésszerkezet feltárása nyomán nyílt lehetőség. A 4. és az 5. fejezet részletesen bemutatta és példákkal illusztrálta az eredményeket, itt már csak legfontosabbakra térek ki. A **kohéziós szerkezet** célnyelvi reprodukciójára irányuló kvantitatív vizsgálatok, az eddigi kutatások zömével ellentétben, nem mutattak szignifikáns eltérést a két alkorpusz között egyetlen kohéziós változó esetében sem. A forrásszövegek és fordításaik között tehát mennyiségi szempontból nem azonosítható eltolódás, következésképp az adatok nem támasztják alá az explicitációs hipotézist. A kohéziós eszközök típusára irányuló kvalitatív elemzések ugyanakkor mutattak olyan opcionális eltolódásokat a kohéziós

mintázatban (pl. a referencia célnyelvi reprodukciója során), amelyek az explicitáció irányába hatnak (pl. konkretizálnak). Az ismétléskerülési hipotézist illetően nagyon változóak az eredmények (bár itt sem azonosítható statisztikailag szignifikáns eltérés). A referencia vonatkozásában egyáltalán nem igazolta a korpusz az ismétléskerülési hipotézist: nincs benne olyan, hogy a fordításban például névmási behelyettesítés állna olyan helyen, ahol a forrásnyelvi szövegben szóismétlés vagy szinonima szerepel.

256

Ezzel szemben a lexikai kohéziót illetően a korpuszban több példát is találunk az ismétléskerülési hipotézis érvényesülésére (amikor szóismétlés helyett a fordító szinonimát vagy ko-hiponimát használ). E kivételes esetek ellenére, a két alkorpusz közötti szignifikáns különbség hiánya miatt összességében nem állítható, hogy a korpusz igazolná akár az ismétléskerülési hipotézist, akár az explicitációra vonatkozó feltevést. Bár mindkét jelenségre van példa a szövegekben, jelentős számú ellenpélda is kimutatható.

Az **ismétlésszerkezet** vizsgálata is összességében hasonló eredményeket hozott: a statisztikai elemzések nem mutattak szignifikáns különbséget egyik változó esetében sem a magyar és az angol szövegek között sem azok gyakorisága, sem azok típusa szempontjából. A korpusz tehát mennyiségi értelemben nem igazolta az explicitációs hipotézist. Az eredmények az ismétléskerülési hipotézis vonatkozásában különösen meglepőek voltak: a fordítási alkorpuszban nemhogy nem csökkent, hanem inkább (egy negyedével) nőtt az egyszerű (vagyis a szó szerinti) ismétlések száma. Számos példa szerepelt a korpuszban arra, hogy a fordításokban olyan mondatok is köteleket alkottak (centrális mondatokká, tehát makropropozíciókká váltak) az ismétlések révén, amelyek a forrásnyelvi szövegekben nem kapcsolódtak ilyen módon össze, s ez által nem változott meg ilyen módon a státuszuk. Bizonyos információk így hangsúlyosabbá váltak a fordítások egy részében. Amennyiben elfogadjuk Seguinot (1988) fent említett megállapítását, hogy beszélhetünk explicitációról akkor is, ha a forrásnyelvi szöveg egyik eleme a fordításban nagyobb jelentőséggel jelenik meg, mint a forrásszövegben, akkor, ha összességében nem is, de e mondatok esetében a korpusz mégis igazolja az explicitációs hipotézist.

Összefoglalásul, az eredmények az univerzálékutatásnak inkább azt a relatív új keletű trendjét támasztják alá, amely **kritikusan tekint olyan jelenségekre, amelyeket hosszú ideig a fordítási folyamat sajátjának, inherens elemének tartottak**. Az explicitációs hipotézist több szempontból is bírálták (erről részletes elemzés Becher (2011a) munkájában olvasható): tudományelméleti szempontból (mint tudományos hipotézist, amely nem kellően motivált) épp úgy érte súlyos kritika, mint kutatás-módszertani megfontolások miatt, elsősorban a megfogalmazása körüli terminológiai következtelenségekből fakadóan. Blum-Kulka 1986-ban a következőképpen fogalmazza meg az explicitációs hipotézist: „az explicitáció a nyelvi közvetítés folyamatának inherens, univerzális stratégiája”

..... ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

(1986: 21; ford.: K. K.⁹¹). Ő tehát az explicitációt „stratégiának” tartotta, de nem szólt arról, hogy ezen tudatos vagy nem tudatos stratégiát ért-e. Nem véletlen így, hogy a munkája által inspirált empirikus vizsgálatok sem egységesen kezelték a fogalmat, s következésképp az eredményeik sem feltétlenül ugyanarra a jelenségre vonatkoztak (a jelen vizsgálat mind a tudatos, mind a nem tudatos stratégiákat azonosította). Az adatok alapján megkérdőjelezhető az az állítása is, hogy a fordításokat megnövekedett kohéziós explicititás jellemzi; különösen, ha csupán mennyiségi értelemben kezeljük a kohéziós explicititás fogalmát. Az explicitáció tehát összetett jelenség, amely nem (csak) mennyiségi, hanem inkább minőségi kérdés. A műfaji szempontú elemzések pedig arra is rámutatnak, hogy az explicitáció feltehetően nem a fordítás univerzális jellemzője általában, hanem csupán bizonyos szövegtípusok, műfajok sajátja.

Az univerzálékutatás hosszú ideje meghatározó tényezője a fordítás elméleti és empirikus tanulmányozásának. Érdemes ezért a vizsgált korpusz alapján az explicitációs és az ismétléskeverülési hipotézisekre vonatkozó eredményeket tágabb perspektívából is megvizsgálni és elhelyezni az univerzálé- és fordításkutatás szélesebb rendszerében, már csak a fentiekben említett ellentmondások és bírálatok miatt is. Erre Halverson (2004) kognitív nyelvészeti szempontú elméleti kerete segítségével tesz kísérletet. A tudomány célja, hogy segítsen jobban vagy mélyebben megérteni bizonyos jelenségeket. Halverson egyenlőségelet tesz a *megértés* és a megfigyelt jelenség *magyarázata* közé és azt állítja, hogy a tágabb *általánosítás* mélyebb *magyarázatot* jelent. Ez azt jelenti, hogy minél több megfigyelést vagyunk képesek megmagyarázni (és minél több változót tudunk kontrollálni), annál közelebb juthatunk vizsgálatunk tárgya alapvető természetének megismeréséhez. Halverson a *leírás* és a *magyarázat* dichotómiáját Croft elméletnek felhasználásával oldja fel:

Az alaphelyzet az, hogy egy általánosabb nyelvészeti megállapítás képes megmagyarázni egy konkrétabbat; de az is lehet, hogy az általános megállapítást egy még általánosabb magyarázza. Tehát míg minden megállapítás egy alacsonyabb szintű általánosítás *magyarázata*, egyben *leírás* is egy magasabb szintű általánosításhoz viszonyítva (CROFT 1990: 248; idézi HALVERSON 2004: 230; kiemelés és ford.: K. K.⁹²).

E gondolatok mentén Croft az általánosításnak három olyan szintjét nevezi meg, amelyek az emberi nyelv tanulmányozásában kulcsfontosságúak:

91 Az idézet eredeti szövege: „explicitation is a universal strategy inherent in the process of language mediation” (BLUM-KULKA 1986: 21).

92 Az idézet eredeti szövege: „The basic concept is that a more general linguistic statement can be said to explain a more specific one, though it may itself be explained by a yet more general statement. Thus, any given statement is an explanation for a lower-level generalization, but a description in comparison to a higher-level generalization” (CROFT 1990: 248; idézi HALVERSON 2004: 230).

Az első szint van legalul, ez a megfigyelés szintje, amely a nyelv alapvető tényezőit adja. [...] A második szint valójában szintek sokasága, ezek képezik a belső általánosítás szintjeit. A harmadik pedig a külső általánosítás szintje, amelyhez már a nyelvésznek segítségül kell hívnia a pszichológia, a biológia és egyéb, a nyelvi struktúrán kívüli területek fogalmait (CROFT 1990: 247; idézi HALVERSON 2004: 231; ford.: K. K.⁹³).

Halverson erre a három szintre vetíti ki a fordítástudományon belül az univerzálékutatás területén végzett eddigi kutatások eredményeit. Az első szinten a fordítási jelenségek azonosítása (és példákkal történő illusztrálása) áll konkrét nyelvpár esetében és adott nyelvi jelölők alapján (pl. BLUM-KULKA-LEVENSTON 1983). A második szinten az általánosítás különböző nyelvpárok vonatkozásában nyert eredmények összevetése alapján történik (pl. Klaudy 1996-os általánosításai a magyar és néhány indoeurópai nyelv elemzéséből kiindulva). A harmadik szinten a külső általánosítás következik, amely során a magyarázathoz szükség van nyelven kívüli tényezők bevonására is, többek között a humán pszichológia (és biológia), valamint a szociológia területéről (pl. Chesterman 2001-es munkája a fordítási univerzálék okairól, vagy akár Halverson idézett írása).

A jelen kutatás ebben a rendszerben az **első szintnek** megfelelő általánosítások (állítások) megfogalmazására és a fordításkutatás eddigi eredményeiben itt azonosítható hiányok pótlására vállalkozott. A korábbi – hasonló szintű – vizsgálatok a koherencia szövegstruktúrában azonosítható és a két vizsgált hipotézis szempontjából releváns összetevői közül csupán a kohéziós eszközök (néhány kivételtől eltekintve jellemzően inkább egy-egy kohéziós eszközre irányuló) és bizonyos (mondaton belüli) téma–réma relációk azonosítására vállalkoztak, és nem tértek ki a szövegkoherencia szempontjából hasonlóan lényeges további szempontok elemzésére. Ezért e kutatás az eddigi eredményeket az összes kohéziós eszköz célnyelvi reprodukciójának szisztematikus vizsgálatával, valamint a tematikus szerkezet (pontosabban a topikszerkezet) mondat szintje feletti alakulásának és diskurzustémához való viszonyának a műfaji szempontú elemzésével egészítette ki. Az eredmények azt mutatták, hogy a fordítási szövegalkotásról annál pontosabb képet kaphatunk, minél komplexebb megközelítésben, minél több összetevőjét (és ezek lehetséges interakcióit is) feltárva, kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt vizsgáljuk. A fordítási univerzálék azonosításában – mint általában a koherencia vizsgálatában –

93 Az idézet eredeti szövege: „The first level is the lowest, the level of observation, that is what constitutes the basic facts of language [...]. The second level is actually a set of levels, the levels of internal generalization. The third is that of external generalization, at which the linguist invokes concepts from psychology, biology and other realms outside the structure of the language” (CROFT 1990: 247; idézi HALVERSON 2004: 231).

nagyon lényeges szempont a fordítás produktuma mellett a fordítási folyamat pszicholingvisztikai elemzése is. Halverson rendszerében e vizsgálatok segítenék hozzá a fordítástudományt e területen harmadik szintű általánosítások megfogalmazásához. Így a jövő kutatásainak fontos feladata hasonlóan komplex szövegvizsgálatok elvégzése más nyelvpárok és más műfajok esetében, majd az eredmények nyelvpárokra és műfajokra átívelő összevetése (= második szintű általánosítások megfogalmazása). A harmadik szintű általánosításokhoz pedig további, a fordítás teljes folyamatát leíró és a nyelven kívüli tényezőket is magába foglaló magyarázatok megfogalmazása, amelyek lehetővé teszik a fordítás mint komplex jelenség mélyreható megértését és megvilágítják benne azokat a jelenségeket, amelyek valóban a fordításnak (a fordítási folyamatnak) a sajátjai és nem egyéb, például általános szöveg-„gondozó”/szerkesztői stratégiák.

8.4. ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS

Az itt bemutatott vizsgálat két tudományterület, a **szöveg tudománya** és a **fordítástudomány** metszéspontjában áll: a szöveg tudományának (különösképp a diskurzuselemzésnek) és a fordítástudománynak az eredményeit integrálja annak érdekében, hogy egy új vizsgálati keretrendszert alakítson ki. Az új vizsgálati keretrendszer kialakítására az ösztönzött, hogy a fordításról mint a szövegalkotás egy sajátos formájáról való gondolkodásunkat hosszú ideje meghatározzák bizonyos – e speciális szövegalkotás szempontjából lényeges – elképzelések, de ezek vonatkozásában inkonzisztív vagy egymásnak ellentmondó kutatási eredmények születnek. Ennek oka legtöbbször a vizsgálatok izolált jellegére, az eredmények összehasonlíthatóságának hiányára, az alkalmazott eljárásokban/módszerekben fellelhető következtetlenségekre, az elemzések háttérben álló elméletek hiányosságaira, valamint az azonos jelenség vizsgálatára alkalmazott különféle elméletek és módszerek inkompatibilitására vezethető vissza. A fordítás területén végzett kutatások hiányosságai, problémái részben abból fakadnak, hogy relatív új keletű diszciplínáról van szó, s mint ilyen, az elméletei, módszerei dinamikusan változnak. A nehézségek egy másik része a fordítási szöveg mint jelenség igen összetett jellegéből fakad: ez adhat némi felmentést a szakterülettel szemben gyakran megfogalmazott kritikák alól. Szinte reménytelennek tűnő vállalkozás ugyanis a fordítást mint szöveget és folyamatot teljes egészében, annak minden komplexitásával együtt megvizsgálni. Erre a feladatra én sem tudtam vállalkozni. Kísérletet tettem ugyanakkor a fordításson belül egy megfelelően körülhatárolható jelenség (a fordítási szöveg és a fordítási szövegalkotás) egy konkrét aspektusa (a koherencia) célnyelvi újratерemtésének kellően komplex és szisztematikus, elméleti és kutatás-módszertani szempontból

megalapozott vizsgálatára. Nem titkolt célom volt ezzel tisztázni a szakirodalom bizonyos ellentmondásait és pótolni az eddigi kutatások egyes hiányait. Az eredmények alapján mindkét érintett tudományterület egyes alterületei számára megfogalmazhatók olyan állítások, amelyek a vizsgált jelenségek alaposabb megértését szolgálják, és újabb szempontokkal járulnak hozzá a jövő kutatásaihoz, s ez által a kérdéses területek eredményeihez.

A könyvben bemutatott vizsgálat hét különböző területen gyarapítja új eredményekkel a tudásunkat: a szövegkutatáson belül a diskurzuselemzés és a műfajkutatás területén, a fordítástudományon belül pedig a sajtófordítás, a célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás, az univerzálékutatás, a különféle fordítói stratégiákat feltáró munkák, valamint a magyar–angol nyelvpárra irányuló kutatások terén. A **diskurzuselemzés** szempontjából fontos eredmény a koherencia különféle (nyelvi és nem nyelvi) összetevőinek azonosítása és rendszerbe foglalása, majd ezekből a szövegstruktúrában nyomon követhető összetevők körülhatárolása, és ezek viszonyának feltérképezése (amelyeket a 2.3.2. részben a 6. *ábra*; a 8.2.1. részben pedig a 23. *ábra* jelenít meg). Mindezt az elemző modell felállítása tette szükségessé. A különféle tudományelméleti munkák részletesen foglalkoznak a modell fogalmával és különféle típusaival (analóg, elméleti stb.). Nem tárgyalják azonban az elemző típusú modell sajátosságait, annak ellenére, hogy a diskurzuselemzés területén is találunk rá több példát. Ezért a könyv a diskurzuselemzés módszertani kérdéseire is hozzájárul az elemző modell (mint modell) egyedi sajátosságainak és lehetőségeinek feltárásával. Leírja az elemző modellel végzett munka összetett, egyszerre elméleti és módszertani megértést elősegítő folyamatát (8.1. rész: 22. *ábra*), valamint azt, hogy a folyamat elemei és lépései miként vezetnek el a vizsgált jelenséggel kapcsolatos állítások megfogalmazásáig. A könyvben bemutatott modell, bár fordítások elemzésére lett kidolgozva, nem csak a vizsgált korpuszra vonatkoztatható állítások megfogalmazását tette lehetővé, hanem (1) a koherenciáról általában is generált leíró jellegű hipotézist és (2) feltárta a kohéziós, a retorikai és a műfaji szerkezet interakcióját is.

Ezen a ponton kapcsolódnak az eredmények a **műfajkutatás** területén eddig végzett kutatásokhoz. A műfajszempontú megközelítés azért lényeges, mert a műfaj jóval több, mint csupán formai kérdés. Hyland (2004: 3) szerint a műfajok adják a „keretét annak, ahogy cselekszünk, ahogy gondolkodunk és amilyen interakciókban részt veszünk” (ford.: K. K.⁹⁴) és a műfajelemzés területén rendelkezésre álló elemzési modellek és elméletek adják a szöveg és a szövegalkotás megfelelően komplex leírásához szükséges kontextuális megközelítést. A műfajkutatáson belül

94 Az idézet eredeti szövege: „They function as frames for the ways we act, the thoughts we have, and the interactions we engage in” (HYLAND 2004: 3).

a hírszöveg műfaj kutatásának eredményeihez járul hozzá a jelen vizsgálat. A korpusz az elemző típusú újságcikk bevezetőiből állt. A szövegek műfaji szerkezeti elemzése azt mutatta, hogy a hírszövegekre jellemző módon fejtik ki – lineárisan és hierarchikusan szerveződő elemek egymásutánjában az eseményeket, következképp a hírszöveg műfaj egy alműfajának tekinthetők. A vizsgálat arra is rámutatott (31. táblázat), hogy a műfaji szerkezettel – ha eltérő módon is – de minden vizsgált szövegszintű változó összefüggésben van, vele interakcióban áll: az egyes szöveg-változóban bekövetkezett eltolódások tehát érintik a műfaj különböző összetevőit.

Az elemzések a fordítástudományon belül is hasznos ismereteket hoznak. Hírszövegek fordításának vizsgálatáról lévén szó, elsősorban a **sajtófordítás** számára jelentősek az eredmények. Minden részelemzés arra mutatott rá, hogy bár a fordításokra összességében a forrásszöveghez való hűség volt a jellemző, a szövegstruktúrában tetten ért koherenciaeltolódások révén, alig észrevehető módon, de változott a hírszövegek jelentése (információtartalma). Láttuk, hogy (Reiss (2000: 30) tipológiája szerint) ez a műfaj a tartalomközpontú szövegek kategóriájába esik, amelyeknél a tartalom állandó kell, hogy maradjon. Ezért olyan fordítási módszert kell választani, ami megőrzi a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. A fentiek fényében ez egyáltalán nem könnyű feladat, különösen akkor, ha a bekövetkező tartalommodosulás nem, vagy alig észrevehető; ez ugyanis adott esetben a manipuláció lehetőségét, veszélyét is magában hordozza. Annál is inkább, mivel az ilyen típusú szövegek esetében fontos az is, hogy a nyelvi megformálásban a célnyelv jellemzői legyenek az uralkodók, mert az olvasó csak akkor tudja értelmezni a szöveg tartalmát, ha az számára megszokott nyelvi formában jelenik meg (REISS 2000: 31). A célnyelvi szövegnorma követése gyakran eredményez (automatikus vagy opcionális) eltolódást, ezért szinte elkerülhetetlennek látszik a koherencia- és következképp a bizonyos fokú tartalmi eltolódás.

A kutatás a **célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás** számára hozza a legtöbb eredményt, mégpedig a komplex, fordítási szövegelemző modell kidolgozásával. A célnyelvi szövegre orientált megközelítés élesen szembeszegül azzal a fel fogással, amely a célnyelvi szöveget csupán a forrásnyelvi szöveg rekonstrukciójának tartja. A Toury (1984) által meghonosított hagyományt követve a figyelmet a célnyelvi szövegre, valamint a fordítási szöveg célnyelvi kultúrában betöltött szerepére irányítja. Ezért utaltam mindvégig a fordításra mint a forrásnyelvi szöveg „(re)”produkcijára: jelezve a zárójellel, hogy a fordító szövegalkotó tevékenysége egyszerre „reprodukciós” munka és kreatív „produkción”, vagyis alkotómunka (erről bővebben lásd KÁROLY 2007: 34–53). A jelen kutatás eredményei azt sugallják, hogy a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek fordítása is ilyen összetett, reprodukciós és kreatív szövegalkotói feladatokból álló folyamat. Láttuk, hogy számos esetben csupán automatikus „megfeleltetésről” van szó (pl. grammatikai kohéziós eszközök), de arra is több példa volt a korpuszban, hogy a forrásnyelvi

szövegszerkezettől jelentősen eltérő célnyelvi szerkezeti megoldás született (pl. a to-pik- vagy a retorikai szerkezet újratemetése során), amelyhez feltehetően szükség volt a fordító kreatív, szövegalkotó kompetenciájára. A koherencia (re)produkciója is, a jelenség nehezen „megfogható” természetéből fakadóan, számos döntés elé állítja a fordítót, amelyeknek csak egy (és feltehetően csak a kisebbik) része tudatos. Ezeknek a megértéséhez elengedhetetlenek – egyéb, a szövegalkotás folyamatát meghatározó (kognitív, kontextuális stb.) tényezők mellett a produktumorientált megközelítés is.

A modell azonosította a koherenciaeltolódásokat a fordításban, ami alapján lehetővé vált a forrásszövegek célnyelvi átültetése során keletkező, a különféle jellegű kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat képviselő, a mondat szintje feletti szövegszerkezeti felépítést biztosító struktúrák közötti kapcsolódási pontok, interakció feltérképezése (8.2.1. rész, 30a. és 30b. táblázat). A modell nem csupán átvette a szöveg tudományának és a diskurzuselemzésnek a releváns elméleteit, hanem az elemzés speciális jellege miatt a részmodelleket kisebb-nagyobb módosításokkal építette be, annak érdekében, hogy kiküszöböljön néhány, az eredeti modellekben fellelhető hiányt vagy következtetlenséget és alkalmas legyen kétnyelvű és fordítási szempontú vizsgálatra. A modell segítségével lehetővé válik bizonyos, a vizsgált korpuszra vonatkoztatható állítások megfogalmazása épp úgy, mint a koherencia fordítási viselkedésével kapcsolatosan általánosabb, leíró jellegű és oksági hipotézis felállítása.

Az elemzés az explicitációs és az ismétléskerülési hipotézis célzott vizsgálatán keresztül járul hozzá az **univerzálékutatás** eddigi eredményeihez. Míg a kvantitatív vizsgálatok egyik hipotézist sem igazolták, a kvalitatív elemzések mutattak elmozdulást az explicitáció irányába. Az eredményeket tágabb perspektívából is megvizsgáltam és Halverson (2004) kognitív nyelvészeti szempontú elméleti kerete felhasználásával elhelyeztem az univerzálé- és a fordításkutatás szélesebb rendszerében. Meglepő eredménye a kutatásnak az, hogy arra enged következtetni, hogy maga a koherenciaeltolódás is mint jelenség a fordítás sajátja, tehát (feltehetően) fordítási univerzálénak tekinthető.

Végül az elméleti és empirikus vizsgálódások folyamánként a szövegszintű fordítói stratégiák feltérképezésére is sor került, s így a kötet a fordítási **stratégia** kutatás számára is hoz újszerű eredményeket. Mivel a fordítástudományban megtehető következtetlenség jellemzi a stratégia és néhány kapcsolódó fogalom használatát, tárgyalja és definiálja a fogalmat. Meghatározza továbbá a „szövegszintű” stratégia fogalmát is. A fordítástudomány eddigi vizsgálatai dominánsan a mondaton belüli szerkezetek célnyelvi újratemetésének stratégiáival/műveleteivel foglalkoztak, és ha ki is tértek a szövegszerűség megteremtésére irányuló eljárásokra, azokra jellemzően csak átfogóan, mint szövegalkotási vagy más néven diskurzustratégiákra utaltak. Mivel ezek a stratégiák kulcsfontosságúak a koherens

célnyelvi szöveg létrehozásában, tudatosításukkal segíthetjük a fordítót a megfelelő fordítási módszer kiválasztásában (és nem utolsó sorban döntése megindokolásában), s ez által sikeres fordítás elkészítésében. Ezért a korpuszelemzés eredményei alapján meghatároztam és példákkal illusztráltam a szövegszintű fordítói stratégiák fő típusait is. Minderre a magyar és az angol nyelvpár elemzésén keresztül került sor. Ezért a vizsgálatról elmondható, hogy a nemzetközi összehasonlításban sajnálatosan kevésbé kutatott, **magyar–angol nyelvpár fordítási „viselkedését” vizsgáló kutatások** sorát és ezek eredményeit is több szempontból gazdagítja.

Produktumorientált, leíró jellegéből és feltáró szándékából, valamint a korpusz méretéből fakadóan a vizsgálatnak természetesen vannak bizonyos korlátai. Nem vizsgálta a fordítási szövegalkotás folyamatát és nem tért ki a koherencia azon összetevőire, amelyek nem a szövegstruktúrában, hanem a szöveg és befogadója közötti interakcióban ragadhatók meg. Fontos – és egyelőre megválaszolatlan – kérdés maradt (amire a könyvben számos alkalommal tettem utalást), hogy vajon az eredmények, különösen a koherencia- és a jelentéseltolódásra vonatkozó megállapítások hogyan viszonyulnak a befogadói (olvasói) megítéléshez. Nem tudjuk, hogy mennyire tudatosak vagy ösztönösek a szövegszintű fordítói stratégiák, illetve hogy mely stratégia tudatos és melyik ösztönös. Hogy teljes képet kaphassunk a koherencia célnyelvi (re)produkciójáról, pszicholingvisztikai vizsgálatok sorára van még szükség.

A kutatás leíró és feltáró jellegét egyik fő célkitűzése, a fordítási szövegelemző modell kidolgozása motiválta. A modell elméleti és empirikus alapú, ami azt jelenti, hogy kidolgozása a rendelkezésre álló szövegalkotási elméletekre épült, de (ez idáig) végleges formáját az adatelemzés során nyerte el, az adatok vagy az elemzés által felvetett problémák megoldása és a szükséges módosítások/finomítások elvégzése után. Itt ezért a modell első, kísérleti tesztelésére vállalkozhattam, egy konkrét fordításfajtán, műfajon és nyelvpáron. A relatív kisméretű korpusz alkalmazása abból fakadt, hogy a modell igen sok (több száz) változót vizsgált, amelyek túlnyomó többségének azonosítása értelmezésen múlik. Ezért az elemző munka nem végezhető gépi úton, csak manuálisan, amely rendkívül időigényes és nagy figyelmet igénylő feladat. Így most egy felől a konkrét korpuszra vonatkoztatható állítások megfogalmazására, más felől pedig a koherencia, illetve a koherencia célnyelvi (re)produkciójára – általánosan – hipotézisek alkotására nyílt lehetőség. A hipotézisek teszteléséhez és az elemző modell szélesebb körű alkalmazhatóságának (általánosabb megbízhatóságának és érvényességének) megítéléséhez további kutatásokra van szükség, más fordításfajták, műfajok és nyelvpárok bevonásával.

dc_902_14

dc_902_14

HIVATKOZÁSOK

- ALBERT SÁNDOR (2011): „A fövényre épített ház” – *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Áron Kiadó, Budapest.
- AL-JARF, REIMA SADO (2007): SVO word order errors in English-Arabic translation. *Meta*, 52(2). 299–308.
- ANDERSON, JOHN R. (1990): *Cognitive Psychology and its Implications*. Freeman, Oxford.
- ANDERSON, STEPHEN R. (1992): *A-morphous Morphology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ANDOR JÓZSEF (1989): Strategies, tactics and realistic methods of text analysis. In: WOLFGANG HEYDRICH – FRITZ NEUBAUER – JÁNOS S. PETŐFI – EMEL SÖZER (eds): *Connexity and Coherence. Analysis of Text and Discourse*. Walter de Gruyter, Berlin and New York. 28–36.
- BAKER, MONA (1992): *In Other Words*. Routledge, London.
- BAKER, MONA (1993): Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In: MONA BAKER – GILL FRANCIS – ELENA TOGNINI-BONELLI (eds): *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. John Benjamins, Amsterdam. 233–243.
- BAKKER, MATTHIJS – CEES, KOSTER – VAN LEUVEN-ZWART, KITTY (1998): Shifts of translation. In: MONA BAKER (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London and New York. 226–231.
- BALÁZS GÉZA (1993): A nyelvi norma és a hagyomány. *Magyar Nyelvőr*, 117. 413–415.
- BALÁZS JÁNOS (1985): *A szöveg*. Gondolat, Budapest.
- BANČZEROWSKI JANUSZ (1996): A transzlátorika fogalmának meghatározásához. *Magyar Nyelvőr*, 120. 476–479.
- BARTSCH, RENATE (1987): *Norms of Language*. Longman, London.
- BASSNETT, SUSAN (1980/1991): *Translation Studies*. Routledge, London.
- BATHGATE, RONALD HARRY (1980): Studies of translation models I: An operational model of the translation process. *The Incorporated Linguist*, 19(4). 113–114.
- BEAUGRANDE, ROBERT DE (1980): The pragmatics of discourse planning. *Journal of Pragmatics*, 4. 15–42.
- BEAUGRANDE, ROBERT DE – DRESSLER, WOLFGANG U. (1981): *Introduction to Text Linguistics*. Longman, London.
- BEAUGRANDE, ROBERT DE (1984): *Text Production: Toward a Science of Composition*. Ablex, Norwood, NJ.

- BEAUGRANDE, ROBERT DE (1996): The 'pragmatics' of doing language science: the 'warrant' for language corpus linguistics. *Journal of Pragmatics*, 25(4). 503–535.
- BEAUGRANDE, ROBERT DE (1997): *New Foundations for a Science of Text and Discourse: Cognition, Communication, and Freedom of Access to Knowledge and Society*. Ablex Publishing Corporation, New Jersey.
- BEAUGRANDE, ROBERT DE – DRESSLER, WOLFGANG U. (2000): *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina, Budapest. A szerzők 1981-es könyvét fordította: Siptár Péter.
- BECHER, VIKTOR (2011a): *Explicitation and Implication in Translation. A Corpus-based Study of English-German and German-English Translations of Business Texts*. PhD-dissertation. Universität Hamburg, Hamburg.
- BECHER, VIKTOR (2011b): When and why do translators add connectives? A corpus-based study. *Target*, 23(1). 26–47.
- BELL, ALLAN (1991): *The Language of News Media*. Blackwell, Oxford, UK.
- BELL, ALLAN (1995): Language and the media. *Annual Review of Applied Linguistics*, 15. 23–41.
- BELL, ALLAN (1996): Text, time and technology in news English. In: SHARON GOODMAN – DAVID GRADDOL (eds): *Redesigning English: New Texts, New Identities (The English Language, Past, Present and Future, Book 4)*. Routledge, London. 3–26.
- BELL, ALLAN (1998): The discourse structure of news stories. In: ALLAN BELL – PETER GARRETT (eds): *Approaches to Media Discourse*. Blackwell, Oxford, UK. 64–104.
- BELL, ROGER T. (1991): *Translation and Translating. Theory and Practice*. Longman, London.
- BEREITER, CARL – SCARDAMALIA, MARLENE (1987): *The Psychology of Written Composition*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- BHATIA, VIJAY K. (1993): *Analyzing Genre: Language Use in Professional Settings*. Longman, New York.
- BHATIA, VIJAY K. (1997): Translating legal genres. In: ANNA TROSBORG (ed.): *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia. 203–214.
- BIBER, DOUGLAS (1989): A typology of English texts. *Linguistics*, 27(1). 3–43.
- BIBER, DOUGLAS (1992): On the complexity of discourse complexity: a multi-dimensional analysis. *Discourse Processes*, 15(2). 133–163.
- BIBER, DOUGLAS (1993): The multi-dimensional approach to linguistic analyses of genre variation: An overview of methodology and findings. *Computers and the Humanities*, 26(5–6). 331–345.
- BIBER, DOUGLAS (1994): An analytic framework for register studies. In: DOUGLAS BIBER – EDWARD FINEGAN (eds): *Sociolinguistic Perspectives on Register*. Oxford University Press, Oxford and New York. 31–56.

- BIBER, DOUGLAS (1995): *Cross-linguistic Patterns of Register Variation: A Multi-dimensional Comparison of English, Tuvaluan, Korean, and Somali*. Cambridge University Press, Cambridge, England and New York.
- BIELSA, ESPERANÇA (2007): Translation in global news agencies. *Target*, 19(1). 135–155.
- BIELSA, ESPERANÇA (2010): Cosmopolitanism, translation and the experience of the foreign. *Across Languages and Cultures*, 11(2). 161–174.
- BIELSA, ESPERANÇA – BASSNETT, SUSAN (2009): *Translation in Global News*. Routledge, London.
- BLUM-KULKA, SHOSHANA – LEVENSTON, EDDIE A. (1983): Universals of lexical simplification. In: CLAUS FAERCH – GABRIELLE KASPER (eds): *Strategies in Interlanguage Communication*. Longman, London and New York. 119–139.
- BLUM-KULKA, SHOSHANA (1986): Shifts of cohesion and coherence in translation. In: JULIANE HOUSE – SHOSHANA BLUM-KULKA (eds): *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Gunter Narr, Tübingen. 17–35.
- BOLINGER, DWIGHT (1954): Meaningful word-order in Spanish. *Boletín de Filología* (Universidad de Chile), 8. 45–56.
- BROWN, GILLIAN – YULE, GEORGE (1983): *Discourse Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CALLOW, KATHLEEN (1974): *Discourse Considerations in Translating the Word of God*. Zondervan Publishing, Michigan.
- CANALE, MICHAEL – SWAIN, MERRILL (1980): Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1). 1–47.
- CHAFE, WALLCE L. (1976): Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects and topics. In: CHARLES N. LI (ed.): *Subject and Topic*. Academic Press, New York. 25–55.
- CHESTERMAN, ANDREW (1993): From 'is' to 'ought': Translation laws, norms and strategies. *Target*, 5(1). 1–20.
- CHESTERMAN, ANDREW (1997): *The Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. John Benjamins, Amsterdam.
- CHESTERMAN, ANDREW (2000): A causal model for translation studies. In: MAEVE OLOHAN (ed.): *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I: Textual and Cognitive Aspects*. St. Jerome, Manchester. 15–28.
- CHESTERMAN, ANDREW (2001): Hypotheses about translation universals. Conference paper. 3rd International EST Congress, Copenhagen, Denmark, August 30–September 1, 2001.
- CHESTERMAN, ANDREW (1995): Ethics of translation. In: MARY SNELL-HORNBY – ZUZANA JETTMAROVÁ – KLAUS KAINDL (eds): *Translation as Intercultural Communication*. John Benjamins, Amsterdam. 123–133.

- CHESTERMAN, ANDREW (2005): Problems with strategies. In: KÁROLY KRISZTINA – FÓRIS ÁGOTA (eds): *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klauy*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 29–44.
- COLINA, SONIA (1997): Contrastive rhetoric and text-typological conventions in translation teaching. *Target*, 9(2). 335–353.
- CONNOR, ULLA – KAPLAN, ROBERT B. (eds) (1987): *Writing Across Languages: Analysis of L2 Texts*. Addison-Welsey, Reading, MA.
- CONNOR, ULLA (1996): *Contrastive Rhetoric*. Cambridge University Press, Cambridge.
- COOK, GUY (1989): *Discourse*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DANEŠ, FRANTISEK (1974): Functional sentence perspective and the organization of the text. In: FRANTISEK DANEŠ (ed.): *Papers on Functional Sentence Perspective*. Mouton, The Hague. 106–128.
- DEVITT, MICHAEL – STERELNY, KIM (1999): *Language and Reality. An Introduction to the Philosophy of Language*. Blackwell, Oxford.
- DI SCIULLO, ANNA MARIA – WILLIAMS, EDWIN (1987). *On the Definition of Word*. The MIT Press, Massachusetts.
- DOHERTY, MONIKA (1997): ‘Acceptability’ and language-specific preference in the distribution of information. *Target*, 9(1). 1–24.
- DOHERTY, MONIKA (1999): Clefts in translation between English and German. *Target*, 11(2). 289–315.
- DOHERTY, MONIKA (2003): Parametrized beginnings of sentences in English and German. *Across Languages and Cultures*, 4(1). 19–51.
- DOORSLAER, LUC VAN (2010): The double extension of translation in the journalistic field. *Across Language and Cultures*, 11(2). 175–188.
- É. KISS KATALIN (1993): Az egyszerű mondat szerkezete. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–179.
- ELIMAM, AHMED SALEH (2009): Marked word order in the Qur’ân: functions and translation. *Across Languages and Cultures*, 10(1). 109–129.
- ENGLUND DIMITROVA, BIRGITTA (2005): *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- ENKVIST, NILS ERIK (1974): ‘Theme dynamics’ and style. *Studia Anglica Posnaniensa*, 5(1). 127–135.
- ENKVIST, NILS ERIK (1978): Coherence, pseudo-coherence, and non-coherence. In: JAN-OLA OSTMAN (ed.): *Cohesion and Semantics*. Akademi Foundation, Abo. 109–128.
- ENKVIST, NILS ERIK (1990): Seven problems in the study of coherence and interpretability. In: ULLA CONNOR – ANN M. JOHNS (eds): *Coherence in Writing: Research and Pedagogical Perspectives*. TESOL, Washington, DC. 9–28.
- FAIRCLOUGH, NORMAN (1995): *Media Discourse*. Arnold, London.

- FAWCETT, PETER (1997/2003): *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*. St. Jerome, Manchester.
- FETZER, ANITA (2008): Theme zones in contrast: an analysis of their linguistic realization in the communicative act of a non-acceptance. In: MARIA GÓMEZ-GONZALEZ – LACHLAN MACKENZIE – ELSA GONZÁLEZ ALVAREZ (eds): *Languages and Cultures in Contrast: New Directions in Contrastive Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam. 181–231.
- FIRBAS, JAN (1966): On defining the theme in functional sentence perspective. *Travaux Linguistiques de Prague*, 2. 239–256.
- FJODOROV, A. V. (1953): *Vegyenyije v tyeoriju perevoda*. Izd. Lityeraturi na inosztrannih jazikah, Moszkva.
- FLOOD, JAMES (ed.) (1984): *Understanding Reading Comprehension*. International Reading Association, Delaware.
- FLOWER, LINDA – HAYES, JOHN (1981a): A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication*, 32(4). 365–387.
- FLOWER, LINDA – HAYES, JOHN (1981b): Plans that guide the composing process. In: CARL FREDRICKSEN – JOSEPH DOMINIC (eds): *Writing: the Nature, Development, and Teaching of Written Communication, Volume 2*. Lawrence Erlbaum, Hive, Sussex and Hillsdale, NJ. 39–58.
- FRANK, A. P. (1990): Forty years of studying the American/German translational transfer: a retrospect and some perspectives. *Amerikastudien/American Studies*, 35(1). 7–20.
- FRIES, PETER H. (1995): A personal view of Theme. In: MOHSEN GHADESSY (ed.): *Thematic Development in English Texts*. Pinter, London. 1–19.
- GALLAGHER, JOHN D. (1993): The quest forequivalence. *Lebende Sprachen*, 38(4). 150–161.
- GAMBIER, YVES – DOORSLAER, LUC VAN (eds) (2009): *The Metalanguage of Translation*. John Benjamins, Amsterdam.
- GARNHAM, ALAN (1985): *Psycholinguistics: Central Topics*. Edward Arnold, London and Baltimore, MD.
- GAYOR HELÉN RONINI (2008): *Rhetorical Structure Theory in translation analysis*. MA thesis. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Angol–Amerikai Intézet, Budapest.
- GERZYMISCH-ARBOGAST, HEIDRUN – KUNOLD, JAN – ROTHFUB-BASTIAN, DOROTHEE (2006): Coherence, theme, rheme, isothopy: Complementary concepts in text and translation. In: CARMEN HEINE – KLAUS SCHUBERT – HEIDRUN GERZYMISCH-ARBOGAST (eds): *Text Translation: Theory and Methodology of Translation*. Gunter Narr, Tübingen. 349–370.

- GHADESSY, MOHSEN (1995): Thematic development and its relationship to registers and genres. In: MOHSEN GHADESSY (ed.): *Thematic Development in English Texts*. Pinter, London. 129–146.
- GIVÓN, TALMY (1976): Topic, pronoun and grammatical agreement. In: CHARLES N. LI (ed.): *Subject and Topic*. Academic Press, New York. 57–98.
- GILE, DANIEL (1995): *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- GIVÓN, TALMY (ed.) (1983): *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language Study*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- GIVÓN, TALMY (1984): *Syntax. A Functional-typological Introduction*. Vol. I. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- GIVÓN, TALMY (1990): *Syntax. A Functional-typological Introduction*. Vol. II. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- GIVÓN, TALMY (1995): Coherence in text vs. coherence in mind. In: MORTON ANN GERNSBACHER – TALMY GIVÓN (eds): *Coherence in Spontaneous Text*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia. 59–115.
- GIVÓN, TALMY (2001a): *Syntax. An Introduction*. Vol. I. Revised edition. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- GIVÓN, TALMY (2001b): *Syntax. An Introduction*. Vol. II. Revised edition. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- GOTTLIEB, HENRIK (2010): Multilingual translation vs. English-fits-all in South African media. *Across Languages and Cultures*, 11(2). 189–216.
- GÖPPERICH, SUSANNA (1995a): A pragmatic classification of LSP texts in science and technology. *Target*, 7(2). 305–326.
- GÖPPERICH, SUSANNA (1995b): *Textsorten Naturwissenschaften und Technik. Pragmatische Typologie – Kontrastierung – Translation*. Narr, Tübingen.
- GRABE, WILLIAM – KAPLAN, ROBERT B. (1996): *Theory and Practice of Writing*. Longman, London.
- GREEN, GEORGIA – MORGAN, JERRY (1981): Pragmatics, grammar, and discourse. In: PETER COLE (ed.): *Radical Pragmatics*. Academic Press, New York. 167–181.
- GUTWINSKI, WALDEMAR (1976): *Cohesion in Literary Texts: a Study of some Grammatical and Lexical Features of English Discourse*. Mouton, The Hague.
- GRABE, WILLIAM (1987): Contrastive rhetoric and text-type research. In: ULLA CONNOR – ROBERT B. KAPLAN (eds): *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Addison-Wesley, Workingham, England and Reading, MA. 115–135.
- HALLE, MORRIS (1973): Prolegomena to a theory of word-formation. *Linguistic Inquiry*, 4. 3–16.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. (1967): Notes on transitivity and theme in English: II. *Journal of Linguistics*, 3(2). 199–244.

dc_902_14

HIVATKOZÁSOK

- HALLIDAY, MICHAEL A. K. (1968): The users and uses of language. In: JOSHUA A. FISHMAN (ed.): *Reading in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague. 139–169.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. (1973): *Explorations in the Functions of Language*. Edward Arnold, London and Boston.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. (1978): *Language and Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. Edward Arnold, London and Boston.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. – HASAN, RUQUIYA (1976): *Cohesion in English*. Longman, London.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. (1985): *Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold, London.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. (1989): *Spoken and Written Language*. Oxford University Press, Oxford and New York.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. – HASAN, RUQUIYA (1989): *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Oxford University Press, Oxford and New York.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. (2004): *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold, London.
- HALVERSON, SANDRA (2004): The cognitive basis of translation universals. *Target*, 15(2). 197–241.
- HARSÁNYI ILDIKÓ (2008): Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből. *Fordítástudomány*, 10(1). 42–60.
- HARSÁNYI ILDIKÓ (2010): A metafora mint az alternative konceptualizáció eszköze a fordításban. *Fordítástudomány*, 12(2). 5–23.
- HASAN, RUQUIYA (1984): Coherence and cohesive harmony. In: JAMES FLOOD (ed.): *Understanding Reading Comprehension*. International Reading Association, Delaware. 181–219.
- HATCH, EVELYN (1992): *Discourse and Language Education*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HATIM, BASIL – MASON, IAN (1990): *Discourse and the Translator*. Longman, Harlow.
- HAWKINSON, ANNIE – HYMAN, LARRY (1974): Hierarchies of natural topic in Shona. *Studies in African Linguistics*, 5. 147–170.
- HAYES, JOHN R. – FLOWER, LINDA S. (1980): Identifying the organization of writing processes. In: LEE W. GREGG – ERWIN R. STEINBERG (eds): *Cognitive Processes in Writing*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ. 3–30.
- HEINEMANN, WOLFGANG (2000a): Textsorte – Textmuster – Texttyp. In: KLAUS BRINKER – GERD ANTOS – WOLFGANG HEINEMANN – SVEN F. SAGER (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation*. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International

- Handbook of Contemporary Research. Walter de Gruyter, Berlin and NewYork. 507–523.
- HEINEMANN, WOLFGANG (2000b): Aspekte der Textsortendifferenzierung. In: KLAUS BRINKER – GERD ANTOS – WOLFGANG HEINEMANN – SVEN F. SAGER (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation*. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. Walter de Gruyter, Berlin and NewYork. 523–546.
- HELTAI PÁL (2003): Az explicitáció egyes kérdései angol–magyar szakfordításban. In: FEKETÉNÉ SILYE MAGDOLNA (szerk.): *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. DE ATC, Debrecen. 173–198.
- HELTAI PÁL – JUHÁSZ GABRIELLA (2002): A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány*, 4(2). 46–62.
- HELTAI PÁL (2004): A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr*, 128(4). 407–433.
- HELTAI PÁL (2005): Explicitation, redundancy, ellipsis and translation. In: KÁROLY KRISZTINA – FÖRIS ÁGOTA (eds): *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 45–74.
- HERMANS, THEO (2001): Models of translation. In: MONA BAKER (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London. 154–157.
- HOBBS, JERRY R. (1979): Coherence and coreference. *Cognitive Science*, 3(1). 67–90.
- HOBBS, JERRY R. (1985): On the coherence and structure of discourse. Center for the Study of Language and Information, Leland Stanford Junior University. Report No. CSLI-85-37.
- HOBBS, JERRY R. (1990): *Literature and Cognition*. Lecture Notes, Number 21. Center for the Study of Language and Information. Leland Stanford Junior University.
- HOEY, MICHAEL (1991): *Patterns of Lexis in Text*. Oxford University Press, Oxford.
- HOLLAND, ROBERT (2006): Language(s) in the global news: Translation, audience design and discourse (mis)interpretation. *Target*, 18(2). 229–259.
- HOLMES, JAMES S. (1988a): Translation theory, translation theories, translation studies, and the translator. In: JAMES S. HOLMES (ed.): *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Rodopi, Amsterdam. 93–98.
- HOLMES, JAMES S. (1988b): The name and nature of translation studies. In: JAMES S. HOLMES (ed.): *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Rodopi, Amsterdam. 67–80.
- HYLAND, KEN (2004): *Genre and Second Language Writing*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- JAKOBSEN, A. L. (1993): Translation as textual (re)production. *Perspectives: Studies in Translatology*, 2. 155–165.

- JENEI GABRIELLA (2008): *The Contribution of Reference and Co-reference to Cohesion*. VDM Verlag, Saarbrücken.
- JOHANSSON, STIG (2004): Why change the subject? On changes in subject selection in translation from English into Norwegian. *Target*, 16(1). 29–52.
- JOHNS, TIM (1991): *It is Presented Initially: Linear Dislocation and Interlanguage Strategies in Brazilian Academic Abstracts in English and Portuguese*. Mimeograph. University of Birmingham, Birmingham.
- JOHNSTONE, BARBARA (1987): An introduction. *Text*, 7(3). 205–213.
- KÁROLY KRISZTINA – ÁRVAY ANETT – EDWARDS MELINDA – FEKETE HAJNAL – KOLLÁTH KATALIN – TANKÓ GYULA (2000): A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány*, 2(2). 36–63.
- KÁROLY KRISZTINA (2002): *Lexical Repetition in Text*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- KÁROLY KRISZTINA (2007): *Szövegtan és fordítás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁROLY KRISZTINA (2010): Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target*, 22(1). 40–70.
- KÁROLY KRISZTINA (2010): Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétlés-eltolódások a magyar–angol fordításban. *Magyar Nyelv*, 106(3). 322–338.
- KÁROLY KRISZTINA (2011): Sajtószöveg és fordítás: A topikszerkezet és a hírtartalom viszonya újságcikkek fordításában. *Magyar Nyelvőr*, 135(4). 469–480.
- KÁROLY KRISZTINA (2012a): A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében: referencia-eltolódások a magyar–angol sajtófordításban. *Magyar Nyelvőr*, 136(3). 304–324.
- KÁROLY KRISZTINA (2012b): A topikszerkezet szerepe a sajtófordításban. In: BÁRDOSI VILMOS (szerk.): *A szótól a szövegig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 129–137.
- KÁROLY KRISZTINA – ÁBRÁNYI HENRIETTA – KOVALIK DEÁK SZILVIA – LASZKÁCS ÁGNES – MÉSZÁROS ANDREA – SERESI MÁRTA (2012): Szövegkohézió és sajtófordítás: kohéziós eltolódások a hírszövegek magyar–angol fordításaiban. *Fordítástudomány*, 14(2). 30–67.
- KÁROLY KRISZTINA (2013a): A retorikai struktúra műfaji szempontú elemzésének módszereiről a magyar–angol sajtófordításban. *Fordítástudomány*, 15(1). 5–30.
- KÁROLY KRISZTINA (2013b): Translating rhetoric: Relational propositional shifts in the Hungarian-English translations of news stories. *The Translator*, 19(2). 245–273.
- KÁROLY KRISZTINA (2013c): News discourse in translation: Topical structure and news content in the analytical news article. *META*, 57(4). 884–908.
- KÁROLY KRISZTINA (2013d): Rhetoric in translation. Research methods for a genre-oriented analysis of rhetorical structure in Hungarian–English news translation. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*, 23(2). 175–202.

- KÁROLY KRISZTINA (2013e): A referenciális kohézió fordításának kérdéseiről a magyar–angol sajtófordításban. In: BÁRDOSI VILMOS (szerk.): *Reáliák – a lexikográfiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 247–257.
- KÁROLY KRISZTINA – ÁBRÁNYI HENRIETTA – KOVALIK DEÁK SZILVIA – LASZKÁCS ÁGNES – MÉSZÁROS ANDREA – SERESI MÁRTA (2013): Cohesion and news translation: An exploratory study of shifts of cohesion in the Hungarian–English translation of news stories. *Acta Linguistica Hungarica*, 60(4). 1–42.
- KÁROLY KRISZTINA (2014a): Retorikai szerkezet és fordítás. Kapcsolódási propozicionális eltolódások hírszövegek magyar–angol fordításában. 1. rész. *Magyar Nyelv*, 110(1). 17–29.
- KÁROLY KRISZTINA (2014b): Retorikai szerkezet és fordítás. Kapcsolódási propozicionális eltolódások hírszövegek magyar–angol fordításában. 2. rész. *Magyar Nyelv*, 110(2). 144–159.
- KÁROLY KRISZTINA (2014c): Szövegalkotás a fordításban: a retorikai szerkezet újratерemtése. In: BÁRDOSI VILMOS (szerk.): *Szövegalkotó gondolatok, nyelvteremtő praktikák*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 83–95.
- KÁROLY KRISZTINA (2014d): Szövegkohézió és fordítás: a referenciális kötések célnyelvi újratерemtését kísérő szövegszintű fordítói stratégiák a magyar–angol fordításban. In: LADÁNYI MÁRIA – VLADÁR ZSUZSANNA – HRENEK ÉVA (szerk.): *Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák. Interkulturális és multikulturális perspektívák I.* Tinta Könyvkiadó, Budapest. 167–171.
- KÁROLY KRISZTINA (2014e): Ismétlés és jelentés: a lexikai ismétlés szövegalkotó szerepe a fordításban. In: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA (szerk.): *Az angol tudománya. 125 éves az egyetemi angol szak*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 271–284.
- KERTÉSZ ANDRÁS (2001): Nyelvészet és tudományelmélet. *Nyelvtudományi Értekezések 150*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KESZLER BORBÁLA (1995). A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Magyar Nyelvőr*, 119(3). 293–308.
- KIEFER FERENC (1979): Szövegelmélet – szöveggrammatika – szövegnyelvészet. *Magyar Nyelvőr*, 103(2). 216–225.
- KIEFER FERENC (2000): *Jelentéselmélet*. Corvina, Budapest.
- KINTSCH, WALTER – VAN DIJK, TEUN (1978): Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85(5). 363–394.
- KINTSCH, WALTER (1998): *Comprehension. A Paradigm for Cognition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KLAUDY KINGA (1984): Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában? *Magyar Nyelvőr*, 108(3). 325–332.

- KLAUDY KINGA (1987): Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések 123.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KLAUDY KINGA (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Scholastica, Budapest.
- KLAUDY KINGA (1996): Concretization and generalization of meaning in translation. In: MARCEL THELEN – BARBARA LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK (eds): *Translation and Meaning. Part 3. Proceedings of the 2nd International Maastricht-Lódz Duo Colloquium on „Translation and Meaning”* Maastricht, The Netherlands, 19–22 April 19, 1995. Universitaire Pers Maastricht, Maastricht. 141–163.
- KLAUDY KINGA (1997): *Bevezetés a fordítás elméletébe. Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Scholastica, Budapest.
- KLAUDY KINGA – KÁROLY KRISZINA (2000): The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: MAEVE OLOHAN (ed.): *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies 1. Textual and Cognitive Aspects.* St. Jerome, Manchester. 143–159.
- KLAUDY KINGA (2001): Explicitation. In: MONA BAKER (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies.* Routledge, London and New York. 80–85.
- KLAUDY KINGA – KÁROLY KRISZINA (2002a): Repetition in professional and trainees’ translation. In: EVA HUNG (ed.): *Teaching Translation and Interpreting, 4, Benjamins Translation Library. Volume 42.* John Benjamins, Amsterdam. 99–113.
- KLAUDY KINGA – KÁROLY KRISZTINA (2002b): A lexikai ismétlés szövegalkotó szerepe a fordításban. In: ANDOR JÓZSEF – BENKES ZSUZSA – BOKAY ANTAL (szerk.): *Szöveg az egész világ.* Tinta Könyvkiadó, Budapest. 318–328.
- KLAUDY KINGA (2003): *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation.* Scholastica, Budapest.
- KLAUDY KINGA (2004): A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr*, 128(4). 389–407.
- KLAUDY KINGA – KÁROLY KRISZTINA (2005): Implication in translation: Empirical evidence for operational asymmetry in translation. *Across Languages and Cultures*, 6(1). 13–28.
- KLAUDY KINGA (2006): Szövegszintű műveletek a fordításban. In: GALGÓCZY LÁSZLÓ – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* JGyTF Kiadó, Szeged. 204–211.
- KOCSÁNY PIROSKA (1995): Műhelytanulmány az “ő” névmásról. *Magyar Nyelvőr*, 119(3). 285–293.
- KOCSÁNY PIROSKA (1996): Szövegnyelvészet és szövegtan. (Részletek egy tudomány történetéből.). In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 152–163.
- KOCSÁNY PIROSKA (2002): Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus. *Nyelvtudományi Értekezések, 151.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

- LABOV, WILLIAM – WALETZKY, JOSHUA (1967): Narrative analysis: oral versions of personal experience. In: JUNE HELM (ed.): *Essays on the Verbal and Visual Arts (Proceeding of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society)*. University of Washington Press, Seattle. 12–44.
- LABOV, WILLIAM (1972): *Language in the Inner City*. Basil Blackwell, Oxford.
- LANGACKER, RONALD W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I. Stanford University Press, Stanford, California.
- LANGACKER, RONALD W. (2001): Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics*, 12(2). 143–188.
- LAUTAMATTI, LIISA (1987): Observations on the development of the topic in simplified discourse. In: ULLA CONNOR – ROBERT B. KAPLAN (eds): *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Addison-Wesley, Reading, MA. 87–114.
- LAVIOSA-BRAITHWAITE, SARA (1998): Universals of translation. In: MONA BAKER (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge. London, New York. 288–294.
- LE, ELISABETH (2004): The role of paragraphs in the construction of coherence – text linguistics and translation studies. *IRAL*, 42(3). 259–275.
- LEE, CHANG-SOO (2006): Differences in news translation between broadcasting and newspapers: A case study of Korean-English translation. *META*, 51(2). 317–327.
- LEE, CHER-LENG (1993): Translating zero anaphoric subjects into English. *Perspectives: Studies in Translatology*, 1993(1). 47–56.
- LIMON, DAVID (2004): Translating news genres between Slovene and English: An analytical framework. *Across Languages and Cultures*, 5(1). 43–65.
- LÖRSCHER, WOLFGANG (1991): *Translation Performance, Translation Process and Translation Strategies: a Psycholinguistic Investigation*. Gunter Narr, Tübingen.
- LUX, PAUL – GRABE, WILLIAM (1991): Multivariate approaches to contrastive rhetoric. *Lenguas Modernas*, 18. 133–160.
- MAGNUCZNÉ GODÓ ÁGNES (2003): *Cross-cultural Perspectives in Academic Writing. A Study of Hungarian and North American Students' L1 Argumentative Rhetoric*. PhD dissertation. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- MAKKOS ANIKÓ (2010): Szöveggrammatikai eszközök fordítása és alkalmazása nyelvvizsgálók fordításaiban. *Fordítástudomány*, 12(2). 96–121.
- MANN, WILLIAM C. – THOMPSON, SANDRA A. (1986): Relational propositions in discourse. *Discourse Processes*, 9(1). 37–55.
- MANN, WILLIAM C. – THOMPSON, SANDRA A. (1988): Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text*, 8(3). 243–281.
- MANN, WILLIAM C. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. – THOMPSON, SANDRA A. (1992): Rhetorical structure theory and text analysis. In: WILLIAM C. MANN – SANDRA A. THOMPSON (eds): *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses*

- of a Fund-raising Text (Pragmatics and Beyond, New Series, 16)*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia. 39–78.
- MANN, WILLIAM C. (2005): *RST – Rhetorical Structure Theory*. Available at www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html
- MARCO, JOSEP (2009): The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences. In: YVES GAMBIER – LUC VAN DOORSLAER (eds): *The Metalanguage of Translation*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia. 65–80.
- MARTIN, JAMES ROBERT (1992): *English Text. System and Structure*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- MASON, IAN – ȘERBAN, ADRIANA (2003): Deixis as an interactive feature in literary translation from Romanian into English. *Target*, 15(2). 269–294.
- MCCARTHY, MICHAEL (1991): *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MCCARTHY, MICHAEL – CARTER, RONALD (1994): *Language as Discourse. Perspectives for Language Teaching*. Longman, London.
- MILLER, CAROLYN (1984): Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech*, 70(2). 151–167.
- MILLER, CAROLYN (ed.) (1995): *Functional Approaches to Written Texts: Classroom Applications*. TESOL France, Paris.
- MOUNIN, GEORGES (1963): *Les problèmes théoriques de la traduction*. Gallimard, Paris.
- MYERS, GREGORY (1991): Lexical cohesion and specialized knowledge in science and popular science texts. *Discourse Processes*, 14(1). 1–26.
- NEUBERT, ALBRECHT (1985): *Text and Translation* (Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 8). Enzyklopädie, Leipzig.
- NEUBERT, ALBRECHT – SHREVE, GREGORY M. (1992): *Translation as Text*. The Kent State University Press, Kent.
- NEWMARK, PETER (1981/1988): *Approaches to Translation*. Prentice Hall, Hemel Hempstead.
- NIDA, EUGENE A. (1964): *Toward a Science of Translating*. Brill, Leiden.
- NORBERG, ULF (2003): *Übersetzen mit doppeltem Skopos. Eine empirische Prozess- und Produktstudie*. *Studia Germanica Uppsaliensia* 42. Uppsalai Egyetem, Uppsala.
- NORD, CHRISTIANE (1991): *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology and Didactic Application of a Model for Translation-oriented Text Analysis*. Rodopi, Amsterdam-Atlanta, G.A.
- NORD, CHRISTIANE (1995): Text-functions in translation: Titles and headings as a case in point. *Target*, 7(2). 261–284.
- NORD, CHRISTIANE (1997): *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome, Manchester.

- NYOMÁRKAY ISTVÁN (1999): A bécsi grammatikák és a közép-európai nyelvtanok. *Magyar Nyelvőr*, 123(1). 59–78.
- OAKHILL, JANE – GARNHAM, ALAN (1988): *Becoming a Skilled Reader*. Basil Blackwell, Oxford.
- OROZCO, MARIANA – HURTADO ALBIR, AMPARO (2002): Measuring translation competence acquisition. *META*, 47(3). 375–402.
- PAKSY ESZTER (2005): Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány*, 7(1). 60–69.
- PAKSY ESZTER (2008): Metaszöveg és ethosz a fordításban. *Fordítástudomány*, 10(2). 47–60.
- PAPEGAAIJ, BART – SCHUBERT, KLAUS (1988): *Text Coherence in Translation*. Foris Publications, Dordrecht – Holland/Providence RI, USA.
- PAPP FERENC (1965/2006): Modell. *Magyar Nyelvőr*, 89(4). 462–468. In: KLAUDY KINGA (szerk.): *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 45–52.
- PÁSZTOR KICSÍ MÁRIA (2007): Vajdasági magyar médiaszövegek mondszerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése. *Hungarológiai Közlemények*, 2. 71–85.
- PÉTER MIHÁLY (2005): *Nyelv, stílus, költői beszéd*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- PETŐFI S. JÁNOS (1997): *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Officina Textologica I.*: Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PETŐFI S. JÁNOS (2000): A szaknyelvi szövegek szövegtani elemzésének néhány aspektusa. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 13*. JGyTF Kiadó, Szeged. 49–55.
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA (1998): *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba*. Iskolakultúra, Budapest.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.) (1993): *Szemiotikai szövegtan 6*. JGyTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.) (1994): *Szemiotikai szövegtan 7*. JGyTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.) (1995): *Szemiotikai szövegtan 8*. JGyTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.) (2000): *Szemiotikai szövegtan 13*. JGyTF Kiadó, Szeged.
- PLÉH CSABA – RADICS KATALIN (1976): „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI, 261–277.
- POPOVIČ, ANTON (1976): *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Department of Comparative Literature, The University of Alberta, Edmonton.
- POLO, JAVIER FERNANDEZ (1995): Some discoursal aspects in the translation of popular science texts from English into Spanish. In: BRITA WÄRWIK – SANNA-

- KAISA TANSKANEN – RIRTO HILTUNEN (eds): *Organization in discourse. Proceedings from the Turku conference. Anglicana Turkuensia* 14. University of Turku. Turku, Finland. 257–264.
- POPPER, KARL R. (1963): *Conjectures and Refutations*. Routledge & Kegan Paul, London.
- PYM, ANTHONY (2005): Explaining explicitation. In: KÁROLY KRISZTINA – FÓRIS ÁGOTA (eds): *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Akadémia Kiadó, Budapest. 29–43.
- RECKER, JA. I. (1950): O zakonomernih szootvetsztvijah pri perevogye na rodnoj jazik. In: *Voproszi tyeorii i metogyiki ucsebnovo perevoda*. Izd. Akademii pedagogicheskicheskikh nauk, Moszkva.
- REISS, KATHARINA (1976): *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der Operative Text*. Scriptor, Kronberg.
- REISS, KATHARINA – VERMEER, HANS J. (1984): *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Niemeyer. [Linguistische Arbeiten, 147.], Tübingen.
- REISS, KATHARINA (2000): *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*. St. Jerome, Manchester.
- RENKEMA, JAN (2004): *Introduction to Discourse Studies*. John Benjamins, Amsterdam.
- REYNOLDS, DUDLEY. W. (1995): Repetition in nonnative speaker writing: More than quantity. *Studies on Second Language Acquisition*, 17(2). 185–209.
- RISKU, HANNA (1998): *Translatorische Kompetenz: Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit*. Stauffenburg. [Studien zur Translation, 5.], Tübingen.
- ROGERS, MARGARET (1997): Synonymy and equivalence in special-language texts. In: ANNA TROSBORG (ed.): *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam. 217–246.
- ROGERS, MARGARET (2006): Structuring information in English: A specialist translation perspective on sentence beginnings. *The Translator*, 12(1). 29–64.
- RUMELHART, DAVID E. (1975): Notes on a schema for stories. In: DANIEL G. BOBROW – ALLAN COLLINS (eds): *Representation and Understanding*. Academic Press, New York. 211–236.
- SAGER, JUAN C. (1997): Text types and translation. In: ANNA TROSBORG (ed.): *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam. 25–42.
- SAGER, JUAN C. (1998): What distinguishes major types of translation? *The Translator*, 4(1). 69–89.
- SANDERS, TED – SPOOREN, WILBERT – NOORDMAN, LEO (1992): Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15(1). 1–35.
- SANDERS, TED – SPOOREN, WILBERT – NOORDMAN, LEO (2007): Discourse and text structure. In: DIRK GEERAERTS – HUBERT CUYCKENS (eds): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 916–941.

- SCHNEIDER, MELANIE – CONNOR, ULLA (1990): Analyzing topical structure in ESL essay: Not all topics are equal. *Studies in Second Language Acquisition*, 12(4). 411–427.
- SEGUINOT, CANDACE (1988): Pragmatics and the explicitation hypothesis. *TTR: Traduction, Terminologie, Redaction*, 1(2). 106–114.
- SELINKER, LARRY – TODD TRIMBLE, R. M. – TRIMBLE, LOUIS (1976): Presuppositional rhetorical information in EST discourse. *TESOL Quarterly*, 10(3). 281–290.
- SHLESINGER, MIRIAM (1991): Interpreter latitude vs. due process: simultaneous and consecutive interpretation in multilingual trials. In: SONJA TIRKKONEN-CONDIT (ed.): *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies: Selected Papers of the TRANS-SIF Seminar, Savonlinna 1988*. Gunter Narr, Tübingen. 147–155.
- SHLESINGER, MIRIAM (1995): Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator*, 1(2). 193–214.
- SHUTTLEWORTH, MARK – COWIE, MOIRA (1997): *Dictionary of Translation Studies*. St. Jerome, Manchester.
- SIDIROPOULOU, MARIA (1995a): Headlining in translation: English vs. Greek press. *Target*, 7(2). 285–304.
- SIDIROPOULOU, MARIA (1995b): Causal shifts in news reporting: English vs. Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology*, 3(1). 83–92.
- SIDIROPOULOU, MARIA (1998): Quantities in translation: English vs. Greek press. *Target*, 10(2). 319–333.
- SNELL-HORNBY, MARY (1988): *Translation Studies: an Integrated Approach*. John Benjamins, Amsterdam.
- SNELL-HORNBY, MARY (1991): Translation studies – Art, science or utopia? In: KITTY M. VAN LEUVEN-ZWART – TON NAAIJKENS (eds): *Translation Studies: The State of the Art. Proceedings of the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies*. Rodopi, Amsterdam. 13–23.
- SNELL-HORNBY, MARY – HÖNIG, HANS G. – KUSSMAUL, PAUL – SCHMIDT, PETER A. (Hrsg.) (1998): *Handbuch Translation*. Stauffenburg Verlag, Tübingen.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE (1986): *Relevance*. Basil Blackwell, Oxford.
- STOLZE, RADIGUNDIS (2003): Vagueness in economic texts as a translation problem. *Across Languages and Cultures*, 4(2). 187–203.
- SVINDLAND, ARNE S. (1995): Originals and translations. The case of coordination. In: BRITA WÄRWIK – SANNA-KAISA TANSKANEN – RISTO HILTUNEN (eds): *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia 14*. University of Turku, Turku. 509–518.
- SWALES, JOHN M. (1990): *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (főszerk.) (2008): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1999): *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1980): *Magyar nyelvtan*. Editura Didactica Si Pedagogica, Bukarest.
- TABOADA, MARIA TERESA (2004): *Building Coherence and Cohesion. Task-oriented Dialogue in English and Spanish*. John Benjamins, Amsterdam.
- TABOADA, MARIA TERESA – MANN, WILLIAM C. (2006a): Rhetorical Structure Theory: looking back and moving ahead. *Discourse Studies*, 8(3). 423–459.
- TABOADA, MARIA TERESA – MANN, WILLIAM C. (2006b): Applications of Rhetorical Structure Theory. *Discourse Studies*, 8(4). 567–588.
- TARONE, ELAINE – DWYER, SHARON – GILETTE, SUSAN – ICKE, VINCENT (1981): On the use of the passive in two astrophysics journal papers. *ESP Journal*, 1(2). 123–140.
- TAYLOR, CHRISTOPHER (1993): Systemic linguistics and translation. *Occasional Papers in Systemic Linguistics*, 7. 87–103.
- THOMPSON, SUSAN (1994): Aspects of cohesion in monologue. *Applied Linguistics*, 15(1). 58–75.
- TIRKKONEN-CONDIT, SONJA (1985): *Argumentative Text Structure and Translation*. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- TIRKKONEN-CONDIT, SONJA (2002): Process research: State of the art and where to go next? *Across Languages and Cultures*, 3(1). 5–19.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1992): Tematikai ugrás a szövegben. In: KOZOCSA SÁNDOR – LACZKÓ KRISZTINA (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. 238–241.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1998): A nyelvi norma. *Nyelvtudományi Értekezések*, 144. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2000): Vázlat az ő – az anaforikus megoszlásról. *Magyar Nyelv*, XCVI(3). 282–296.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2001): *A magyar nyelv szövegtana*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2005): *A Cognitive Theory of Style*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) (2006): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2011): Coherence and discourse relations. In: KLAUS HÖLKER – CARLA MARELLO (Hrsg.): *Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen. Festschrift für János Sándor Petőfi zum achtzigsten Geburtstag*. Lit Verlag, Münster, Berlin, London. 173–181.
- TOURY, GIDEON (1991): What are descriptive studies into translation likely to yield apart from isolated descriptions. In: KITTY M. VAN LEUVEN-ZWART – TON NAAIJKENS (eds): *Translation Studies: The State of the Art: Proceedings from the*

- first James S Holmes symposium on translation studies*. Rodopi, Amsterdam and Atlanta, GA. 179–192.
- TOURY, GIDEON (1980): *In Search of a Theory of Translation*. The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University, Tel Aviv.
- TOURY, GIDEON (1984): Translation, literary translation and pseudotranslation. In: ELINOR S. SHAFFER (ed.): *Comparative Criticism* 6. Cambridge University Press, Cambridge. 73–85.
- TOURY, GIDEON (1986): Monitoring discourse transfer: a test-case for a developmental model of translation. In: JULIANA HOUSE – SHOSHANA BLUM-KULKA (eds): *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen. 79–95.
- TOURY, GIDEON (1995): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins, Amsterdam.
- TÖRKENCZY MIKLÓS (1997): *Hungarian Verbs and Essentials of Grammar. A Practical Guide to the Essentials of Hungarian*. Corvina, Budapest.
- TROSBERG, ANNA (ed.) (1997): *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam.
- TYLER, ANDREA (1995): Patterns of lexis: How much can repetition tell us about discourse coherence? *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics*. Georgetown University Press, Georgetown. 268–280.
- VAERENBERGH, LEONA VAN (2009): Polysemy and synonymy: Their management in translation studies dictionaries and in translator training. In: YVES GAMBIER – LUC VAN DOORSLAER (eds): *The Metalanguage of Translation*. John Benjamins, Amsterdam. 45–64.
- VALDEÓN, ROBERTO A. (2005): The ‘translated’ Spanish service of the BBC. *Across Languages and Cultures*, 6(2). 195–220.
- VALDEÓN, ROBERTO A. (2009): Euronews in translation: Constructing a European perspective of/for the world. *Forum*, 7(1). 123–153.
- VALDEÓN, ROBERTO A. (2010): Translation in the informational society. *Across Languages and Cultures*, 11(2). Special issue on “Translating information in the post-industrial society” (guest ed.: Roberto A. Valdeón). 149–160.
- VAN DIJK, TEUN A. – KINTSCH, WALTER (1983): *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press, London.
- VAN DIJK, TEUN A. (1985): Structures of news in the press. In: TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication*. de Gruyter, Berlin. 69–93.
- VAN DIJK, TEUN A. (1988): *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ.
- VEHMAS-LEHTO, INKERI (1989): *Quasi-correctness. A Critical Study of Finnish Translations of Russian Journalistic Texts*. Neuvostoliittoinstituuti, Helsinki.

- VENTOLA, EIJA (1995): Thematic development and translation. In: MOHSEN GHADDESSY (ed.): *Thematic Development in English Texts*. Pinter, London. 85–104.
- VENUTI, LAWRENCE (2001): Strategies of translation. In: MONA BAKER (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London and New York. 240–244.
- VERMEER, HANS J. (1978): Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen*, 23(3). 99–102.
- VERMEER, HANS J. (1989): Skopos and commission in translational action. Trans. Andrew Chesterman. In: ANDREW CHESTERMAN (ed.): *Readings in Translation Theory*. Oy Finn Lectura Ab, Helsinki. 173–187.
- VILLÓ ILDIKÓ (1992): A nyelvi norma meghatározásáról. In: KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma. Linguistica series A, Studia et dissertationes* 8. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 7–22.
- VINAY, JEAN PAUL – DARBELNET, JEAN (1995). *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. (J. C. Sager és M. J. Hamel ford.) John Benjamins, Amsterdam.
- VINCZE KATALIN (2004): Szövegtípusok és fordítás. *Fordítástudomány*, 6(1). 28–35.
- VIRTANEN, TUIJA (1995): Analysing argumentative strategies: a reply to a complaint. In: BRITA WÄRWIK – SANNA-KAISA TANSKANEN – RIRTO HILTUNEN (eds): *Organization in discourse. Proceedings from the Turku conference. Anglicana Turkuensia* 14. University of Turku, Turku. 539–547.
- WEISSBROD, RACHEL (2004): From translation to transfer. *Across Languages and Cultures*, 5(1). 23–41.
- WERLICH, EGON (1976): *A Text Grammar of English*. Quelle Meyer, Heidelberg.
- WIDDOWSON, HENRY GREAT (1978). *Language Teaching as Communication*. Oxford University Press, Oxford.
- WILLIAMS, IAN A. (2005): Thematic items referring to research and researchers in the discussion section of Spanish biomedical articles and English-Spanish translations. *Babel*, 51(2). 124–160.
- WITTE, STEPHEN (1983): Topical structure and writing quality: Some possible text-based explanations of readers' judgements of students' writing. *Visible Language*, 17. 177–205.
- ZHU, CHUNSHEN (1996): Translation of modifications: About information, intention and effect. *Target*, 8(2). 301–324.
- ZHU, CHUNSHEN (2005): Accountability in translation within and beyond the sentence as the key functional UT: Three case studies. *META*, 50(1). 312–335.

dc_902_14

dc_902_14

FÜGGELÉK

1. számú függelék

A 05M kódszámú magyar forrásnyelvi szöveg

(0) GUUAM: új erőter a posztszovjet térségben

- (1) Április 22-én Chisinauban az öt GUUAM-tagország államfői közül négyen – Üzbegisztán elnöke az utolsó pillanatban mondta le részvételét – aláírták „A demokrácia, a stabilitás és a béke nevében” elnevezésű nyilatkozatot.
- (2) A dokumentum állást foglal „a demokratikus intézkedések aktivizálása mellett a tagországokban”, valamint közös erőfeszítésekre szólít fel a térségben lévő megoldatlan konfliktusok rendezésére.
- (3) A csúcstalálkozón, melyen megfigyelőként részt vett a román és a litván elnök is, Traian Băsescu, feltehetően elsősorban a Dnyeszter-melléki helyzetre gondolva, úgy nyilatkozott, hogy a konfliktusokat „Oroszországgal konszenzusra jutva” kell megoldani.
- (4) „A Grúziát, Ukrajnát, Üzbegisztánt, Azerbajdzsánt és Moldáviát magába foglaló GUUAM az európai integráció útjára lépő új demokratikus államok szervezését jelenti”, melyek közül „egyiknek sincs szándékában egy Oroszország elleni szövetséget létrehozni” – nyilatkozta Mihail Szaakasvili grúz elnök a Moldova elnökével, Vladyimir Voronyinnal való korábbi találkozója után.
- (5) Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban kételkedéssel fogadta a bejelentést, s kételyei vannak az államcsoportosulásnak a nyilvánosság előtt ki nyilvánított politikai céljaival szemben is.
- (6) Bizonyos, hogy a néhány esztendeje még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúziai és az ukrajnai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben.

dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

2. számú függelék

A 05A kódszámú angol célnyelvi szöveg

(0) GUUAM: a new power factor in the post-Soviet region

(1) Four heads of state out of the five GUUAM-member states – the president of Uzbekistan cancelled his attendance at the last minute – signed a declaration titled “In the name of democracy, stability and peace” in Chisinau on April 22.

(2) The document shores up “the implementation of democratic measures in the member states” as well as sets out directives for settling unresolved conflicts in the region.

(3) At the summit, attended by the Romanian and Lithuanian presidents as observers, Traian Basescu – probably with the situation in Transnistria in mind – declared that the conflicts must be resolved “with Russia on a consensual basis”.

286

(4) “GUUAM means an alliance of new democratic states comprising Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan and Moldova, which are embarking on the road to European integration”, none of which “intends to create an anti-Russian alliance.” – Georgian President Mikhail Saakashvili declared, following his meeting earlier with Moldovan President Vladimir Voronin.

(5) However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance.

(6) It is true however, that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

dc_902_14

..... FÜGGELÉK

3. számú függelék

A 09M kódszámú magyar forrásnyelvi szöveg

(0) Magyar–dél-afrikai kapcsolatok

(1) A magyar–dél-afrikai diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztése újabb impulzust igényel, mivel a másfél évtizeddel ezelőtti kezdeti lendület valamelyest megtorpant.

(2) A dél-afrikai az afrikai kontinens vezető gazdasága, amely regionális és globális gazdaságpolitikai kezdeményezésekben is meghatározó módon érvényesíti érdekeit.

(3) Magyarország a kapcsolatok fejlesztésével kiegészítheti és hangsúlyosabbá teheti afrikai jelenlétét.

(4) Ez a jelenlét jelenleg kimerül az Európai Unió volt gyarmattartó államai által meghatározott Afrika-politika követésében.

dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

4. számú függelék

A 09A kódszámú angol célnyelvi szöveg

(0) Hungarian-South African relations

- (1) The expansion of Hungarian-South African diplomatic, economic and cultural relations needs a new impetus, since the original momentum that existed a decade and a half ago has faltered somewhat.
- (2) The South African economy is the most effective on the African Continent that resolutely asserts its interests in respect of regional and global economic policy initiatives.
- (3) Hungary could complement and enhance her presence in Africa by improving bilateral relations.
- (4) At the moment this presence is confined to the pursuance of the Africa-policy dictated by the European Union's former colonial powers.

dc_902_14

FÜGGELÉK

5. számú függelék

A 16-os kódszámú szöveg első két mondatához kapcsolódó lexikai kohéziós elemzés

16M	S.No.	Kohéziós eszköz	Típus	Antecedens (S.No.)
	(1)	<i>amerikai</i>	REP	<i>amerikai</i> (0)
	(1)	<i>telepítéséről</i>	REP	<i>telepítése</i> (0)
	(1)	<i>telepítésének</i>	REP	<i>telepítése</i> (0)
	(2)	<i>Európában</i>	REP	<i>Európában</i> (1)
	(2)	<i>amerikai</i>	REP	<i>amerikai</i> (1)
	(1)	<i>radarállomás</i>	MER	<i>rakétavédelmi rendszer</i> (0)
	(1)	<i>védelmi ... eszköz</i>	MER	<i>rakétavédelmi rendszer</i> (0)
	(2)	<i>Moszkvából</i>	MER	<i>Oroszországban</i> (1)
	(2)	<i>Európában</i>	MER	<i>Csehország</i> (1)
	(2)	<i>Európában</i>	MER	<i>Lengyelország</i> (1)
	(2)	<i>orosz</i>	HIPO	<i>amerikai</i> (1)

289

16A	S.No.	Kohéziós eszköz	Típus	Antecedens (S.No.)
	(1)	<i>deployment</i>	REP	<i>deployment</i> (0)
	(1)	<i>deployment</i>	REP	<i>deployment</i> (0)
	(2)	<i>Europe</i>	REP	<i>Europe</i> (1)
	(2)	<i>American</i>	REP	<i>American</i> (0)
	(1)	<i>radar station</i>	MER	<i>missile defence system</i> (0)
	(1)	<i>10 ground-based</i>	MER	<i>missile defence system</i> (0)
	(2)	<i>Moscow</i>	MER	<i>Russia</i> (1)
	(2)	<i>Europe</i>	MER	<i>Czech Republic</i> (1)
	(2)	<i>Europe</i>	MER	<i>Poland</i> (1)
	(2)	<i>Russian</i>	HIPO	<i>American</i> (0)

Jelölések: M = magyar nyelvű szöveg; A = angol ; S.No. = mondat száma, amelyben a kohéziós elem szerepel; REP = ismétlés, MER = meronímia, HIPO = hiponímia

dc_902_14

..... SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN

6. számú függelék
A korpusz statisztikai adatai

Szöveg	Magyar forrásnyelvi alkorpusz			Angol célnyelvi alkorpusz		
	karakter (szóközőkkel)	szó	mondat (címmel)	karakter (szóközőkkel)	szó	mondat (címmel)
01	1 285	154	6	1 557	234	7
02	1 005	126	6	1 055	160	6
03	797	105	5	863	133	5
04	1 381	181	8	1 501	215	8
05	1 544	196	7	1 574	235	7
06	926	110	5	961	148	6
07	885	109	5	1 031	161	4
08	1 346	175	10	1 513	240	10
09	614	70	5	646	97	5
10	1 247	156	9	1 414	210	9
11	912	118	8	924	147	8
12	1 259	161	9	1 389	221	9
13	1 074	135	7	1 305	213	7
14	1 502	192	9	1 655	246	9
15	862	110	6	972	160	6
16	1 013	133	5	1 080	181	5
17	748	93	5	728	109	5
18	960	131	8	974	161	6
19	955	118	6	1 067	169	6
20	2 031	274	14	2 014	331	14
Összesen:	22 346	2 847	143	24 223	3 771	142
Átlag:	1 117,3	142,35	7,15	1 211,15	188,55	7,1

A korpusz (a magyar és az angol alkorpusz) összesen:
46 569 karakter, 6 618 szó, 285 mondat

dc_902_14

TÁRGYMUTATÓ

A

absztrakt	120, 191, 194
anafora	76
analóg modell	61
antonima	75, 81
aszimmetria-hipotézis	97, 147
audio-mediális szöveg	47
automatikus eltolódás	240, 249

Á

ágrajz	203, 206
átvitel	29, 34

B

bemutató (retorikai) reláció	105
beszédaktus	91
betoldás	94, 138, 153, 250

C

centrális mondat	69, 85, 166, 177, 249
célnyelvi szöveg	17, 20, 25, 33
célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás	27, 261

Cs

cselekmény	176, 191, 194, 209, 225, 242, 246
------------	-----------------------------------

D

deskriptív (vagy leíró jellegű) modell	61
diskurzusátvitel	51
diskurzuscselekedet	29
diskurzuselemzés	260
diskurzuskompetencia	246, 254
diskurzusminőség	70
diskurzusstratégia	247
diskurzusszerkezet	90
diskurzustopik	68, 90-93, 184, 186-187, 189, 252

E

egyszerű lexikai ismétlés	85, 164
egyszerű parafrázis	85, 164
ekvivalenciacentrikus elméletek	30, 40
elbeszélő szöveg	46
elemző (típusú) modell	235-236, 264
elemző típusú újságcikk	118
ellenőrzés	35
ellentmondás-mentesség elve	62
ellipszis	75, 79-80, 145-146
eltolódás	17
elemző típusú modell	25, 62
elméleti reprezentáció	33
elmélet	62
elméleti (vagy konceptuális) modell	61
előrejelző hipotézis	239
endoforma	76, 130
eredeti szövegalkotás	32-33
erőfeszítés modell	61
esemény	121
eseménystruktúra/-szerkezet	70, 121-122, 134, 170, 184, 191, 200, 202, 205, 225, 229, 235
eseménystruktúra-modell	70, 119
etnolingvisztikai fordításmodell	62
exofora	76, 130
explicitáció	94, 100, 147-148, 149, 159, 238, 255
explicitációs hipotézis	21, 93-95, 128, 144, 160, 238, 255
explicitációs stratégia	99

É

értelemszerkezet	33, 233
értelmezhetőség	57
értelmező hipotézis	239
értékelő szöveg	46
érvelés	49
érvelési stratégia	106

dc_902_14

TÁRGYMUTATÓ

292

érvelő hírműfaj	119	H	
érvelő szöveg	46	hasznító referencia	76
F		háttér	120, 176, 191, 194, 209, 225, 242
feldolgozási modell	58	helyettesítés	79-80, 145-146
felhívásközpontú szöveg	47	helyszín	191, 209, 225, 246
felszíni függőség	22	helyzetszerűség	38
folyamatmodell	239	hiperonima	75
fogalmazási modell	33	hiponima	81
fogalmi függőség	22	hírérték	38
fordítási művelet	26	hírműfaj	210
fordítási norma	26, 32	hírszöveg	18-19, 40, 47, 113, 117-118, 121, 127, 144, 159, 202, 205, 225, 229, 238
fordítási stratégia	26, 32	hírtartalom	128, 134, 145, 256
fordítási szöveg	19, 25-50, 233, 239	holisztikus szövegprodukción	29
fordítási szövegalkotás	19, 29-50, 233	I	
fordítási szövegalkotás modellje	35	implicitáció	100, 128, 147-148
fordítási szövegelemző modell	23, 65, 233, 234-250, 249	informatív hírműfaj	119
fordítási univerzálé	20, 21, 93, 94-95, 128, 140, 144, 159, 177, 233-234, 250, 255-259	információs struktúra/szerkezet	88, 103, 181
fordításközpontú szövegtipológia	46	információ(s) tartalom	18, 128, 145, 219, 225, 246
fordítói kompetencia	26, 256	információs társadalom	19
fordítói szövegalkotási stratégiák	17, 20	interakció	18, 54, 58, 67, 84, 201, 233, 241
formaközpontú szöveg	47	interperszonális téma	91
formalizmus	29	intertextuális koherencia	56
forrásnyelvi szöveg	18, 20, 25, 33	intertextualitás	38
forrásnyelvi szövegre orientált fordításkutatás	27	intratextuális koherencia	56
főlérendelés	86	ismétlés	81-87, 163-178
funkcionális ekvivalencia	210	ismétléseltolódás	102, 163, 166, 177
funkcionális fordítás	29-32, 40, 219	ismétléskapcsolat	85, 166, 235, 241
funkcionális jelenség	20	ismétléskerülesi hipotézis	94-95 128, 144, 154, 156, 159-160, 238, 255
funkcionális megközelítés	30	ismétléskötélék	85, 101-102, 163, 166
funkcionális szöveg	31	ismétlésháló	85, 87
funkcionalizmus	29	ismétléskerülesi hipotézis	19, 140
G		ismétlésmátrix	87, 102, 165
generalizálás	100, 128	ismétlésmodell	69, 84-85, 101-102
globalizáció	19	ismétlésszerkezet	51, 69-70, 249, 256
globális stratégia	249		
globális szövegértélem	18, 52		
graduális jelenség	20		
grammatikai függőség	21		

dc_902_14

TÁRGYMUTATÓ

J

jelentés(beli) eltolódás 159, 228, 240, 253

K

kapcsolatháromszög 86

kapcsolati koherencia 56

kapcsolódási propozíció 69, 104, 200, 204,
211-213, 236kapcsolódási propozicionális eltolódás
200-202, 225, 228-229kapcsolódási propozicionális
szerkezet 69-70

katafora 76

kifejtés 49

kiterjesztett párhuzamos
(topik)progresszió 92, 185, 188

kognitív folyamat 20, 203

kognitív fogalmazási folyamat 34

kognitív jelenség 20

kognitív művelet 246

kognitív stíluselmélet 235

koherencia 17, 20, 21, 36, 51-52, 54,
56-57, 84, 203, 210, 238koherenciaeltolódás 17, 18, 233, 234, 239,
240-246, 261

koherenciaszabály 30

koherenciateremtés 18

koherens szöveg 71

kohézió 21, 36, 54, 57, 84, 127

kohéziós eltolódás 17, 93-94, 127, 136,
240-246

kohéziós eszköz 21, 235

kohéziós kötés 74-75, 127-160

kohéziós szerkezet 18, 51, 67, 70, 235,
249, 255kommentár 120, 176, 191, 194, 209, 225,
229, 242, 246

kommunikatív cselekedet 45

kommunikatív cél 41

kommunikatív esemény 21, 29

kommunikatív szándék 91

kompetenciamodell 254

komplex, fordítási szövegelemző

modell 18

komplex lexikai ismétlés 85, 164

komplex parafrázis 85, 164

komplex, strukturális megközelítés 17

kontextus 32, 48

koreferencia 75, 86

korpusz 19, 113, 118, 233

kötelező (kohéziós) eltolódás 93

követő (topik)progresszió 92, 185, 188

kronológiai szerkezet 122

kutatási modell 62

kvázihelyesség 52

L

leíró (jellegű) hipotézis 234, 238-239, 240

leíró szöveg 46

lexikai egység 82-83, 164, 235

lexikai ismétlés 83

lexikai kohézió 75, 81-82, 152

lexikai kohéziós eltolódás 152, 159

logikai kapcsolat/reláció 200, 204-205,
235

lokális stratégia 249

M

mag 105

makropropozicionális eltolódás 102, 166,
174, 176-178makropropozicionális szerkezet 69-70,
170, 176, 241, 249

makropropozíció 85, 101

makrostruktúra/-szerkezet 53, 204, 210,
241, 243, 245

marginális mondat 85, 166, 175, 249

memória 34

mentális folyamatok 25

mentális művelet 248

meronima 81

mezostruktúra 241, 242, 243, 245

médiászöveg 20, 122

mikrostruktúra 53, 243, 245

minimális egység 203

TÁRGYMUTATÓ

modális alany	91	propozicionális eltolódás	203
modell	62	propozicionális tartalom	18, 200, 202-203, 205, 209, 210, 219, 222, 223, 228-229
modellalkotás	25	propozicionális tartalomeltolódás	229
mondatisméltés	75	R	
mondattopik	70, 184, 235	referencia	75-79, 128, 130, 136, 138
motiváció	33	referenciális eltolódás	77, 138, 144
multidimenzionális elemzés	42	referenciális koherencia	56
mutató referencia	76	referens	75
műfaj	19, 31, 33, 40-51, 41, 44	regiszterelmélet	42
műfajelemzés	42	retorikai cél	48
műfajkutatás	60	retorikai eltolódás	210
műfaj(i) szerkezet	18, 67, 70, 89, 177, 199-202, 205, 210, 233, 235	retorikai funkció	205, 208, 219-221, 228
művelet	33, 246, 246-249	retorikai stratégia	46
műveleti modell	61	retorikai struktúra/szerkezet	18, 51, 67, 69, 104-106, 199-229, 235, 242, 250
Ny		retorikastruktúra-elmélet	69, 104-109, 199, 201-203, 210
nyelvi reprezentáció	33	retorikai szerkezeti eltolódás	200-202, 209, 223, 228
nyelvpárspecifikus		réma	90
koherenciaeltolódás	18	S	
O		sajtófordítás	19, 40, 47, 113-122, 127, 228, 261
oksági (magyarázó) jellegű hipotézis	234, 239	sajtószöveg	113, 116-117
oksági (fordítás)modell	239	séma	105
olvasói megítélés	229	skopos	30-31, 40
opcionális (választható) kohéziós		skoposelmélet	30, 40, 62, 239, 240
eltolódás	93, 128, 141-142, 144-145, 149-152, 156-158, 159-160, 240, 248-249, 255	skoposelv	30
Ö		skoposszabály	30
összefoglaló	115-116, 118	stiláris szerkezet	235
összehasonlító (fordítás)modell	239	stílus	235
összekapcsolás	75, 81, 147-148	stíluseszköz	67
P		stíluskohézió	67, 234-235
parafrázis	85	stratégia	246-249, 257
párhuzamos elemzés	202	stratégiakutatás	262
párhuzamos (topik)progresszió	92, 185, 188	Sz	
pillanatnyi reláció	81	szabad fordítás	29
proforma	75	szatellit	105
		szándékoltóság	37

dc_902_14

TÁRGYMUTATÓ

személyre utaló referencia	76	tervezés	35
szereplő	176, 191, 225, 246	textualitás	39
szinonima	75, 81	textuális téma	91
szisztémikus funkcionális nyelvtan	45	téma	68, 90
szó szerint fordítás	29	téma-réma	91, 182
szótőismétlés	75	téma-réma szerkezet	88, 117
szövegalkotási kompetencia	254	topik	68, 89-91
szövegcentrikus megközelítés	27	topik-komment	91, 94, 182
szövegekvalencia	31	topikális alany	90, 189-191
szövegértés	32	topikális téma	91
szövegfajta	41	topikfejlődés/topikprogresszió	90, 92,
szövegközpontú fogalom	38		186, 191, 235
szövegminőség	37	topikstruktúra-elemzési modell	68, 89,
szöveg(re)produkció	18		92-93
szövegstruktúra/-szerkezet	17, 21, 115,	topikszerkezet/-struktúra	51, 68, 70,
	202, 225		88-93, 103, 181-196, 233, 235, 242, 250
szövegszerkezeti változók	18, 19	topikszerkezeti eltolódás	184, 185
szövegszerűség	36-38, 52	többsmagú (retorikai) reláció	105
szövegszerűség ismérvei	36-38	történet	120
szövegszervező funkció	84	transzfer	29
szöveg szintű eltolódás	248	transzferorientált fordításkutatás	28
szöveg szintű (fordítói/fordítási) stratégiák	17-18, 20, 52, 234, 246-254	tulajdonítás	120
szöveg szintű jelenség	25, 51-52		
szövegtipológia	50	U	
szövegtipológiai kritériumok	44	univerzálé	18-19, 93, 144, 160, 177, 233,
szövegtípus	33, 42, 44-45		234, 240, 255-259
szövegtípusfókusz	48	univerzálékutatás	262
szöveg változók	243-244	utasítás	49
szubsztitúció	75	utóesemény	120, 191, 209, 225, 246
szuperstruktúra	53, 202		
szuperstruktúra-modell	119	Ú	
T		újraemlítés	75
tagmondat-topik	70	új retorika	45
tartalomközpontú szöveg	47, 122, 143,	újságcikk	19, 115, 119-120
	210		
tárgyi (retorikai) reláció	105	V	
tematikus mélység	185, 188	valószínűségi minősítés	204
tematikus struktúra/szerkezet	21, 88, 103,		
	181		
természetes szöveg	31		
terv	33		

dc_902_14

dc_902_14

NÉVMUTATÓ

A

Albert S. 26, 31
Al-Jarf, R. S. 103
Anderson, J. R. 55
Andor J. 53

Á

Ábrányi H. 127

B

Baker, M. 26, 83, 87, 90, 94-95, 103, 128,
129, 133, 148, 164, 200, 201, 205, 236
Bakker, M. 93
Balázs J. 17, 26, 46
Banćzerowski J. 26
Bartsch, R. 26
Bassnett, S. 20, 26, 183
Bathgate, R. H. 61
Beaugrande de, R. 17, 20-21, 28-29, 32,
35-37, 39, 45, 48, 53, 58, 84
Becher, V. 95, 97, 147, 256
Bell, A. 70, 90, 119-122, 183, 205, 210
Bell, R. T. 63-64, 254
Benkes Zs. 53
Bereiter, C. 58
Békési I. 43, 53
Bhatia, V. K. 44, 184, 195
Biber, D. 42
Bielsa, E. 20, 114-115, 183, 195
Blum-Kulka, Sh. 17, 93-96, 200,
256-257, 258
Bolinger, R. H. 89
Brown, G. 55, 84

C

Callow, K. 128
Canale, M. 247

Carter, R. 43, 247
Chafe, W. 91
Chesterman, A. 26, 61, 183, 239, 247, 268
Chomsky, N. 36
Colina, S. 45
Connor, U. 53, 54, 89, 92, 190, 201
Cook, G. 35, 45, 84
Cowie, M. 62

D

Daneš, F. 90
Darbelnet, J. 94
Dijk van, T. 55, 119
Doherty, M. 94
Doorslaer van, L. 26, 183
Dressler, W. 20, 28, 36, 39, 45, 48, 84
Dwyer, S. 42

E

Elimam, A. S. 103
Enkvist, N. 21, 37, 53, 57, 83-84
Englund-Dimitrova, B. 26, 33-34, 83, 97,
254

É

É. Kiss K. 77, 78

F

Fairclough, N. 183
Fawcett, P. 29, 90, 104, 145, 181, 182,
184, 190, 196
Fetzer, A. 103
Firbas, J. 89
Fjodorov, A. V. 28, 46
Flower, L. 33, 58
Frank, A. P. 28
Fries, P. H. 90

dc_902_14

NÉVMUTATÓ

298

G

Gallagher, J. D.	184, 196
Gambier, Y.	26
Garnham, A.	55, 58
Gayor H. R.	108
Gerzymisch-Arbogast, H.	104, 181
Ghadessy, M.	92, 104
Gile, D.	61
Gilette, S.	42
Givón, T.	20, 32, 56, 68, 75, 90-91
Gottlieb, H.	119, 144, 183, 195
Göpferich, S.	49-50
Grabe, W.	42, 54, 57-58, 61
Green, G.	83
Gutwinski, W.	84, 133

H

Halliday, M. A. K.	17, 42, 45, 56, 68, 74, 77, 80-82, 84, 91-92, 102, 129-130, 146, 148, 181
Halverson, S.	257-258, 262
Harsányi I.	114
Hasan, R.	45, 56, 68, 74, 77, 80-82, 84, 102, 129-130, 132, 146, 148
Hatsch, E.	84
Hatim, B.	46, 48, 104, 108, 181, 183, 201
Hawkinson, A.	90
Hayes, J.	33-34, 58
Heinemann, W.	44
Heltai P.	26, 52, 77, 99-100, 128, 141, 147, 152
Hermans, T.	61, 64
Hobbs, J. R.	32
Hoey, M.	69, 74, 82, 84-85, 101, 102, 128, 132, 163, 164
Holland, R.	20, 114, 122
Holmes, J. R.	24, 63
Hönig, H. G.	30
Hurtado Albir, A.	254
Hyland, K.	45, 260

I

Icke, V.	42
----------	----

J

Jakobsen, A. L.	30-32
Jenei G.	100, 141, 143
Johansson, S.	103
Johns, T.	103
Johnstone, B.	82
Juhász G.	77, 99-100, 128, 141

K

Kaplan, R. B.	42, 53, 54, 57-58, 61
Károly K.	17, 19, 25, 28, 32-34, 82-84, 98, 101-102, 114, 127, 133, 147, 156, 164, 170, 200-201, 254, 261
Kertész A.	62, 63
Keszler B.	131
Kiefer F.	17, 63
Kintsch, W.	55
Klaudy K.	17, 26, 28, 32, 51-52, 87, 94, 97, 101, 103, 147, 156, 164, 170, 192, 254, 258
Kocsány P.	17, 35, 44, 74, 77-78
Koster, C.	93
Kovalik Deák Sz.	127
Kunold, J.	104, 181
Kussmaul, P.	30

L

Labov, W.	119
Langacker, R. W.	63, 248
Laszkács Á.	127
Lautamatti, L.	68, 89-93, 181, 190
Laviosa-Braithwaite, S.	94
Le, E.	32
Lee, C-L.	103
Lee, C-S.	113, 115-116, 118
Leuven-Zwart van, K.	93
Levenston, E.	95, 258
Limon, D.	65, 88, 103-104, 183
Lörscher, W.	32, 258
Lux, P.	42

dc_902_14

..... NÉVMUTATÓ

M

Magnuczné Godó Á.	107
Makkos A.	98
Mann, W.	69, 104-106, 199-205, 208, 210, 213, 226, 228
Marco, J.	248
Martin, J. R.	45, 58
Mason, I.	46, 48, 93, 104, 108, 181, 183, 201
Matthiessen, Ch. M.I.M.	17, 68, 74, 84, 91, 181, 201
McCarthy, M.	43, 45, 247
Mészáros A.	127
Miller, C.	45
Morgan, J.	83
Mounin, G.	46
Myers, G.	84

N

Neubert, A.	29, 30, 87, 170
Newmark, P.	27
Nida, E.	62
Noordman, L.	32, 84
Norberg, U.	32
Nord, Ch.	29, 40, 108, 114, 115, 181, 201, 219

Ny

Nyomárkay I.	131
--------------	-----

O

Oakhill, J.	58
Orozco, M.	254

P

Paksy E.	114
Papp F.	64
Papegaaij, B.	108
Pásztor Kicsi M.	103, 114
Petőfi S. J.	37, 43, 53, 75
Péter M.	20, 37, 39, 53
Pléh Cs.	74, 77

Polo, J. F.	97, 103, 104
Popovič, A.	26
Popper, C.	63
Pym, A.	147

R

Radics K.	74, 77
Recker, J. I.	28
Reiss, K.	30-31, 40, 46-47, 49, 122, 182, 210, 219, 261
Renkema, I.	122
Reynolds, D. W.	84
Risku, H.	56
Rogers, M.	97, 103, 182-183, 190
Rothfuß-Bastian, D.	104, 181
Rumelhart, D. E.	119

S

Sager, J. C.	40, 47, 219
Sanders, T.	17, 21, 32, 55-56, 84
Scardamalia, M.	58
Schmidt, P. A.	30
Schneider, M.	89, 92, 190
Schubert, K.	108
Seguinot, C.	94, 255, 256
Selinker, L.	42
Seresi M.	127
Shlesinger, M.	93, 95, 96, 129, 144, 169, 200
Shreve, G. M.	29, 30, 87, 170
Shuttleworth, M	62
Sidiropoulou, M.	114-116
Snell-Hornby, M.	26-27, 30, 32, 85
Spooren, W.	17, 21, 32, 55-56, 84
Stolze, R.	29, 34
Svindland, A. S.	97
Swain, M.	247
Swales, J.	41, 45

§

Şerban, A.	93
------------	----

dc_902_14

..... NÉVMUTATÓ

Sz

Szathmári I. 95, 128
 Szikszainé Nagy I. 37, 44-45, 53, 67, 75,
 77, 129, 148
 Szilágyi N. S. 46

T

Taboada, M. T. 106, 200-204, 210, 226,
 228
 Tarone, E. 42
 Taylor, Ch. 181
 Thompson, S. 69, 84, 104-106, 199, 201,
 203, 205
 Tirkkonen-Condit, S. 70, 108-109, 201
 Tolcsvai Nagy G. 17, 26, 32, 35, 42, 44, 51,
 53, 55, 67, 74-75, 77-78, 129, 148, 235,
 248
 Toury, G. 17, 26-27, 51, 93, 95, 183, 261
 Törkenczy M. 132
 Trimble L. 42
 Trimble, R. M. T. 42
 Trosborg, A. 40, 46
 Tyler, A. 82, 84

V

Valdeón, R. 20, 104, 114, 117, 181, 183,
 195
 Vass L. 43, 53
 Vehmas-Lehto, I. 97
 Ventola, E. 88-89, 103, 181, 182, 190
 Venuti, L. 248
 Vermeer, H. J. 30-31, 40, 182, 219
 Villó I. 26
 Vinay, J. P. 94
 Vincze K. 30, 40, 46
 Virtanen, T. 106

W

Waletzky, J. 119
 Weissbrod, R. 29
 Werlich, E. 48
 Widdowson, H. G. 55
 Williams, I. A. 31, 103
 Witte, S. 89, 92

Y

Yule, G. 55, 84

Z

Zhu, Ch. 65, 91, 103, 104